

Inž. MEHMED RAMOVIC

OBIM RUDARSKE DJELATNOSTI U SREBRENIČKOM KRAJU TOKOM RIMSKOG DOBA I SREDNJEG VIJEKA

A. UVOD

Brojni ostaci rudarske djelatnosti u okolini Srebrenice bili su već unazad nekoliko decenija predmet naučnog istraživanja. O tome govorи danas već obimna literatura koju navodim u zaključku ovog priloga. Obuhvatи sam, dakako, samo markantnija djela.

Citavo rudarsko područje zvalо se u rimsko doba Argentaria, vjерovatno kao skraćenica čisto ekonomskog pojma »metalla argentina« ili tomu slično. Glavno mjesto u tom području bila je Domavia, čije ruševine nalazimo u selu Gradina. Arheološka istraživanja u ovom kraju nisu završena, pa je tako danas još nemoguće precizirati vrijeme i intenzitet rudarske djelatnosti u užim okvirima Antike i Srednjeg vijeka. Natpisi, grobљa i arhivska građa upućuju nas indirektnim putem na mogućnosti zaključaka o intenzitetu života, dakle i privrednoj djelatnosti u ovom kraju, no postoji mogućnost da se tehničkim proračunima u rudarskim okнима i na troskovištima dođe također do približnih mjera koje nam govore o količini rudarske djelatnosti. To je i cilj ovog članka.

Radeći na ovom problemu nisam pokušavao da razdvajam ostatke iz rimskog doba od onih iz Srednjeg vijeka. To bi zahtijevalo mnogo već rad, i pored toga što se u rudarskim okнима može razlikovati uredni rad rimskih rudara od rada ponešto površnih Sasa. Ostaje još kao otvoren problem pitanje vremenskih okvira pojedinih djelatnosti, a sa time i pitanje intenziteta unutar određenih vremenskih okvira.

Ovdje su izneseni rezultati ispitivanja koja su izvršena u toku priprema za ponovno otvaranje rudnika u vremenu od 1951. do 1960. godine.

B. PROSTORNI RASPORED I OBLICI RUDNIH ŽILA U OKOLINI SREBRENUICE

Oko grada Srebrenice nalazi se na prostranstvu od 5 do 6 km² zona sa pojavom raspršene mineralizacije (sulfidizacije) u eruptivnim stijenama, a djelimično i u okolnim kvarcitima i škriljavim pješčarima. U ovoj zoni nalazi se vrlo veliki broj sitnih žilica koje su izgrađene od željeznih sulfida i kvarca. Odavde su, sa pojavom raspršene mineralizacije, cinkano-olvne rudne žile raspoređene lepe-zasto. Do danas je zabilježeno oko 70 rudnih žila za koje je ustanov-

ljeni da su ekonomski vrijedne ili zaslužuju da budu rudarski istraživane.

Iz istorijskih dokumenata zna se da je u okolini Srebrenice bilo više rudnih revira, što se jasno vidi na priloženoj karti starih radova.

Računajući područje Srebrenica—Guber—Kiseli potok, kao centralno ishodište, ovdje možemo izdvojiti 4 rudna revira:

1. Sjeveroistočni revir Kvarac—Lisac (ranije nazvan »Sase«) sa rudnim žilama označenim od broja 1 do 25 i žile: 27, 31, 36, 37, 39, 40, 53, 55, 63 i 67. Ovaj se revir nalazi u granicama selo Špat—selo Sase—selo Obadi—Krivi briješ—Visoki kvarac (+1014) — Crvena rijeka. Žile se pružaju u smjeru SSI—JJZ i SI—JZ, a rijetko S—J.

2. Centralni rudni revir Guber—Ajžlica—Vitlovac. Ovdje se nalaze žile 26, 32, 33, 34, 35, 38, dalje od broja 41 do 48 i žila br. 52. Najčešći smjer pružanja rudnih tijela je S—J.

3. Sjeverozapadni rudni revir: Fojhar—Kutlići—Čumavići. Ovdje se nalaze žile označene brojevima: 28, 29, 30 i od broja 49 do 61. Pružaju se u smjeru sjeverozapad—jugoistok, sa rijedim izuzecima.

4. Južni revir: Orlovine kod sela Čičevac sa do sada poznatom žilom br. 56, koja se pruža SSI—JJZ.

Oko 10 kilometara sjeverno od grada Srebrenice nalaze se cinkano-olovne rudne žile kod sela Mihaljevića blizu Bratunca, i kraj sela Lonjina. Označene su brojevima 65 i 66.

Prema dosadašnjim istragama imamo slijedeći procenat rudnih žila po rudnim revirima:

Sjeveroistočni	56%
Centralni	21%
Sjeverozapadni	17%
Južni	2,5%

Osim toga postoji još i širi rudni pojas sa 3,5% rudnih žila.

Detaljnije podatke dao sam 1957. i 1959. g. Na prvom mjestu opisane su rudne žile gdje su ustanovljene rudne rezerve, a onda rudna tijela koja zaslužuju da budu rudarski istraživana i na kraju mineralne pojave koje imaju značaj za poznavanje rasporeda parageneza u srebreničkom rudnom području.

Na površini i u jamskim radovima registrovali smo preko 1000 sitnijih žilica i većih rudnih tijela, pa je prema tome izrađen statistički pregled njihove zastupljenosti.

Najveći broj opažaja sitnih žilica kao i većih rudnih žila imali smo na površini revira Kvarac—Lisac kao i u najbolje istraženom horizontu (+450 m) u ovom reviru.

Oko 400 sitnih prožilaka debljine manje od 1 cm u tabelarnom pregledu nisu uzeti u obzir. Na tabeli je prikazano preko 650 rudnih pojava. Iz priložene tabele gdje su po pojedinim revirima, odnosno njihovim horizontima, predstavljene rudne pojave raznih dimenzija

kao i njihova procentualna zastupljenost, sastavljen je statistički dijagram za najbolje istraženi III horizont i izdanke u reviru Kvarac—Lisac.

Tu su slijedeći odnosi: na 125 žilica debljine od 1 do 5 cm došlo je oko 20 žila debljine od 10 do 25 cm, 15 žila od 25 do 50 cm, 7 žila od 50 do 100 cm i 4 žile debljine preko 100 cm.

Ovakvom studijom kod žiličnih tipova ležišta dolazimo do zakonomjernosti u odnosima između sitnijih prožilaka (od 5 cm debljine), malih žila (do 15 cm) srednjih i većih rudnih tijela. Ovdje bih napomenuo da su prožilci najčešće debljine od 1 do 5 cm, i da u rojevima prate veća rudna tijela. Sigurno je da u pojedinim revirima postoje specifični odnosi kod razvoja oblika (dimenzija), prostorne orientacije i parageneze kod rudnih tijela.

Što se tiče prostornog rasporeda i oblika rudnih tijela u srebreničkom rudištu imamo sljedeće slučajevе:

1. U centralnom dijelu nalazi se zona gdje su eruptivi bogato uprskani sulfidima (najčešće pirhotinom, piritom i markazitom). Ove mase sa raspršenom mineralizacijom prošarane su rojevima sitnih piritnih i kvarcno-piritnih žilica.

2. Lepetasti raspored rudnih žila oko ove centralne zone već je naglašen. Ovdje treba napomenuti da je karakteristika za srebreničko područje da se sjeveroistočni i sjeverozapadni kraci lepeze znatno produžuju u odnosu na centralne dijelove.

3. Paralelni sistemi rudnih žila mogu se naći u svim revirima.

4. Devijacija (difrakcija) sistema rudnih žila zapažena je u sjeverozapadnom reviru Kvarac—Lisac.

5. Ukrštanje žila je vrlo rijetka pojava u srebreničkom rudištu. Oko većih rudnih tijela nalazimo sitnije žilice koje se pod izvjesnim uglom sa njima ukrštaju. Na mjestima ukrštanja nema pojavе obogaćenja rudnih tijela sa metalima.

6. Razgranjanje žila zapaženo je na više mjesta. Žila br. 2 u svojim dijelovima bližim površini sastoјi se od većeg broja ograna, a razgranjanje je primjećeno i na horizontalnim profilima.

7. Slijepi ogranci nađeni su u uskopima tjeranim uz žilu br. 2. Malih su dimenzija i ne sadrže veće količine rude.

8. Perasti prožilci nalaze se često oko većih rudnih tijela. Kada se napravi veliki broj mjerena njihove prostorne orientacije, mogu se uočiti pravilnosti u njihovom rasporedu.

9. Sočivasta zadebljavanja zapažena su na više mjesta tokom praćenja rudne žile br. 2. Kod praćenja rudnih žila česti su u jamskim profilima prelazi iz skoro pločastih u sočivaste oblike.

10. Izrasjedana rudna tijela, kako u poprečnom tako i u uzdužnim dislokacijama, zapažena su na nekoliko mjesta tokom istraža na horizontu III (+ 450 m).

11. Povijanje rudnih žila zapazili smo na više mješta tokom izrade jamskih geoloških karata.

12. Prelaz iz kompaktnejih dijelova u raspršene žilice oblika »štokerka« je čest slučaj kod rudnih žila Srebrenice. Ovakvi dijelovi sadrže više procenata cinka i olova i sistematski su istraživani. Nije rijedak slučaj da u bokovima oko kompaktnih dijelova rudnih žila imamo pojave raspršenih žilica. **Sve ove pojave utjecale su na gustoću, raspored i vrste starih rudarskih radova.**

Cinkano-olovne rudne žile nalazimo u hidrotermalnoj izmjenjenim dacitima, rjeđe u andezitim, dalje u paleozojskim glinenim škriljcima, pješčarima i kvarcitima, a vrlo rijetko u andezitskim tufovima i fanglomeratima.

Najveća rudna tijela javljaju se u brečastim dislokacionim zonama (žile br. 2, 5 itd.), gdje osim odlomaka eruptiva možemo naći glinene škriljce i pješčare. Žapaženi su u brečastoj rednoj žili br. 2 komadi kvarca bjelutka koji potiče iz paleozojskih jalovih kvarcnih žila.

Najduže je praćena po pružanju žila br. 2. Ustanovljeno je do danas da je duga preko 2.000 metara. Poduhvaćena je sa najnižim potkopom na visini + 330 m, a poznati su izdanci na kotama iznad 800 m. Debljina se kreće od 20 cm pa do 5 metara. Susretane su impregnacione zone u izdrobljenim paleozojskim škriljcima sa sočivastim zadebljanjima od preko 20 m. Žila sadrži prema dosadašnjim rezultatima 8% cinka, oko 6% olova i preko 100 grama srebra na tonu. Sadržaj bizmuta zna se na mjestima popeti iznad 30 grama na tonu. Očekuje se da će ova najveća srebrenička rudna žila dati preko 4 miliona tona cinkano-olovne rude.

Iza nje dolaze po veličini žile br. 4, 5, 36 itd.

U jednom tabelarnom pregledu dati su podaci o lokaciji pojedinih žila, o starih radovima, prostornoj orientaciji, strukturno-teksturnim osobinama, mineralnom sastavu itd. (Ramović, 1962).

C. OPIS METODE RADA NA IZRADI KARTE STARIH RUDARSKIH RADOVA

Da bi procijenili kolika je količina rude otkopana u prošlosti u pojedinim revirima i prema tome koliko je metala dobiveno, možemo se poslužiti sljedećim metodama:

1. Izradom površinskih i jamskih karata starih radova sa izračunavanjem kubature otkopanih prostora i ocjenjivanjem kvaliteta otkopane rudne mase prema već postojećim podacima o kretanju sadržaja metala u pojedinim dijelovima rudišta.

Procjena količine šljake i upoznavanje njenog sastava.

Napominjem da smo i u jednom i drugom slučaju daleko užnapredovali. Kod izrade jamskih karata starih radova u jednom dijelu revira Kvarac—Lisac i Guber—Ajžlica—Vitlovac, smetnje će praviti zaštitni pojas vrela Guber. Na raznim dionicama potpuno ćemo upoznati stare radove tokom okonturivanja eksploracionih rudnih blo-

kova, izradom uskopa sa nižih prema višim horizontima i tjeranjem hodnika po rudnim žilama.

Do sada su vršeni slijedeći radovi:

1. Određivali smo promjere svrtnjeva (pingi). Tragali smo oko njih za komadima rude u izbačenom materijalu. Otvorene stare jame zasebno smo označavali na kartama, skicirali smo njihove profile i određivali dubine.

2. Gledali smo da i kod zarušenih starih potkopa odredimo njihov smjer. Kod otvorenih i pristupačnih starih hodnika i potkopa snimali smo jamske krokie sa rudarskim kompasom, ucrtavali profile jamskih radova i prikupljali podatke o rudnim tijelima.

3. Našli smo nekoliko niskopa koji nesumnjivo potiču iz vremena Rimljana, a imaju nagib oko 25 stepeni. Sasci niskopi su mnogo nepravilnijeg nagiba a i profila. Ove smo dvije vrste radova zasebno unosili na karte.

4. Stari raskopi su označavali mjesto gdje su stari rudari imali svoje dnevne kopove na izdancima rudnih žila. Nije isključeno da su ove izdanke otkopavali još stari Iliri, jer su radovi vrlo nepravilni i bez ikakva sistema. To se ne može reći za kasniju rudarsku aktivnost.

5. Posebna pažnja posvećena je troskovištima. Nekada smo na jednom mjestu imali naslage šljake različitog sastava, što ukazuje na razne periode eksploatacije. Može se zapaziti na osnovu hemijskog analiziranja i mikroskpskog ispitivanja šljake sa raznih nivoa u istražnim sondama da je ruda dovožena sa raznih revira. Neki su od njih naime bogati antimonom, drugi opet karbonatima itd. U pojedinim dijelovima srebreničkog rudišta može se jasno vidjeti da postoje razlike u sadržaju srebra, olova i drugih metala, a to se odražava i na sastavu šljake sa raznih dijelova terena Srebrenice. Ova činjenica ukazuje da kod ispitivanja šljačišta treba posvetiti veliku pažnju ustanovljavanju nivoa različitog kvaliteta. Ovdje treba napomenuti da se razlike mogu pojaviti i uslijed različite tehnike rada starih rudara. Podaci o dimenzijama, oblicima, položaju, nekada i sastavu pojedinih šljačišta u široj okolini Srebrenice nalaze se sređeni u formularima i uloženi u fond stručnih dokumenata Zavoda za geološka istraživanja u Sarajevu.

6. Pažljivo su unošeni podaci o mineralnim vrelima, koja u najvećem broju slučajeva izlaze iz starih potkopa, što je još 1889. g. uočio E. Ludwig. Izvršili smo preko 20 analiza mineralizovanih voda koje izlaze iz starih radova. Visok sadržaj cinka, arsena, bakra itd. jasno je ukazivao da je voda dolazila iz starih jamskih prostorija. (Ramović, 1962).

7. Posebno su skicirane stare vodojaže, ostaci naseobina, utvrđenja, nadgrobni spomenici itd. Sve je to unošeno na površinske karte starih radova. Jedna posebna karta starih radova oko sjeveroistočnog i centralnog rudnog revira, biće uskoro objavljena, kada budu završene neke dopune prema rezultatima istražnih radova do konca ove godine. (Ramović, 1962).

8. Posebno se rade karte starih radova u jamskim prostorijama rudnika Srebrenice. Unose se podaci o položaju i dimenzijama

starih hodnika, potkopa, niskopa, jama itd. Nije teško na osnovu ovih podzemnih karata izvršiti okonturivanje dijelova rudnih žila gdje je otkopana ruda. Po profilima jamskih prostorija može se znati da li je neki blok otkopavan od Rimljana ili Sasa. Oko starih radova ima gotovo uvijek lijepo rude koju stari rudari nisu povadili jer je bila bogata cinkom koga oni nisu upotrebljavali.

D. NAČIN PRORACUNAVANJA KOLIČINE OTKOPANE RUDE OD STRANE RIMLJANA (ANTICKO RUDARENJE) I SASA (SREDNJEVJEKOVNO RUDARENJE)

Kako je ranije napomenuto, nije teško razlikovati antičke od srednjevjekovnih rudarskih radova. Gotovo uvijek se oni isprepliću na jednoj te istoj žili. Gore smo napomenuli koja dva načina rada možemo upotrijebiti za izračunavanje količine otkopane rude. Za ovu svrhu osim gore pomenutih podataka, treba imati na raspoloženju kartu na kojoj je predstavljeno kako su prostorno raspoređene rudne mase i kakav im je kvalitet u pojedinim dijelovima rudišta. Sve ovo prikupljeno je u okolini Srebrenice do konca 1959. g. Podzemni rudarski istražni radovi svakodnevno nam daju novije i novije podatke o rudnim tijelima, a i o stariim radovima.

Kako je napomenuto u okolini rudnika Srebrenice otkriveno je oko 70 rudnih žila, od kojih je, može se reći, samo jedna dobro istražena, a to je žila br. 2. Njene dimenzije još nismo potpuno upoznali iako je sa rudarskim radovima pratimo već na dužini oko 2 kilometra, a mjestimično smo dubinu dosegil i preko 500 metara ispod izdanaka. Ipak možemo sada da damo jednu dosta jasnu sliku o intenzitetu starog rudarenja. Najbolji će podaci biti kada rudnik dođe u završnu fazu eksploatacije. Tada ćemo imati maskimalno moguće sakupljene podatke.

Prema dosadašnjem poznavanju veličina i položaja starih otkopnih prostorija (opava) na rudnim žilama Srebrenice, dolazimo do slijedećih količina povađene rude:

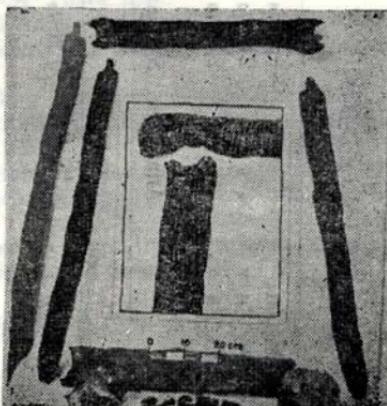
Rudne žile
Lokalitet

Procjenjena količina
otkopane rude od Rimljana
i Sasa

Br. 1, 2 i 3		180.000 tona
Lisac, Mutnjača		
Br. 6, 7, 14, 11, 10, 8, 13, 17 i 20		140.000 tona
Majdanski potok, Podlisac		
Br. 5, 27, 12 i 9		160.000 tona
Suvi Rastik, Krivi briješ		
Br. 32, 33, 34, 35 i 41		80.000 tona
Zalisine, Ajžlica		
Br. 43, 48, 47, 38, 36, 57		220.000 tona
Guber, Vitlovac, Orlovine, Mihaljevići		
UKUPNO :		780.000 tona

*1/2 Azirodne veličine
of natural size*
GRADINA
Glinene lampne rimskih rudara
The lamps made of clay used by roman miners.

SREBRENA RIJEKA
Staro sasko podgrada
Old saxon's timber.

Ova ruda od oko 800.000 tona sadržavala je preko 50.000 tona olova i preko 120 tona srebra.

Prema pribrojenoj tabeli koja je sastavljena na dosta slobodnoj procjeni količina šljake (jer nije izveden dovoljan broj istražnih rada — sondi) imamo iznos od 250.000 tona. Dosada poznata količina šljake ukazuje da je u široj okolini Srebrenice u okviru stare rudarske djelatnosti bilo otkopano preko pola miliona tona rudne maše.

Nadam se da će, ovaj prvi rad o ispitivanju količina otkopane rude od strane Rimljana i Sasa u okolini Srebrenice, koristiti našim arheolozima kada budu zajedno sa rudarima, metalurzima i geologima prilazili poslu da dođu do što iscrpnijih podataka o staroj rudarskoj aktivnosti.

UMFANG DER BLEI- UND SILBERGEWINNUNG UM SREBRENICA WÄHREND DER RÖMERZEIT UND DES MITTELALTERS

Zusammen mit bergbaulichen Untersuchungen der Erzlagerstätten um Srebrenica (Ostbosnien) wurden auch römische und »sächsische« Stollen technisch aufgenommen und daraus eine approximative Menge des damals ausgebeuteten Rohmaterials errechnet. An Hand des durch chemische Analysen festgestellten Prozentsatzes des zurückgebliebenen Materials in der Schlacke, wurde die ungefähre Menge des gewonnenen Metalls in genannten Zeitabschnitten ermittelt.

Es bleibt der Archäologie vorbehalten festzustellen, wieviel von der angegebenen Menge auf die Römer, und wieviel auf die »sächsischen« Arbeiten entfällt.

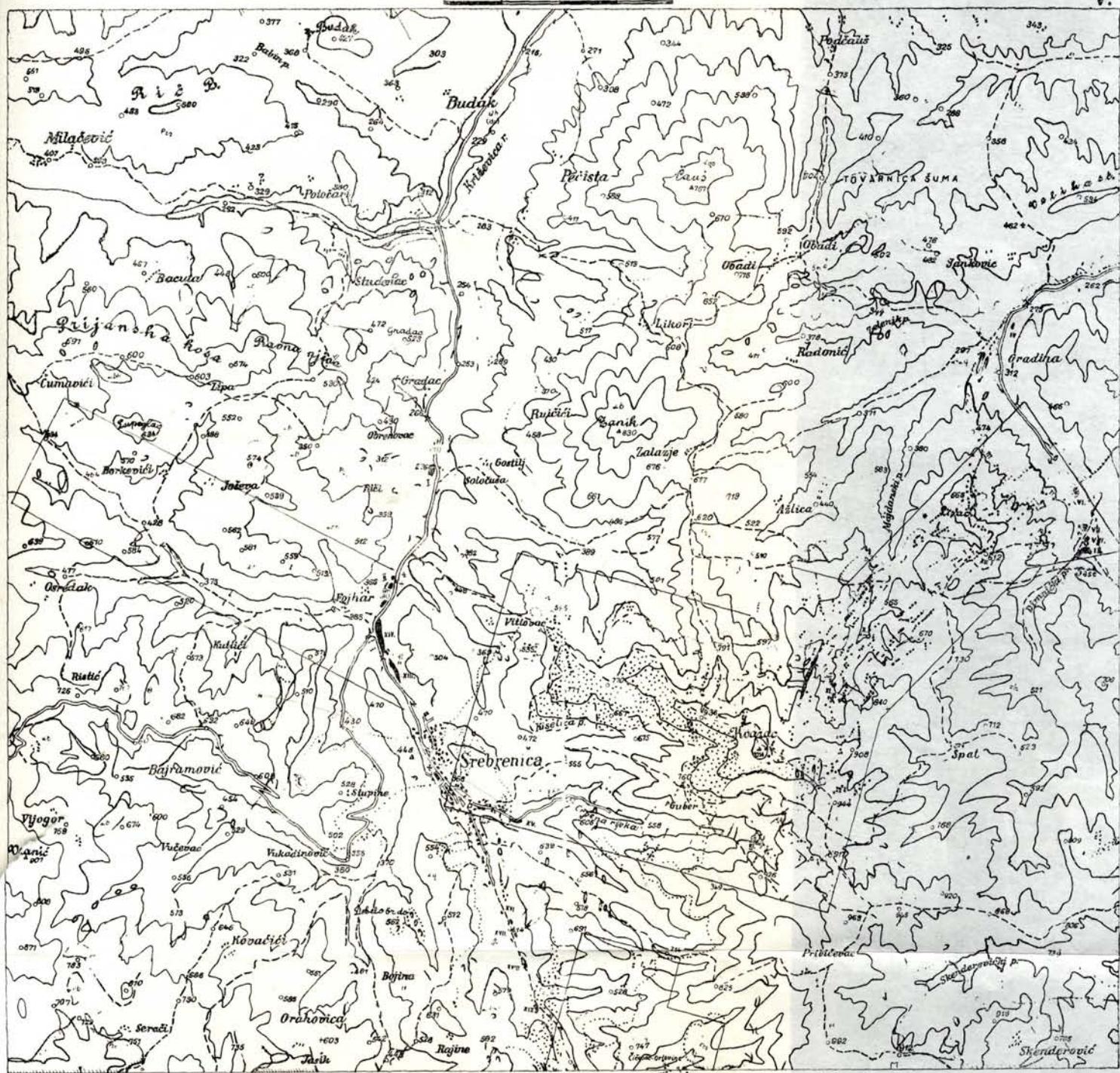
TABELARNI PREGLED ŠLJAČIŠTA U OKOLINI SREBRENICE

Oznaka na kartama	Lokalitet	D im e n z i j e u metrima Dužin <u>a</u> Sir. Dub.	Zapremina u m ³	Težina u tonama	P R I M J E D B E
I	Soločuša	cca 67	45	2 cca 6000	9,61% Zn 0,94% Pb
II	Fojhar	45	35	20 3150	9.450 6,67% Zn 2,32% Pb
III	Crvena rijeka	35	30	1 1050	3.150 4,74% Zn 2,04% Pb
XIII	Fojhar—Srebrenica	130	25	1,5 4870	14.610
XIV	Fojhar	350	40	2 28000	112.000
XV	Crvena rijeka	80	25	2 4000	12.000
					Analitičar S. Harlač
Centralni rudni revir sadrži ukupno:					169.210
IV	Gradina	ah/2 cca 50	30	1 cca 750	2.250 4,56% Zn 1,26% Pb
V	Saška rijeka	50	30	2 3000	9.000
VI		20	20	1 400	1.200
VII	Selo "Sase"	20	20	2 800	2.400
VIII	" "	20	15	1 300	900 5,67% Zn 0,62% Pb
IX	" "	150	20	2 6000	18.000
X	Majdanski potok	10	10	0,5 50	150
XI		22	8	1 180	540
XII	Raške njive "	20	20	1 400	1.200 Prema starim podacima zna se sadržaj cinka i olova popeti iznad 18%
Sjeveroistočni rudni revir sadrži ukupno:					35.640
XVI	Gornja mahala Križevica	10	10	1 cca 100	300
XVII		50	30	1,5 2250	6.750
XVIII	Križevica put za Orlovine	40	25	1,5 1500	4.500
XIX		35	20	2 1400	4.200 6,54% Zn 0,76% Pb
8 nalaza šljacišta malih dimenzija koja ukupno daju:					1.800
Južni rudni revir sadrži ukupno:					17.550
UKUPNO: 222.400 + 10% = oko 250.000 tona.					

- Baum M. — Srejović D. — Prvi rezultati ispitivanja rimske nekropole u Sasama. Clanci i grada III, str. 23—54, Tuzla 1959.
- Bublik P. — Jamsko geološke karte i karte oprobavanja revira Kvarac—Lisac kod Srebrenice. Fond stručnih dokumenata Zavoda za geol. istr. Sarajevo 1955—60.
- Filipović N. — Kanun-nama zvorničkog sandžaka iz godine 1548. — Kanun rudnika Srebrenice i Sasa. Orientalni institut u Sarajevu. Zakonski spomenici. Serija I, svezak 1, Sarajevo 1957.
- Jurković I. i Tajder M. — Prethodna studija petrogeneze i mineralogije Srebrenice. Fond stručnih dokumenata Zavoda za geol. istr. NR BiH, Sarajevo 1950.
- Katzer F. — Geologie Bosniens und der Herzegovina. Sarajevo 1926.
- Katzer F. — K poznавању mineralnih vrela Bosne, Gl. Z. M. XXXI, Sarajevo 1919.
- Ludwig E. — Die arsenhaltigen Eisenellen von Srebrenica. Wiener klin. Wochenschrift. No 15, Wien 1889.
- Miholić S. — The »Eye Vater« of Srebrenica in Bosnia. A geochemical study. Croatia Chemica Acta. No 30, Zagreb 1958.
- Miholić S. — Kemijska analiza mineralnog vrela Veliki Guber kod Srebrenice. Glasnik društva hemičara NR BiH. Knjiga 3, Sarajevo 1957.
- Mojsisovitz E., Tietze E. i Bittner A. — Grundlinien der Geologie Bosnien — Herzegovina, Wien 1880.
- Pašalić E. — O antičkom rudarstvu u Bosni i Hercegovini, Gl. Z. M. Sarajevo, 1954.
- Paškalin V. — Bronzana votivna ruka iz Sasa (Srebrenica), Gl. Z. M. Sarajevo 1959.
- Patsch C. — Domavia, PWRE 1905.
- Pogatschnig L. — Alter Berbau in Bosnien. WMBH II, Wien 1894.
- Radimsky W. — Generalbericht über die bisherigen Ausgrabungen der römischen Stadt Domavia in Gradina bei Srebrenica. WMBH I, Wien 1893.
- Ramović M. — Godišnji izvještaj o rezultatima istražnih radova na cinko-olovnim žilama u okolini Srebrenice. Fond stručnih dokumenata Zavoda za geol. istr. Sarajevo 1953, 1954. i 1955.
- Ramović M. — Pregled nalazišta minerala cinka i olova u Bosni i Hercegovini. Geološki glasnik, Sarajevo 1957.
- Ramović M. — Rudne pojave u oblasti Srebrenice. Istočna Bosna. Disertacija, 1962.
- Ramović M. i Natević Lj. — Tumač za osnovnu geološku kartu lista Ljubovija 4 (šira okolina Srebrenice). Primljeno za štampu.
- Rücker A. — Einiges über Blei - und Silberbergbau bei Srebrenica in Bosnien. Wien 1901.
- Srejović D. Baum M. — o. c.
- Tomaschek O. — Argentaria. PWRE III, Stuttgart 1895.
- Truhelka C. — Die römische Drinthalstrasse in Bezirke Srebrenica. WMBH I, Wien 1893.
- Vukanović T. — Srebrenica u srednjem veku. Gl. Z. M. Sarajevo 1946.
- Walter B. — Beitrag zur Kenntniss der Erzlagersäten Bosniens, Sarajevo 1887.

KARTA RIMSKIH I SASKIH RUDARSKIH RADOVA U ŠIROJ OKOLINI SREBRENICE

V.

LEGENDA
REFERENCE

STARÉ PÍNCE, ŠANTY I RASKOPY
Old trenches, shafts etc

STARÝ POTOK I NISKOPY
Old drifts and crosscuts.

STARÁ ŠLAKISTA.
Old drosses (from the En-Po ore).

RIMSKI I SASKI REVIRI
Ancient and medieval mining regions.

THE OLD MINING REGIONS AROUND SREBRENICA

SREBRENICA

KARTA RUDNIH ŽILA

RECONNAISSANCE MAP OF LEAD AND ZINC BEARING VEINS

0 100 200 300 400 500 1000 m

LEGENDA
LEGEND

ŽILE KVARCA BJELUTKA (SA RJEĐIM POJAVAMA FELDSPATA, KRISTALA PROZIRČA, PIRITA ITD.)
Milky quartz veins with coarse massive texture (containing some feldspars pyrite, lead sulphur, quartz of comb structure etc) Paleozoic age

KONTAKTNO METAMORFNE STIJENE, IZMJENI SKRILJCI I SKRILJAVI PJEŠČARI
Contact - metamorphic rocks, altered pb-leurozit slates and sandstones

PIRITOM (ČESTO PIRHOTINOM) IMPREGNISANI ERUPTIVI
Zones where there is pyrite (occasionally pyrrhotite) finely scattered in dikes (disseminated mineralization)

KVARCNO PIRHOTINSKE Zn(Fe) Pb(Ag) ŽILE ILI DJELOVI ŽILA (RELATIVNO SLABO ZASTUPLJENA KARBONATNA FAZA)
Quartz pyrrhotite Zn(Fe)S Pb(Ag)S veins or parts of the veins where appears subordinately carbonate gangue.

KVARCNE Zn(Fe)S Pb(Ag)S ŽILE ILI DJELOVI ŽILA (SA RELATIVNO MANJIM SADRŽAJEM SIDERITA, MARKAZITA, PIRITA ITD.)
Quartz Zn(Fe)S veins with some siderite Marcasite Pyrite etc

SIDERITNO-KVARCNE ZnS-Pb(Ag)S ŽILE ILI DJELOVI ŽILA SA ČESTOM POJAVOM MARKAZITA, PIRITA ITD.
Veins (or parts of the veins) containing mainly carbonate (siderite) gangue subordinate quartz, the common ore minerals PbS, ZnS.

OTKOPANI IZDANCI (DJELOVI) RUDNIH ŽILA U PRETOPSTAVLJENOJ PRODUŽENJU RUDNIH TIJEGLA
Exploded outcrops of veins traceable by old roman and medieval workings and inferred continuation of ore bearing fissures

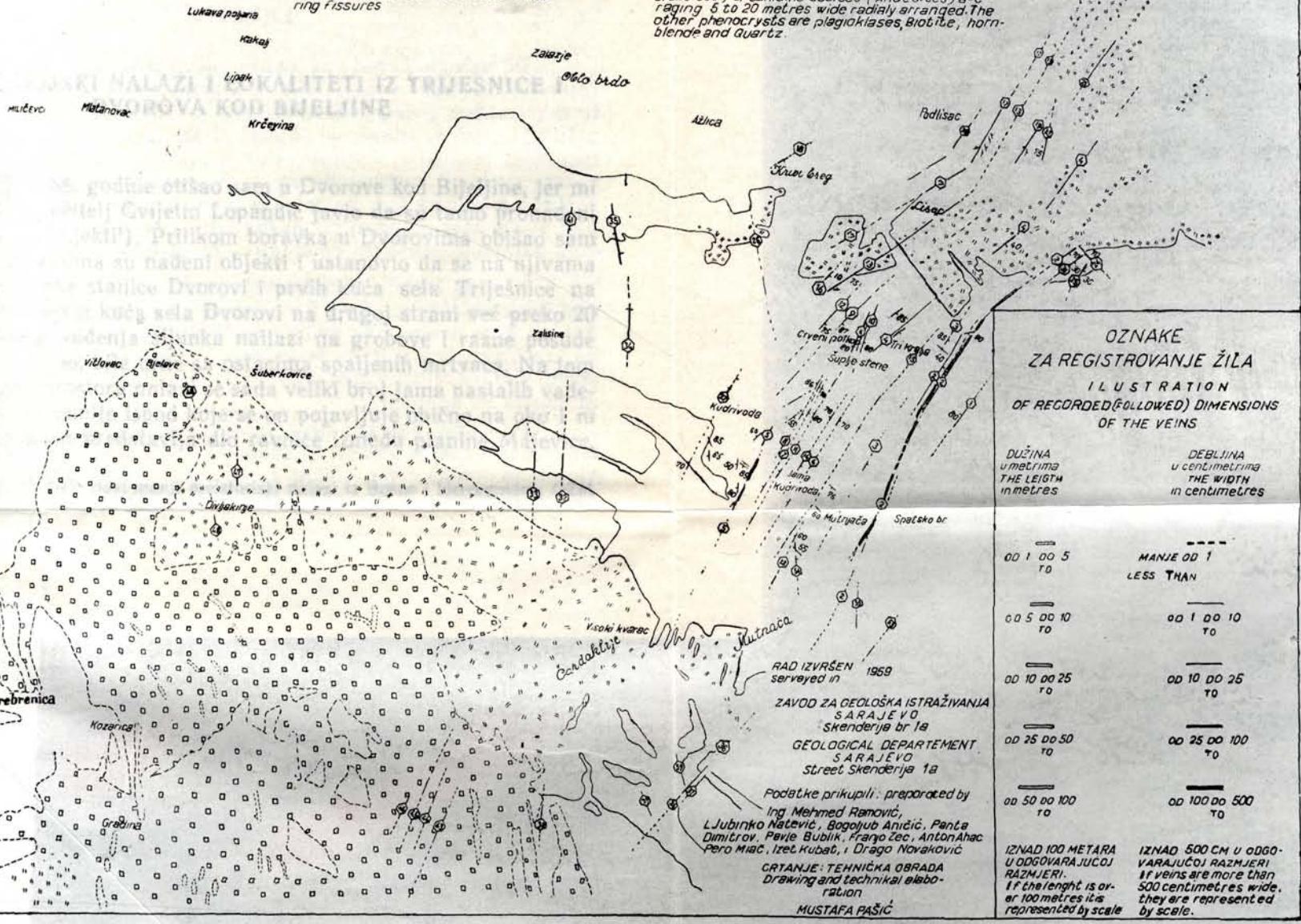
ERUPTIVI ŽIĆNOG OBILJA, DACTITI (RJEDE ANDEZITI) SA KRUPNIM FENOKRISTALIMA SANIDINA, PLAGIOKLASA, BIOTITA (HORN-BLENDE) I KVARCA
Approximately vertical dikes (seldom plugs, small stoks etc) of sanidine dacites (Andesites) averaging 5 to 20 metres wide radially arranged. The other phenocrysts are plagioclases, biotite, hornblende and quartz.

KVARCNO-ANTIMONITNE ŽILE ILI DJELOVI ŽILA SA RJEĐIM POJAVAMA MINERALA CINKA I OLOVA
Quartz stibnite veins (or parts of the veins) often accompanied by a little sphalerite, galena, pyrite rarely monerite and various sulphantimonides

KVARCNO-PIRITNE ŽILE SA RJEĐIM POJAVAMA MINERALA CINKA I OLOVA
Quartz pyrite veins with small amounts of lead-zinc minerals in most cases these ore bodies carry considerable amount of arsenic minerals

LIMONITNE MASLE (RASTROŠENE SULFIDIMA BOGATE ŽILE)
Limonite masses derived from disintegration of sulfide veins and others deposited by spring waters which contain ferrous sulphate

Rudnik Šeš

Tonči Grbelja

GENERALNI ŠTRAJK U TUZLANSKOM BAZENU 1906. GODINE

(Prilog za istoriju radničkog pokreta)

Generalni štrajk, koji je 4. maja 1906. godine izbio u Sarajevu, ubrzo se proširio na sve veće industrijske centre u Bosni i Hercegovini. Okupacione vlasti su prvi dana poslije njegovog izbijanja pokušale da ga uguše još ranije oprobanim sredstvima: represalijama, progonima i izgonima nezadovoljnih radnika, ali ovoga puta sve te mjere nisu mogle zaustaviti pokrete eksplorativnih masa. Generalni štrajk bio je rezultat teškog ekonomskog i političkog stanja u kome se nalazila radnička klasa, kao i odraz borbenog raspoloženja masa protiv austro-ugarske uprave u Bosni i Hercegovini. Položaj radničke klase u to vrijeme veoma slikovito ilustruje članak »Prvi počeci radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini« u kome se navodi:

»Kretanje radničkih masa u maju 1906. god. bilo je samo vidan izraz nesnosnog ekonomskog i političkog stanja pod kojim je radništvo stenjalo. Do onoga vremena se o radniku baš ni malo nije vodilo računa. Radnik, i ako dijelom moderan, smatran je prostim objektom izrabljivanja; niko nije ni pomiclao na to, da je i on čovjek, koji ima pravo na život. I u samim modernim poduzećima, ne govoreći o onim zastarjelim, vladali su užasni odnošaji. Proždrilivi kapitalizam koji se prije desetak godina naglijie počeo razvijati, ostavljao je iza sebe sve crnije tragove radničke bijede. S jedne strane ekonomska podjarmljenošć, s druge strane nikakvo osiguranje protiv bolesti i nezgoda, nikakva zaštita u kom drugom pravcu. Oblasti se tada nisu našle pozvane, da »ureda radi« uklane mnoge, upravo arijske odnošaje, već su slijepo pogodovale ovakvim postupcima¹⁾.«

Do izbijanja Generalnog štrajka radnički pokret u Bosni i Hercegovini, a analogno tome i na području tuzlanskog rudarskog bazena, nalazio se još uvjek u stadiju formiranja razvijajući se preko spontanih i nedovoljno organizovanih istupa i pokreta radničke klase. Međutim, poslije stvaranja niza strukovnih radničkih organizacija i Glavnog radničkog saveza za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu, klasni radnički pokret ulazi u novu fazu organizovane borbe, dajući podstrek radnicima za stvaranje strukovnih i sindikalnih organizacija na području cijele Bosne i Hercegovine.

Generalni štrajk predstavlja za istoriju bosansko-hercegovačke radničke klase i radničkog pokreta prelomni momenat od prvorazrednog značaja, koji je ubrzao dalji tok razvitka društvenih i političkih odnosa, a istovremeno dokazao i mogućnost uspješne borbe

protiv okupatorskih vlasti, protiv nacionalnog ugnjetavanja i socijalnog izrabljivanja. On stoji na prelomu koji predstavlja granicu između dva različita stadija razvitka radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini, i to: jednog, koji obuhvata period kada još nisu bile dozvoljene klasne sindikalne organizacije, i drugog, u kojem je radnička klasa izborila slobodu udruživanja i stupila na put organizovane borbe protiv klasnog neprijatelja².

Pored toga, štrajk sarajevskih radnika, a zatim i svi drugi koji su uskoro slijedili jedan za drugim, ustalasali su ne samo cijelokupno radništvo, koje je već tada dostizalo cifru od oko pedeset hiljada, već i sve druge slojeve stanovništva, tako da je, na primjer, do temelja pauperizirano seosko stanovništvo još dugo iza toga te događaje nazivalo »našom bunom«. U vrijeme tih burnih i za bosansko-hercegovački radnički pokret presudnih dana beogradske »Radničke novine«, donoseći vijesti o događajima u Bosni i Hercegovini, su pisale:

»Početak štrajka monopolskih radnika za veće nadnice jeste istinski početak borbe za političke slobode u ovim dvema pokrajinama. Munja saznanja svog teškog položaja šinula je radnike sve Bosne i Hercegovine, fijuk ogorčenja i protesta prošao je svu zemlju i plamen oduševljenja zapalio je svu Hercegbosnu. Grad za gradom dizao se, protestovao, stavljao zahteve ekonomске prirode, objavljivao generalne štrajkove, demonstrirao, zbrisao i silno zahtevao političke slobode, preteći brojem, snagom i solidarnošću svojom. Radnici su svuda pokazivali istu snagu i solidarnost, a policija ista nasilja i isti bes³).«

Napokon, štrajkovi u maju 1906. godine ozbiljno su uzdrmali dotada neograničenu vlast austro-ugarskih okupatora i nanijeli joj najozbiljniji udarac za čitavih 40 godina njene vladavide u Bosni i Hercegovini⁴.

Na području tuzlanskog rudarskog bazena radnički pokret čini svoje prve korake, kao, uostalom, i u drugim krajevima Bosne i Hercegovine, tek poslije njene okupacije od strane Austro-Ugarske Monarhije. Uporedo sa razvitkom industrijske proizvodnje i eksploracije prirodnih bogatstava ovoga područja postepeno se formirala radnička klasa, čiji se položaj u ovoj početnoj fazi njenog razvitka, nije nimalo razlikovao od onog u kolonijalnim zemljama. Radni dan traje u većini preduzeća od 12 do 14 časova, a u nekim zanatskim radionicama i preko 16 časova⁵), dok su radničke nadnice bile veoma niske i u većini slučajeva nisu mogle zadovoljiti ni najosnovnije životne potrebe radnika.

Rad u preduzećima, a naročito u rudniku Kreka, bio je veoma težak i pored toga što se većina tih preduzeća nalazila u rukama države. Pored toga, većinu rudarskih radnika u Kreki sačinjavali su stanovnici okolnih sela i zaselaka: Husina, Lipnice, Parsela, Orašja, Dubrava i drugih, koji su u većini slučajeva bili zaposleni kao pomoćna radna snaga sa minimalnom nadnicom. Država je, kao poslodavac, od tih mizernih nadnica uzimala dio dajući smještaj velikom broju rudara u barakama rudarske kolonije za koje su oni morali plaćati visoku stanarinu. Rudari i radnici su pljačkani i preko

tzv. »konzuma« u kome su morali kupovati namirnice i druge potrepštine po cijenama koje su bile uvek više nego u ostalim prodavnicama. Zbog niskih plata radnici su često bili prisiljeni uzimati robu na kredit, što je još više povećavalo njihovu zavisnost od preduzeća, a česte kazne, koje su poslodavci primjenjivali i za najsitnije prekršaje, još više su smanjivale i onako niska primanja rudara i radnika.

Kakav je bio položaj radnika u Bosni i Hercegovini, a posebno rudara u Kreki, vidi se i iz govora socijaldemokratskog poslanika Antonina Nemeca koji je na sjednici tzv. »delegacije carevinsknog vijeća«, 28. februara 1908. godine, između ostalog rekao:

»Ako pogledate odnošaje pod kojima stanovništvo živi, vidjećete, da su radnici tamo neograničeno izravljuvani i bez svake zaštite izručeni kapitalistima, čija gramzivot nikakvim radničkim zaštitnim zakonodavstvom bar donekle suzbijana nije.

Životni odnošaji radnika veoma su žalosni, jer su cijene životnih namirnica još veće nego u Austriji. Kilogram govedine najlošije vrste košta sada, kad je meso pojeftino, 1 K. 20 k. Kilogram brašna stoji 46 do 48 hel., veoma lošeg brašna 38 h., kilogram kučuruza 26 h., šećera 96 h.; a litra petroleum-a 48 h. I sa stanovima je veoma žalosno. Nadnice iznose 1 do 2 K.

U Donjoj Tuzli šef policije zatvara radnike po miloj volji, bez sastavljanja protokola i saslušavanja.

U Donjoj Tuzli u rudniku uglja prilike su takve da radnik uslijed loše plate i mnogih globava zaradi često samo po 6 i 8 K. u 14 dana⁽⁶⁾).

Težak položaj rudara i ostalih radnika na području tuzlanskog bazena, kao i snažniji razvitak radničkog pokreta u ostalim krajevima Bosne i Hercegovine a posebno u Sarajevu, ubrzali su nastojanja za osnivanje klasne sindikalne organizacije. Do formiranja sindikalne organizacije rudarskih radnika u Kreki došlo je 1. maja 1905. godine, kojoj je na čelu bio Ivan Tadić, kopač iz Parsela. Odmah po formiranju sindikalna organizacija je povela borbu za skraćenje ravnog vremena na osam časova. U toku 1906. godine vođeni su pregovori sa upravom rudnika i o povišenju nadnica zbog podizanja cijena prehrabbenim artiklima, ali bez uspjeha. Kada su poslodavci odbili ove radničke zahtjeve, kao i zahtjeve radnika drugih struka, uslijedili su tarifni pokreti i štrajkovi radnika raznih privrednih djelatnosti u periodu od 17. do 31. maja 1906. godine.

Prvi su u štrajk stupili radnici Solane u Kreki, 17. maja, zahtijevajući od uprave da im povisi nadnice za 80 helera, da ukine radna akord, da snizi prinos za bolesničku blagajnu za 3% i da se uvede tzv. doplatak starosti (Alterszulage) za one radnike koji već više godina rade u Solani⁽⁷⁾. Analizirajući navedene zahtjeve solanskih radnika u Kreki, zapažamo da njihova traženja nisu takva da bi mogla bitno izmijeniti njihov životni standard, ali ona istovremeno govore i o tome sa kakvim su se minimalnim olakšicama radnici u to vrijeme morali zadovoljavati. Međutim, i ovako skromne zahtjeve poslodavci su u početku odbili, ali su ipak naposljetku bili prisiljeni da prihvate većinu ovih zahtjeva.

Istoga dana, 17. maja 1906. godine, zidarski i tesarski radnici podnijeli su Zemaljskoj vladi u Sarajevu predstavku u kojoj traže regulisanje radnih odnosa:

»Mi dolje podpisani molimo Visoku Vladu da bi nam blagoizvoljela našu molbu što mi molimo uslišiti i što prije riješiti.

1. Molimo polakšanje u poslu da ne radimo kao robovi od rane zore do mrtvog mraka, već molimo za radnički red, i to od 6 sati ujutro do 6 sati naveče, u podne 1 1/2 sat odmora, tako da se radi 10 sati na dan, koliko je dosta za jednog radnika.

2. Molimo, pošto ima 6 radnih dana u nedelji, a 7. je nedelja, te molimo za taj dan nek nam bude prost da se svaki radnik odmara a ne čitavo do podne da hoda za svojom plaćom, tako da u nedelju niti za ručak niti za odmor se ne zna; stoga molimo, u subotu navečer da bi se nama naše nadnica izplatile, to jest naš zarađeni novac.

3. Molimo Visoku Zemaljsku Vladu da bi nam blagoizvoljela i to uzkratiti: koji od toga nije zanata ili struke da ne prima posao preko sebe kao preduzimač; neka prima onaj koji je od našeg posla učenik ili izučenik, koji odgovara kao majstor od posla i koji znade postupiti spram kalfi i njega cjeniti kao kalfu; — i to da se razdjeli kalfe u 3 klase: prva klasa 5 kruna na dan, druga 4,50 helera a treća 4,20 na dan.

4. Molimo da u svakom pogledu najprije u posao se primi one koji su stanujući u mjestu i koji su iz naše Domovine, a ne oni koji su iz druge države⁸⁾.

U telegramu okružnog predstojnika Stefana Jakubovskog, upućenog 21. maja 1906. godine Zemaljskoj vladu, navodi se da je 20. maja održana skupština zidara i tesara sa poslodavcima i da su oni odbili radničke zahtjeve. Poslije ovog odbijanja, 21. maja 1906. godine, sastali su se predstavnici radnika sa poslodavcima kod Kotarskog ureda za grad Tuzlu, pa je nakon višečasovnog pregovaranja postignut sporazum o uvođenju desetčasovnog radnog vremena, o regulisanju nadnica, o zabrani rada na akord i o nedjeljnem odmoru.

Radnici u ugljenokopu Kreka održali su, 21. maja 1906. godine, skupštinu na kojoj su formulisali svoje zahtjeve i podnijeli ih Gradsko-kotarskom uredu u Tuzli. Međutim, kako su vlasti i poslodavci odbili da udovolje postavljenim zahtjevima, rudari su, 25. i 26. maja, stupili u štrajk. Iz navedenog zapisnika jasno se vidi položaj rudarskih radnika u Kreki:

»Kako je poznato postaje ovdje od godine do godine veća skupoča tako, da je svakom radniku teško, a pravo rekavši, nikako moguće sa nadnicom koju dobiva na kraj izaći, a osobito onim, koji ženu i djecu imaju. Nama rudarima i ostalim radnicima na ugljenom majdanu u Kreki, je to tim teže, što mnogi od nas već dugo godina kod majdana radimo, bez da bi položaj na bolje izašao. Nasuprot tome naše sadašnje plaće i zasluge jesu još manje, nego su u prijašnjim godinama bile⁹⁾.

Rudarski radnici su zahtjevali povećanje plata (za rudare najmanje 4 krune, a za ostale pomoćne radnike najmanje 2 krune dnevno i za kovače, bravare i drvodjelce povišenje plata za 60% od dotadašnjeg iznosa), zatim skraćenje radnog vremena na 8 časova,

zabranu rada na akord, regulisanje dopusta i penzija za one radnike koji zbog iscrpljenosti i slabog zdravlja nisu više sposobni za rad u rudniku. Ovi zahtjevi rudarskih radnika vjerno odražavaju teške prilike pod kojima su u to vrijeme oni radili. Njihove mizerne zarade uprava rudnika je obračunavala kako je htjela, a njeni nadglednici u jamama radili su onako kako je odgovaralo interesima vlasnika rudnika.

U međuvremenu bila je poslana jedna radnička delegacija u Beč da interveniše kod ministra Benjamina Kalaja, ali nije postigla nikakav uspjeh. Kalaj je savjetovao radnicima da se vrate na posao i da prepuste vlasti staranje o ispunjenju radničkih zahtjeva. Slijedećih dana vlasti su putem oglasa proglašili da će svi oni radnici koji izostanu sa posla biti kažnjeni i otpušteni, a oni koji stanuju u rudarskoj koloniji moraće da isele iz stanova. Veliku pomoć štrajkašima pružio je Glavni radnički savez za Bosnu i Hercegovinu, formiran 25. augusta 1905. godine u Sarajevu, čiji se uticaj počeo sve više osjećati na području cijele Bosne i Hercegovine. Poslodavci su bili primorani na popuštanje i pristali su na povećanje nadnica i uvođenje deuetčasovnog radnog vremena.

Ovaj uspjeh sindikalne organizacije rudara izazvao je reakciju kod uprave rudnika i ona od tada ne bira sredstva da spriječi razvitak radničkog pokreta i da ih odbije od radničkih organizacija. Hapšenja i progoni koji su uslijedili poslije završetka ovoga štrajka nisu uspjeli slomiti nastojanja rudarskih radnika koji su i u narednom periodu sa dosta uspjeha, zajedno sa radnicima ostalih struka, vodili borbu za poboljšanje svojih životnih i radnih uslova.

Za vrijeme ovih majskih događaja u Tuzli i Kreki u pokretu su se nalazili još i krojači, obućari, ciglarski radnici, stolari i radnici Fabrike špirita. Svi oni su zahtijevali uvođenje osmočasovnog radnog vremena, povišenje nadnica i niz drugih olakšica. Tarifni pokreti i štrajkovi ovih radnika su također, u većini slučajeva, postigli uspjeh iako ih nisu ni izdaleka oslobođili od samovolje poslodavaca i progona policijskih vlasti.

Pored Tuzle i Kreke, na ovom području, tarifni pokreti i štrajkovi zahvatili su još Lukavac i Puračić (željeznička stanica udaljena 20 km od Tuzle; u to vrijeme bilo je to mjesto sa opštinskim uredom i žandarmerijskom stanicom). Radnici Fabrike amonijačne sode u Lukavcu stupili su u štrajk 24. maja 1906. godine zahtijevajući povišicu plate, regulisanje penzija i ukidanje niza mera koje su radnike stavljale u potpuno podređen položaj prema poslodavcima. Na vijest o štrajku uprava je zatražila intervenciju policije i žandarmerije radi obezbjeđenja Fabrike, kao i zbog toga da se radnici makar i silom vrate na posao. U izvještaju zapovjednika žandarmerijskog voda u Puračiću Kalembera, upućenog Kotarskom uredu u Tuzli, o štrajku u Lukavcu navodi se slijedeće:

»Danas u 7 sati jutra dobi od tvornice Lukavac telegrafiju vijest, da su tamо radnici počeli štreik te moli gosp. Direktor von Tempelhoff za pojačanje tamošnje oružničke stajeće patrole.

Na otu vijest jest niže potpisani sa Postenführer Stjepan Horvatinec, i još jednom patrolom i to: Postenführer Mile Sokolić sa

Joso Vidmar, koja je upravo danas u 7 sati jutra u vanjsku službu komandirana bila, odmah se u tvornicu Lukavac uputio, gdje sam skoro već sve radnike opet na poslu zatekao»^{10).}

Uprava Fabrike obećala je radnicima da će njihova traženja prihvati, ali je od njih zahtjevala da se odmah vrate na posao. Međutim, kako ta obećanja nisu bila ispunjena, radnici su ponovo stupili u štrajk 25. maja, energično zahtijevajući ispunjenje postavljenih zahtjeva. Štrajk je završen djelimičnim uspjehom, jer je od svih radničkih zahtjeva uprava prihvatala samo povećanje nadnica za različite grupe djelatnosti od 10 do 30 helera. Poslije završetka štrajka jedan broj radnika koji nije prihvatio uslove napustio je posao, a policija i žandarmerija su u toku narednih nekoliko dana zauzele sve istaknutije punktove u Fabrici bojeći se novih nemira i pokreta.

Pokret radnika u Puračiću imao je više karakter tarifnog pokreta koji je trajao 24. i 25. maja 1906. godine. Radnici su predali svoje zahtjeve poslodavcima i obustavili rad, koji je poslije djelimičnog sporazuma nastavljen. I ovdje su radnici dobili samo povišenicu nadnice od 10 do 30 helera, dok im je za ostale zahtjeve rečeno da će se naknadno riješiti.

Za sve vrijeme trajanja štrajka policija i žandarmerija čuvale su Ugljenokop i Solanu u Kreki, zatim Fabriku špirita, Fabriku amonijačne sode u Lukavcu i ostala značajnija preduzeća, kao i sve saobraćajnice na tom području. Pored toga, policija i žandarmerija bile su angažovane i na čuvanje štrajkbrehera, jer su se bojale da ih štrajkaši ne napadnu. Bez obzira na teror i represalije od strane vlasti i poslodavaca u toku a naročito poslije završetka štrajka radnici su uspjeli da u većini preduzeća, sa većim ili manjim uspjehom, poboljšaju svoj položaj. Međutim, mnogo značajnije od tih postignutih rezultata bilo je saznanje da se radnička klasa jedino borbom i organizovanjem može suprotstaviti eksploraciji i podjarmljivanju u nastojanjima za ostvarivanje svojih ciljeva.

Generalni štrajk 1906. godine dao je snažan impuls radničkoj klasi i ostalim ugnjetenim masama čitave Bosne i Hercegovine i ostao je dugo u njihovom sjećanju kao jedna od najznačajnijih radničkih akcija koja je do temelja uzdrmala trošnu građevinu okupatorske uprave. On je nagovijestio nove revolucionarne puteve i akcije u kojima je radnička klasa iz godine u godinu ustrajnom borbom uspjela da ostvari svoja osnovna ljudska prava i da se osloboди ropskih okova, doprinoseći time svoj obol naprednom radničkom pokretu.

NAPOMENE:

1. »Glas slobode«, organ Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine, br. 33 od 1911. godine — prilog prvomajskom broju.
2. Nedim Šarac: Položaj radničke klase u Bosni i Hercegovini pod austro-ugarskom okupacijom 1878—1914, Beograd 1951, str. 54.
3. »Radničke novine«, organ Socijaldemokratske stranke Srbije, br. 65 od 1906. godine.

4. Vidi: Sergije Elaković: Generalni štrajk 1906. godine u Bosni i Hercegovini, Beograd 1951.
5. Sindikalni pokret 1903—1912, Beograd 1951, str. 106.
6. Istorijski arhiv KPJ, Beograd 1951, tom VI, str. 12—21.
7. Kasim Isović: Generalni štrajk u Bosni i Hercegovini 1906. godine, Sarajevo 1966, tom II, knj. II, dok. br. 21, str. 60—61.
8. Isto, dok. br. 17, str. 53.
9. Kasim Isović: Generalni štrajk..., Sarajevo 1963, tom II, knj. I, dok. br. 304, str. 387.
10. Kasim Isović: Generalni štrajk..., Sarajevo 1966, tom II, knj. II, dok. br. 43, str. 107.

GENERALSTREIK IM TUZLAER INDUSTRIEGBIET 1906

Generalstreik der Arbeiter im Tuzlaer Bergwerkrevier vom 17. bis 31. Mai 1906 stellt in der Geschichte der Arbeiterbewegung dieser Region ein Ereignis von ausserordentlicher Bedeutung dar. Dieser Streik war ein Teil jener Streikwelle, die im Mai 1906 in Bosnien und der Herzegowina organisiert wurden und welche, die bisher unbeschränkte Herrschaft der österreich-ungarischen Okkupationsverwaltung ernstlich bedroht und erschüttert haben. Der Generalstreik wurde ein starker Impuls für die Entwicklung und Festigung der Arbeiterbewegung und deren Organisationen im Tuzlaer Gebiet. Alle Aktionen der Arbeiter und besonders die Lohnerhöhungstanträge, die zu dieser Zeit zustande gekommen sind, wiesen auf unermässliche Möglichkeiten eines erfolgreichen Kampfes gegen das Okkupationsregime, die nationale Unterdrückung und soziale Ausnützungspolitik hin.

Hercegovina, Crne Gore i Sandžaka danas je područje pod vojskom koju su 20. januara 1912. oslobođile jedinice austro-ugarske vojske, uvedre, proučavali tehnike, kako iz Fote i u tuju i u svetu, ugoriti Podrinja.

Fota i njene okoline su učim područjem podali i rata, za vrijeme stare Jugoslavije, u kategoriju najvećih i poslovnih krajeva, vjerovatno u cilju našoj temeljne gospodarske potrebe. U toku rijeke Drine, na obročima Želengore, Mostar, Gvođe, likovne industrije i snabdevašnja veza, zwjela je od Fote do uvoza, kao i od ekstenzivne poljoprivrede. Kao planinsko područje je bogata turizmom, naviše turizma i rekreacije, ali i uvoza i izvoza, jer nije moglo slobodno ni seoskim putem, ali i u vožnji i vodama, u njenoj prosperiteti. Ono što su rekli pre 1912. sačinio i napravljalo po okolini planinama Fote to je bio to da se obrazu riječama Tarom i Belom u druga mjesto dalačko od Mostara. Glavno saobraćajno sredstvo, još od starih vremena, koje je Fota povezivalo sa osalim industrijskim i trgovinskim centrima bio je konjski karavanski prenos sve do 1830. godine, kada je izgrađena željeznička pruga Ustiprača — Fota, tako da tada karavanski saobraćajne potpuno prešao da radi. On se na rednjem Sarajevo — Mostar putio sve do 1941. godine.

Pošto okupacija Jugoslavije od strane fašista 1941. Fota je doživjela strasnu pljačku i destruktivnu dogradbu, a u svom posljednjem dočeku u mjestu Mostaru, u spisku slijedi:

Tonči Grbelja

PRVOMAJSKE PROSLAVE U TUZLANSKOM BAZENU U VRIJEME AUSTRO-UGARSKE UPRAVE

Razvitak klasnog radničkog pokreta na području tuzlanskog bazena, a s tim u vezi i formiranje radničke klase, datira tek od vremena okupacije Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske Monarhije. Prije okupacije na ovom području, kao, uostalom, i u drugim krajevima Bosne i Hercegovine, nije bilo radničke klase¹⁾. Prodiranje kapitalizma u jednu zaostalu zemlju, brz razvoj industrije, rudarstva i saobraćaja uslovili su angažovanje većeg broja radne snage koja se regrutovala iz redova osiromašenih seoskih masa, zanatlija koji nisu mogli izdržati konkureniju jeftinije industrijske proizvodnje i gradske sirotinje koja nije imala nekog stalnog zanimanja. Pored toga, jedan dio radnika, većinom kvalificiranih, okupatorske vlasti regrutovale su iz drugih svojih industrijski razvijenijih zemalja. Svi ovi društveni slojevi sačinjavali su osnovicu radničke klase, koja se s razvojem industrije i ostalih privrednih grana sve više uvećavala i razvijala.

Područje tuzlanskog bazena bilo je za strani kapital od osobitog interesa zbog prirodnog bogatstva ovog područja i mogućnosti angažovanja veoma jeftine radne snage. Bogate naslage soli, kojima obiluje okolina Tuzle, kao i njenu eksploataciju, Austro-Ugarska je odmah po okupaciji monopolizirala. Prvu solanu okupaciona vlast je podigla 1884. godine u Simin Hanu sa kapacitetom od 70.000 kvintala godišnje, a osam godina kasnije i drugu, znatno modernije opremljenu, u Kreki sa godišnjim kapacitetom od 300.000 kvintala. Proizvodnja ove dvije solane u potpunosti je podmirivala potrošnju soli u Bosni i Hercegovini, koja je iznosila od 230 do 240 hiljada kvintala. Broj radnika zaposlenih u ovim solanama kretao se između 203 i 252, dok je kapital investiran u osnovna sredstva znosio 1.484.485 kruna²⁾.

Pored bogatih nalazišta soli, ovo područje obiluje i veoma kvalitetnim naslagama lignita, čiji se sloj prostire na dužini od oko 50 i širini od oko 18 kilometara³⁾. Zemaljski erar otpočeo je eksploataciju u ugljenokopu Kreka 1885. godine, nakon šestogodišnjih istraživanja. Sve do 1895. godine eksploatacija ugljenokopa nalazila se pod upravom solane u Simin Hanu, jer se ugalj iz Kreke iskorisćavao za potrebe solane i za snabdijevanje željeznica. Od 1895. godine ugljenokop Kreka se osamostalio i dobio zasebnu upravu. U periodu do prvog svjetskog rata u njemu je radilo oko 1.000 radnika koji su se regrutirali iz okolnih sela i zaselaka: Husina, Parsela, Lipnice, Orašja, Dubrave i drugih.

Na osnovu sirovinske baze, slanih izvora i bogatih naslaga ugljena, sagrađena je »Prva bosanska tvornica amonijak-sode« u Lukavcu. Ona je osnovana 1893. godine sa akcionarskim kapitalom od 1.200.000 kruna, koji se kasnije povećao na 4.500.000 kruna⁴⁾. Većina akcija ove fabrike nalazila se u rukama stranog kapitala koji je ostvarivao visoke profite. U njenim pogonima radilo je oko 720 radnika, dok je prosječna godišnja proizvodnja iznosila 240.000 kvintala amonijačne, kaustične i kristalne sode⁵⁾.

Od značajnijih industrijskih preduzeća na ovom području treba još pomenuti fabriku za prerađuju špirita u Kreki, osnovanu 1901. godine, kao i niz manjih preduzeća koja su zapošljavala od 20 do 50 radnika. Prema Opštem pregledu od 1. maja 1885. godine broj radnika na području tuzlanskog okruga iznosio je 7.285, a na području Donje Tuzle s Krekom i Lukavcem 1.110 radnika⁶⁾.

Položaj radnika u početnoj fazi razvitka radničkog pokreta nije se nimalo razlikovao od onog u kolonijalnim zemljama. Opšta zaoštalošć, staljan i prekomjeran priliv radne snage, nepostojanje radničkog žakohodavstva, kao i radničkih sindikalnih i političkih organizacija omogućavali su nesmetanu eksploraciju radnika. Radni dan traje u većini preduzeća od 12 do 14 časova, a u nekim zanatskim radionicama i preko 16 časova⁷⁾. Pored toga, radničke nadnice bile su veoma niske i u većini slučajeva nisu mogle zadovoljiti ni najosnovnije životne potrebe radnika i njihovih porodica. U uputstvu Zajedničkog ministarstva financija od 25. maja 1894. godine upravi solane u Tuzli jasno se nazire tendencija smanjivanja radničkih nadnica bez obzira na povećanje proizvodnje:

»U pogledu smanjivanja nadnica kod Rudnika Kreka mora se također na to paziti da se više prima domaćih radnika zbog čega trebaju da postepeno budu odstranjeni iz Rudnika svi sumnjivi strani radnici, kao i oni koji ne bi bili zadovoljni sa preduzetim sniženjem nadnica. Prilikom pribavljanja domaćih radnika treba imati u vidu one okruge gdje je ranije bilo rudarenja i gdje su nadnice niske kao što je slučaj sa onima u Sanskom Mostu, Prijedoru, Srebrenici⁸⁾.«

Težak položaj radnika pokrenuo je niz štrajkova i tarifnih pokreta na ovom području pored svih mjera i represalija poduzimanih od strane okupacionih vlasti. U početku su to bili uglavnom spontani pokreti pojedinih radnika ili grupa, ali su oni utrli put otvorenoj klasnoj borbi koja će doći do punog izražaja poslije stvaranja klasno-sindikalnih organizacija i radničke političke stranke.

Prvu sindikalnu organizaciju na području tuzlanskog bazena formirali su rudarski radnici ugljenokopa Kreke 1. maja 1905. godine. Odmah po formiranju organizacija je povela borbu za skraćenje radnog vremena na osam časova i za povećanje nadnica. U toku 1906. godine rukovodstvo sindikalne organizacije vodilo je pregovore sa upravom rudnika tražeći da se prihvate radnički zahtjevi, ali svi ti dugotrajni pregovori završili su se bez uspjeha. Kada je uprava rudnika sve pokušaje radnika da se postigne sporazum oko prihvatanja radničkih zahtjeva odbila, oni su stupili u štrajk koji je trajao od 17. do 31. maja 1906. godine. Ovaj štrajk rudarskih radnika u

Kreki, kao i štrajkovi radnika drugih privrednih grana ovog područja, vođen je u okviru poznatih majskih događaja 1906. godine koji su do temelja uzdrmali dotada neograničenu vlast austro-ugarskih okupatora i nanijeli joj najozbiljniji udarac za čitavih 40 godina njenе vladavine u Bosni i Hercegovini⁹.

Poslodavci su bili primorani na popuštanje i pristali su na povećanje nadnica i uvođenje devetočasovnog radnog vremena. Ovaj uspjeh sindikalne podružnice izazvao je reakciju uprave rudnika i ostalih poslodavaca, koji nisu birali sredstva da bi spriječili razvitak radničkog pokreta i odbili radnike od radničkih organizacija. Međutim, sva nastojanja poslodavaca i okupacionih vlasti ostala su bez uspjeha, a klasni radnički pokret iz godine u godinu sve više jača razvijajući nove forme i oblike borbe za ostvarenje boljih životnih i radnih uslova. U ovim radničkim akcijama vidno mjesto zauzimaju proslave radničkog praznika — Prvog maja, koje postaju snažan instrument proletarijata u borbi protiv kapitala i njegovog društvenog ustrojstva. Prvomajske proslave postepeno prelaze okvire ekonomске borbe, postaju manifestacije borbene solidaranosti proletarijata i dobijaju karakter organizovanog političkog štrajka i protesta protiv kolonijalne eksploracije, bijede i političke obespravljenosti svih radnih masa.

Generalni štrajk 1906. godine ubrzao je dalji razvitak društvenih i političkih odnosa. Generalnim štrajkom radnička klasa Bosne i Hercegovine dokazala je »da je moguća uspješna borba protiv apsolutizma, nacionalnog ugnjetavanja i socijalnog izrabljivanja, što je dovelo do porasta revolucionarnih snaga u zemlji«¹⁰.

Neposredno poslije završetka generalnog štrajka otpočeo je intenzivan rad na organizovanju strukovnih saveza. Vlasti su najprije u septembru 1906. godine zvanično potvrstile pravila Glavnog radničkog saveza i još šest strukovnih saveza u Sarajevu, a zatim, krajem 1906. i početkom 1907. godine, i pravila strukovnih saveza u Banjoj Luci, Tuzli, Mostaru, Zenici, Jajcu, Kreki, Zavidovićima, Hadžićima, Brčkom, Drvaru, Kobiljdolu i na Palama. Međutim, vlasti su prilikom potvrđivanja ovih pravila izvršile u njima takve promjene da su potpuno onemogućile svako političko djelovanje.

Uspjeh radnika na organizovanju i stvaranju svojih strukovnih saveza imao je velikog uticaja i na održavanje prvomajskih proslava, koje s vremenom postaju sve masovnije i svečanije. One vrše snažan uticaj na jačanje klasne svijesti i međusobnog povezivanja proletarijata, istovremeno upoznavajući narodne mase sa njegovom snagom i ciljevima.

Prvomajska proslava na području tuzlanskog bazena prvi put je održana 1907. godine. Ona je, zajedno sa štrajkovima i tarifnim pokretima, bila izraz rastuće snage proleterskih masa, a po broju učesnika do tada jedna od najmasovnijih manifestacija u Bosni i Hercegovini: na njoj je učestvovalo preko 6.000 radnika.

Na prvomajskoj proslavi u Tuzli i Kreki 1907. godine učestvovalo je preko 1.500 radnika koji su demonstrirali gradskim ulicama ističući zahtjeve za slobodno udruživanje radnika, za slobodu štampe, za opšte pravo glasa i zakonsko uvođenje osmočasovnog radnog vre-

mena. Najbrojniji na ovoj prvomajskoj proslavi bili su radnici rudnika uglja u Kreki, radnici fabrike špirita i solane iz Kreke. U povorci formiranoj u Kreki učestvovalo je preko 800 radnika koji su nosili transparente sa radničkim zahtjevima. U Tuzli su im se priključili i ostali radnici, a zatim se povorka uputila na mjesto predviđeno za održavanje skupštine. Na skupštini su govorili radnički rukovodioci o značaju organizovanja radništva u cilju postizanja i zaštite radničkih interesa. Praćeni neprestano od organa vlasti i policije, radnici su se poslije održane skupštine razišli svojim kućama, ne dajući priliku policiji da izazove sukobe¹¹).

Prvomajska proslava 1907. godine dala je još veći polet radnicima koji su morali voditi borbu sa poslodavcima ne samo za sticanje novih prava, već i za očuvanje postignutih rezultata. Tako je tokom 1907. godine na području Bosne i Hercegovine vođeno 16 većih i manjih štrajkova i tarifnih pokreta, od kojih je 13 završilo sa uspjehom. U ovim štrajkovima učestvovalo je preko 2.300 radnika¹²). U toku jula i augusta 1907. godine 700 rudara Kreke stupilo je u štrajk zbog odluke vlasti o protjerivanju predsjednika sindikalne podružnice rudarskih radnika Ivana Nikića, koji je odbio da radi na opasnom i neobezbjedenom mjestu. Rudari su se sakupili pred sjedištem okružne vlasti u Tuzli i zahtijevali da se odluka o njegovom protjerivanju povuče. Od uprave ugljenokopa su zahtijevali ukidanje kazni i globla, uvođenje nedjeljnog odmora, utvrđivanje minimalne nadnice i zabranu otpuštanja radnika bez opravdanog razloga. Poslije devetnaestodnevног štrajka jedan dio radničkih zahtjeva bio je usvojen, ali je policija i pored toga poduzela niz represivnih mjera protiv rudara, a njihova dva najistaknutija funkcionera Ivana Nikića i Josipa Truntića protjerala je iz Bosne i Hercegovine.

Majska proslava 1908. godine, za razliku od ranijih, imala je izrazito politički karakter. Radnici, strukovne i sindikalne organizacije tuzlanskog bazena počele su se već od februara pripremati za proslavu radničkog praznika. Intenzivan rad među radništvom, kao i čvršća organizacija i djelovanje strukovnih i sindikalnih podružnica doprinio je »da radništvo shvati modernu borbu za boljitet podjarmljeng proletarijata«¹³).

Do majske proslave 1908. godine, sa malim izuzecima, većina organizovanih radnika radila je isključivo na tome da se putem štrajkova i tarifnih pokreta postignu što bolji radni uslovi, osmošačovno radno vrijeme i povećanje nadnica, bez većih pretenzija da se radikalnije riješi niz političkih pitanja koja su sputavala razvitak radničkog pokreta.

Prema izvještaju Glavnog radničkog saveza za Bosnu i Hercegovinu, na proslavi u Tuzli učestvovalo je preko 1.200 radnika, koji su manifestirali gradskim ulicama i održali radničku skupštinu¹⁴).

Iza majske proslave 1908. godine radnički pokret teško je pogodila privredna kriza koja je uslijedila poslije aneksije Bosne i Hercegovine. Pojačani pritisak vlasti nad radničkim organizacijama bio je uzrok što je u toku 1908. godine bilo vrlo malo štrajkova i tarifnih pokreta. Kao i u ostalim krajevima Bosne i Hercegovine, na području

tuzlanskog bazena vođeno je nekoliko manjih štrajkova i pokreta, koji su zbog postojeće krize završili bezuspješno ili sa vrlo malo uspjeha. Radno vrijeme kretalo se u svim strukama između 9 i 10 časova.

Ni slijedeći period, do konca aprila 1909. godine, nije donio neki značajniji napredak u radničkom pokretu. Još uvjek je odjekivala ratna buka izazvana aneksionom krizom koja je tek polovinom 1909. godine počela jenjavati. Međutim, i pored ovakve situacije radnici su sve više pristupali radničkim organizacijama, osnivane su biblioteke, organizovani kursovi za prosvjećivanje radnika i formirani štrajkaški fondovi u cilju što spremnijeg istupanja za ostvarivanje radničkih zahtjeva.

Pred prvomajsku proslavu 1909. godine organizovani radnici pokrenuli su široku akciju u cilju što većeg učešća na proslavi ne samo radnika i rudara, nego i građana. O ovoj proslavi »Glas slobode« izvještava:

»Kao i prošlih godina, tako je i ove godine svjesno tuzlansko radništvo slavilo svoj praznik rada. Rad je u svim tvornicama i preduzećima potpuno mirovao. Usuprot toga, što je bilo kišovito vrijeme, koje je spriječilo, da se dalekostanjući radnici nisu mogli na proslavu doći, sakupio se je bio lijep broj drugova na Kreki kod Holzmana odakle se krenula povorka u 10 sati prije podne u dvoredu sa oko 300 radnika Caparevom i Poinertovom ulicom kroz grad u pivarsku bašču. Prolazeći gradom priključilo se povorci još više drugova. Tu se održavala javna skupština sa dnevnim redom: »Značaj Prvog Maja«.

Drug Raušer je u jednosatnom govoru na skupštini razložio značaj majske proslave, a naročito je skupština burno pratila izvode o zahtjevu za sveopće pravo glasa, slobodu štampe, slobodu zbora i dogovora, kao i ostale zahtjeve, za koje je radništvo na ovogodišnjoj proslavi manifestiralo¹⁵⁾.

U povorci su nošeni transparenti sa natpisima: »Živjelo sveopšte tajno izborni pravo glasa«, »Tražimo slobodu štampe, zbora i dogovora«, »Van sa sveopštim osiguranjem radnika«, »Živio Prvi Maj«, »Tražimo osmočasovni radni dan« i »Borba do pobjede, bez borbe nema pobjede«¹⁶⁾. Ovi transparenti naročito su padali u oči, jer do tada u Tuzli nisu nošeni a isticali su naročito one zahtjeve za koje je radništvo manifestiralo.

Iza prvomajske proslave 1909. godine naglo je porastao interes radnika i rudara za osnivanje političke organizacije. Na velikom broju sastanaka i skupština isticani su teški uslovi pod kojima žive radnici tuzlanskog bazena, naročito oni koji rade u podzemnim jama i rudarskim okнима. Iстicani su primjeri prema kojima je rudarska uprava svakim danom sve više globila radnike i snižavala im nadnice. Pored toga, nametnut im je i rad na akord iako su radnici energično tražili da se on ukine kao sredstvo najveće eksploracije. U naročito teškom položaju našli su se oni radnici koji su na radu zadobili povrede pa nisu mogli raditi, a bolesničke blagajne im nisu htjele isplaćivati naknade za vrijeme provedeno na bolovanju. Na skupštini rudarskih radnika održanoj 6. juna 1909. godine

u Kreki, pored niza drugih, iznijet je i ovaj primjer eksploracije i tlačenja radnika:

»Tako je drug Marko Stjepić iz Orašja radio u ovoj robijašnici punih 14 godina, a razumije se i član bolesničke blagajne je bio, a u ovoj robijašnici i život ostavio, pošto je više puta ozlijeden i pokopavan u rovove rudnika, te je od bolova i umro. Ostavio je iza sebe četvero nejake djece na milost i nemilost sudbine bez ikakve pomoći od današnjeg društva, koje ga je ubilo — njihovog oca«¹⁷⁾.

Nastojanja tuzlanskih radnika da osnuju političku organizaciju bila su sprečavana od strane vlasti, iako su takve organizacije već postojale u Sarajevu u Banjoj Luci. S tim u vezi kotarski predstojnik izdao je slijedeću odluku:

»Veleslavna okružna oblast Vaš utok dne 28. o.mj. proti ovoj urednoj odluci od 27. o. mj. br. 9227, sa kojom za 1. augusta 1909. prijavljena skupština navodne: »mjesne političke organizacije« samo sa programom: »izuzevši 1. tačke dozvoljena bila, — odbila, pošto u smislu art. III pravila glavnog radničkog saveza: svaki politički značaj izključen jest«¹⁸⁾.

Bez obzira što osnivanje »mjesne političke stranke« nije imalo nikakve veze sa pravilima Glavnog radničkog saveza, vlasti su se pozivale na ta pravila. Ovakvo stanje u pogledu osnivanja mjesne političke organizacije potrajalo je sve do oktobra, kada je na skupštini, održanoj 31. oktobra 1909. godine, u Tuzli donesen zaključak o stvaranju i djelovanju mjesne političke organizacije. Na skupštini je prisustvovalo preko 500 radnika, kojima je Franjo Raušer govorio o značaju razredne borbe, dokazujući da je uz strukovnu borbu potrebna i politička borba za dobijanje političkih prava, bez kojih radništvo i sav ostali radni narod se ne može razvijati¹⁹⁾.

Pred Prvi maj 1910. godine organizovani radnici ulažu velike napore da bi što više radnika prisustvovalo na prvomajskoj proslavi. Podružnice Glavnog radničkog saveza, 25. aprila 1910. godine, predale su Gradsko-kotarskom uredu u Tuzli na odobrenje program za majsку proslavu:

»Povorka kroz grad, skupština na stočnoj pijaci sa dnevnim redom: »Značaj Prvog Maja«, a navečer zabava u »Grand-hotelu« na čijem programu će biti slijedeće tačke: 1. »O značaju Prvog maja«, govor drug Šmitran; 2. »Prvi maj«, deklamacija od Trepčanina; 3. »Majska proslava«, socijalna drama od E. Deninga, prevedena od radničkog vođe Raušera; 4. »Izdaje stan pod kiriju«, šala u jednom činu, napisao S. Čorović; 5. »Živ ili mrtav«, drama u jednom činu, napisao Rudolf Devide; 6. »Orden«, šala u jednom činu, napisao Ekrem; 7. »Živa slika«, na grobu Marks-a; 8. Tombola; 9. Plesni vjenčić«²⁰⁾.

Na dan Prvog maja radnici su se sakupili u Kreki odakle je povorka krenula prema Tuzli, i to kroz radničku koloniju u Kreki, na rudnik i pored željezničke stanice Kreka kroz Hadžiefendićevu ulicu, zatim Kazan-ulicom i Bisnertovom ulicom ka Radničkom domu, gdje su se radnici zaustavili da bi uzeli i ponijeli crvenu sindikalnu zastavu. Za to vrijeme u Radničkom domu tamburaški hor svirao je »Marseljezu«. Tokom prohoda povorke gradom njoj se priključio ve-

liki broj radnika i na putu do mjesta gdje je trebalo da se održi skupština u povorci je učestvovalo preko 2.000 ljudi.

Na skupštini je prvi govorio Jovan Šmitran, sekretar Međustrukovnog odbora u Tuzli, o značaju Prvog maja i naglasio da je baš ovaj prvi maj od velikog značaja za tuzlansko socijaldemokratsko radništvo, jer je ono po prvi put moglo kroz grad nositi svoju crvenu zastavu. Iza njega je govorio socijaldemokratski kandidat za Zemaljsku skupštinu Savo Kapor, koji je podvrgao oštrog kritici nametnuti ustav i način biranja poslanika za Sabor, a zatim je govorio o programu Socijaldemokratske stranke donesenom na I kongresu 28—29. juna 1909. godine u Sarajevu. Savo Kapor je, prema izvještaju Gradsko-kotarskog ureda u Tuzli, govorio o slijedećim tačkama programa:

»1. Općem, jednakom i neposrednom pravu biranja i izbora tajnim glasanjem za sve izbore, za sve stanovnike oba pola, ako su navršili 20 godina; 2. Neposrednom narodnom zastupstvu putem prava predlaganja i odbacivanja; 3. Proporcionalnom izbornom sistemu; 4. Samoopredjeljenju u samoupravi naroda u državi te godišnjem održavanju poreza; 5. Općoj jednakoj vojnoj obavezi, narodnoj odbrani na mjesto stajaće vojske; 6. Slobodi štampe, sastajanja i dogovora; 7. Ravnopravnosti žena sa muškim i starciju za napuštenu djecu; 8. Jednakim pravima svih narodnosti u zemlji; 9. Nezavisnosti škole i države od crkve slobodi biranja vjera; 10. Obaveznom polasku škole, ukinuću konfesionalnih škola; 11. Biranju sudaca po narodu, ukinuću kazne smrti; 12. Progresivnom porezu po prihodu i imanju; 13. Ukinuću svih feudalnih ostataka, naročito rješenju agrarnog pitanja, otkupom kmetova iz državnih sredstava bez ikakve naknade«²¹).

Poslije obrazloženja svih ovih pitanja Savo Kapor je apelovao na prisutne da na slijedećim izborima biraju socijaldemokratske kandidate koji će se boriti za ostvarenje svih ovih zahtjeva. Zatim je skupština zaključena, našto se povorka kroz Vukovićevu ulicu, Tačićevu, preko Apelovog trga i kroz Čaršijsku ulicu vratila do Radničkog doma gdje se fazišla. Navečer je održana radnička zabava prema programu, koja je, kao i manifestaciona povorka, prošla bez ikakvih incidenta.

Neposredno iza prvomajske proslave radničke organizacije pokazuju sve veći uspon, kako po broju članstva, tako i po borbenosti koja se sve više ispoljavala kroz tarifno-štrajkaške akcije sa sve većim brojem učesnika. Prema izvještaju Glavnog odbora Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine, za II kongres koji je održan 11. i 12. jula 1910. godine, Mjesna organizacija u Tuzli brojala je 466 članova i po broju organizovanih radnika nalazila se odmah iza Sarajeva²²). Sve češći protesti i rezolucije davali su znak da radnički pokret na području tuzlanskog bazena sve više jača, što će se naročito odraziti u toku slijedećih nekoliko godina.

Od polovine aprila 1911. godine na području čitave Bosne i Hercegovine vršene su intenzivne pripreme za proslavu Prvog maja. Glavni odbor Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine, u nastojanju da se na proslavi okupi što više radnika, izdao je proglašenje

pod naslovom: »Spremajte se za proslavu Prvog maja« u kome se navodi:

»Prvi maj se približuje. Kao i prošlih godina, tako će i ove godine proletarijat Bosne i Hercegovine proslaviti ovaj revolucionarni dan, skupiti svoju snagu, agitovati, manifestovati i istaći svoje zahtjeve za poboljšanje svoga stanja u današnjem društvu i za konačni cilj: ostvarenje socijalističkog društva.

Zato pozivamo sve drugove iz Bosne i Hercegovine da se spremaju za što dostojanstveniju proslavu Prvog maja. U svim mjestima, gdje postoje naše organizacije neka se obrazuju Majske odbori, ake to već nije učinjeno, i neka oni obavljaju nužne pripreme«²³).

Prvomajska proslava 1911. godine pokazala je da radništvo Tuzle i Kreke neprestano napreduje ne samo u pogledu postizavanja boljih životnih i radnih uslova, nego i na planu organizovanja radnika i ostvarivanju političkih zahtjeva. Prvoga maja sakupio se veliki broj radnika pred rudarskom podružnicom u Kreki, koji su se svrstali u povorku i krenuli prema Tuzli. U povorci je učestvovalo preko 2.000 radnika, koji su predvođeni crvenom zastavom i rudarskom glazbom, prošli svim većim ulicama Tuzle kličući Prvom maju i manifestujući svoju klasnu svijest. Na skupštini je govorio Nikola Nenadović iz Sarajeva, koji je u svom govoru ocrtao značaj Prvog maja i na kraju govora pozvao radnike Tuzle i Kreke da i dalje ustraju na svom putu i da se još čvršće organizuju. Ocjenjujući uspjeh prvomajske proslave 1911. godine u Tuzli i Kreki treba istaći da je ona uspjela van svakog očekivanja i da je pokazala sa kolikim elanom radnici nastoje da ojačaju i osposebe svoje organizacije u borbi za postizavanje ekonomskih i političkih zahtjeva²⁴).

Iza prvomajske proslave vršene su pripreme za proslavu petogodišnjice generalnog štrajka. Da bi se što svečanije proslavila ova za klasni radnički pokret značajna godišnjica, Socijaldemokratska stranka pozvala je sve radničke organizacije i povjereništva da se 14. maja 1911. godine u svim mjestima Bosne i Hercegovine održe prigodne svečanosti. U tom pozivu se navodi:

»Proslava petogodišnjice generalnog štrajka obaviće se u nedjelju 14. maja. Toga dana održavaće se u gradskoj bašti skupština, a onda će ići povorka na grobove pogimulih žrtava.

No generalni štrajk nije bio samo u Sarajevu, nego i u Mostaru, Tuzli, Banjaluci, Zenici, Zavidoviću i Travniku. Zato glavni odbor preporučuje drugovima dotičnih mjesta da po mogućnosti i na zgodan način proslave ovu petogodišnjicu i u svojim mjestima.

Generalni štrajkovi 1906. su od velikog značaja za naš pokret, pa treba da ove revolucionarne dane dostoјno proslavimo«²⁵).

Radništvo Tuzle i Kreke proslavilo je ovaj istorijski događaj veoma svečano, za razliku od proslave u Sarajevu gdje je policija, po nalogu vlade, zabranila održavanje bilo kakvih manifestacija. U manifestacionoj povorci i na skupštini sudjelovao je veliki broj radnika usprkos smetnjama koje su činile vlasti, a naročito klerikalci. Klerikalci su, saznavši za skupštinu na kojoj bi imali učestvovati i radnici iz rudnika Kreka koji stanuju u obližnjim selima, zakazali održavanje misa da bi time omeli odlazak rudara na skupštinu. Me-

đutim, pored svih njihovih nastojanja, na skupštinu i manifestaciju su došli i oni rudari koji stanuju u selima 2 i 3 sata daleko od Kreke.

Manifestaciona povorka prošla je ulicama Kreke i Tuzle, dok su za sve vrijeme učesnici uzvikivali: »*Slava palim žrtvama*«, »*Da živi revolucionarni socijalizam*«, »*Da živi narodna vojska*« i »*Da živi opšte pravo glasa*«²⁶). Povorku je posmatrao veliki broj građana koji su stajali sa obje strane ulica, dok su »*purgeri iza zastora sa dubokim unutarnjim strahom gledali kako ponosno vije crvena zastava a za njom se redaju legije klasno svjesnog proletarijata*«²⁷).

U toku protekle godine na području tuzlanskog bazena snažno su ojačale sindikalne strukovne organizacije. Broj organizovanih radnika povećao se za još 300 članova²⁸) i predstavljao je solidnu bazu za dalji razvitak i jačanje klasnog radničkog pokreta na ovom području, što je naročito došlo do izražaja prilikom priprema i izvođenja prvomajske proslave 1912. godine. Sindikalne organizacije i Mjemska organizacija Socijaldemokratske stranke, zahvaljujući u prvom redu djelovanju Mitra Trifunovića Uče, pokrenule su široku akciju među radništвom na njegovom organizovanju i jedinstvenom istupu na ovoj proslavi.

Uporedo sa ovim pripremama poslodavci su vršili snažan pritisak na radnike i rudare. Rudarska uprava zaprijetila je da će svi radnici koji budu učestvovali na proslavi biti otpušteni, a njihove porodice istjerane iz stanova rudarske kolonije. Osim toga, u jeku najvećih priprema za proslavu stigla je naredba o njenoj zabrani. Prijetnje poslodavaca i zabrana nisu pokolebale rudare i radnike, i povorka, u kojoj je učestvovalo oko 2.000 radnika pod crvenom zastavom i raznim transparentima, krenula je u Kreku, gdje su je dočekali rudari. Ispred Radničkog doma u Kreki formirana je nova povorka koja je obišla Tuzlu, dok su učesnici za sve vrijeme njene ophodnje neprestano izvikivali radničke zahtjeve za uvođenje osmočasovnog radnog vremena, protiv režima u Hrvatskoj, protiv progona radnika i njihovih organizacija i zahtjevali uvođenje opшteg prava glasa.

Poslije obilaska grada povorka je došla na mjesto određeno za održavanje skupštine, gdje se sakupilo oko 800 radnika²⁹) i na kojoj je, pored ostalih, govorio Dušan Glumac iz Sarajeva, koji je tom prilikom istakao:

»*Prošla je godina dana od kada smo zadnji put prebrojavali naše redove. I ta je godina bila godina borbi, godina uspjeha i žrtava. Mnogi su radnici otpuštani sa posla, mnogi je u proizvodnji ostao kljast, mnogi je proizvodnju platio glavom. I zato mi danas izlazimo na ulicu da tražimo bolje uslove života. Ti se zahtjevi mogu i moraju ostvariti već u samom kapitalističkom društvu, a ti su zahtjevi: 8 sati rada, 8 sati zabave i naobrazbe, 8 sati počinkâ; ti su zahtjevi da-lje: uvođenje radničkog zakonodavstva i ukidanje političke bespravnosti.*

Ali pokraj tih općih zahtjeva mi moramo protestirati i protiv još jedne boljetice, koja je kod drugih naroda sređena, a to je protiv kmetstva, čijem rješenju su kumovale građ. stranke i poslanici koje je narod u sabor poslao.

A danas prebrojavajući se, osmažavajući se na dalje borbe podimo i sa ove skupštine i agitujmo i pozivajmo nesvjesno i zaostalo radništvo pod svoje borbene zastave. Povećajmo naše redove, povećajmo vojsku proletarijata, koja ima uzvišeni cilj: oslobođenje čovječanstva ukidanjem današnjeg a uvođenjem socijalističkog društva»³⁰).

Po završetku skupštine povorka je krenula ka Radničkom domu, a navečer je održana zabava kojom je završena ova uspjela majska manifestacija. Međutim, iako je proslava prošla bez ikakvih incidenta, već sutradan nekoliko desetina radnika i rudara bilo je otpušteno, dok su njihove porodice poslodavci uz pomoć vlasti izbacili iz stanova u rudarskoj koloniji. Pogrom rudara i njihovih porodica izazvao je nezadovoljstvo i ogorčenje među svim radnicima i rudarima tuzlanskog bazena. Cilj poslodavaca i rudarske uprave da represivnim mjerama zaplaše radništvo i da ga odbiju od socijalističkog radničkog pokreta nije bio postignut, jer je klasni radnički pokret bio uhvatio dubokog korijena, a broj članova radničkih organizacija se, i poslije ovih represalija, na ovom području stalno povećavao.

Od otpuštenih rudara, 12. maja 1912. godine, njih 32 zajedno sa porodicama, u znak protesta protiv takve odluke rudarske uprave, krenuli su pješice u Sarajevo da kod Zemaljske vlade protestuju protiv represalija učinjenih prema svim otpuštenim radnicima i rudarima i da zatraže ponovo vraćanje na posao. Međutim, ova njihova misija nije imala nikakvog uspjeha, jer su od strane vladinog činovnika koji ih je saslušao odbijeni pod motivacijom »da on u toj stvari ne može ništa učiniti i da je to stvar rudarskog satništva i ministarstva«³¹). Naređeno im je da odmah moraju napustiti grad, pa se kolona istim putom, opet pješice, vratila natrag u Tuzlu.

Poslije ovakvog postupka rudarska uprava još više se okomila na organizovane rudare i počela otpuštati sve one za koje je smatrala da su »opasni« za sprovođenje njene samovolje. Ovi postupci izazvali su novu reakciju kod rudara i radnika i u toku nekoliko slijedećih mjeseci održan je niz protestnih skupština i skupova na kojima je pozivano radništvo da se što čvršće organizuje protiv eksplotacije i šikaniranja. U ovim događajima značajnu ulogu odigrao je Mitar Trifunović Učo, koji se neprestano angažovao na svim pitanjima koja su se odnosila na položaj radnika, a naročito rudara, pa se s pravom može smatrati prvim organizatorom rudara ne samo tuzlanskog rudarskog bazena nego i organizatorom rudara čitave Bosne i Hercegovine. Prilikom svojih čestih istupa na odbranu prava i osztvarivanja zahtjeva rudara Mitar Trifunović Učo je neprestano isticao njihov težak položaj. U svom govoru što ga je održao na skupštini radnika Kreke, 4. juna 1912. godine, on je, između ostalog, istakao:

»Vrlo je težak položaj rudarskih radnika, a naročito organizovanih. Ima već godina dana, kako rudarska uprava progoni organizovane radnike. Radnici su i sudbeno proganjani samo da se ostvari težnja izrabljivača, da se uništi radnička organizacija. Sa našim drugovima postupa se najbrutalnije, gore nego u Sibiriji.«

Svega i svašta ima u ovom rudniku. Kada je rudarska uprava pogazila zakon i štatut, latila se nasilja i tolike naše drugove, potpuno ispravne radnike, istjerala iz posla, a onda se prihvatala sredstva i nastojala da i ostale radnike sasvim obespravi i sebi potčini»³²).

U sličnom položaju bili su radnici i ostalih preduzeća, koje su poslodavci iskoriščavali do maksimuma uz minimalne nadnice. U članku koji je »Glas slobode« donio pod naslovom »Tuzlanska pivara mučionica« evidentno govori o položaju radnika tog preduzeća:

»U ovom preduzeću stranih kapitalista uposleno je preko 30 radnika, među kojima i 10 dječaka. Radno vrijeme traje 12, a nekog dana i više sati. Nadnicu od 1 K do 2,20 K primaju 16 radnika, a preko 2,20 K do 3,30 K dvanaestorica, a dva imaju nadnicu po 4 K.

Na radničko zdravlje i život obraća se slaba pažnja. Dječacima i nevještim radnicima određuju se poslovi koji su skopčani sa opasnostima. Vrlo često dešavaju se nesretni slučajevi, čija u posljedica mnoge ozljede radnika«³³).

Pored represalija i terora koje su provodile vlasti prema radničkoj klasi Bosne i Hercegovine prvomajska proslava 1912. godine, kao nikada ranije, održana je u 14 mesta uz učešće od oko 10.000 radnika³⁴). Iako broj učesnika u Tuzli nije te godine bio onoliki kakav se mogao očekivati, ipak su tuzlanski radnici bili po svom učešću u proslavi odmah iza Sarajeva. Treba istaći da je prvomajska proslava 1912. godine bila i najmasovnija prvomajska manifestacija izvedena u Bosni i Hercegovini do kraja prvog svjetskog rata. U izvještaju za IV kongres, koji je održan 30. juna i 1. jula 1912. godine, Glavni odbor Socijaldemokratske stranke iznio je ove značajne momente vezane za proslavu Prvog maja:

»Usuprot besposlici, koja je maročito velika bila u vremenu oko Prvog maja, proslava njegova je izvedena uz ogromno učestvovanje radnika i radnica. Sve majske demonstracije izvedene su u najpunijem redu i mi možemo sa pravom reći da je Prvi Maj ove godine bio do sada neviđena demonstracija za promjenu izbornog reda za naš sabor i političke slobode. Pored opštih socijalističkih zahtjeva, zahtjev za promjenu izbornog reda i političke slobode bio je u referatima na skupštinama i u povicima u demonstracijama neobično burno istican«³⁵.

Suprotnosti izazvane balkanskim ratovima zaoštire su odnose među evropskim silama i postojala je opasnost da se ovi sukobi pretvore u evropski rat. U ovoj napetoj atmosferi vlast je pooštala mjere naročito protiv opozicionih elemenata. Veliki broj radnika bio je mobilisan u vojsku, a u gradovima se koncentriše sve veći broj trupa. Odnosi između Austro-Ugarske i Srbije toliko su se zaoštigli, da se očekivalo svakog časa izbijanje rata. Sve ovo imalo je znatnog uticaja na proslavu Prvog maja, koja je trebala da dobije antiratni karakter. Zbog toga je vlada zabranila svako isticanje parola protiv rata i militarizma. Cenzura je brisala sve ono što je dalo naslutiti da je upereno protiv Monarhije. Ovakva situacija doprinijela je da se na prvomajskoj proslavi, u potpunosti, ne ispolji antiratno raspoređenje, koje je zahvatilo sve napredne elemente u Bosni i Hercegovini.

U Tuzli su radnici na nekoliko dana prije Prvog maja štampali posebne letke koji su pozivali radništvo da što masovnije učestvuje u proslavi. Pored toga, majska odbor izdao je program proslave, koji je obuhvatao slijedeće:

»Radnici Tuzle i okolice skupiće se na Kreki u 7 sati izjutra odakle će pod zastavom poći preko gvozdene čuprije, gimnazije, Fo-glarevom i Bisnertovom ulicom u bašcu Marka Dujmovića gdje će se u 10 sati prije podne održavati skupština. Govoriće drug Branko Hrisafović. Poslije skupštine opet u povorci do Radničkog doma, gdje će se također održati kratak govor.

U 8 sati navečer davaće se zabava sa pozdravnim govorom i pozorišnim komadom »Pučina« od B. Nušića u hotelu Bristol«³⁶.

Međutim, jedan od najjačih udaraca u toku 1913. godine vlasti su izvele pred sam Prvi maj. U vrijeme najintenzivnijih priprema za proslavu stiglo je naredenje da se proslava zabranjuje. Pored toga, rano ujutro Prvog maja skupilo se oko 200 rudara u Kreki koji su pod zastavom i transparentima prošli kroz glavne gradske ulice do bašte Marka Đuranovića, gdje je održana skupština sa dnevnim redom: O značaju Prvog maja. Na skupštini je govorio Branko Hrisafović, sekretar Glavnog radničkog saveza, koji je tom prilikom istakao:

»Bosna i Hercegovina je najmladi član Internacionale. Okupacija je narodu obećavala mnogo, ali je ipak na mjesto prijašnjeg zemaljskog neprijatelja došao novi, kipitalizam. Mi smo postali kolonija austro-ugarskog kapitalizma. Mi smo dobili našu znamenitu konstituciju koja nagradjuje kapitalista sa 144 puta većim pravima.

Jedan svinjski trgovac, koji posjeduje 500 svinja, bira se u višoj kuriji gdje 1.000 birača imaju jednog poslanika, masuprot kojem dolazi jedan poslanik u trećoj kuriji tek na 9.000 seljačkih glasača«³⁷.

Hrisafović je dalje govorio o odnosu okupacionih vlasti prema kmetskom pitanju, kritikovao je nametnuti ustav, ali kada je počeo govoriti o držanju Austro-Ugarske u dosadašnjem toku rata na Balkanu, predstavnik vlasti mu je zabranio da dalje govoriti. Poslije rasutanja skupštine radnička povorka krenula je natrag u Radnički dom gdje su se učesnici poslije kraćeg vremena razišli.

Zbog prijetnji i represalija poduzimanih od strane vlasti tokom čitavog trajanja povorce i na skupštini, u Tuzli je na prvomajskoj proslavi 1913. godine učestvovalo svega oko 500 radnika. I pored toga, proslava u tuzlanskom bazenu prošla je u znaku burnih protesta protiv militarizma i tereta koje je ovaj nametnuo svim slojevima društva, a prvenstveno radničkoj klasi na području cijele Bosne i Hercegovine.

Neposredno iza prvomajske proslave osjeća se jačanje radničkih organizacija i radničkog pokreta. To je navelo vlasti da ponovo poštire mjere protiv radničkih organizacija, a neprestani progoni i otpuštanja radnika sa posla, naročito organizovanih, očito su bili upereni na slabljenje radničkih organizacija. Bojeći se nezadovoljstva i otvorenih istupa protiv ovakvih postupaka, vlasti su odmah iza Prvog maja, 3. maja 1913. godine, objavile izvanredno stanje u Bosni i Hercegovini i zabranile rad svim sindikalnim organizacijama,

donijele odredbe o ukidanju nekih paragrafa Ustava, kao i naredbu o postupanju protiv društva i uredbu o štampi³⁸⁾.

U Tuzli su vlasti ograničile kretanje po gradu i zatvorile Radnički dom. Donijeta je odluka o raspuštanju svih radničkih organizacija i društava i uvedena je cenzura pošte i štampe. Radnicima je zabranjeno svako okupljanje u nadi da će na taj način spriječiti radničke demonstracije i štrajkove, odnosno da će spriječiti otvorene istupe protiv okupatorskih vlasti. Pod pojačanim terorom i represalijama mnogi radnici morali su istupiti iz svojih sindikalnih organizacija, a rudari iz Sindikata rudara.

Jenjavanje krize krajem mjeseca maja 1913. godine iskoristili su tuzlanski radnici i zatražili od vlade da se ukinu vanredne mjere. U telegramu upućenom Zemaljskoj vladi u Sarajevu se u vezi s tim navodi:

»Ukidanjem iznimnih odredaba nad Bosnom i Hercegovinom smatramo socijalističke organizacije reaktiviranim, postavljenim u stanje slobodnog rada u njima, ali organizacije još ne dobismo. Bez odvlačno tražimo otvaranje Radničkog doma, povratak sviju podružnica i njihovog imetka«³⁹⁾.

Vlasti su udovoljile zahtjevu radnika, ali su oni bili ipak skučeni u svom djelovanju. Međutim, zabrane vlasti nisu mogle potpuno ukočiti djelovanje radničkih organizacija. U izveštaju o radu radničkih organizacija na području Tuzle »Glas slobode« je pisao:

»Kotarska vlast u Tuzli je otvorila Radnički dom i predala stvari organizacija našim drugovima s naredbom, da organizacije mogu provizorno raditi dalje do dalje naredbe. — Zabranjeno im je nastaviti djelovanje političkih organizacija«⁴⁰⁾.

Pred Prvi maj 1914. godine na mnogim mjestima u Tuzli i Kreki bili su izlijepljeni plakati koji su pozivali radništvo da što svečanije proslavi radnički praznik. U proglašu se, između ostalog, navodi:

»Radništvo Bosne i Hercegovine zajedno sa radnim narodom gurnuto je u bijedu potpunom ekonomskom i političkom potčinjenju, da ne smije iskazati otvoreno i jasno svoja shvaćana o svom teškom položaju i svoju odvratnost prema kapitalizmu, njegovoj osvajačkoj politici i prema njegovim pomoćnicima.

Stoga se pozivaju na proslavu 1. maja svi radnici i radnice i svako, ko se osjeća obespravljen i potlačen, da ponovo ispoljimo naše nezadovoljstvo, da ponovimo naše zahtjeve silnim utiskom, da nas moći čuju i da manifestujemo naše težnje sa ljepšim životom i napredovanjem u pravcu, koji vodi potpunom našem oslobođenju iz ropskih okova. Kažimo svim izrabljivačima i tračiteljima, da nam se moraju dati politička prava i potpuna radnička zaštita.

Rudarski radnici! Vaš položaj je najteži. Vaša borba za bolji, čovječniji život biće neobično teška i neće se moći voditi uspješno bez pomoći svih organizovanih radnika u socijalističkim radničkim organizacijama. Potpuno zakonsko osiguranje nećete također dobiti bez mučne borbe. Zato nemojte dalje čekati, već i vi pokažite svojim sudjelovanjem u proslavi 1. maja, da niste zadovoljni svojim stanjem i da ste se odlučili stupiti u pravu radničku organizaciju. Od toga zavisi budućnost vaša i vaše djece.

Radnici i radnice! Ostavljanje posla na 1. maja neka učini jak utisak na neprijatelje radničke klase i na reakcionare, neka ih uvjeri, da je proletarijat neophodno potreban za privredni život, da bez njega nije mogućan nikakav napredak⁴¹⁾.

Sam tekst ovog proglosa, poziva na proslavu, izazvao je poduzimanje oštih mjera od strane vlasti. Prvi se pod udarom našao Mitar Trifunović Učo, nakladnik ovog plakata, kojega su vlasti u nekoliko navrata saslušavale, optužujući ga kao podstrekavač nemira i buntovnika. Odmah su poduzete mjere kako bi se onemogućila proslava, a naročito pokret rudara čiji je položaj bio najteži. Uprava rudnika strogo je zabranila rudarima učešće u proslavi i demonstracijama ostalih radnika tuzlanskog bazena. Iz izvještaja kotarskog predstojnika Okružnom načelstvu u Tuzli jasno se vidi da je zbog ovačkog stava rudarske uprave veliki broj rudara odustao od učešća u proslavi bojeći se otpuštanja i represalija. U izvještaju se navodi:

»Raspoloženje među rudarskih radnicima u Kreki je mirno; prema sadašnjem stanju biće njihovo prisustvo na proslavi slabo pošto ih je strah da u protivnom slučaju od uprave ruđnika ne budu otpušteni. Od štrajka među rudarskim radnicima nema ni govora, a i ostali radnici još uvijek pretresaju to pitanje⁴²⁾.

U povorci koju je pratilo nekoliko desetina policajaca učestvовало je oko 300 radnika iz Tuzle, dok od rudarskih radnika iz Kreke nije nitko prisustvovao zbog prijetnji od otpuštanja sa posla i progona. Na skupštini su govorili Sreten Jakšić, Mitar Trifunović i Mehmed Ahmetović o značaju Prvog maja, i to veoma umjerenog, jer je postojala opasnost da policija izazove nerede i da zatim svu krivicu prebací na radnike. Nakon održane skupštine učesnici proslave su u povorci krenuli ka Radničkom domu izvikujući: »Živjela revolucija« i »Dolje imperijalizam«, poslije čega su se radnici razišli svojim kućama neprestano praćeni od strane policije i žandarmerije⁴³⁾.

Prvomajska proslava 1914. godine bila je »posljednja masovna akcija bosansko-hercegovačkog proletarijata pred početak prvog svjetskog rata. Opadanje snaga radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini uoči prvog svjetskog rata vidljivo se ispoljilo i na prvomajskoj proslavi 1914. godine. Dok je broj učesnika u prvomajskim demonstracijama, zborovima i sl. dvije-tri godine ranije dostizao cifru od blizu 10.000, ovog puta je on bio manji za skoro tri hiljade⁴⁴⁾.

Izbijanjem rata 1914. godine imperijalističke sile započele su međusobni krvavi obračun u koji su uvukle sve zemlje svijeta i prevtorile ga u svjetski sukob. Pod pritiskom međunarodne reakcije, kraha Druge internationale, kao i oportunističkog stava ove međunarodne organizacije prvomajske proslave gube svoj raniji značaj i masovnost. Odmah po izbijanju rata većina radnika bila je mobilisana u vojsku i samo manji broj radnika ostao je na poslu. Bosna i Hercegovina postaje operativno područje u kome je uveden strogi okupatorski režim, a sa radnicima se postupalo kao s vojskom. Zavodenjem iznimnih mjera bio je zabranjen rad svim sindikalnim savezima, radničkim društvima i Socijaldemokratskoj stranci Bosne i Hercegovine. Većina radničkih domova pretvorena je u kasarne. Teror i progoni okupatorskih vlasti sve su učestaliji. Zatvori su puni

radnika. Dolazi do masovnih hapšenja, suđenja, izricanja mnogo-brojnih smrtnih kazni i odvođenja stanovništva u internaciju. Ne-prestane vojne rekvizicije osudile su stanovništvo na umiranje od gladi.

Uporedo sa uvođenjem svih ovih mjera dolazi i do pojačane eksplotacije radnih masa. Kako se većina odraslih muškaraca nalazila na bojištima, njihova mjesta u fabrikama, koje su u većini slučajeva bile militarizovane, popunjavaju žene i djeca. Ponovo dolazi do produžavanja radnog dana i u većini slučajeva radno vrijeme traje dvanaest časova. O stanju radničkog pokreta i radničkih organizacija na području tuzlanskog bazena u vrijeme prvog svjetskog rata, Milan Gavrić u članku »Radnički pokret tuzlanskog bazena 1908—1941« navodi:

»U toku rata 1914—1918. u Tuzli kao i u drugim mjestima BiH nije bilo nikakve organizovane proslave Prvog maja, jer je vlast zabranila i rasturila sve radničke organizacije. No, to nije značilo slabljenje klasnog radničkog pokreta u njegovoj osnovi, nego je to označavalo samo promjenu uslova pod kojim se moglo raditi.

Rat je još uvijek trajao, pa je ipak radnička klasa Prvog maja 1918. godine, obnovila svoju organizaciju, nastojala da organizovano i protiv zabrane austrijskih vlasti održi svoju prvomajsku manifestaciju, zbor i večernju priredbu. Kada se u jutro Prvog maja te godine u Kreki iskupilo oko 300 radnika, kao početno jezgro manifestacije, policija je već bila mobilisana te je prvomajsko okupljanje radnika zabranila na licu mjesta i okupljeno radništvo rasturila.

Ali koliko je već pred sam kraj rata i u prvim poslijeratnim danim pokret u Tuzli i Kreki počeo ponovo da jača, vidi se po tome što je u generalnom protestnom petočasovnom štrajku, februara 1919. godine štrajkovalo 5.000 radnika«⁴⁵⁾.

Kako se približavao trenutak sloma Austro-Ugarske Monarhije pritisak okupacionih vlasti na radnički pokret je sve više slabio. Porazom na Balkanu i u Italiji, Austro-Ugarska je morala kapitulirati, a završetak prvog svjetskog rata Bosna i Hercegovina je dočekala brojnim vojnim deserterima i u rasulu koje je preživljavala okupaciona vlast u posljednjim danim svoje vladavine nad Bosnom i Hercegovinom.

Međutim, svršetkom rata i propašću Austro-Ugarske Monarhije nije prestala borba radničke klase, čiji se položaj u novostvorenoj državi Srba, Hrvata i Slovenaca nije bitno izmijenio, jer je ona od-bila da ispunji očekivanja koja su u nju bila polagana. Namjesto ranijih eksplotatora radnih masa, koji su Bosnu i Hercegovinu izložili kolonijalnom izrabljivanju, došli su drugi. U svom nastojanju da se učvrsti na vlasti, novi režim nije birao sredstva i uz pomoć stranog kapitala on se u prvom redu oborio na radničku klasu, koja je bila spremna da se bori za demokratski društveni poredak. Sve nade radničke klase da će poslije oslobođenja ispod austro-ugarske čizme moći slobodno proslavljati radnički praznik Prvi maj ubrzano su se rasplinule, jer je režim poduzeo sve mjere da spriječi manifestacije, demonstracije i štrajkove proletarijata u zemlji.

NAPOMENE:

1. VESELIN MASLEŠA, Mlada Bosna, Sarajevo 1964, str. 55—56.
2. KEMAL HRELJA, Industrija Bosne i Hercegovine do kraja prvog svjetskog rata, Beograd 1961, str. 57—59.
3. JOVAN VUJATOVIĆ, Husinska buna, Sarajevo 1955, str. 9.
4. KEMAL HRELJA, cit. djelo, str. 72.
5. Isto, str. 71.
6. VOJISLAV BOGIČEVIĆ, Građa o počecima radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini od 1878—1905. (u daljem tekstu: Građa), Beograd 1956, dok. br. 68, str. 350.
7. Sindikalni pokret 1903—1912, Beograd 1951, str. 106.
8. VOJISLAV BOGIČEVIĆ, Građa, dok. br. 160, str. 401.
9. TONČI GRBELJA, Generalni štrajk u tuzlanskom bazenu 1906. godine, Članci i grada za kulturnu istoriju istočne Bosne, VIII, Tuzla 1970, str. 49—55.
10. SERGIJE ELAKOVIĆ, Generalni štrajk 1906. godine u Bosni i Hercegovini, Beograd 1951, str. 44.
11. ARHIV SRBiH, ZVS, br. 2425/res, 1907. i ZMF, 471/PR. BH 1907.
12. Sindikalni pokret 1903—1912, str. 107.
13. ARHIV KP BiH, Sarajevo 1951, tom II, str. 41.
14. Izvještaj za II kongres Glavnog radničkog saveza za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1908, str. 13.
15. »Glas slobode«, br. 2 od 1909. godine.
16. ARHIV SRBiH, ZVS, br. 22570/1909.
17. »Glas slobode«, br. 7 od 1909. godine.
18. »Glas slobode«, br. 11 od 1909. godine.
19. »Glas slobode«, br. 20 od 1909. godine.
20. ARHIV SRBiH, ZMF, br. 638/PR. BH 1910; »Glas slobode«, br. 19 od 1910. godine.
21. ARHIV SRBiH, ZMF, br. 638/PR. BH 1910.
22. ARHIV KP BiH, tom II, str. 109.
23. »Glas slobode«, br. 29 od 1911. godine.
24. »Glas slobode«, br. 35 od 1911. godine.
25. »Glas slobode«, br. 31 od 1911. godine.
26. »Glas slobode«, br. 39 od 1911. godine.
27. Isto.
28. Prilog 70. broju »Glasa slobode« od 1912. godine.
29. Isto.
30. »Glas slobode«, br. 54 od 1912. godine.
31. »Glas slobode«, br. 59 od 1912. godine.
32. »Glas slobode«, br. 67 od 1912. godine.
33. »Glas slobode«, br. 102 od 1912. godine.
34. ARHIV KP BiH, tom II, str. 179.
35. Prilog 70. broju »Glasa slobode« od 1912. godine.
36. »Glas slobode«, br. 49 od 1913. godine.
37. ARHIV SRBiH, br. 679/PR. BH 1913.
38. »Glas slobode«, br. 52 od 1913. godine.
39. »Glas slobode«, br. 56 od 1913. godine.
40. »Glas slobode«, br. 57 od 1913. godine.
41. ARHIV SRBiH, Fond otkupa i poklona, br. 827/1914.
42. ARHIV SRBiH, ZVS, br. 3438/Prez. 1914.
43. ARHIV SRBiH, ZVS, br. 3387/Prez. 1914.
44. NEDIM ŠARAC, Sindikalni pokret u Bosni i Hercegovini do 1919. godine, Sarajevo 1955, str. 174—175.
45. »Front slobode«, br. 488 i 489 od 1957. godine; Mehmed Salihspahić, Prilog istoriji radničkog pokreta u Kreki, Članci i grada za kulturnu istoriju istočne Bosne, I, Tuzla 1957, str. 40.

**DIE MAIFEIER IM TUZLAER GEBIET ZUR ZEIT DER ÖSTERREICH-
-UNGARISCHEN OKKUPATIONSVERWALTUNG**

Das festliche Begehen der Maifeier, das immer mit öffentlichen Kundgebungen und Demonstrationen der Arbeiterklasse, ihres Gewerkschaftsbundes und der politischen Organisationen verbunden war, wurde für die Entwicklung der Arbeiterbewegung im Tuzlaer Bergwerkgebiet von grosser Bedeutung. Im Zeitabschnitt von 1907 bis 1918 bezeugte die Maifeier von dem Emporkommen und der Stärke der Arbeiterbewegung im Tuzlaer Gebiet, die mit der Zeit den ursprünglichen Rahmen der wirtschaftlichen Kämpfe übertraf und zu einer Manifestation der kämpferischen Solidarität des Tuzlaers Proletariats wurden. Ausserdem nahmen sie oft den Charakter eines organisierten politischen Streiks und Protestes gegen koloniale Exploitation, Misere und politische Rechtslosigkeit an, womit sie einen starken Einfluss auf das Formieren des Klassenbewusstseins der Tuzlaer Arbeiterschaft ausübten.

Nach der Gründung der sozialdemokratischen Partei in Bosnien und der Herzegowina und dem Formieren der einheimischen politischen Organisation in Tuzla wurden die Maidemonstrationen, in denen sich von Jahr zu Jahr immer mehr offene Tendenzen des massenhaften Auftretens und Versammelns bemerkbar machten, zum Mittelpunkt aktueller politischer Themen. Der Kampf für die Grundsätze der Demokratie, der sich in der Forderung der gesetzlichen Festlegung des maximalen achtständigen Arbeitstages, der gesetzlichen begründeten Arbeitsversicherung, der Freiheit des Vereinens und Zusammentreffens, der Einführung des allgemeinen Wahlrechts, der Pressefreiheit, Abschaffung jeder Freiheitsbegrenzung und in einigen anderen Forderungen deutlich erkennen liess — alles das stellte ein Protest gegen die bestehende Gesellschaft und ihre gesellschaftliche Einrichtung dar.

Tonči Grbelja

PREGLED ŠTRAJKAŠKIH POKRETA RUDARSKIH RADNIKA KREKE DO IZBIJANJA PRVOG SVJETSKOG RATA

Prvi rudarski radovi za otvaranje rudnika u Kreki započeti su 1879. godine na obroncima brda Krojčice. Nakon šestogodišnjih istražnih radova, u Kreki je 1885. godine otvoren državni rudnik uglja koji je obilovalo veoma kvalitetnim naslagama lignita, čiji se sloj prostirao na dužini od oko 50 i širini od oko 18 kilometara. Sve do 1895. godine eksploatacija ugljenokopa nalazila se pod upravom Solane u Simin Hanu, koja je čitavu deceniju jedina trošila najveći dio iskopane količine uglja¹⁾). Godine 1895. rudnik uglja u Kreki je izdvojen iz Uprave solana i osnovana je samostalna Rudarska uprava u Donjoj Tuzli, kojoj je, osim rudnika uglja u Kreki, pridružena kružna peć u Tuzli i Sekcija za istraživanje uglja na Majevici²⁾). Iste godine u ugljenokopu su radila 493 rudarska radnika³⁾, čija je prosječna mjesecačna zarada iznosila oko 120 kruna⁴⁾.

Sve veće potrebe za ugljem, početkom XX vijeka, uslovile su brzo proširenje ugljenokopa i sve dublje prodiranje u njegovu utrobu. Tako je 1905. godine izdubljeno prvo okno »Vilma«, čija je dubina iznosila 45 metara, a 1907. godine i okno »Posavina«, duboko 104 metra⁵⁾.

Uporedo s proširenjem ugljenokopa i izgradnjom objekata za potrebe rudarske uprave, Austro-Ugarska je u Kreki podigla i oko 70 kuća za radničke i službeničke stanove⁶⁾). Ove kuće imale su dva do tri stana i sačinjavale su rudarsku koloniju u kojoj su većinom stanovali kvalificirani radnici. Kirija u ovim stanovima bila je srazmjerne dosta visoka i ona se odbijala prilikom isplate radnika. Po red toga, uprava ugljenokopa primoravala je radnike da kupuju namirnice i druge potrepštine u tzv. »konzumima«, u kojima su cijene bile uvejek više nego u ostalim prodavnicama. Zbog niskih nadnica većina radnika je bila prisiljena da robu uzima na kredit, što je u još većoj mjeri povećavalo njegovu zavisnost od poslodavca⁷⁾.

Položaj rudarskih radnika Kreke, u ovom početnom stadiju razvitka ugljenokopa, bio je veoma težak, jer je njegova uprava u ime države nastojala da što više pojača eksploataciju. Radni dan trajao je 12 sati, a radilo se u dvije smjene. Zbog niskih nadnica većina rudara nije mogla zadovoljiti ni svoje najosnovnije potrebe, kao ni potrebe svoje porodice. Pored toga, uprava ugljenokopa je čestim novčanim kažnjavanjem još više pogoršavala i onako teško stanje rudarskih radnika. Kakav je bio položaj rudarskih radnika Kreke najbolje se vidi iz govora socijaldemokratskog poslanika Antonina Ne-

meca, koji je na sjednici tzv. »delegacije carevinskog vijeća«, 28. februara 1908. godine, izjavio da rudari ugljenokopa Kreka »uslijelošte plate i mnogih globi zarade često samo 6 i 8 K. u 14 dana«⁸).

Težak položaj rudarskih radnika, kao i snažniji razvitak radničkog pokreta u ostalim krajevima Bosne i Hercegovine, ubrzali su nastojanja za osnivanje klasne sindikalne organizacije. Do formiranja sindikalne organizacije rudarskih radnika u Kreki došlo je 1. maja 1905. godine, kojoj je na čelu bilo Ivan Tadić, kopač iz Parsela. Odmah po formiranju, sindikalna organizacija je povela borbu za skraćenje radnog vremena na osam časova i povećanje nadnica⁹.

U toku 1906. godine vođeni su pregovori sa upravom ugljenokopa o povišenju nadnica, ali sva nastojanja rudarskih predstavnika ostala su bez uspjeha. Kada je uprava ugljenokopa odbila radničke zahtjeve, 21. maja 1906. godine, formirana je delegacija rudara koja je iznijela u Gradskom uredu teško stanje rudarskih radnika, ukazala na nemogućnost da se rad dalje nastavi pod dotadašnjim uslovima i zatražila povećanje plata, olakšanje rada svim radnicima u jamama i uvođenje nedjeljnog odmora. Međutim, ni ovdje radnici nisu naišli na razumijevanje i njihovi zahtjevi bili su odbijeni. Zbog toga su oni, na tajnom sastanku, održanom 24. maja 1906. odlučili da se rad u ugljenokopu obustavi. Saznavši za odluku rudara, 26. maja 1906. godine, Bosansko-hercegovačka rudarska uprava u Donjoj Tuzli izdala je proglašenje: »Rudari!«, u kome upozorava štrajkače na slijedeće:

»1. Radnici koji stanuju u Koloniji moraju, prema § 12, odnosno § 10 Kućnog reda, u utorak, 29. ovog mjeseca u 6 časova izjutra stan napustiti. Nepokorni radnici moraju se na zahtjev trenutno iseliti.

2. Prema § 27 Uredbe o službi slijedi otpuštanje po kazni bez predhodnog otkaza.

3. Prema § 27 Pravilnika Bratinske blagajne gubi se svako pravo na Bratinsku blagajnu; tako na primjer, radnik koji je otpušten po kazni, gubi i za sebe i za svoju porodicu pravo na proviziju, čak i pored toga što je dugo radio.

4. Osim toga gubi se i starosni dodatak.

5. Prema § 26 Uredbe o službi, ko bude otpušten po kazni, ne može više dobiti posla ni kod jednog bosanskog rudarskog preduzeća, kako državnog, tako ni kod Rudarskog udruženja »Bosnia«.

Istovremeno vam stavljam do znanja, da će se od strane političkih vlasti najstrože postupati protiv onih koji se, i pored već obznanjenih upozorenja, usude da radnike raspoložene za rad odgovaraju od stupanja na posao, ili ih u tome sprečavaju«¹⁰).

U međuvremenu bila je poslana jedna radnička delegacija u Beč da interveniše kod ministra Benjamina Kalaja, ali ona nije postigla nikakav uspjeh. Kalaj je savjetovao radnicima da se vratre na posao i da prepuste vlasti staranje o ispunjenju radničkih zahtjeva. Veliku pomoć štrajkačima pružio je Glavni radnički savez za Bosnu i Hercegovinu, formiran 25. augusta 1905. godine u Sarajevu, čiji se uticaj počeo sve više osjećati na području cijele Bosne i Hercegovine. Uprava rudnika bila je primorana na popuštanje i pristala

je na povećanje nadnica i uvođenje devetočasovnog radnog vremena.

Ovaj uspjeh sindikalne organizacije rudarskih radnika izazvao je reakciju kod uprave rudnika i ona od tada ne bira sredstva da spriječi razvitak radničkog pokreta među rudarima i da ih odbije od radničkih organizacija. Hapšenja i progoni koji su uslijedili poslije završetka ovog štrajka, 1. juna 1906. godine, nisu uspjeli slomiti nastojanja rudarskih radnika koji su i u narednom periodu sa dosta uspjeha vodili borbu za poboljšanje svojih životnih i radnih uslova¹¹).

Neposredno poslije završetka generalnog štrajka rudarski radnici Kreke intenzivno rade na organizovanju svog strukovnog saveza i, početkom 1907. godine, uspjevaju da vlasti potvrde njihova pravila. Ovaj uspjeh rudarskih radnika na organizovanju i formiranju strukovnog saveza bio je veoma značajan s obzirom na permanentnu borbu koju su morali voditi s upravom ugljenokopa ne samo za sticanje novih prava, nego i za očuvanje već postignutih rezultata.

Početkom jula 1907. godine rudarski radnici ugljenokopa Kreka zatražili su od Okružne oblasti u Tuzli da interveniše kod uprave rudnika u pogledu prihvatanja njihovih zahtjeva kojim traže utvrđivanje zarada, uvođenje devetočasovnog radnog vremena, nedjeljnog dana odmora i priznavanje radničke organizacije. Za odgovor je upravi rudnika ostavljen rok od 48 sati, a pošto on nije dobiven u tom vremenu, oko 700 rudarskih radnika stupilo je u štrajk. Međutim, kao neposredan povod stupanja u štrajk bila je odluka vlasti o protjerivanju Ivana Nikića, predsjednika sindikalne podružnice rudarskih radnika, koji je odbio da radi na opasnom i neobezbjedrenom mjestu u oknu. Da bi oslabila ovaj pokret rudarskih radnika, uprava ugljenokopa je pozvala sve one radnike koji stanuju u rudarskoj koloniji, a nalaze se u štrajku, da u roku od tri dana isprazne i napuste radničke stanove. Istovremeno je okružni predstojnik održao savjetovanje na kome je donesen zaključak: da se dvojica najistaknutijih sindikalnih funkcionera Ivan Nikić i Josip Truntić protjeraju iz Bosne i Hercegovine, da se iz rudarske kolonije deložiraju svi oni radnici koji se do 8. jula 1907. ne vrate na posao, da deložiranjem rukovodi kotarski predstojnik uz pomoć policije i žandarma i da se stavi u pripravnost četa vojnika koja bi u slučaju potrebe mogla odmah da stupi u akciju.

Na radničkoj skupštini, održanoj 8. jula 1907, Franjo Raušer, sekretar Glavnog radničkog saveza za Bosnu i Hercegovinu, pozvao je rudarske radnike da i dalje ostanu u štrajku i pri svojim zahtjevima, a radnike koji stanuju u rudarskoj koloniji da se ne daju istjerati iz stanova. Međutim, iz telegrama okružnog predstojnika Zajedničkom ministarstvu financija saznajemo da je Okružna oblast protjerala pomenuto dvojicu radničkih vođa u njihova zavičajna mjesta, kao i da je izvršeno deložiranje radničkih porodica iz rudarske kolonije uz pomoć žandarmerije.

Preduzimajući mjere za suzbijanje štrajka i vraćanje rudarskih radnika na posao, 10. jula 1907. godine uprava ugljenokopa izdala je proglašenje u kome je bilo istaknuto da će svi oni radnici koji izostanu sa posla više od osam dana i ne vrate se na posao do 12. jula izgubiti stečeno pravo iz osnova Bratinske blagajne, jer će biti smatrani kao

lica koja su samovoljno istupila s posla. Nakon 19-dnevne borbe, jedan dio zahtjeva rudarskih radnika je ostvaren i 21. jula 1907. godine štrajk je bio okončan¹²⁾.

Pojačani pritisak vlasti nad rudarskim radnicima Kreke uzrok je njihove slabe aktivnost tokom 1908. godine. Pored toga, još uvijek je odjekivala ratna buka izazvana aneksionom krizom koja je tek polovinom 1909. godine počela jenjavati. Iza veoma uspjele prvo-majske proslave 1909. godine naglo je porastao interes rudarskih radnika Kreke za osnivanje političke organizacije, kao i za ponovo isticanje zahtjeva za bolje radne i životne uslove rudara. Na skupštini održanoj 6. juna 1909. godine u Kreki, uz prisustvo oko 200 rudarskih radnika, u centru pažnje ponovo su se našla osnovna životna pitanja rudara: radno vrijeme na akord, teški životni i materijalni uslovi radnika i njihovih porodica, niske plate, zloupotrebe uprave ugljenokopa i niz drugih. Na skupštini je donesena i Rudarskom satništvu u Sarajevu poslana rezolucija o teškom položaju rudarskih radnika Kreke¹³⁾.

S istim ciljevima, 28. novembra 1909. godine, u prisustvu 500 rudarskih radnika, održana je i druga skupština s dnevnim redom: Stanje radnika u državnim preduzećima. Tom prilikom je Jovo Šmitran, član Mjesnog odbora Socijaldemokratske stranke u Tuzli, u svom govoru osudio eksploataciju rudarskih radnika, a na skupštini je istaknut i zahtjev za ukidanje rada na akord¹⁴⁾.

Uprava ugljenokopa, međutim, odbila je da prihvati zahtjeve rudara: ukidanje akorda, poštivanje ugovora o devetočasovnom radnom danu, utvrđivanje minimalne nadnice, besplatno korištenje alata i svjetla u okнима, ublažavanje propisa o globama, niti je pristala da preduzme niz drugih mjera u cilju poboljšanja radnih uslova u ugljenokopu. Zbog toga su rudarski radnici na skupštini 2. januara 1910. godine, kojoj je prisustvovalo 800 rudara, zaključili da se odmah obustavi rad i da se stupi u štrajk. U članku pod naslovom »Štrajk rudara na Kreki« radnički list »Glas slobode« je tim povodom pisao:

»Radnici ugljenokopa Kreka, stupili su na 2. o. mj. u štrajk, jer uprava rudokopa nije izašla u susret njihovim zahtjevima.

Jedan od najglavnijih zahtjeva, bio bi moguće taj, što radnici traže ukidanje akorda. Pa kada se to još za sada ne bi moglo sprovesti to držimo, da bi se ipak povrh toga mogla sprovesti neka stalna dnevna plata (Grundlohn), koju bi radnik imao dobiti u slučaju ako sa radom na akord ne bi mogao dotjerati postavljenu nadnicu. Ta već sam sistem akorda, nagoni radnika da što više zasluzi, ali između toga imade slučajeva, osobito u rudokopu, da radnik mnogo puta ne može zaraditi ni vode. Iz ovih razloga je onda potpuno opravdana tražbina da se, makar i sistem akorda postojao, odredi jedna stalna dnevница, koju bi radnik dobivao u tom slučaju ako u akordu ne bi mogao zaraditi postavljenu nadnicu.

Ostali zahtjevi, kao: da dobivaju besplatan ogrijev, besplatno svjetlo koje trebaju pri poslu, besplatno popravljanje alata, smanjenje globi i tačno držanje devetosatnog radnog vremena, nijesu u

nikom pogledu pretjerani, što više potpuno su opravdani. Radnici su do sada čumur za ogrijev plaćali 60 h po mc. i to najzadnju klasu. Pošto je ovaj čumur skoro neupotrebljiv, jer je u njemu više zemlje nego čumura, to radnici traže, da im se čumur za ogrijev daje besplatno. Radnici su do sada morali plaćati i svjetlo (karbit) kojeg u rudniku pri poslu trebaju, pa je potpuno shvatljivo, ako traže, da svjetlo uprava o svome trošku snosi. Istina, uprava je na ovaj zahtjev odobrila 15 deka karbita svakome radniku, ali to 15 deka ne može doteći više nego pola šihta, ostalu potrošnju morao bi radnik opet sam o svom trošku snositi. Tako je i sa zahtjevom o besplatnom popravljanju alata. Radnici su popravak alata isto morali sami plaćati. Alat se popravlja u rudarskoj radionici, a uprava je radnicima te popravke skupo računala.

Globe, koje se radnicima za svaku sitnicu sustežu, izazvale su i prije dvije godine štrajk. Radnici izjavljuju, da i ako se već moraju globiti, da im se barem sapošti zašto su globljeni, odnosno da se ispita krivnja koja prouzrokuje globu. Radnici obično tek saznaju da su oglobljeni, kada globu na isplatnoj ceduljici vide ubilježenu. Ako se onda žale, tad im se rekne, da sada pošto je već uvedeno, moraju platiti, pa neka se kasnije prituže. Ako koji od radnika dođe kasnije da se prituži, onda bude jednostavno odbijen, da ne rekнемo izbačen iz kancelarije. Imade slučajeva, da se u jednoj isplati jednom radniku sustegne i šest K globe. Svake isplate imade 20—30 radnika od 1—6 K oglobljenih.

Radno vrijeme, koje je uređeno na devet sati uračunavši u to i ulaz i izlaz iz jama, sve se više i više s vremenom produžuje. Radnici već na 1/4 sata ranije moraju biti na prozivanju, a izlaz im se obično ne računa u radno vrijeme, tako, da radno vrijeme većinom iznosi devet i pol sati. Radnici stoga traže, da se devetosatno radno vrijeme uračunavši u to ulaz i izlaz iz jame točno podržaje.

U štrajku se nalazi 800—900 radnika. Među radnicima vlada najbolji red, što najbolje svjedoči, da su radnici naspram postupaka uprave doista ogorčeni i da su odlučili snositi sve, samo da se njihove radne prilike poprave¹⁵⁾.

Odmah po izbijanju štrajka Glavni radnički savez za Bosnu i Hercegovinu je poslao svog predstavnika u Kreku i zatražio intervenciju socijalističkih poslanika kod ministarstva u Beču. Međutim, ono je, kao poslodavac, uslovilo početak pregovora povratkom radnika na posao. Rudari-štrajkači su, napokon, bili pristali na ovaj uslov, ali su ubrzo odustali čim su vidjeli da uprava ugljenokopa namjerava otpustiti neke rudarske radnike¹⁶⁾.

»Ovaj štrajk, navodi se neposredno iza toga u »Glasu slobode«, neoslabljeno traje dalje. Sada učestvuju u njemu oko 1000 radnika. Svi su radnici solidarni, te štrajkbrechera nema. Štrajkači su svi potpuno oduševljeni i spremni da štrajkuju sve dok ne izvojuju njihove pravedne zahtjeve. Na ministarstvo je poslano razjašnjenje zahtjeva, ali do danas nije došao nikakav odgovor.

Vlada, a ni ministarstvo, neće da pristanu na tako malene zahtjeve radnika i dopuštaju da 1000 ljudi radi toga štrajkuju. Svakako je ova hrđava fotografija za državna poduzeća u Bosni i Her-

cegovini, koja gore eksplatišu radnike od privatnih poslodavaca, premda bi drž. poduzeća trebala služiti za uzor»¹⁷⁾.

Štrajk rudarskih radnika u Kreki ubrzo je snažno odjeknuo među proletarijatom čitavog tuzlanskog bazena. Nije bio rijedak slučaj da na skupštinama štrajkača prisustvuje i radništvo ostalih struka, i pored toga što su mnoge radnike poslodavci kažnjavali novčanim globama.

U toku štrajka upućena je u Beč i posebna delegacija, Glavnog radničkog saveza za Bosnu i Hercegovinu sa zadatkom da stupi u kontakt sa ministarstvom. Međutim, još dok se ova delegacija nalažila na putu, u Kreki se pronijela vijest da je postignut sporazum i da se štrajk obustavlja. Ova vijest je u velikoj mjeri umanjila početnu silinu ove radničke akcije i u znatnoj mjeri je popustila mobilnost radnika. U takvoj atmosferi povedeni su pregovori. Iako su izgledi za potpun uspjeh ostvarenja radničkih zahtjeva bili znatno umanjeni, uprava je ipak, vjerovatno bojeći se novog pokreta, prihvatile većinu njihovih traženja. Postignuti su slijedeći rezultati:

»1. Rad na akord ostao je na snazi, ali za razliku od ranije, rudarima su bile garantovane minimalne plate.

2. Određeno je, da se u 9-satno radno vrijeme uračunava i ulaz i izlaz iz jama — odnosno zadržavanje na radnom mjestu.

3. Svjetlo (karbit), kojega su radnici do sada sami morali plaćati, dobivaće dnevno 20 dkg besplatno.

4. Svaki radnik dobivaće 54 mtc. ugljena godišnje, umjesto 24 mtc. koliko su dobijali do tada.

5. Svi radnici dobili su povišenje dnevnice za 20 helera«¹⁸⁾.

Međutim, moralni uspjeh štrajka bio je mnogo veći, jer su radnici nakon ovog uspjeha rudarskih radnika mahom počeli pristupati radničkoj organizaciji. Broj njenih članova nakon štrajka porastao je za 200 kod samih rudara¹⁹⁾.

Prema postignutim rezultatima štrajk rudarskih radnika Kreke 1910. godine predstavljao je jednu od najznačajnijih radničkih akcija tokom te godine u Bosni i Hercegovini. Ovaj štrajk značajan je ne samo po broju štrajkača, njihovom solidarnom i svjesnom držanju, nego i po tome što je to bio štrajk jednog državnog preduzeća. U njemu vidimo državu kao jednog običnog poslodavca-eksploata-tora, koji na sve moguće načine nastoji, da radnike zadrži na nivou kolonijalnog ropstva, plaćajući im za njihov rad male nadnlice, a neke sileći da rade na akord i da tako zarade što više profita državi.

Uspjeh štrajka rudarskih radnika omogućio je i snažniji polet na razvitku radničkih organizacija. Tako je na skupštini rudara, 27. februara 1910. godine, istaknut zahtjev za što čvršću izgradnju radničke organizacije, o čemu je referisao Franjo Raušer, član Glavnog odbora Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine²⁰⁾.

Zahtjev za organizovanjem rudarskih radnika došao je naročito do izražaja prilikom održavanja skupštine 28. decembra 1910. godine u Kreki. Na skupštini je raspravljano o položaju rudarskih radnika, o stanju njihove organizacije i ukazano na teškoće s kojima se oni suočavaju. Na kraju je skupština usvojila rezoluciju, koja je upućena Bosansko-hercegovačkom saboru, u kojoj se »sabor poziva

da se zauzme za stanje radnika, te da izašlje odbor sastavljen iz članova sabora i radnika, da se uvjere o stanje radnika i o jamama rudnika»^{21).}

»Na ovoj skupštini — navodi »Glas slobode« — bijaše oko 1200 ljudi. Posao bijaše zaustavljen te po svršenoj skupštini posao opet započet. Najbolji dokaz vlasti i saboru neka bude ova svećana skupština, kako je stanje rudarskih radnika, te opominjemo visoku (vlastu — G. T.), da uzme u obzir rudokop na Kreki, da se ne dogodi kao 1909, a sabor pozivamo i to radikalnije poslanike da se zauzmu za robeve, jer dužnost im je to«^{22).}

Ali, tek četiri godine nakon održavanja ove skupštine, Zemaljska vlada odgovorila je na rezoluciju rudarskih radnika, demantujući sve činjenice navedene u njoj^{23).}

Za dalje jačanje organizacije rudarskih radnika Kreke veoma je značajna i konferencija rudara održana 16. aprila 1911. godine u Kreki. Pored delegata rudarskih radnika (iz Kreke 20, Zgošće 2 i Breze 1) konferenciji su prisustvovali sekretar Međustrukovnog odbora i dva izaslanika iz Tuzle, Franjo Raušer ispred Glavnog radničkog saveza za Bosnu i Hercegovinu, a Savo Kapor i Aćim Vlačić ispred tvorničkih i nadničarskih radnika, iz Sarajeva. Tu je pored ostalog razmatrano i osnivanje zasebnog rudarskog saveza^{24).}

Poslije održane manifestacije, 14. maja 1911. godine, u spomen petogodišnjice generalnog štrajka 1906. godine, kada su rudari Kreke manifestujući svoju radničku svijest pod crvenom zastavom prošli ulicama Tuzle²⁵⁾, organi vlasti i uprava ugljenokopa nastoje svim snagama suzbiti jačanje radničkog pokreta među rudarskim radnicima. Da bi omeli djelovanje radničkih organizacija, oni osnivaju tzv. »gombalačko društvo« u kome su se okupljali »lump-proleteri i nesvjesni radnici«^{26).} Svi protesti rudarskih radnika protiv ovakve razbijajuće politike uprave ugljenokopa ostali su bez uspjeha, a radnici, koji su protestovali protiv ovog društva bili su optuženi kao buntovnici.

Početkom 1912. godine ponovo se počelo osjećati nezadovoljstvo među rudarskim radnicima Kreke zbog represivnih mjera, koje je poduzimala uprava rudnika prema rudarima. To je ujedno bio i razlog održavanja skupštine rudarskih radnika, 6. januara 1912. godine, u Radničkom domu u Kreki, na kojoj se raspravljalo o položaju rudara. Na skupštini je tom prilikom istaknuto:

»Rudarske radnike natjerala je nevolja i težak život, da dođu na ovu skupštinu i da javno istaknu sve ono što ih tišti. Radni narod je pokoren, rudarski radnici ugnjeteni. Njihova nadnica je premlena. Rad na akord prosto ih satire. Predugo radno vrijeme ubija im život i skraćuje život. Njihov eksplorator hoće da ih što jače iskoristi i gore postupa s njima no s teglećom marvom.

Rudarski radnici zato i osnovaše svoju radničku organizaciju. Njome brane svoj život i popravljaju materijalno, umno i moralno stanje udruženih radnika. Samo zajedničkom borbot moći će ukinuti rad na akord i izvojevati minimalnu nadnicu«^{27).}

Zbog samovoljnog otpuštanja radnika²⁸⁾ od strane uprave ugljenokopa, 22. januara 1912. godine, izbio je štrajk u kome je učestvo-

valo preko 600 rudara²⁹). Istog dana sakupili su se rudarski radnici pred Radničkim domom u Kreki, a zatim krenuli u Tuzlu. Pred zgradom Okružne oblasti rudari su izabrali delegaciju³⁰), koja je predala njihove zahtjeve tražeći od rudarske uprave:

- »1. da se povrate natrag u posao svih devet otpuštenih radnika;
- 2. da se radnici ne progone i ne sile da rade onoliko, koliko ne mogu;
- 3. da se radnik ne kazni na prijavu nadglednika prije nego što se stvar potpuno ne izvidi;
- 4. da se uništi izbor članova za odbor rudarske bolesničke blagajne, koji je obavljen 20. o. mj. jer nije pravilan;
- 5. da se ukine naredba rudarske uprave o posebnom izračunavanju zarada za svaki odjel radnika koji rade na smijenu na jednom mjestu; i
- 6. da se radničke zarade tačno izračunavaju«³¹).

Ali, intervencija rudara kod Okružne oblasti ostala je bezuspješna. Štaviše, naknadno je dat otkaz još nekolicini rudarskih radnika, većinom sindikalnih funkcionera, čime je nezadovoljstvo među rudarima još više pojačano. Time su se odnosi još više zaoštreni, a naročito poslije sukoba rudara sa žandarmerijom. U vezi s tim protiv njih je naknadno vođen i sudski proces³²).

U znak protesta protiv postupaka rudarske uprave i Gradskog načelstva u Tuzli, 7. aprila 1912. godine, održana je javna radnička skupština u dvorištu Radničkog doma s dnevnim redom: Položaj rudarskih radnika na Kreki. U prisustvu oko 500 radnika o položaju rudara govorio je Mitar Trifunović Učo. Tom prilikom on je istakao, da se nad organizovanim radnicima vrše progoni i teror³³). Prilikom rasprave o položaju rudarskih radnika Kreke sakupljeni radnici građa Tuzle i okolnih mesta konstatovali su:

- »da ima već skoro godina dana kako se u rudniku uglja u Kreki vrše nad radnicima razni progoni od strane rudarske uprave i njegovih organa, a naročito nad organizovanim radnicima;
- da je rudarska uprava uspjela na najbestidniji način, da jedan rudarski radnik, potpuno ispravan u svom poslu bude osuđen na šest nedjelja zatvora;
- da se organizovani radnici progone premještanjem na teža i opasnija radna mjesta i otpuštaju;
- da su mnogi organizovani radnici otpušteni od posla, među njima i članovi odbora radničke organizacije i bivši članovi rudarske bolesničke blagajne;
- da je rudarska uprava većinu od ovih otpuštenih radnika optužila sudu samo da ih materijalno uništi i namuči;
- da se pri samovoljnem određivanju plaćanja po huntu ili metru od strane činovnika rudarske uprave dešavaju nepravilnosti na štetu radnika i to mahom organizovanih, jer radnici nemaju svoje kontrole nad tim;
- da se u rudniku ne poklanja dovoljna pažnja na obezbjeđenje radničkog života od raznih opasnosti;
- da upravni organi nagone radnike da rade preko mjere toliko, da potpuno malakšu«³⁴).

Konstatujući gore navedeno, prisutni radnici su se obratili Zagledničkom ministarstvu financija u Beču sa slijedećim zahtjevima:

- »1. da se sa proganjnjem i otpuštanjem radnika prestane;
2. da se pri davanju posla ne čime razlike između organizovanih i neorganizovanih radnika, već da se sa svima postupa podjednako;
3. da se svi radnici koji su do sada zbog organizacije otpušteni prime opet natrag na posao;
4. da se otpušteni radnici ne progone pomoću suda i da im se ne pakaju krivice;
5. da se radničke zarade točno izračunavaju prema nepristrasno određenom gedingu (akordu — G. T.);
6. da se obrati velika pažnja na obezbjeđenje radničkog života od opasnosti u rudniku;
7. da rudarska uprava ne tjeri rudarske radnike da rade preko njih i da ih ne progoni što ne mogu raditi«^{35).}

Pored svih ovih protesta rudara i čitavog radništva tuzlanskog rudarskog bazena, rudarska uprava i političke vlasti u Tuzli uspjele su, dovođenjem radne snage sa strane, ugušiti štrajk. To je dovelo do slabljenja tek osnovanog Saveza rudarskih radnika, kao i smanjenja broja organizovanih radnika u Kreki. Međutim, razvitak radničkog pokreta i borba rudarskih radnika Kreke za bolje životne i radne uslove ovim nije bila okončana. Još iste godine nekoliko stotina rudara učestvovalo je na prvomajskoj proslavi u Kreki, a do izbijanja prvog svjetskog rata radnički pokret među rudarima Kreke ponovo je ojačao i razvio se u snažno uporište cijelokupnog bosansko-hercegovačkog radničkog pokreta.

NAPOMENE:

1. KEMAL HRELJA, Industrija Bosne i Hercegovine do kraja prvog svjetskog rata, Beograd 1961, str. 50; Henrik Renner, Herceg-Bosnom uzduž i poprijeko, Mitrovica 1900, str. 543; Jovan Vučatović, Husinska buna, Sarajevo 1955., str. 9; Opis državnih rudarskih preduzeća, Sarajevo 1926, str. 5.
2. ARHIV SRBiH, ZMF, br. 8030/BH 1895.
3. Isto.
4. Prosječna čista zarada za pojedine vrste poslova iznosila je:

predradnici	138 kruna i 71 heler
kopači uglja	175 kruna i 81 heler
kovači i bravari	128 kruna
priučeni kopači	140 kruna i 48 helera
stolari i tesari	140 kruna i 11 helera
mašinisti	152 krune i 64 helera
ložači	118 kruna i 16 helera
otpreničari uglja	88 kruna i 01 heler
čistači uglja	44 krune i 78 helera
pripremači i pretovarivači	70 kruna i 75 helera
ostali radnici	81 kruna i 08 helera

 (ARHIV SRBiH, ZMF, br. 232/BH 1899)
5. BRANKO ĐUKIĆ i SLOBODAN ĐINOVIĆ, Husinska buna, Beograd 1958, str. 7—8.
6. ARHIV SRBiH, ZMF, br. 6331/BH 1890, 437/BH 1893, 1939/BH 1893; ZVS, 45173/1890.

7. HENRIK RENNER, cit. djelo, str. 546; Jovan Vujatović, cit. djelo, str. 10; Branko Đukić i Slobodan Đinović, cit. djelo, str. 8.
8. Istoriski arhiv KPJ, Beograd 1951, tom VI, str. 20.
9. TONČI GRBELJA, Generalni štrajk u tuzlanskom bazenu 1906. godine, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, VIII, Tuzla 1970, str. 51.
10. KASIM ISOVIĆ, Generalni štrajk u Bosni i Hercegovini 1906. godine, Sarajevo 1966, tom II, knj. 2, dok. br. 71/h, str. 458—459.
11. Vidi: TONČI GRBELJA, cit. rad, str. 53.
12. ARHIV SRBiH, ZVS, br. 111.541/1907, 111.971/1907, 115.181/1907, 134.913/1907; ZMF, br. 8.655/BH 1907, 9.543/BH 1907, 9.546/BH 1907; Arh.v KP BiH, Sarajevo 1951, tom II, str. 36; Nedim Šarac, Sindikalni pokret u Bosni i Hercegovini do 1919. godine, Sarajevo 1955, str. 82.
13. »Glas slobode«, br. 7 od 1909. godine.
14. »Glas slobode«, br. 24 od 1909. godine.
15. »Glas slobode«, br. 2 od 1910. godine.
16. »Glas slobode«, br. 4 od 1910. godine.
17. »Glas slobode«, br. 3 od 1910. godine.
18. »Glas slobode«, br. 10 od 1910. godine.
19. »Ovaj je štrajk, doprinio osim postignutih poboljšanja, mnogo i samoj organizaciji. O njegovom uspjehu zavisio je razvoj ne samo organizacije rudarskih radnika na Kreki već i razvoj ostalih organizacija uopšte, a poglavito tvorničkih grupa oko Tuzle. Bila je to borba ne samo za postignuće boljih radnih uslova već ujedno i odlučujuća borba u pitanju opstanka i razvoja organizacije. U koliko su značajni postignuti uslovi u pitanju zahtjeva, u koliko je još značajniji moralni uspjeh. Ovo se nakon ove borbe snažno osjeća — organizacije svih radnika danomice napreduju.« (*Glas slobode*, br. 10 od 1910. godine).
20. »Glas slobode«, br. 10 od 1910. godine.
21. »Glas slobode«, br. 3 od 1911. godine.
22. »Glas slobode«, isto.
23. »Glas slobode«, br. 131 od 1914. godine.
24. »Glas slobode«, br. 31 od 1911. godine.
25. »Glas slobode«, br. 39 od 1911. godine.
26. »Glas slobode«, br. 1 od 1912. godine.
27. »Glas slobode«, br. 7 od 1912. godine.
28. Tom prilikom otpušteni su slijedeći radnici: Božić Franjo, Kulić Pero, Kerošević Stjepan, Mimić Salihi, Galušić Stijepo, Vidaković Anto, Grbić Hasan i Hurić Osmo. (*Glas slobode*, br. 13 od 1912. godine).
29. Izvještaj Glavnog radničkog saveza za Bosnu i Hercegovinu za poslovnu 1912. Sarajevo 1913, str. 20.
30. Delegaciju su sačinjavali: Mitar Trifunović Učo, Stevo Carević i Osmo Hurić.
31. »Glas slobode«, br. 13 od 1912. godine.
32. »24. aprila ove godine bila je rasprava protiv 21 našeg druga mudara. Tužio ih je državni advokat za bunjenje rudarskih radnika po prijavi Rudarske uprave na Kreki. Rudarska uprava htjela je da naši drugovi, koji nisu ništa krivi budu osuđeni, pa da se može bramiti zbog svojih postupaka prema rudarskim radnicima. Radnici nisu ništa krivi, što je bila obustava nada u mjesecu januaru ove godine. Ovaj događaj izazvala je sama uprava pomoću svojih činovnika i nadglednika.« (*Glas slobode*, br. 52 od 1912. godine).
33. »Gradski kotarski ured u Tuzli prognao je Stjepu Sabelja, otpuštenog rudara iz Kreke, u Busovaču, gdje mu žena i dijete gladuju. Ovaj progon učinjen je na zahtjev rudarske uprave. Valja navesti da je osuđeni na mučenje Sabelj bolestam. On je bio dobio posao kod Busovače, pa ga je državna vlast otklonila. Prije nekoliko dana umrlo mu je dijete. Nije ga

imaоo čime hraniti niti od bolesti liječiti. Postupak državne vlasti smatramo nasiljem».

(»Glas slobode«, br. 57 od 1912. godine).

34. »Glas slobode«, br. 46 od 1912. godine.

35. »Glas slobode«, isto.

ÜBERSICHT DER STREIKBEWEGUNGEN DER BERGARBEITER AUS KREKA BIS ZUM AUSBRUCH DES ERSTEN WELTKRIEGES

Die Geschichte des Kohlenbergwerks in Kreka und zugleich auch die Geschichte der Kämpfe seiner Arbeiter für bessere Arbeits- und Lebensbedingungen beginnt mit seiner Eröffnung 1885. Die Lage dieser Bergarbeiter war in diesem Anfangsstadium der Entwicklung des Bergwerks sehr schwer, weil die Bergwerksverwaltung bemüht war, womöglich mehr materiellen Nutzen daraus zu schlagen. Der Arbeitstag dauerte zwölf Stunden, und man arbeitete in zwei Schichten. Die niedrigen Löhne der meisten Bergarbeiter, das System der Geld-Strafmaßnahmen und eine ganze Reihe von rücksichtslosen Ausnutzungen haben noch mehr den auch so schweren Zustand der Bergarbeiter verschärft. Aber diese Lage der Bergarbeiter in Kreka sowie die immer stärkere Entwicklung der Arbeiterbewegung haben die Bemühungen für die Gründung der Gewerkschaftsorganisation beschleunigt, zu deren Organisieren es am 1. Mai 1905 auch gekommen ist. Gleich danach setzte sich die Organisation für die Verkürzung der Arbeitszeit auf acht Stunden und Erhöhung der Arbeitslöhne ein.

In dem Zeitabschnitt bis zum Ausbruch des ersten Weltkrieges führten die Arbeiter aus Kreka, neben einer Reihe von kleineren Aktionen bezüglich des Tarifs, auch vier bedeutende Streikaktionen durch. Der erste Streik, vom 21. Mai bis zum 1. Juni 1906, wurde von den Bergarbeitern aus Kreka im Rahmen des Generalstreiks durchgeführt, als die Arbeiterklasse Bosniens und der Herzegowina mit ihrem einheitlichen Auftreten gegen die schweren wirtschaftlichen und politischen Verhältnisse, in denen sich die sämtliche Arbeiterschaft Bosniens und der Herzegowina befand, protestierte. Die Bergwerkverwaltung war gezwungen nachzugeben und musste sich mit Erhöhung, der Tagelöhne und Einführung des neunstündigen Arbeitstages einverstanden erklären. Das war zugleich auch der erste bedeutende Erfolg des Gewerkschaftsbundes der Arbeiter aus Kreka.

Im Laufe des Monats Juli 1907 traten die Bergarbeiter abermals in Streik. Der unmittelbare Anlass zu diesem Streik war der Beschluss der Behörde von der Verweisung des Präsidenten der Gewerkschaftsvertretung Ivan Nikić. Nach neunzehntägigem Kampf wurde ein Teil der Arbeiterforderungen anerkannt, und am 21. Juli 1907 der Streik beendet.

Der dritte Streik der Bergarbeiter aus Kreka brach im Januar 1910 aus, weil die Bergwerkverwaltung ihre Forderungen bezüglich der Einstellung der Akkordarbeit, der Respektierung des neunstündigen Arbeitszeitvertrags, der Festlegung der minimalen Löhne, der Milderung der Geldstrafenverordnungen und vieler anderer Massnahmen zum Zweck der Verbesserung der Arbeitsbedingungen in dem Bergwerk abgelehnt hatte. Im Streik befanden sich ungefähr 900 Arbeiter und nicht selten wohnten den Versammlungen der Bergarbeiter auch Arbeiter aus anderen Berufsfächern bei, obwohl viele Arbeiter deswegen auch von den Arbeitsgebern mit Geldstrafen bestraft wurden.

Am Ende waren die Forderungen der Arbeiter auch diesmal vorwiegend anerkannt und nach den erzielten Ergebnissen urteilend, stellte dieser Streik der Bergarbeiter aus Kreka eine der bedeutendsten Arbeiteraktionen im Laufe des Jahres 1910 in Bosnien und der Herzegowina dar.

Am Anfang des Jahres 1912 spürte man von Neuem unter den Bergarbeitern aus Kreka die Unzufriedenheit wegen der repressiven Massnahmen, die die Bergwerkverwaltung gegen die Arbeiter ergriffen hatte. Der Streik, an dem über 600 Bergarbeiter teilnahmen, brach am 22. Januar 1912, wegen eigenwilliger Entlassung der Arbeiter seitens der Bergwerkverwaltung, aus. Es

kam auch zum Kampf zwischen den Arbeitern und der Gendarmerie. Der Streik wurde liquidiert, nahdem Arbeitskräfte aus anderen Bergwerkszentren herbeigeholt worden waren. Jedoch damit war die Entwicklung der Arbeiterbewegung und der Kampf der Bergarbeiter aus Kreka für bessere Lebens- und Arbeitsbedingungen nicht beendigt. Noch im denselben Jahr nahmen hunderte von Bergleuten an der Maifeier in Kreka teil, und bis zum Ausbruch des ersten Weltkrieges war die Arbeiterbewegung unter den Bergleuten wieder intensiver geworden und sich zu einem festen Stützpunkt der gesamten bosnisch-herzegowinischen Arbeiterbewegung entwickelt.

Mehmed Omerdić

NEKE SPECIFIČNOSTI RAZVOJA RADNIČKOG POKRETA TUZLANSKOG PODRUČJA DO GENERALNOG ŠTRAJKA I HUSINSKE BUNE

Kao što razvoj radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini u odnosu na šira područja u našoj zemlji ima, pored zajedničkih karakteristika, i svoje osobnosti, tako i područje Tuzle u odnosu na Bosnu i Hercegovinu ima, pored zajedničkih, i posebne specifičnosti. One su svakako mnogobrojne, a neke od njih su još nedovoljno istražene. Ovdje ćemo ih samo nekoliko naznačiti.

Prema popisu stanovništva iz 1921. godine Tuzla, grad, je imala 14036 stanovnika, od kojih je po konfesionalnoj strukturi otpadalo u procentima na pravoslavne 19,94%, katolike 28,10%, muslimane 46,78% i ostale 5,03%. Kada se radi o prirastu gradskog stanovništva, zapaža se da je on bio veoma nizak i u toku jedne decenije kretao se od 1600 do 2700 stanovnika. U 1910. god. bilo je u Tuzli 12353, u 1921. god. 14036, a u 1931. godini u gradu je bilo 16708. U isto vrijeme u srežu tuzlanskom bio je 100341 stanovnik.¹ Razmještaj stanovništva po okolnim seoskim aglomeracijama imao je izvjesne specifičnosti, a u pogledu konfesionalne (odnosno nacionalne) strukture dosta podudarnosti sa gradskim stanovništvom. U Tuzli i bližim seoskim aglomeracijama pretežno su bili nastanjeni muslimani, do ovih katolici, a u perifernim pretežno pravoslavni. Nacionalni sastav stanovništva je imao odraza na nacionalnu strukturu radničkog pokreta, a razmještaj stanovništva na zapošljavanje nekvalifikovane radne snage o čijem smještaju su poslodavci malo vodili računa. To se vidi iz izvještaja Rudnika Kreke upućenog Glavnoj direkciji Sarajevo u kom se kaže da od 1913. do 1928. godine ni za radnike ni za namještenike nije izgrađena ni jedna zgrada.²

U pogledu privredne razvijenosti i zanimanja stanovništva karakteristično je da je u Tuzli i za vrijeme austrougarske vlasti, kada je otpočela i nešto brže se razvijala industrija, i dalje preovladavaла tzv. mala privreda. U udaljenijim selima, pored poljoprivrede, i dalje je egzistirala domaća radinost sa elementima zanatske privrede, a u gradu zanatstvo i trgovina. Krupna industrijska preduzeća bila su u svojini države, kao što su: Rudnik Kreka i Solana Kreka i Simin Han; u svojini stranog kapitala (pretežno) Fabrika

sode Lukavac i Fabrika špiritusa u Kreki; u svojini sitne domaće buržoazije udružene u kartele: Pivara, Šumsko-industrijsko preduzeće u Živinicama, Fabrika ruma i sušene šljive i dr.³ Domaće (lokalno) građanstvo bavilo se uglavnom zanatstvom i trgovinom, koja je, kao tzv. mala privreda, poslije rata doživljavala brži uspon. Prema registru zanatskog udruženja u Tuzli od 1890. do 1918. registrovane su ukupno 103 zanatske radnje, a od 1919. do 1939. novih 513 zanatlja. Samo u 1918. registrovano je novootvorenih zanatskih radnji 19, a 1919. godine 21, što govori da je u ovim godinama došlo do nešto bržeg raslojavanja i pomjeranja stanovništva.⁴ To je rezultat, svakako, i činjenice da se u prethodnom periodu otkup kmetova nešto brže odvijao ovdje nego u drugim krajevima Bosne i Hercegovine, a što se vidi i iz sljedećeg pregleda:

	1913.	1914.	1915. ⁵
u tuzlanskom okrugu	180	130	175
u Bosni i Hercegovini	162	105	100

Posljedica ovog primjetna je u dvostranom kretanju: prvo, u jačanju sitnograđanskog sloja i drugo, u pojačanom izvorištu domaće radne snage. Mnogi bivši velikoposjednici, feudalci, potrošili su pokretnu imovinu i, jeftino prodavši obveznice za kmetske zemlje, ostali bez sredstava za život, pa su morali da se odaju sitnoj trgovini i zanatstvu, kućnoj radinosti i sličnim poslovima; drugo, sitni posjednici, pa čak i srednji seljaci, pritisnuti mnogim državnim obavezama, morali su da traže dopunska sredstva u zapošljavanju u državnim i privatnim preduzećima.⁶ Ovi i ovakvi uslovi omogućavali su organima vlasti da preduzimaju represivne mjere protiv akcija radničkog pokreta. Poslodavci su, znajući da će bez većih poteškoća moći obezbijediti radnu snagu iz neposredne okoline, otpuštali radnike iz udaljenijih mesta Bosne i Hercegovine i drugih jugoslovenskih pokrajina, pa i iz inostranstva, da bi onemogućili jedinstvene akcije radničkog pokreta. Premještanje u Mostar desetorice aktivista radničkog pokreta izvršeno je u junu 1918. godine poslije zahтjeva sindikalne podružnice da se izvrši izbor novog odbora bratinske blagajne i zavede radnička kontrola⁷ nad konzumnim snabdijevanjem, zatim, poslije poznate i po mnogo čemu značajne akcije pasivne rezistencije rudara Kreke, od 1. maja do početka jula 1919. god., iseljeno je 40 radnika sa porodicom i 50 samaca⁸ u zavičajna mesta i najzad u toku husinske bune oko 250 (iseljeni su svi rudari sa »strane«).⁹

Proizvodnja rudnika uglja, poslije završetka rata, bilježila je blag porast. U 1918. ona je iznosila 175241 t, naredne godine 216886 t, a godinu dana pred početak drugog svjetskog rata ona je dostigla 324 489 t.¹⁰ Broj zaposlenih radnika u neposrednoj proizvodnji

(u rudniku Kreka) kretao se od 767 do preko 1300 radnika. Ovo pokazuje da je produktivnost stagnirala i da je zadržavana na niskom nivou. Po jednom radniku u avgustu 1918. ona je iznosila 9,04 t, u januaru 1919. g. 6,21 t, a u februaru 1919. g. 8,09 t.¹¹

Pomenuto izvjesno odstupanje u kratkom vremenskom periodu u uslovima slabe tehničke opremljenosti jamskih radilišta, kao i transporta, uzrokovano je djelovanjem više činilaca. O opadanju proizvodnje uglja u toku rata ovdje nećemo govoriti. Međutim neposredno po završetku rata, a pogotovo ujedinjenjem južnoslovenskih zemalja u jedinstvenu državu Kraljevinu SHS, potreba za ugljem je naglo porasla.

U postojećim tehničkim proizvodnim i radnim uslovima ni otvaranjem nove Jame u Bukištu, proizvodnja nije mogla biti unaprijedena u tolikoj mjeri da bi mogla zadovoljiti narasle potrebe. Kao ograničavajući faktor organi vlasti i rudarska uprava isticali su nerazvijeni saobraćaj jer je ugalj, kao i so, transportovan uskotračnom željeznicom i pretovaran u Bosanskom Brodu da bi bio isporučen Vojvodini i drugim prečanskim krajevima. Da bi se ova smetnja otklonila, na inicijativu Trgovinske i obrtničke komore Bosne i Hercegovine 14. decembra 1921. godine u Tuzli, uz prisustvo predstavnika tuzlanske privrede, održano je savjetovanje na kom je istaknuta potreba zamjene uskotračne željeznice normalnom.¹² Međutim, realizacija ove zamisli tada nije bila moguća. Buržoazija u to vrijeme nije raspolagala sa dovoljnom akumulacionom sposobnošću, a i da je imala ova sredstva u uslovima porasta revolucionarne plime ona se ne bi usuđivala da ih plasira za nabavku savremenije privredne opreme. Porast profita i akumulacione mase u takvim uslovima bio je moguć jedino padom realne najamnine radnika, odnosno produženjem njihovog radnog vremena, ili, pak, kombinacijom oba ova činioca.

Revolucionarno vrenje, koje je u to vrijeme u zemlji i u Evropi vladalo, primoravalo je vladajuće režime na privremene ustupke radničkoj klasi, a i seljačkim slojevima. Do prvog ustupka rudarskim radnicima dolazi 18. januara 1919. godine kada su u novoj državi okončani pregovori između Zemaljske vlade i Glavnog rudarskog saveza, kojim su povećane nadnice za 100—150% i dodatak na skupocu za 100% na osnovnu nadnicu¹³. Iako ovim povećanjem najamnine nisu mogli biti kompenzirani troškovi, koji su nastali uslijed osjetnog povećanja cijena životnim namirnicama, ipak je, kao što je naprijed pomenuto, zainteresovanost i proizvodnost radnika porasla. Na izvjesne, privremene, ustupke poslodavaca prema radnicima upućuje i odnos radničkih plata i plata režijskog osoblja u rudniku. On je za radnike rudare iznosio u avgustu 1918. god. 37,50%, u januaru 1919. godine 29,20%, a u februaru 1919. god. 34,50%.¹⁴

Poboljšanje položaja radničke klase bilo je kratkotrajno. Uprsto sa padanjem revolucionarne plime jačale su pozicije vladajućeg režima u zemlji što je bilo praćeno, kao što je poznato, najprije odugovlačenjem potpisivanja kolektivnog ugovora kojim bi u interesu radnika porast najamnine bio uskladen sa porastom cijena životnim namirnicama, a kada je takav ugovor postignut, on od strane režima nije bio poštovan.

Kada se radi o organizovanju radnika, stvaranju radničkih organizacija, sindikalnih i političkih, kao i njihovim akcijama koje su vodili protiv poslodavaca i režima, a u cilju poboljšanja svog materijalnog položaja, radnih i životnih uslova uopšte, može se reći da je u svemu ovom prednost pripadala rudarima Kreke.

U Tuzli i Kreki stvaraju se prve sindikalne organizacije 1907., a 1909. godine održana je osnivačka skupština mjesne socijaldemokratske organizacije. Brojno stanje sindikalno organizovanih radnika u 1911. godini iznosilo je 585 radnika koji su bili organizovani u podružnicama 8 sindikalnih saveza.¹⁵ Aktivnost radničkog pokreta u Tuzli i okolini do I svjetskog rata bila je usmjerena na rješavanje osnovnih ekonomskih, socijalnih, političkih i kulturnih pitanja.

Poslije kraćeg prekida aktivnosti radničkih organizacija u toku rata, pod uticajem nastalih promjena u zemlji i u svijetu, dolazi do oživljavanja njihovog rada. 13. novembra 1917. godine sazvana je zatvorena skupština radnika iz Tuzle na kojoj je izabran privremeni Međustrukovni odbor, u koji su ušli: Mato Vidović, Jovan Marković, Vojislav Kurilić, Stjepan Brkljačić, Mijo Josipović, Mato Marić i Mato Mrkelić.¹⁶ Ovaj odbor je 19. decembra 1917. godine pretvoren u stalni Međustrukovni izvršni organ.

Ubrzo po svom osnivanju Međustrukovni sindikalni odbor uputio je proglašenje u kojem se pozivaju rudarski, industrijski i zanatski radnici iz Tuzle i Kreke da stupe u socijaldemokratsku organizaciju, da doprinesu obnovi Radničkog doma i da se pretpostavi na radničku štampu.¹⁷ Pri tome se radnici pozivaju na položaj rudara u Americi, Evropi i kod nas, sa naglaskom da takav položaj mogu popraviti jedino ako se organizuju. O radu tuzlanske radničke organizacije u predratno doba u proglašenju se kaže da je ona bila vrlo dobro izgrađena, da je imala tarifne ugovore sa poslodavcima, da je vrlo dobro radila na prosvjećivanju radništva jer je imala svoju biblioteku od 650 knjiga, tamburaški zbor, izvježbane pozorišne dilettante i svoj radnički dom.

Istog dana kada je i Međustrukovni, osnovan je i Odbor podružnice rudara Kreke, koji je odmah uputio poziv radnicima iz Solane u Kreki i Simin-Hanu, Spiritus fabrike i Pivare u Tuzli,¹⁸ u kojem ih poziva da se priključe radničkim organizacijama. Istovremeno ovaj Odbor se obratio seljacima iz okolnih sela i pozvao ih da se učlane u socijaldemokratsku organizaciju. Tada dolazi do obnavljanja rada

i »Socijalističkog naobrazbenog kluba« koji je, kroz rad tamburaške i diletantske sekcije širio i socijalističku propagandu. Ovaj klub je donekle predstavljao i protivtežu »gombalačkom«, tj. rvačkom, društvu, kojeg je formirala rudarska uprava sa namjerom da u njega učlani što više radnika i tim oslabi djelovanje radničkih organizacija.¹⁹

Zbog nedostatka izvora nismo mogli ustanoviti efekat propagandne aktivnosti pomenutih odbora, kao ni koliko dugo je ona trajala, ali je sigurno da su postignuti rezultati tarifnih i štrajkačkih akcija imali uticaja na formiranje i oživljavanje rada podružnica u drugim preduzećima. Pomenuta akcija rudarske sindikalne podružnice, koja se odnosi na postignuti dogovor o povećanju plata, 18. januara 1918. god., predstakla je na aktivnost i radnike drugih preduzeća. 26. januara 1919. godine podružnica željezničara u Kreki saslušala je izvještaj svog predstavnika koji je prisustvovao vodenju pregovora između Saveza željezničara i Direkcije željezničara u Sarajevu, koji nisu dali zaodvoljavajuće rezultate.²⁰ Akciju za skraćenje radnog vremena vcdile su i druge podružnice. Sindikalna podružnica radnika Špiritane, pokrećući svoju akciju 15. marta 1919. godine za uvođenje osmosatnog radnog vremena, pozivala se na sindikalne podružnice Fabrike sode u Lukavcu (Solvay) i Pivnica u Tuzli, koje su sa uspjehom provele takve akcije.²¹ Poslije prvomajskih događaja i dvomjesečnog štrajka rudara dolazi do organizovanja i zanatskih radnika. Među njima uspješnu tarifnu akciju proveli su krojački i obućarski radnici. Sve ovo govori da je podružnica rudarskih radnika u Kreki svojim uspješno izvedenim akcijama i agitacijom vršila snažan uticaj na sindikalno organizovanje i aktivnost radnika u drugim industrijskim i zanatskim preduzećima.

U početku ovog perioda nije bila dovoljno izdiferencirana sindikalna i politička organizovanost radnika, odnosno pripadnost članova jednoj ili drugoj organizaciji, ili pak objema organizacijama istovremeno, zatim ni nadležnosti ovih organizacija iako su programski one bile jasno određene.

Mjesna socijaldemokratska organizacija (od kongresa ujedinjenja zvala se MO SRP-k a od Vukovarskog kongresa MO KPJ) formirana je, po svoj prilici u proljeće 1918. godine, jer je ona 9. februara 1919. godine²² održala svoju godišnju konferenciju, na kojoj je izabранo novo rukovodstvo. Tom prilikom njen Koordinacioni odbor, koji je brojao 6 članova, uslijed širenja organizacije, povećan je na 9 što ukazuje da je njen uticaj i značaj rastao. To potvrđuju i podaci koji se odnose na broj članova. U prvoj polovini 1919. godine ova organizacija je brojala oko 300 članova, a naredne godine, u julu 1920., oko 800 članova od kojih oko 100 su bile žene²³. Ako se ima u vidu da je u to vrijeme u BiH SRPJ(k), odnosno KPJ, imala oko 7000 članova, to dovoljno govori o organizovanosti i snazi radničkog pokreta u Tuzli.

Raspoloženje stanovništva u gradu i okolini prema SDRP izražavano je u odzivu velikog broja ljudi zborovima koje je ova Mjesna organizacija zakazivala. 24. novembra 1918. godine zboru, povodom upoznavanja sa aktuelnim socijalno-političkim pitanjima, prisustvovalo je oko 4000²⁴ ljudi, a na protestnom zboru protiv vlasti zbog nedovoljnog broja predstavnika SDP BiH u parlamentu, bilo je prisutnih 5000 ljudi²⁵. Dobro su bili posjećeni i naredni zborovi, protestni i predizborni, u 1920. godini. Jedan od najposjećenijih zbrova bio je prvomajski zbor, kojem je prisustvovalo oko 7000²⁶ ljudi. Oni su istog dana bili učesnici i prvomajske povorke.

Socijaldemokrati su imali povjerenje i među raznim slojevima gradskog stanovništva koji su vjerovali da su socijaldemokrati bili u stanju da utiču na lokalne vlasti u rješavanju nekih komunalnih pitanja. Tako se grupa građana 25. marta 1919. godine obratila socijaldemokratima u Kreki da zamole lokalne vlasti da se kupatilo drži otvoreno do 8 sati uveče²⁷.

Medu seljaštvom je takođe u ovo vrijeme bilo zapaženo življe kretanje. Oni su, pored trećine, koju su davali vlasniku zemlje, morali davati državi znatan dio viškova. Poslije podmirenja obaveza vrlo malo im je preostajalo za život. Disparitet cijena industrijskih i poljoprivrednih proizvoda pogádao je i imućnije seljake, a siromašni seljaci velikom skupoćom dovedeni su na ivicu gladi. Mnogi od njih (a naročito žene mobilisanih) dolazili su u Radnički dom i tražili savjet od radničke organizacije u Tuzli²⁸.

Ovih nekoliko primjera pokazuje da se, uslijed pogoršanja životnih i radnih uslova, raspoloženje stanovništva kretalo prema SDRP, te da je ono, pod uticajem spoljnih faktora, a naročito oktobarske revolucije i poslije Kongresa ujedinjenja, ispoljavalo sve više revolucionarne tendencije. Kao nosioci revolucionarne orijentacije u radničkom pokretu u drugoj polovini 1919. i u 1920. godini ističu se Mitar Trifunović Učo, Franjo Rezač i dr., a od formiranja Mjesne socijaldemokratske organizacije — na njenom čelu nalazili su se Mato Vidović i Jovo Sretenović, koji su bili naklonjeni reformističkom kursu²⁹. Razlika ovih dviju orijentacija u to vrijeme odnosila se, kao što je poznato na njihove stavove o revoluciji. Dok su reformisti, ili centrumaši, smatrali da je revolucija proizvod sazrelih ekonomskih uslova i da na to treba čekati, ljevičari su, cijeneći i ekonomske činioce, smatrali da priprema i izvođenje revolucije mnogo zavisi i od subjektivnog faktora. Reformistička grupa u Tuzli nije bila aktivna sve do završetka generalnog štrajka, koji je ovdje okončan, poslije krvavog ugušenja husinske bune.

Još na zaključnom kongresu (posljednjem kongresu SDP BiH), koji je održan 17. aprila 1919. godine u Sarajevu, bila je zapažena ljevičarska orijentacija tuzlanske partitske organizacije. Tada je njen predstavnik Franjo Rezač, između ostalog, izjavio i ovo: »Radnički

pokret mora da se na svim stranama vodi energično, a ne da se uviјek pita šta će reći Sarajevo, ili u buduće šta će reći Beograd. Vođstvo mora voditi mase, a nikada ne smije dozvoliti da ono samo klipše za masama, jer u tom slučaju nema organizovanog i disciplinovanog pokreta³⁰. O pitanju parlamentarne borbe, tj. učešću predstavnika socijaldemokratske stranke u parlamentu, on je, pored ostalog rekao: »U austrijskom parlamentu se pod pritiskom proletarijata i bez socijaldemokratskih zastupnika uvelo zakonsko osiguranje radnika.... zato sam ja protiv parlementa a za diktaturu proletarijata«³¹. Iz ovih nekoliko misli Franje Rezača vidi se da se on zalagao za odlučnu klasnu borbu, izražavajući u toj borbi posebnu ulogu i odgovornost partijske organizacije. Zapaža se i neophodnost odlučivanja i vođenja akcije prema konkretnoj situaciji ne čekajući direktive odozgo, a istovremeno korištenje pozitivnih iskustava koja su postizale neke susjedne SDRP-e.

Na kongresu ujedinjenja sindikalnih organizacija rudarskih radnika, održanom 22. i 23. maja 1920. godine u Slavonskom Brodu, delegaciju tuzlanske organizacije činili su: Mitar Trifunović Učo, Drago Železnik i Osman Hurić. Oni su se zalagali za ujedinjenje ovih organizacija na centralističkoj osnovi, a odlučno se suprotstavljali federalističkoj concepciji koju su isticali slovenački predstavnici³².

Na vukovarskom kongresu KPJ iz Tuzle su učestvovali Mitar Trifunović Učo, Franjo Rezač, Mato Vidović i Osman Hurić. I na ovom kongresu predstavnici iz Tuzle, posebno Trifunović i Rezač, svojim konstruktivnim učešćem doprinijeli su pobedi revolucionarne nad reformističkom orientacijom. Njihova otvorena diskusija na II kongresu KPJ distancirala je rukovodstvo tuzlanske radničke organizacije od dijela vođstva iz Sarajeva, koje je snagom autoriteta, vršilo snažan uticaj u provincijama. Od tada je uticaj Jakšića, Rašera, Krekića, Fenere, Hrizafovića, Glumca i drugih voda i njihovih istomišljenika, bio onemogućen u Tuzli do kraja 1920. godine³³.

Dok su se vođe revolucionarne orientacije tuzlanskog radničkog pokreta, prema stavovima koje su oni iznosili na pomenutim kongresima, opredjeljivali za revolucionarni kurs, u praktičnoj djelatnosti oni su se držali više umjerene orientacije. Zapravo praktična rješenja svakodnevnih životnih pitanja tražena su u okviru Akcionog programa, koji je donesen na I kongresu SRPJ(k). Kao ilustracija ovakve aktivnosti vođa radničkog pokreta u Tuzli mogu da posluže zahtjevi koji su usvojeni na jednom zboru protiv skupice u februaru 1920. god. Poslije preglednog i dokumentovanog izlaganja Mitra Trifunovića Uče i Mate Vidovića o životnom standardu i ugroženosti radničkih porodica uslijed porasta cijena životnim namirnicama donesena je Rezolucija³⁴, koja je sadržavala sljedeće zahtjeve:

»1) da se uvede državna ili opštinska samouprava (autonomna organizacija ishrane), koju bi činio odbor od radnika, poslodavaca i kooperativnih organizacija sa pravom prinudnog otkupa i konfiskacije svih za život potrebnih namirnica;

2) da se ukine slobodna trgovina životnim namirnicama i da se sve zalihe hrane, drva, uglja, rublja, odijela, obuće itd. proglose opštim narodnim monopolom, kojim će država rukovoditi na taj način što će stanovništvu davati dovoljnu količinu životnih namirnica po jeftinim cijenama. Monopolisanoj robi da se udare maksimirane cijene;

3) da se siromašnom stanovništvu daju životne namirnice jeftinije srazmjerne njihovoј oskudici, progresivno opterećujući krupni kapital i kapitalistički višak vrijednosti;

4) da se potpomažu potrošačke zadruge radnika i siromašnih građana;

5) da se sve banknote koje se nalaze u prometu proglose jednako vrijednim a da se valutno pitanje riješi uvođenjem jedinstvenog novčanog oblika, pri čemu bi zamjenu državnog novca trebalo izvršiti sopstvenicima do poreskog minimuma u punom iznosu. Cijeli teret pri zamjeni treba da padne na teret bogatih sopstvenika banknota;

6) da se prestane sa progonom organizovanih radnika Jugoslavije;

7) da se garantuje potpuna sloboda sastajanja, udruživanja, govoru i štampe.³⁵

Sadržaj rezolucije pokazuje da su njom bili obuhvaćeni zahtjevi za rješavanje svih gorućih pitanja u zemlji. Oni su formulisani u skladu sa akcionim programom SRPJ(k), na osnovu koga je ona pokretala najšire mase. U ovoj rezoluciji nema poziva za rušenje postojećeg poretkta, već se rješenje tražilo u uvođenju opštinske samouprave i kooperativnih organizacija i društava u kojima bi radnici, u legalnim okvirima, obezbijedili pravilnije funkcionisanje postojećeg sistema.

Slični zahtjevi postavljeni su na zborovima protiv skupoće kao i predizbornim skupovima, cdržanim u drugoj polovini 1920. godine. Predizborna aktivnost MO KPJ došla je do izražaja i u okolini Tuzle, gdje je Oblasni sekretarijat KPJ organizovao niz javnih zborova, kao npr. u Husinu, Breškama, Lipnici, Dubravama, Dobrnji, Lukavcu, Bistarcu i dr.³⁶

U više sela bile su formirane organizacije ili povjereništva Partije i, prema napisima u Glasu Slobode, seljaci su izražavali raspoloženje a istovremeno i žaljenje što ovakvi skupovi nisu ranije držani. Govornici na ovim skupovima bili su Mitar Trifunović Učo, Vladeta Bilbija, Života Milojković i drugi³⁷. Iz sadržaja rada ovih zborova kao i onih koje su držale građanske političke stranke, vidi se da je agrarno pitanje bilo glavna komponenta društveno-političkih zbivanja, kojim su se služile sve političke stranke. Komunistički predstavnici su u svojim govorima isticali potrebu da se KPJ založi za podjelu zemlje bez cdštete i to svim seljacima koji je nemaju, a žele da je obrađuju. Međutim, agrarno pitanje, kao što je poznato, u ovo vrijeme nije u dovoljnoj mjeri bilo zastupljeno ni u programu partije niti u njenoj praktičnoj aktivnosti. Razumljivo je da su to iskoristile građanske političke partije što potvrđuju i rezultati ovih izbora. Od ukupno 9 političkih stranaka, koje su učestvovale u izborima, komunisti su, po broju dobivenih glasova bili peti u okrugu tuzlanskom. Od šest izbornih okruga u Bosni i Hercegovini, po broju komunističkih glasova u njima, tuzlanski okrug je bio treći (Sarajevo 4432, Travnik 3581, Tuzla 3107 itd.). Ovakvi rezultati, i pored pomenutih slabosti kada se radi o uticaju na selu, govore o zapaženom uspjehu komunista među radnicima i siromašnjim slojevima u Tuzli i bližoj okolini. Rezultati takvog rada došli su do izražaja, svakako, i u podršci generalnom štrajku rudara i to ne samo pripadnika radničke klase već i šire javnosti.

NAPOMENE:

- 1 Definitivni rezultati popisa stanovništva 31. januar 1921. i 31. mart 1931.
- 2 Arhiv rudnika Kreka (u daljem tekstu ARK) Izvještaj o stanju radničkih zgrada i ostalih komunalija, fasc. 1928.
- 3 Mr MEHMED OMERDIĆ, Radnički pokret Tuzle i okoline između dva rata, (neobjavljen magist. rad), str. 14—15.
- 4 Tuzla u radnjičkom pokretu i revoluciji, Odbor za ediciju... i Izdavačko grafička i trgovinska radna organizacija »Univerzal« Tuzla, 1979. str. 378.
- 5 Izvještaji bosansko-hercegovačke uprave za 1913, 1914. i 1915. god.
- 6 MILIVOJE ERIĆ, Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918 — 1941. godine, Veselin Masleša, Sarajevo, 1958. str. 494 — 496.
- 7 Glas Slobode, br. 9, 30. juna 1918. godine.
- 8 Glas Slobode, br. 112 od 9. jula 1919. g.
- 9 Radničko jedinstvo, br. 5. od 14. januara 1923. god.
- 10 Mr MEHMED OMERDIĆ, n. d. ... tab. II.
- 11 ARK, Kretanje proizvodnje u rudniku Kreka, fascikl 1940.
- 12 Trgovinska i obrtnička komora BiH, izvještaj ... 1925.
- 13 Glas Slobode, br. 16 od 21. januara 1919. godine, str. 2.
- 14 Narodno jedinstvo od 15. marta 1919. godine (Organ Zemaljske vlade Sarajevo).
- 15 Glas Slobode, br. 44 od 20. novembra 1911. godine
- 16 Glas Slobode, br. 30 od 24. novembra 1917. godine
- 17 Isto

- 18 Glas slobode, br. 30 od 24. novembra 1917. godine
- 19 Glas Slobode, br. 12 od 12. januara 1918. godine
- 20 Glas Slobode, br. 25 od 1. februara 1918.
- 21 Glas Slobode, br. 74 od 1. aprila 1919.
- 22 Glas Slobode, br. 49 od 1. marta 1919.
- 23 Jovanka Kecman, Učešće žena u radn. pokr. Jugosl. 1918—1921. Zbor. rad. 2. Inst. za izuč. radn. pokr. Beograd, 1965. str. 6. (Vidi i Osn. kongr. KP BiH)
- 24 Glas Slobode, br. 93 od 1918. godine
- 25 Arhiv BiH, Zemaljska vlada (ZV) prezidijal, broj 1316/1919.
- 26 Istorijski arhiv Tuzla — Grada radničkog pokreta br. 419/8, knj. 33
- 27 Glas Slobode, br. 74 od 1. aprila 1919. godine
- 28 Glas Slobode, br. 4, od 2. januara 1918. godine
- 29 Glas Slobode, br. 189 od 28. oktobra 1919. godine
- 30 BOGOLJUB ĆURIĆ, Podaci o mjesnoj organizaciji KPJ u Sarajevu, sjećanja, Arhiv grada Sarajeva. O istom Glas Slobode, br. 84 od 12. aprila 1919. godine
- 31 Glas Slobode, br. 90 od 19. aprila 1919. godine
- 32 Glas Slobode, br. 123 od 12. juna 1920. godine
- 33 Glas Slobode, br. 147 od 15. jula 1920. godine
- 34 Glas Slobode, br. 28 od 11. februara 1920. godine
- 35 Isto
- 36 Glas Slobode, br. 255 od 23. decembra 1920. godine
- 37 Isto

EINIGE EIGENARTIGKEITEN DER ENTWICKLUNG DER ARBEITERBEWEGUNG IM TUZLAER GEBIET BIS ZUM GENERALSTREIK UND HUSINOER AUFSTAND

Die Bedingungen, unter denen sich die Arbeiterbewegung im Tuzlaer Gebiet entwickelt hat, haben neben allgemeinen Charakteristiken, die für viele Orte in Bosnien und der Herzegowina gemeinsam sind, auch einige Eigen-tümlichkeiten besessen von denen werden hier nur einige erwähnt.

Die intensive Entwicklung der Industrie und Bergbauunternehmen beginnt während der Österreichisch-Ungarischen Okupation. In der Zeit zwischen zwei Weltkriegen haben sie dann stagniert. Kohlen und Salzbergwerke waren im Staatseigentum, Soda und Spiritus Produktion dagegen, im Eigentum des privaten Kapitals. Die Bevölkerung hat sich hauptsächlich mit kleiner Wirtschaft beschäftigt.

Die ungelernte Arbeitskraft lieferten fast ausschliesslich die um liegenden Dörfer. Dauernde Verschlechterung der Lebens und Arbeitsbedingungen hatte zur Folge ein massenhaftes Anschliessen an die Arbeiterorganisationen, von denen eine Besserung ihre Lage erwartet wurde.

Zwischen dem I und II Kongress haben die revolutionären Strömungen in der Arbeiterbewegung in Tuzla überwiegt, jedoch haben in der Praxis ihre Träger mehr einen massvollen Kurs angebahnt.

Die Bevölkerung in der Stadt und im ganzen Bezirk war nach der Struktur mehrnational und es hat sich an die Struktur der Arbeiterbewegung wiedergespiegelt, was von der besonderen Bedeutung für das Schaffen im Rahmen der Arbeiterbewegung war.

Ahmed Hadžirović

PRILIKE U RADNIČKOM POKRETU BOSNE I HERCEGOVINE PRED GENERALNI ŠTRAJK RUDARA 1920. GODINE

Prvi svjetski rat je u najvećoj mjeri paralisaо radnički pokret u Bosni i Hercegovini i njegove organizacije, a članstvo je u velikom broju mobilisano u vojsku ili internirano u logore. Radnička štampa se pod pritiskom cenzure uglavnom ugasila. Potkraj rata počinje obnavljanje i konsolidovanje sindikata. Već krajem 1918. godine u Bosni i Hercegovini je bilo 15.882 sindikalno organizovanih radnika. Brojno narastanje sindikata nastavljeno je i u dvije naredne godine, tako da je 1919. g. u Bosni i Hercegovini bilo 24.678, a u 1920. godini 25.772 člana sindikata. To se tumači oduševljenjem radnika nastalim zbog ujedinjenja zemlje, a i uticajem revolucionarnih zbivanja u svijetu i Evropi, koja su snažno zahvatila radništvo i u našim zemljama.

Obnavljanje i jačanje sindikalnih organizacija propraćeno je i adekvatnim oživljavanjem tarifnih i štrajkačkih pokreta. Djelomično već od kraja 1916., a pogotovo u 1917. godini tarifni i štrajkački pokreti, naročito u većim radničkim centrima, ponovo postaju sastavni dio radničke sindikalne aktivnosti. Rezultati borbe započete tada i nastavljene u idućim godinama 1918., 1919., i 1920. bili su svakom uočljivi. Vidno je povećana nadnica, zatim je skraćeno radno vrijeme, a izboren je i pravo biranja radničkih povjerenika. Kada su oko dvije trećine radnika u Bosni i Hercegovini uspjeli izboriti osmočasovno radno vrijeme, onda je 2. aprila 1919. bosanskohercegovačka vlada svojom naredbom ozakonila osmočasovni radni dan na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine.

U vezi sa oživljavanjem i razmahom radničkog pokreta je i do tada nezapamćen polet koji je doživjela radnička štampa. Iako je od februara 1919. godine bila uvedena preventivna cenzura u Bosni i Hercegovini, »*Glas slobode*« je svakodnevno izlazio u 5.000 primjeraka. Od 1. marta 1919. u Sarajevu je obnovljen »Bosanskohercegovački željezničar« i odmah je štampan u 6.500 primjeraka. Tada je izšao i rdnički kalendar »*Oslobodenje*«, a u aprilu 1919. štampan je »*Majski spis*« u 15.000 primjeraka. U to vrijeme na teritoriji Bosne i Hercegovine su u dosta velikom broju distribuirane beogradske »*Radničke novine*« i mnogi drugi radnički listovi.

Socijaldemokratska stranka Bosne i Hercegovine obnavljala se i napredovala istim tempom kao i sindikati. Zauzimajući stav prema rascjepu u Socijalističkoj internacionali, Socijaldemokratska stranka Bosne i Hercegovine i cijelokupni bosanskohercegovački radnički pokret usvojili su ljevičarsku orijentaciju. I partijsko-politički i sindikalni dio bosanskohercegovačkog radničkog pokreta imali su vrlo značajnu ulogu u ujedinjenju jugoslovenskog proletarijata. Na svojim zaključnim kongresima oni su odlučili da cijelokupni radnički pokret Bosne i Hercegovine stupi u jedinstvenu političku i sindikalnu organizaciju jugoslovenske radničke klase i postanu njen sastavni dio. Još u decembru 1918. godine »Glas slobode« je, izražavajući privrženost bosanskohercegovačkih radnika ideji sindikalnog i političkog ujedinjenja, pisao:

»Za radničke pokrete na Slovenskom jugu došao je trenutak koji ih sili da napuste svoje samostalne egzistencije i da se stope u jedan veliki jugoslovenski socijalistički radnički pokret.

Socijalistički pokret u Bosni i Hercegovini, njegove obadvije grane, politička i sindikalna, stoje na stanovištu da je neophodno što prije provesti potpuno sjedinjenje svih dosad samostalnih radničkih pokreta na Slovenskom jugu. Jedini uslov koji socijalistički pokret u Bosni i Hercegovini postavlja za ovo sjedinjenje jeste: da ujedinjeni jugoslovenski socijalistički radnički pokret bude strogo socijalističko-marksistički.«

Poznato je kako je došlo do realizacije ove želje i da to nije išlo baš sasvim lako. Radnički pokret Bosne i Hercegovine je uz Socijaldemokratsku partiju i Glavni radnički savez Srbije dao najveći prilog ujedinjenju jugoslovenskog proletarijata. U stvari, ove dvije organizacije bile su jezgra buduće Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) i Ujedinjenih sindikata. Ujedinjavanjem radničkog pokreta u zemlji prevazidena je dotadašnja razdrobljenost i stvoreni uslovi za otklanjanje mnogobrojnih principijelnih idejnih i drugih razlika koje su postojale u pokretu. Jedan broj tih razlika proisticao je iz toga što su raniji pokreti djelovali u različitim ekonomskim, političkim, pa i istorijskim uslovima. I u SRPJ(k) i u revolucionarne sindikate pored komunista i njihovih simpatizera ušlo je i dosta socijalista i njihovih istomišljenika koji su po svojim pogledima bili između komunista i desnih socijalista. To su bili ljudi za koje je »...komunizam bio stvar dalekog dometa, a socijalpatritizam nacionalistička sitnoburžoatska struja u radničkom pokretu«. Za njih je bio ideal držati se između »komunističkog radikalizma« i »socijaldemokratskog nacionalističkog oportunizma«. Zbog ovakvog sastava i rukovodstva i članstva kasnije su nastupili problemi, ne-suglasice, unutrašnji sukobi, kolebljivost i neodlučnost i novi rascjep u radničkom pokretu. Rukovodstva i sindikata i Partije bila su vrlo heterogenog sastava i različitih mišljenja o idejnom i akcionom

djelovanju. Ove razlike se na kongresima ujedinjenja nisu ispoljile, ali su se ubrzo poslike njih počele javljati.

Vodstvo sindikata je revolucionarno raspoloženje masa usmjeravalo uglavnom na ekonomске zahtjeve za povećanje nadnica i skraćenje radnog vremena. Ti zahtjevi nisu prelazili okvire kapitalističkog uređenja. Rukovodstvo revolucionarnih sindikata nije pred radničku klasu Jugoslavije, pred svoje članstvo, izšlo sa jedinstvenim programom, planom političke i ekonomске borbe. Zato su vrlo brzo došle do izražaja razlike u gledanjima i shvatanjima uloge i zadataka sindikata. U stvari, čim je došlo do opadanja revolucionarnog pokreta u svijetu, do jačanja buržoazije u zemlji i učvršćivanja njenih pozicija na vlasti, počele su se vidnije javljati i protivrječnosti u radničkom pokretu.

Na čelu ujedinjenog klasnog sindikalnog pokreta nalazilo se Centralno radničko sindikalno vijeće Jugoslavije (CRSVJ). U uslovima nesređene unutrašnje situacije i revolucionarnog poleta u cijeloj Evropi, radnički pokret u Jugoslaviji je nakon ujedinjenja doživljavao do tada neviđen prosperitet. Radnički sindikati su iz dana u dan brojčano narastali, tako da su za nešto više od godinu dana od ujedinjenja predstavljali snagu od oko 203.000 članova. Velik dio zasluga za ovo, pored povoljne situacije, imala je i revolucionarna orijentacija sindikata, odnosno snažni uticaj komunista na njih. Rezultati postignuti štrajkovima i drugim masovnim akcijama od proljeća 1919. pa gotovo sve do potkraj 1920. godine također su uticali na masovni priliv radnika u revolucionarne sindikate. Naročito su bili značajni rezultati postignuti u pogledu skraćenja radnog vremena i povećanja nadnica.

Da bismo bacili bar malo svjetla na uslove pod kojima žive i rade radnici u Bosni i Hercegovini u ovom vremenu, navećemo nekoliko podataka koji o tome najrječitije govore. Uporedićemo zapravo cijene nekih životnih namirnica i odjeće iz 1914. sa cijenama iz 1919. godine. Brašno je 1919. godine skuplje za 12 do 15 puta nego što je bilo 1914. godine. Hljeb je skuplji 10 do 15 puta, so 10 puta, mast 17 puta, meso i grah 10 puta, pirinač 32 puta, kupus 25 puta, jaja 16 puta, mlijeko 10 puta, travnički sir 15 puta, puter 20 puta, kafa 16 puta, petroleum 23 puta, odijelo 20 puta, cipele 30 do 40 puta i košulje i gaće 30 puta. Povećanje cijena je vrlo očito i na osnovu toga se mogu izvlačiti određeni zaključci. Prema izvorima kojima sam raspolagao, radničke su nadnice od 4,56 do 10 kruna povećane na 12, 15, 20, 25, a najbolje plaćenih radnika i do 40 kruna dnevno, što znači da je u ovom razdoblju nadnica radnika povećana u prosjeku 4 do 5 puta, dok su cijene artiklima široke potrošnje povećane od 10 do 40 puta.

Politička saradnja između Komunističke partije Jugoslavije i Centralnog radničkog sindikalnog vijeća Jugoslavije i njihovih organizacija i vođenje ekonomskih i političkih akcija radnika u 1919. i 1920. godini donijeli su zapažene rezultate. Provedeno je nekoliko velikih političkih i štrajkačkih akcija koje su obuhvatile većinu radnika u Jugoslaviji i istakle KPJ i CRSVJ kao značajnu snagu u zemlji.

U razdoblju od stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca do generalnog štrajka rudara Bosne i Hercegovine decembra 1920. godine vođeno je toliko tarifnih i štrajkačkih akcija da ih sve čak ni radnička štampa nije stizala zabilježiti. Tri, četiri takve akcije zbog svog karaktera, masovnosti, revolucionarnosti ideja koje su za-stupale zaslužuju da se najkraćim potezima i ovdje spomenu prije nego što predemo na raspravu o štrajku rudara.

Akcija bosanskohercegovačkog proletarijata od 21. februara 1919. godine i po svojim dimenzijama i po motivima razlikuje se od svih kasnijih akcija. Ona u mnogome podsjeća na majske štrajkove 1906. godine. Riječ je o petosatnom protestnom generalnom štrajku radnika Sarajeva, Mostara, Tuzle, Banja Luke, Travnika, Zenice i Bosanskog Breda. Toga dana se na ulicama ovih gradova na poziv Socijaldemokratske partije Bosne i Hercegovine i u organizaciji sindikalnih saveza našlo više od 30.000 radnika.

Generalni štrajk i protestne skupštine održani su u onim mjestima iz kojih su predstavnici radničkih organizacija prisustvovali sjednici Glavnog odbora Socijaldemokratske stranke na kojoj je donesena odluka o ovoj akciji. Zato su obustave rada izvedene u svim mjestima istovremeno, skupštine raspravljale o istim problemima i, na kraju, sve usvojile istu rezoluciju.

Motivi kojima su se rukovodili organizatori ove impresivne akcije su, prije svega, političke prirode. Vođstvo SDS Bosne i Hercegovine je, prema programskim načelima kojih se ova partija i tada i kasnije striktno držala, željelo da pomoći snage radničke mase utiće da i ono bude uključeno u sistem vlasti, s tim što će u najviša državna predstavnička tijela biti imenovani predstavnici partije koju ono zastupa. Tako bi se, bar donekle, ostvarila programska orijentacija ove partije za osvajanje vlasti parlamentarnim putem. Prema tome, generalni štrajk koji ona pokreće sa ovakvim ciljevima nije revolucionarna akcija, nego, ovoga puta, metod pritiska jedne političke partije na politički sistem u zemlji radi postizanja određenog političkog cilja. S druge strane, masovnost akcije i oduševljenje s kojim radništvo u nju ulazi pokazuju raspoloženje masa i spremnost za borbu.

Uplašena, u defanzivi i prisiljena na ustupanje, buržoazija se, i pored straha od snažnog revolucionisanja grada i sela, povremeno usuđuje na protivnapade da bi odbranila svoje pozicije i ispitala pravu snagu radničkih organizacija. Tako je uoči prvomajske proslave 1919. godine režim zabranio održavanje zborova i manifestacija na otvorenom prostoru. Rukovodstvo SRPJ(k) je dosta pomirljivo prihvatiло ovu zabranu što je otkrilo njegovu slabost kao i slabosti pokreta kome ono stoji na čelu. Okuražen ovim, režim je povukao i drugi, znatno oštiriјi potez. Naime, poslije zabrane prvomajske proslave u Bosni i Hercegovini Partija je organizovala protestni generalni štrajk. Vlasti su ovu radničku akciju proglašile »pripremama za prevrat i obaranje režima«, pa su, da bi to spriječile, uhapsile oko 2.000 radnika, raspustile sindikalne i partijske organizacije, zatvorile domove, konfiskovale njihovu imovinu, zabranile »Glas slobode«, pohapsile rukovodstva sindikata i Partije i predale ih sudu.

Ova akcija vlasti jasno je nagovijestila da će režim ubuduće još odlučnije i bezobzirnije provoditi svoje mjere prema sindikatima i partijskim organizacijama. Mnoge okolnosti, međutim, isle su na ruku vođstvu Partije, pa je i mimo njegovih zasluga pokret snažio i dobivao nove pristalice.

Protestujući protiv odluke o zabrani proslave Prvog maja radari državnih rudnika u Kreki i Zenici započeli su 29. aprila 1919. godine pasivnu rezistenciju. Sarajevski radnici zaposleni na tramvajima, u Željezničkoj radionici, u vodovodu i električnoj centrali, 30. aprila su stupili u zajednički štrajk i na taj način izrazili svoje neslaganje sa odlukom vlasti o zabrani proslave Prvog maja. Istupom ovih radnika postignuto je to da su jedno vrijeme i svi dućani u sarajevskoj čaršiji bili zatvoreni, a sa akcijom radnika su se solidarisali i mnogi građani Sarajeva, koji se nisu ustručavali da to javno kažu. Zemaljska vlada u svom izvještaju o ovom veli: »... Kada je uz još stigla vijest da se usprkos zabrane kupe radničke mase na željezničkoj stanici i u Radeničkom domu, potražena je vojna pomoc da se ove protuzakonito skupljene rulje rastjeraju, te je tom prigodom pozatvarano 500 radenika. Osim toga je proglašen prijeki sud za sva nasilna djela protiv javnog mira i poretku, te je proglašena i naredba Vrhovne komande, kojom su stavljena građanska lica za takve zločine pod vojnišnu jurisdikciju«. Završavajući svoj izvještaj, vlada naglašava: »... Pošto se je tijekom preduzetih premetačina pokazalo da su radničke organizacije prekoračujući svoje statute razvijale živahnu političku djelatnost, raspustila je Zemaljska vlada prema zakonu o društвima sve radničke organizacije.«

Odgovor organa vlasti na akcije radnika, koje nisu bile ni tako izazovne ni toliko opasne, bio je vrlo drastičan. U svim mjestima hapšeni su radnički sindikalni funkcioneri, deložirani iz državnih stanova, protjerivani u zavičajna mjesta mnogi učesnici u akcijama

zajedno sa familijama itd. Tako su, provodeći u život naređenja Zemaljske vlade o kažnjavanju svih radnika koji neće da rade, organi vlasti u Tuzli i Kreki, prema sopstvenom izvještaju, deložirali iz državnih stanova 40 radnika sa porodicama i 50 radnika — samaca (»bećara«). Uvidjevši da ni na ovaj način ne mogu slomiti radništvo, organi vlasti sa Rudarskim odsjekom pri Zemaljskoj vladu u Sarajevu, na kraju, odlučuju da u Kreku dovedu 400 — 500 radnika iz drugih područja Jugoslavije i da na taj način prekinu pasivnu rezistenciju. Kao što je poznato, nakon poziva u mnogim listovima širom zemlje u Kreku je dovedeno 200 radnika Slovenaca koji su stigli ovamo ne znajući kako je došlo do toga da se traže rudari čak iz Slovenije za Kreku.

Pišući o ovome 27. juna 1919. godine, »Glas slobode« naglašava da od 1.200 radnika, zaposlenih u rudniku »Benjamin« u Kreki, radi svega desetak i s tim u vezi konstatuje: »Naši su drugovi u Tuzli uvjereni da su nevino napadnuti i neće početi raditi dok im se ne povrate nevini njihovi drugovi na posao. Vlast neće da udovolji ovome opravdanom zahtjevu, već dobavlja radnike iz Slovenije. Rudarski radnici Slovenci su naši organizovani drugovi (podvučeno u listu) i bojati se je da vlada i ovdje ne doživi razočarenje.«

Predviđanja »Glasa slobode« su se potpuno ostvarila. Kada su rudari iz Slovenije saznali zašto su dovedeni u Kreku, kada su vidjeli kako se rudari Kreke bore za svoje opravdane zahtjeve, svi do jednog su im se pridružili i uključili u borbu. Ovaj gest solidarnosti i jedinstva radnika, kada su u pitanju zajednički interesi, veoma je ubrzao konačni rasplet ovih događaja, a za organe vlasti on je bio šok kakav nisu očekivali i koji dugo neće zaboraviti.

Vlast ovom mjerom dokazuje da ona nakon ujedinjenja sindikalnih i političkih organizacija radničke klase u Jugoslaviji nije željela da se one brzo razvijaju i jačaju, nego je sa nekoliko oštreljih mjeru htjela da suzbije radnički pokret i eliminiše ga kao značajan faktor u javnom životu.

Medu najkrupnije akcije radnika vodene prije generalnog štrajka rudara spada i generalni štrajk željezničara Jugoslavije. Kao što je poznato 16. aprila 1920. godine u cijeloj Kraljevini SHS stao je cijelokupni željeznički saobraćaj. Obustava rada na željeznicama bila je potpuna u svim dijelovima zemlje. Od jedan sat noću 16. aprila 1920. godine nije krenuo ni jedan voz. Sve radionice i ložionice su mirovali. Solidarnost štrajkača je bila vrlo dobra. U štrajku su bili svi željezničari bez obzira na to kojoj su organizaciji pripadali. Disciplina radnika u pokretu također je bila na zavidnom nivou, bar što se početka štrajka tiče. Kasnije je bilo nekih nesuglasica sa »nacionalnim željezničarima«, koji su svoje članstvo pozvali na rad, ali je malo radnika i iz tog saveza prihvatile poziv svoje sindikalne centrale.

Činjenica da je u ovoj značajnoj radničkoj akciji istovremeno blizu 60.000 radnika stalo iza određenih zahtjeva u tako važnoj privrednoj grani ipak nije zbumila ni uplašila režim. On se, izgleda, već pripremao za obračun sa nabujalim klasnim radničkim pokretom, pa je i za ovu priliku imao već pripremljeno rješenje. Naime, iako je štrajk počeo u ranim jutarnjim satima 16. aprila, već 18. aprila 1920. godine duž svih željezničkih pruga u zemlji afiširana je Naredba o mobilizaciji željezničara.

Izgledi na uspjeh ove akcije u prvim trenucima bili su vrlo veliki. Na to je upućivalo gotovo stoprocentno učešće željezničkih radnika u akciji, solidarnost i borbeno raspoloženje učesnika, paralizovanje kompletног željezničkog saobraćaja itd. Naredba o mobilizaciji je, međutim, zbumila i iznenadila željezničare i njihove sindikalne funkcionere. Mobilizacijom i mjerama koje su je pratile, generalni štrajk željezničara je razbijen. Izvršni odbor sindikalnog i partijskog vijeća su pokušali da generalnim štrajkom svih radnika u Jugoslaviji, koji je zakazan za 21. i 22. april 1920. godine pomognu štrajku željezničara, a vlasti Stojana Protića stave do znanja da neće trpjeti nasilja koja ona provodi ne samo nad željezničarima nego i nad cijelokupnim naprednim radničkim pokretom u zemlji. Željezničarima, međutim, ništa nije pomoglo niti se ova prijetnja sindikalnog i partijskog rukovodstva vidnije dojmila vlade.

Iako štrajk željezničara nije uspio, njegova masovnost i opšti utisak koji je ostavio ne samo među radnicima, nego i građanstvom uopšte, i organima vlasti snažan je i dugo je pamćen i pominjan. Efekat koji je ova akcija učinila na vladajuće krugove vrlo je impresivan, a recidivi straha od generalnog štrajka kod određenih organa vlasti dugo su se osjećali.

Potpuno se uvjerivši u neodlučnost i kolebljivost rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije i radničkih sindikata koja, opijena privremenim uspjesima što su ih postigla, nisu sagledala sve mogućnosti za još veće i uspješnije razvijanje svoje djelatnosti, niti su shvatala dalekosežnost i važnost mjera koje je vlasta donosila (Uredba o militarizaciji željeznica u slučaju štrajka i Uredba o postupku u slučajevima nereda, štrajka i pobune u rudnicima), režim se odlučuje na frontalni napad na cijelokupni radnički pokret, tj. i na Partiju i na sindikate koji djeluju pod njenim uticajem. Vlada 29. decembra 1920. godine donosi Obznanu, obrazlažući svoj čin time da Komunistička partija Jugoslavije priprema prevrat u zemlji. Ovim jednostrano donesenim aktom zabranjen je rad komunističkim organizacijama, zatvorene su njihove prostorije, zabranjena štampa i propaganda, zabranjeni su revolucionarni sindikati, zatvoreni radnički domovi, zaplijenjena imovina i arhiva, zabranjeni listovi itd. Rukovodstva radničkih organizacija nisu se bila još ni snašla, a već je veliki broj sindikalnih i partijskih funkcionera bio uhapšen.

Iznenadeno i ošamućeno vodstvo KPJ, iako je bilo razloga da tako ne bude, orijentiralo se na parlamentarnu borbu i ne pomiclj-

jući na otpor režimu sredstvima revolucionarnog pritiska. Ono je na Obznanu gledalo kao na neko privremeno prolazno rješenje, koje će, nakon istupanja u Skupštini i objašnjenja koja će pokazati da Partija nije pripremala nikakvu zavjeru, biti povučeno. Vođstvo Partije nije shvatalo da fama o prevratu treba režimu samo da posluži kao izgovor za dobro pripremljen sistem mjera za uništenje revolucionarnog radničkog pokreta koji je ozbiljno ometao stabilizaciju vlasti buržoazije i davao otpor eksploraciji.

Obznanu je logičan nastavak svih ranijih mjera vladajuće klase u njenoj borbi protiv naprednog radničkog pokreta. Ona je došla kao odgovor vlasti na jačanje Partije, njenu organizaciono snaženje i uspjehe organizacija koje su djelovale pod njenim vođstvom, u prvom redu sindikata, ali je ona i rezultat učvršćivanja pozicija vlasti i međunarodne stabilizacije države.

DER STAND DER ARBEITERBEWEGUNG IN BOSNIEN UND DER HERZEGOWINA VOR DEM GENERALSTREIK DER BERGLEUTE IM JAHRE 1920.

Erneuerung und Stärkung der Sindikal und Parteiorganisationen in Bosnien und der Herzegowina vor dem Ende des Ersten Weltkrieges wurde von Belebung der Tarif und Streikorganisationen begleitet. Diese Aktionen werden gegen Ende 1916, besonders aber 1917 in einigen Arbeiterzentren der Bestandteil reger Sindikataktivität. Die Ergebnisse des Kampfes, der dann angefangen und in Jahren 1918, 1919, 1920 fortgesetzt, ist waren jedem sichtbar. Zusammen mit der Belebung und dem Schwung der Arbeiterbewegung belebt auch die Arbeiterpresse. Schon in dieser Zeit (Ende 1918.) nimmt die gesamte bosnischherzegowinische Arbeiterbewegung eine linksorientierte Einstellung an. Der Partei und Syndikatsteil der Arbeiterbewegung Bosniens und der Herzegowina hatte eine sehr bedeutende Rolle bei der Vereinigung des jugoslawischen Proletariats. An ihren Kongressen nahen sie sich einstimmig entschlossen als geschlossene politische und Syndikatsorganisation der jugoslawischen Arbeitklasse anzuschliessen und ihr Bestandteil zu werden. Die einzige Bedingung, die sie dann gestellt haben, ist folgende: dass »die vereinigte jugoslawisch-sozialistische Arbeiterbewegung streng sozialistisch-marxistische wird«.

Der Schwung der Arbeiterbewegung spiegelt sich zwischen anderem in der erheblichen Vergrößerung der Mitgliederzahl, sowohl in der Partei als auch in den Syndikaten. Revolutionäre Stimmung der Massen lenkte die Führung der Bewegung hauptsächlich auf die ökonomischen Forderungen hin, und die politischen dagegen, blieben im Hintergrund, was sich auf der Verbesserung ihrer Lage reflektierte und sie auf neue Aktionen anregte.

Vor dem Generalstreik der Bergleute Bosniens und der Herzegowina und dem Aufstand von Husino wurden einige sehr bedeutende Aktionen unternommen, so z. B. fünfstündiger Proteststreik der 30.000 Arbeiter Bosniens und der Herzegowina am 21. Februar 1920 mit rein politischen Motiven; bedeutend sind auch die Aktionen, die mit dem Feierverbot des Ersten Mai in Bosnien und der Herzegowina verbunden sind, dann der Generalstreik der Eisenbahner Jugoslawiens, dem sich bosnisch-herzegowinische Eisenbahner 100 prozentig angeschlossen haben.

Unentschlossene Führung der Kommunistischen Partei Jugoslawiens und der Arbeitersyndikate hat alle Gelegenheiten für die Erreichung noch gröserer und bedeutender Erfolge nicht erkannt. Sie konnte sich auch nicht vor dem scharfen Angriff des Regimes wehren; was am Ende zur Deklaration und zum Staatsschutzgesetz geführt hat, womit die Tätigkeit der Kommunistischen Partei Jugoslawiens und aller anderen Organisationen die unter ihrem Einfluss wirkten, verboten wurde.

Tonči Grbelja

POLOŽAJ I AKCIJE RADNIŠTVA NA TUZLANSKOM PODRUČJU 1920. GODINE

Nakon završetka prvog svjetskog rata ubrzan je proces obnavljanja revolucionarnog radničkog i sindikalnog pokreta u Bosni i Hercegovini, a shodno tome i na području tuzlanskog rudarskog bazena. Do kraja 1919. godine broj sindikalno organizovanih radnika na području Tuzle i Kreke iznosio je 1937, a u Lukavcu 318 članova¹. U tom periodu najviše je napredovala podružnica Saveza rudarskih radnika, koja je okupljala i najveći broj sindikalno organizovanih članova.

Početkom 1920. godine radnici tuzlanskog rudarskog bazena nastavljaju odlučnu borbu za poboljšanje svog ekonomskog položaja. Jedan od glavnih uzroka te njihove pojačane aktivnosti bio je nagli skok cijena životnih potreba, naročito prehrambenih artikala. Polvžaj radnika pogoršavali su i drugi faktori od kojih je najznačajniji bio pad vrijednosti dinara uslijed inflacije, što je smanjivalo kupovnu moć i uticalo na obaranje životnog standarda radnika. Radničke nadnice, koje su radnici izvojevali u drugoj polovini 1919. godine, naglo su gubile realnu vrijednost, a istovremeno su poslodavci neprestano odbijali da visinu nadnica usklade sa rastom skupoće. Zbog toga su sukobi između radnika i poslodavaca postali naizbjegnivi i sa prvim radničkim akcijama i pokretima susrećemo se već tokom januara 1920. godine, da bi se tokom godine njihov intenzitet znatno povećao.

U Tuzli je, 29. januara 1920. godine, održana radnička skupština protiv skupoće, na kojoj je bilo prisutno oko 2000 lica. O položaju radnika na skupštini su govorili Mitar Trifunović i Mato Vidović², a zatim je prihvaćena rezolucija u kojoj je istaknuto:

»Skupoća je postala nepodnošljiva. Njeno neprestano rašćenje preti radnim i siromašnim masama umiranjem od gladi i stradanjem od studeni bez ogreva. To stanje ne samo što se ne popravlja, jer država ne poduzima najpodesnije mere, već se i ono u velikoj meri pogoršava time, što je država proglašila slobodnu trgovinu. . . , i što se uopšte oteže sa rešenjem sviju neodložnih glavnih pitanja privredne politike.«

Ovakva ekonomска politika države prisiljava radničke i siromašne narodne mase na najenergičniji otpor. Međutim, tu nužnu i opravdanu borbu proletarijata jugoslovenska buržoazija, koja ga gura u tu borbu nastoji svim sredstvima da uguši. I danas ide ona za tim ciljem ne birajući sredstva u delovanju protiv radničkog

pokreta. Svako sprečavanje od njene strane u razvijanju radničkog pokreta stvara mogućnost lihvarima, kriomčarima i špekulantima da mogu više pljačkati siromašni radni narod. Bezobzirnom ekonomskom politikom gura se čitav radni narod u propast.

Da bi se ne samo postojće zlo otklonilo već i predupredila užasna opasnost kojoj se današnjom politikom ide u susret, siromašni radni narod traži:

1. Radi obezbjeđenja narodne ishrane i nacionalizovanja celokupne uvozne i izvozne trgovine da se stvori državna ili opštinska autonomna organizacija ishrane, koju će sprovesti odbori izabrani od strane radničkih, poslodavačkih i kooperativnih organizacija, sa pravom prinudnog otkupa i konfiskacije svih životnih potreba i njihove podele preko kooperativnih i drugih nekapitalističkih udruženja;

2. Da se slobodna trgovina životnim namirnicama ukine i da se sve zalihe hrane, uglja, rublja, odela, obuće itd. proglose opštim narodnim monopolom, kojim će država rukovati i na taj način, što će celom stanovništvu давати dovoljnju količinu životnih namirница i po jeftinu cenu. Nemonopolisanoj robi da se udare maksimalne cene;

3. Da se radništvu i siromašnom stanovništvu daju životne namirnice jeftinije srazmerno njihovoј oskudici progresivno opterećujući krupni kapital i kapitalistički višak vrednosti;

4. Da se pomažu potrošačke zadruge radnika i siromašnih građana;

5. Da se sve banknote koje se nalaze u prometu proglose jednakim vrednim, a da se valutno pitanje reši na taj način, što će se stvoriti jedan novčani oblik, što će se poništiti sve domaće banknote nepotrebne saobraćaju, i to tako da se sopstvenicima novca do potreskog minimuma zameni hrđav novac dobrim u potpunom iznosu, a veće sume da se progresivno poništavaju tako da iz saobraćaja nestane privredi nepotrebnih banknota. Celi teret ovog poništenja da pada isključivo na bogate sopstvenike banknota;

6. Da se prestane sa progonima organizovanih radnika Jugoslavije;

7. Da se zagarantruje potpuna sloboda sastajanja, udruživanja, govora i štampe.³

Pored održavanja javnih skupština, radnici su se gotovo sveke nedjelje skupljali u Radničkom domu u Kreki ili pred zgradom direkcije ugljenokopa i raspravljadi o svom položaju. Uticaj Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) među tuzlanskim radnicima svakim danom je sve više jačao, tako da se broj njihovih članova i simpatizera neprestano uvećavao⁴. Međutim, ova aktivnost radnika nije mogla ostati nezapažena od strane vlasti i njihovih policijskih organa, koji su budno pratili svaki i najmanji pokret radnika. Tako u jednom od izvještaja Načelnstva tuzlanskog okruga, pov. br. 24 od 14. februara 1920. godine, upućenog Ministarstvu unutrašnjih poslova Kraljevine Srbija, Hrvata i Slovenaca, naišazimo na slijedeću ocjenu političke situacije na području tuzlanskog okruga:

»Boljševička-komunistička organizacija u Tuzli svakim danom ima sve veći broj pristalica. Srećna je okolnost, što njoj ne prilaze ugledniji ljudi, no većim delom prosti radnici, koji su zavedeni od agitatora i nezadovoljnici današnjeg stanja, zaostali protekcionaši za vreme crno-žutog režima.

U Tuzli kod radnika, boljševizam se razvija zbog toga, što su u neposrednoj njenoj blizini državno preduzeće Solana u Kreki, rudo-kop uglja u Kreki i Bukištu i fabrika ljute sode u Lukavcu, u kojim preduzećima radi 2000 i više radenika, od kojih je jedan malen dio van boljševičke organizacije.

Svi radenici boljševici su dobro organizovani u jednu organizaciju, kojoj je središte u Tuzli i imaju svake nedelje skupštine u Kreki. Na tim skupštinama pretresaju se razna pitanja i da bi Ministarstvo moglo videti, u kome se pravcu razvija rad te ubitačne organizacije, čast mi je ispostaviti jedan izvještaj sa njihovog zbora.

Mitar Trifunović, bivši učitelj je vođa boljševičkog pokreta i stoji u tesnoj vezi sa organizacijom u Beogradu i Sarajevu. Za nje-
ga je utvrđeno, da je njihov organ koji u Sarajevu izlazi »Glas slobode«, rasturio po logoru i često se viđa u društvu vojnika.

Boljševička organizacija ima svoj dom u Tuzli i tu se upravni odbor njihove organizacije sastaje svake nedelje dva puta sredom i subotom i rešava razna pitanja.⁵

Na skupštini podružnice Saveza rudarskih radnika u Kreki, 19. februara 1920. godine, Mitar Trifunović je podnio, pred oko 400 radnika izvještaj sa plenarne sjednice Saveza. On je zatim govorio o potrebi borbe radnika i o pripremama za ujedinjenje svih rudara Jugoslavije⁶, i tom prilikom istakao, pored ostalog, i slijedeće:

». . . Savez rudarskih radnika za Bosnu i Hercegovinu je priznat od vlasti i to je jedna velika tekovina naše borbe. Ako rudari budu i dalje išli putem kojim su pošli, to može samo da im koristi u borbi za opravdane zahtjeve.

Želim da vam kažem da poverenici rudara nisu hteli da potpišu sa vladom ugovor sklopljen 16. januara zato što nije u isti stavljena klauzula o slobodnom izboru radničkih poverenika. Tarifni ugovor radnička uprava je dužna da sprovodi, ali ako budete jedinstveni, ako ne dozvolite da vas cepaju na razne političke partije onda imate garanciju da će ugovor biti poštovan. Zato budite čvrsti uz svoju organizaciju i ne dajte da vas obmanjuju lažnim obećanjima.⁷

Na osnovu izvještaja svojih agenata o ovakvim akcijama tuzlanskih radnika, policijske vlasti u Tuzli izrađivale su specijalne izvještaje i slale iz Zemaljskoj vlasti u Sarajevu ili Ministarstvu unutrašnjih poslova Kraljevine SHS u Beograd, a nakon toga poduzimane su određene mјere protiv radnika i njihovih klasnoborbenih organizacija. Međutim, i pored svih represalija i terora, radnici tuzlanskog rudarskog bazena, a naročito rudarski radnici, vodili su permanentno borbu za očuvanje svojih izborenih prava, kao i za sticanje novih. U sklopu tih njihovih akcija veoma je bila značajna njihova aktivnost na ujedinjavanju radničkih sindikata u jedinstvenu organizaciju. Prvi pregovori za ujedinjenje sindikata rudara vo-

deni su početkom aprila 1920. godine, kada je i donesen zaključak da se formira jedinstveni sindikat rudarskih radnika sa sjedištem u Beogradu.

Početkom aprila 1920. godine u Tuzli je održana konferencija članova SRPJ (k), na kojoj je govorio Mitar Trifunović. Konferencijsu prisustvovali i željezničari, kojima je obećana podrška u predstojećem štrajku⁸. Nekoliko dana nakon toga, 18. aprila 1920. godine, u Kreki je održana skupština podružnice Saveza rudarskih radnika na kojoj je, pred oko 300 prisutnih, Mitar Trifunović govorio o zaključcima pretkonferencije rudara za ujedinjenje, a koja je 4. aprila održana u Slavosnkom Brodu⁹. U svom izvještaju sa ove skupštine podružnice Saveza rudarskih radnika u Kreki Edhem Sejdić, pristav tuzlanske policije, obavijestio je Gradski kotarski ured u Tuzli i o slijedećem:

»Skupštinu je otvorio Hurić, a Trifunović je istakao: »... Skupoča je velika, radni narod nije u stanju sa svojom platom koju dobiva sa 4-vero čeljadi živiti, jer mu nedeljno potrošak iznosi oko 800 K. Zbog toga naša volja mora biti čvršća i držati se strogo svoje organizacije jerbo je to jedini izlaz svakog radnika u ovom vremenu.«¹⁰

Na ovoj skupštini podružnice Saveza rudarskih radnika raspisano je i o organizaciji proslave radničkog praznika Prvog maja. Utvrđen je program proslave, kojim je bila predviđena »radnička povorka gradskim ulicama Tuzle, održavanje majske skupštine i onda u večer zabava«.¹¹ Neposredno nakon toga radnici su se počeli intenzivno pripremati za prvomajsku proslavu. Međutim, ove pripreme radnika tuzlanskog regiona, kao uostalom i sve ranije, bile su budno praćene od strane policijskih organa i žandarmerije, dok je istovremeno, na insistiranje okružnog načelnika Dimitrija Grudića, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu izdala uputstva vojnim i policijskim vlastima o njihovoj intervenciji u slučaju eventualnih pokreta radnika¹².

U Tuzli je na dan Prvog maja 1920. godine bila obustavljena svaka djelatnost. Oko 7000 radnika iz Tuzle, Kreke, Lukavca i drugih okolnih mjesta krenulo je u povorci iz Kreke, koja je zatim prošla glavnim ulicama Tuzle i nakon toga ponovo se vratila u Kreku pred Radnički dom. Na čelu povorke vijorila se velika crvena zastava, a nošeni su i transparenti sa natpisom: »Proleteri sviju zemalja ujedinite se!«¹³ Čitavo vrijeme povorku su pratile naoružane žandarmerijske i policijske patrole, dok se istovremeno vojska nalazila u pripravnosti.

Nakon povratka u Kreku, pred Radničkim domom, održana je velika narodna skupština koju je otvorio Niko Trifković. Nakon toga, okupljenim radnicima govorio je Mitar Trifunović, koji je, posred ostalog, istakao:

»Proletariat Jugoslavije opažajući i osjećajući da se reakcija u Jugoslaviji osmeliла i hoće da se nasiljem po svaku cenu održi na vlasti ističe na svim zborovima zahteve:

1. Da se dade apsolutna sloboda štampe, sastajanja i udruživanja;

2. Da se raspiše izbor za Ustavotvornu skupštinu;
3. Da svaki građanin i građanka, koji su stari 20 godina imaju i aktivno i pasivno izborni pravo;
4. Da izbore narodnih predstavnika budu potpuno slobodni i na osnovu opštег prava glasa sa proporcijom za celu zemlju;
5. Da se ostvari zaštitno radničko zakonodavstvo;
6. Da se poštuje pravo štrajka;
7. Da se prihvate zahtevi željezničara i da se povuku sve naredbe koje su izdate protiv željezničara koji su kolektivno stupili u ekonomsku borbu;
8. Da se ne napada socijalistički radnički pokret, jer on jedini u Jugoslaviji jasno shvaća i brani zajedničke interese siromašnog naroda od razbojničke buržoaske politike;
9. Da se radnici i siromašni radni svet snabde životnim namirnicama, odećom i obućom, jer će radni narod propasti ili će se morati boriti na život i smrt.«¹⁴

Isto veče u Radničkom domu u Kreki održana je zabava na kojoj je Mitar Trifunović govorio o životu i radu Vladimira Ilića Lenjina, čija se 50-godišnjica života i rada tih dana svečano proslavlja u čitavoj Jugoslaviji.¹⁵

O održavanju i toku prvomajske proslave policijske vlasti iz Tuzle izvijestile su odmah Zemaljsku vladu za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu. Kao ilustracija kakvo je raspoloženje vladalo tih dana na tuzlanskom području, najbolje se vidi iz izvještaja komandira žandarmerijske čete u Tuzli:

»Prilikom proslave Prvoga maja t. g. kroz ovdašnje radništvo moglo se viditi da je najmanje pet hiljada lica pri povorki sudelovalo.

Svi ti su se kroz sudelovanje na toj proslavi kao komunisti pokazali, a osvedočio sam se da još jedan veliki broj ovdašnjeg stanovništva u duši sa komunistima oseća, ili neće ili ne sme da se otvoreno izjasni, već čeka na zgodnu priliku u kojoj bi se bezuvetno komunističkim radnicima priključio.

Kako u zadnje vreme pokret ovih radnika sve životniji postaje i različite vrste njihove protivdržavne namere ističu, probitačno bi bilo da se mere sigurnosti preduzmu, kako bi se svaki pokušaj u začetku uništiti mogao.

Žandarmerijska stanica Tuzle raspolaže sa 20 žandarma kojih je dužnost da se eventualnoj protivdržavnoj akciji energično na put stane, a sve mere u tom pravcu poduzmu.

Obzirom na veliki broj radnika komunista i njihovih pristaša, je ovaj broj žandarma bezuvjetno premalen, te bi se u slučaju potrebe stanice Tuzla sa vanjskim stanicama pojačati morala, to jest morao bi se odred žandarma u Tuzli grupisati.«¹⁶

Uz izvještaj komandira žandarmerijske čete načelnik tuzlanskog okruga Dimitrije Grudić je dodao i svoju opasku:

»Slažem se sa mišljenjem komandira čete i molim komandanta za dejstvo da se ovaj predlog usvoji.«¹⁷

Jedinstveni istup radništva na prvomajskoj proslavi očito je ostavio dubok utisak i na same vlasti i učenje organe, jer za vri-

jeme trajanja povorke i održavanja radničke prvomajske skupštine policajci i žandarmi nigdje nisu smjeli javno da provociraju radnike.

Neposredno poslije prvomajske proslave započele su pripreme za odlazak radničkih predstavnika na Vukovarski kongres i Kongres ujedinjenja rudarskih radnika Jugoslavije. U vrijeme tih priprema došlo je, početkom juna 1920. godine, do pokreta krojačkih radnika u Tuzli, koji je izazvao nove sukobe između vlasti i radnika čitavog tuzlanskog bazena. O tom pokretu »Glas slobode« je pisao:

»Neprestano rastuća skupoća a slabe plate dovela je krojačke radnike Tuzle u vrlo oskudan i bedan položaj. Poslodavci, ma da su sticali čitave kapitale eksploratišući svoje radnike, nisu ni hteli čuti o tome da svojim radnicima, tome izvoru svojih prihoda, podignu plate bar na onu visinu kako bi ovi mogli podmiriti najznačajnije životne potrebe. Radnici su znali da svoje stanje mogu praviti jedino putem svoje jake organizacije, pa su radi toga svoju organizaciju izgradivali i u njoj se okupljali.

Pre nekoliko dana predali su radnici, putem svoje organizacije, poslodavcima zahteve, davši im rok od 8 dana za odgovor. Pre isteka toga roka povedeni su sa radnicima pregovori na kojima su poslodavci pokazali svoju tvrdokornost, radi čega su pregovori već drugog dana prekinuti. Radnici su sa svoje strane pokazali najbolju volju da se spor izgladi sporazumom. Pošto su poslodavci konačno uvideli da u redovima krojačkih radnika vlada čvrsta volja da u borbi izdrže do pobjede, popustili su poslodavci i udovoljili su radničkim zahtevima.¹⁸

Na Vukovarskom kongresu, održanom od 20. do 24. juna 1920. godine, sa tuzlanskog područja su učestvovali: Mitar Trifunović, Mato Vidović, Franjo Rezač, Stjepan Kranjčec, Ivan Špigl i Drago Železnik.¹⁹ Kongres je protekao u znaku oštре borbe većine protiv oportunističke struje, koju su zastupali Živko Topalović, Dragiša Lapčević i drugi. U novo rukovodstvo Mitar Trifunović je izabran za člana Centralnog partijskog vijeća. Nakon završetka rada Kongresa još snažnije je nastavljena radnička aktivnost na tuzlanskom području. U to vrijeme je Komunistička partija Jugoslavije imala u Tuzli 616 članova,²⁰ kao i preko 2000 članova revolucionarnih sindikata i snažnu podršku seoskih pauperiziranih masa.

Nakon Vukovarskog kongresa tuzlanska partijska organizacija stupa u borbu protiv pokušaja režima da dotadašnje rezultate radničke klase ukine. Na inicijativu Mitra Trifunovića, krajem juna 1920. godine, u Tuzli je održan veliki zbor radnika i seoske sirotinje kojem je prisustvovalo preko 5000 lica. Zbor je bio sazvan radi podrške seljačkim zahtjevima u vezi s rješenjem agrarnog pitanja, a na njemu je govorio Mitar Trifunović.²¹ Nekoliko dana kasnije, 4. jula 1920. godine, u Kreki je održana skupština podružnice Saveza rudarskih radnika na kojoj je izvještaj s Vukovarskog kongresa i sindikalne skupštine rudara podnio također Mitar Trifunović. Tom prilikom on je pred oko 500 rudarskih radnika, prema iz-

vještaju Ahmeta Ahmetovića, predstavnika Kotarskog ureda za grad Tuzlu, govorio, između ostalog, i slijedeće:

»... Buržoazija se već sama među sobom organizira i radni narod izaziva da može svoju halapljivost lakše izvršavati.

Na sastanku u Vukovaru se je pretresalo stanje rudarskih radnika, te današnja skupoča, navodeći da bez rudarskih radnika ne može obstojati niti jedna tvornica, niti može kretat željezница, ni lađa, i u opće ništa.

... Što više viče buržoazija na nas, to mi čvršće stojimo i skupljamo se oko organizacije i stojimo u skupu, jer je osveta krvava, te će doći jedan put čas da i mi te pijavice koje nam našu krv sišu jednom sa svojim rukama otlednemo i tresnemo o zemlju da puknu i da našu usisanu krv po zemlji prospemo, kao što je učinio ruski težak.

... Mi moramo u borbi jedan drugog potpomagati i dijeliti svoje zalogaje, jer sve zavisi o vašoj solidarnosti u radničkoj organizaciji.

Buržoazija ne drži se radničkog zakona o 8 satnom radu, nego traži da se radi doklen oni hoće; treba proti tome žestoko istupiti.«²²

Na protestnom zboru u Tuzli, 11. jula 1920. godine, održanom u znak protesta protiv namjera buržoazije i vlade Kraljevine SHS, da ukine 8-satno radno vrijeme, o čemu su, pred oko 2000 radnika i radnica govorili Mitar Trifunović, Franjo Rezač i Mato Vidović, u punoj mjeri manifestovalo se jedinstvo radnika u očuvanju dugogodišnjom borbom stečenih prava. Tom prilikom »Glas slobode« je, između ostalog, pisao:

»Skupština je divno manifestovala jednodušnost sviju radnika da po svaku cenu i svim sredstvima brane ono što su dugom i teškom borbom izvojevali. Podnešena rezolucija u tom smislu, bila je jednoglasno primljena. Ni najmanjeg produženja rada! bio je usklik kojim su se zaverili radnici i kojom je zaključena ova velika radnička skupština.«²³

O pokušaju buržoazije da produži radno vrijeme raspravljanje je i na skupštini podružnice Saveza rudarskih radnika u Kreki, održanoj 17. jula 1920. godine. O tome je, pred oko 300 radnika, govorio Jovo Jakšić, dok je Franjo Rezač govorio o položaju radničke klase i skupoći.²⁴

Za dalji razvitak revolucionarnog radničkog pokreta na području tuzlanskog bazena od velikog značaja bilo je održavanje godišnje skupštine Mjesne organizacije KPJ u Tuzli 23. jula 1920. godine. Skupštinu je otvorio Mato Vidović, dok je izvještaj o radu od Kongresa ujedinjenja do Vukovarskog kongresa podnio Mitar Trifunović. U svom izvještaju on je najprije govorio o ekonomskoj i političkoj situaciji u Jugoslaviji sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu, a zatim je, prema pisanju »Glasa slobode«, istakao i slijedeće:

»Odmah po ujedinjenju klasnosvesnog proletarijata u Jugoslaviji i njegovoj čvrstoj odluci da će voditi nepomirljivu borbu protiv nezasiljive i do srži u kostima pokvarene buržoazije do konačne

pobede nastali su progoni, hapšenja i pobijanja naših drugova, otpočeli su napadi na naše organizacije. . . Pa i pored svih napada i zlostavljanja naš se radnički pokret održao i naše organizacije proradile. . . Održano je pet javnih zborova u Tuzli i jedan težački zbor u Bistarcu. Na svim ovim zborovima bilo je prisutno oko 14500 lica radnog sveta. . . Naša Mesna partijska organizacija odlučila je da uđe u izbornu borbu sa mksimalnim programom. Broj članova iznosio je krajem juna 800, i to 700 muških i 100 ženskih.²⁵

Nakon toga izabrano je novo rukovodstvo Mjesne organizacije KPJ u Tuzli, koje su sačinjavali: Marko Brović, predsjednik, Mitar Trifunović, sekretar, i članovi: Stjepan Kranjčec, Petar Dugonjić, Jovo Sretenović, Osman Hurić, Franjo Marić, Ivan Špigl i Sadik Kovčić.²⁶

Neposredno poslije konstituisanja novog rukovodstva Mjesne organizacije KPJ u Tuzli, njen sekretar Mitar Trifunović, 27. jula 1920. godine, održao je članovima KPJ u Lukavcu predavanje o radu i odlukama Vukovarskog kongresa.²⁷

Neprestano pogoršavanje položaja radnih masa uslovilo je sve učestalije njihove istupe protiv mjera vlasti. Tako je, Mjesna organizacija KPJ u Tuzli organizovala, 15. avgusta 1920. godine, veliku javnu skupštinu na kojoj su, pred oko 5000 prisutnih radnika i seljaka,²⁸ Života Milojković i Mitar Trifunović govorili o političkoj situaciji u zemlji. U svom izveštaju Ministarstvu unutrašnjih poslova Kraljevine SHS o situaciji na području tuzlanskog okruga za mjesec august 1920. godine, Načelstvo tuzlanskog okruga, br. 1137 res. od 8. septembra 1920. godine, navodi:

»Povišicom 100% radničkih plata zadovoljeni su zahtjevi radnika u ugljenokopu i Solari u Kreki.

Solara u Kreki morala je reducirati ispod polovice produkciju soli, jer nema nikakve tražnje i usled toga mora naizmenično slati radnike na prisilno odsustvo.«²⁹

Međutim, iako je plata radnika bila za dvostruko uvećana, njihov položaj svakim danom postajao je sve teži jer su cijene životnim namirnicama i ostalim osnovnim potrebama neprestano rasle. Zbog toga je na skupštini podružnice Saveza rudarskih radnika u Kreki, 24. septembra 1920. godine, na kojoj su, pred oko 1000 radnika, Mitar Trifunović i Franjo Rezač govorili o položaju rudarskih radnika i skupoći, bilo istaknuto:

»Položaj rudarskih radnika odvisi od ekonomskog položaja Jugoslavije. Nije dovoljno zadobiti veću dnevnicu ili mogućnost kupovanja životnih namirnica. Većina rudarskih radnika o tome i ne misli iz razloga toga što se radnici većinom ne zanimaju o svome položaju. Oni osjećaju težak položaj i stanje, ali ne znadu tome razlog. . . Mi vidimo u društvenom životu pomenost, nered i metež.«³⁰

Donošenje »Uredbe o radu i redu« i nastojanju da se ona ozakoni izazvalo je oštре proteste radništva u tuzlanskom bazenu. Tim povodom je, 29. septembra 1920. godine, u Kreki održana skupština rudarskih radnika sazvana od strane Mjesnog sindikalnog vijeća u Tuzli. U prisustvu preko 2400 radnika i radnica govorio je o poku-

šajima ograničavanja radničkih prava od strane buržoazije Mitar Trifunović.³¹ Na kraju, skupština je prihvatile rezoluciju u kojoj se, između ostalog, navodi:

»Povodom projektovane uredbe Centralne vlade u Jugoslaviji kojom se ide zatim da se nasiljem državne sile zabrane radnički štrajkovi.

Zbor konstatiše, da je prastaro štrajkačko pravo radnika nemoguće oduzeti, a da se kod samog takvog pokušaja ne sukobe dva sveta, čiji su interesi nepomirljivo suprotni.

U odbrani svojih ekonomskih interesa radnici moraju činiti upotrebu od štrajka, žrtvujući pri tom svoje gladne nadnlice, gladujući kod njegove upotrebe sa svojim porodicama, radnici pribjegavaju štrajku u toliko više i češće u koliko je skupoča živežnih namirnica jača, u koliko je procenat kapitalista, zbog proizvoljnog utvrđivanja prodajnih cena proizvoda veći, u koliko su kulturne i socijalne prilike radništva teže.

Varvarsko shvanjanje da se uzroci otklanjaju surovim kažnjavanjem, radnički sindikati odbijaju.

Nasuprot tome zbor ističe parolu odlučne borbe protiv nasiљa protiv štrajka, čini pred najširom javnošću, pred svima građanima ove zemlje odgovornu Centralnu vladu za sve posledice koje će morati nastupiti odprilike Uredbom »o radu i redu« koja legalnu borbu sindikata gura silom na teren nelegalnosti.

Jer, dok se za štrajkove spremaju tamnice i robijašnice, lihvi koja prouzrokuje borbu za veće nadnlice, se misli doskočiti isticanjem javnih cena u prodavnicama.

Samo jedan put kojim se može poći u borbu protiv skupoče: Uvođenje radničke kontrole nad proizvodnjom, ispitivanjem tajnih kalkulacija sopstveničkih, bez određivanja basnoslovnog profitnog процента.

Uvođenjem ove kontrole opširnom organizacijom svekolike proizvodnje, mogućno je ublaženje krize koja vlada.

Pošto zbor smatra da Uredbom o radu i redu ne inspiriše nijedan stvarni privredni ekonomski interes već da su tu po sredi i glavni motivi politički reakcionarnih planova buržoazije, ovim izjavljuje da je radništvo gotovo boriti se krajnje odlučnim sredstvima za obranu slobode, zbora i udruživanja, slobode štrajka i organizovane akcije sindikata.³²

Pored ove i drugih protestnih akcija, Mjesna organizacija KPJ Tuzle stupila je u drugoj polovini 1920. godine u izbornu borbu za izbore poslanika za Ustavotvornu skupštinu. Na poziv Sekretarijata Likvidacionog pokrajinskog izvršnog odbora KPJ za Bosnu i Hercegovinu i Crnu Goru, polovinom septembra 1920. godine, Mjesna organizacija KPJ za Tuzlu povela je široku akciju da se svi članovi KPJ i njihovi simpatizeri upišu u biračke spiskove. U cilju okupljanja svojih članova i svih progresivnih snaga na tuzlanskom području, Mjesna organizacija KPJ Tuzle zatražila je od Gradskeg kotarskog ureda u Tuzli dozvolu za održavanje skupštine.³³ Na ovoj predizbornoj skupštini su, pred oko 2000 radnika i seljaka,³⁴ o predstojećim izborima za Konstituantu govorili: Frano Rezač, Ivo Man-

dić, Radivoj Đurić, Marko Brković, Lazo Cvjetinović, Gavro Tekić, Vladimir Bilbija i Pero Todorović.³⁵

Neposredno nakon održavanja ove skupštine vlasti su u još većoj mjeri pojačali teror nad članovima KPJ i njihovim simpatizerima u nastojanjima da onemoguće i spriječe njihovu predizbornu aktivnost. O tome je, u članku pod naslovom: »Sloboda« izbora u tuzlanskom okrugu, »Glas slobode« pisao:

*Teror i šikancije vlasti tuzlanskog okruga nad našim organizacijama i drugovima nije nikada prekidao, naročito u pojedinim mjestima po unutrašnjosti. Nasilje tamošnjih vlasti išlo je dотle da su svakoga ko bi se deklarisao kao komunista proganjali kao divlju zver. Sad u oči izbora u mesto da prestane, taj teror je prešao sve granice. Vlasti su se tamo upregle iz petnih žila da onemoguće svaki rad našoj partiji, da bi taj okrug sačuvali kao poziciju za mnogozaslužnu milionsku bradu Nikole Pašića. . . U tome pravcu vlasti su, kako iz pouzdana vrela doznajemo, izdale tajni raspis da se po svaku cenu ima sprečiti izborni rad Komunističke partije.*³⁶

U izvještaju Načelnstva tuzlanskog okruga, br. 1537 prez. 1920. od 9. novembra 1920. godine, Ministarstvu unutrašnjih poslova Kraljevine SHS jasno se vidi sa koliko su pažnje praćeni događaji vezani za pojedine partije i grupe na predstojećim izborima. O tome se u tom izvještaju navodi:

*Mjesec oktobar prošao je u partijskim dogovorima za izbore narodnih poslanika. Tek po koja se agitaciona skupština održala. Sprema se 8 stranaka da u ovom okrugu postave listu. Jedna od njih je i komunistička. Održala je dve skupštine na kojima se gorilo dosta rezervisano i u dozvoljenim granicama, a što je nesumnjivo posledica energičnih mera poduzetih prema njima. U zadnji čas je istupio sa akcijom u ovom okrugu Šerif Arnautović s jedne strane i Šefkija Gluhić s druge strane da koliko mogu oduzmu od J. M. O. Ove simpatične akcije i ako poduzete u dvanajsti čas samom svojom pojavom donose korist a nije isključeno da 1—2 mandata oduzmu od J. M. O. koja bi inače jedina raspolagala sa biračima muslimanima u ovom okrugu. Na ovaj način su Muslimani u ovom okrugu podeljeni na tri dela. Radikalna, demokratska i Savez zemljoradnika podeliće među se birače Srbe pravoslavne a malim delom dobiće i glasove od ostalih veroispovesti. Katolici glosati će pocepano za hrvatsku težačku, hrvatsku pučku, demokrate i komuniste.*³⁷

Međutim, i pored svih represalija i terora koje su provodile, vlasti, veoma intenzivno su nastavljene priprem za izbore. U tom periodu održana je i Oblasna konferencija KPJ za tuzlansko oblast,³⁸ kojoj su ispred Pokrajinskog likvidacionog odbora prisustvovali Vaso Serzentić i Đorđe Andelić, novremenovani sekretar Oblasnog vijeća. U izvršni odbor partijskog vijeća tada su izabrani: Marko Brković, predsjednik, i članovi: Jovo Sretenović, Niko Trifković, Jakov Čurić, Anto Glavaš, Simo Begović i Stjepan Kranjčec.³⁹ Za nosioca kandidatske liste KPJ za tuzlansku oblast, po nalogu Centralnog partijskog vijeća, izabran je Mitar Trifunović. Pored njega na kandidatskoj listi su se nalazili: Osmo Hurić, ruder iz

Kreke, Ivan Krndelj, privatni činovnik iz Sarajeva, Božo Petrović, težak iz Dubrava, Marko Markelić,⁴⁰ kovač iz Pasca, Ivan Mandić, kovač iz Kreke, Jovan Sretenović, pekar iz Tuzle, Vojislav Nikolić, opančar iz Bijeljine, Ibrahim Žigić, radnik iz Bisatrica, Milan Jokić, činovnik iz Sarajeva i Franjo Marić, rudar iz Husina⁴¹. Na izborima koji su održani 28. novembra 1920. godine, lista KPJ dobila je u tuzlanskom okrugu 3685 glasova⁴² i time je Mitar Trifunović izabran za poslanika Ustavotvorne skupštine.⁴³ Ovaj izborni uspjeh, bez sumnje je bio rezultat uticaja KPJ na području tuzlanskog okruga, a naročito u samoj Tuzli.

Politička afirmacija jugoslovenskog proletarijata, a time i tuzlanskog, poslije novembarskih parlamentarnih izbora, na kojima su komunisti dobili ukupno 59 poslaničkih mandata u Skupštini,⁴⁴ bila je od izuzetnog značaja za dalji razvitak revolucionarnog radničkog pokreta. Taj događaj zapanjujuće je djelovao na vladajuće krugove, jer je upozoravao na ozbiljne krize postojećeg poretka. Zbog toga je vladajuća klasa jedini izlaz za spasavanje svojih pozicija vidjela u uvođenju zakonskih mjera koje su imale za cilj onemogućavanje daljeg uspona i konsolidovanja naprednog radničkog pokreta. Ona je dugo vremena pripremala akciju za poduzimanje najoštrijih mjera protiv radničkog pokreta, njegovih političkih i strukovnih organizacija, a kao neposredan povod poslužili su joj pokreti rudarskih radnika u Sloveniji i Bosni i Hercegovini.⁴⁵

Položaj rudarskih radnika u Bosni i Hercegovini, a prema tome i na području tuzlanskog rudarskog bazena, bio je vrlo težak. Niske nadnice, dug radni dan (koji je iznosio 10, 12 i više časova), zatim veoma teški uslovi pod kojima su rudari radili i neprestano povećanje cijena životnih namirnica bili su uzrok njihovom nezadovoljstvu. Zbog toga su često podnosili zahtjeve direkcijama rudnika i Rudarskom odsjeku Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu, tražeći da se stanje rudarskih radnika poboljša i uklone velike razlike između visine nadnica i cijena životnih namirnica, a da se radni dan svede na osmočasovno radno vreme. Položaj rudarskih radnika najbolje ilustruje članak »Rudari u obranu života«, koji je 24. decembra 1920. godine izšao u »Glasu slobode«:

»Jugoslavija je prva kad treba prenijeti javne terete na gladne radničke zarade, a posljednja kad treba povesti nekog računa o radnicima. Ali, nijedna kategorija radnika u Jugoslaviji nije tako u očajnom materijalnom položaju kao rudarski radnici. Razne šikane i novčane kazne koje iznose dnevno na hiljade dinara, izbacivanje bez razloga sa rada, beskrajno mizerne nadnice koje su ispod minimuma za život, onesposobljenje i pogibije na radu bez ikakve naknade, ili sa naknadom pored koje rudar mora prosit za hljeb — to su uslovi pod kojima već dvije godine rudarski radnici rade i trpe... Prema tim i takvim ljudima, koji se stotinama metara spuštaju pod zemlju da iz njene utrobe izvade ono bez čega savremeno društvo ne može živjeti, vlada postupa dželatski, jer neće ni da čuje za njihov zahtjev da im se nadnice povise koliko toliko srazmjerno cijenama.«⁴⁶

Samo za period od mjesec dana cijene osnovnih životnih namirnica naglo su porasle i kretale su se:

Životne namirnice	C i j e n e		
	1. VIII 1920. kruna	1. IX 1920. kruna	Razlika u %
Brašno (0)	11	18	63
Brašno za kuhanje	10	16	60
Brašno za kruh	8	14	75
Kukuruz	4,50	6,50	44
Riža	30	36	20
Šećer	50	75	41
Mast	46	65	41
Svinjsko meso	24	34	42
Sol	4,20	7,40	76
Luk	3	6	100 ⁴⁷

Iz ovog pregleda se može zaključiti da su cijene osnovnih životnih namirnica porasle u prosjeku za gotovo 60%. Međutim, ako se uzme u obzir da su cijene navedenih namirnica do druge polovine decembra 1920. godine porasle za još najmanje 20%, onda izlazi da je razlika u cijenama navedenih artikala stvarno iznosila oko 80%. Iako zahtjevi rudarskih radnika, da se njihove nadnlice povećaju u prosjeku za 40% nisu bili ni približno u skladu sa rastom cijena životnih namirnica, ipak ih Zemaljska vlada za BiH nije prihvatile. Zbog toga je to odbijanje Zemaljske vlade naišlo na snažan otpor rudarskih radnika, koji su vidjeli jedini izlaz u otvorenoj borbi za ostvarenje svojih zahtjeva. O tome je, povodom navedene odluke Zemaljske vlade, Mitar Trifunović u »Glasu slobode«, pored ostalog, pisao:

»Mi se ove odgovornosti ni najmanje ne plašimo, niti pak možemo odustati od naših podnijetih zahtjeva, jer su oni tako nužni i tako opravdani. Sve posljedice mogu pasti samo na Zemaljsku vladu, jer je ona pravi krivac svega, što je u stvari i sama najbolje dokazala ovim odgovorom.

Zar zato što je Zemaljska vlada svojom birokratskom upravom upropastila rudnike u Bosni i Hercegovini i što ih iz dana u dan sve više upropastava, što sama tvrdi priznajući da svi rudnici i danas rade deficitom, treba da snosi svu odgovornost pred radnicima i narodom Savez rudarskih radnika a ne Zemaljska vlada!«⁴⁸

U međuvremenu, pred samo izbijanje štrajka rudarskih radnika, okružni načelnik Dimitrije Grudić izvijestio je Zemaljsku vladu o situaciji i preduzetim mjerama na području tuzlanskog okruga:

»Od pre nekoliko dana oseća se mnogo jače kretanje radnika na rudokopima u Kreki i radnicima u Solini i prema onome što sam izvešten, oni su namerni da preduzmu štrajk koji će obuhvatiti veće razmere, i po njihovom mišljenju da će se objaviti generalni štrajk sviju radnika u Jugoslaviji.

Preduzeo sam sve potrebne korake da obezbedim sve objekte da oni ne bi pokvarili i uništili. Postavljena je straža od žandarmerije kod velike električne centrale koja osvjetljava varoš i 6 velikih rudarskih rovova. Žandarmerijska straža sa dobrovoljcima čuva veliki barutni magazin koji je sopstvenost rudokopa Rudarskog preduzeća Kreka, i u kome ima nekoliko vagona eksploziva. . . Na ulazima u rudarske grotle postavljena je žandarmerijska straža koja će grotla čuvati da kad radnici iz grotla izađu ne bi niko ušao i učinio kvara.

Pozvao sam k sebi sve komunističke vođe i saopštio im na potpis, da će mi oni odgovarati u prvom redu za sve ono što se bude desilo, i da preporuče svojim drugovima da nasilna sredstva ne upotrebljavaju, i da bi se svako nasilje s njihove strane najenergičnijim merama suzbilo i u krajnjim slučajevima upotrebljena i vojska.

Po nekim znacima ovi rudarski radnici stoe u tesnoj vezi sa željezničarima i bojati se da i željezničari ne pristupe štrajku.⁴⁹

Međutim, 22. decembra 1920. godine, izbio je štrajk u tuzlanskom rudarskom bazenu, a zatim se ubrzo proširio i na ostale rudarske centre u Bosni i Hercegovini.⁵⁰ Odmah po izbijanju štrajka Zemaljska vlada je, nemoćna da bilo šta preduzme, počela prijetiti da će silom natjerati radnike na posao, navodeći da štrajk nema samo ekonomski nego i politički karakter. Ali, i pored svih prijetnji, štrajk je nastavljen punim intenzitetom, što se najbolje vidi iz raznih izvještaja koji su neprestano podvlačili veliku snagu štrajkaša.⁵¹ Nastojanja uprave ugljenokopa u Kreki, a posebno direktora Veselskog, da pronađu nove radnike ostala su bez uspjeha, pa su bili prisiljeni da povedu pregovore sa radnicima. Međutim, ubrzo se pokazalo da pregovori neće donijeti nikakvih pozitivnih rezultata, ier uprava ugljenokopa nije bila spremna da odstupi od ranije donesenih odluka i da udovolji traženjima rudarskih radnika.

Na sastanku Mjesne organizacije KPJ za Tuzlu, održanom neposredno nakon objavljuvanja štrajka, donijeto je niz značajnih odluka, kao što su: formiranje štrajkaškog odbora⁵² i njegovo preseljenje u Husino, zatim postavljanje radničkih straža na okolnim brdima radi pravovremenog obavještavanja o mogućim akcijama vlasti, kao i da će se nemilosrdno postupati prema štrajkolomcima i svim onim kojii budu snrečavali radnike u njihovojoj borbi za ostvarivanje njihovih pravednih zahtjeva. Pored toga, očekujući da će radnici iz Kolonije biti izbačeni iz državnih stanova, donesena je odluka da im se obezbijedi smještaj kod ostalih rudara u okolnim selima: Husinu, Lipnici, Parselu, Morančanima, Orašju i drugim. Tom prilikom bilo je preseljeno iz radničkih stanova u Koloniji preko 100 rudarskih porodica.⁵³ Istovremeno, bila je pokrenuta i akcija za osnivanje fonda iz kojega bi se pomagale progonjene štrajkaške porodice u životnim namirnicama i novcu.

Kada je okružni načelnik Dimitrije Grudić saznao da su radnici iz Kolonije preselili u okolna sela i da će se 25. decembra 1920. godine održati skupština štrajkaša u Husinu, poslao je »patrolu od 20 žandarma i policista. . . radi hvatanja odbeglih radnika stranih

podanika (odnosi se na rudarske radnike iz Slovenije, op. T. G.) koji se po naređenju imadu prognati radi bunjenja«.⁵⁴ Međutim, njihovi pokušaji da rastjeraju radnike naišli su na odlučan otpor, pa je okružni načelnik Dimitrije Grudić zatražio pomoć vojske i proglašenje prijekog suda.⁵⁵

Nakon sukoba štrajkaša i organa vlasti nastala je prava hajka hapšenja rudara. Tom prilikom vršena su najokrutnija nasilja nad rudarima i njihovim porodicama. Preko 800 ljudi bilo je izbatinano, dok ih je oko 2000 zatvoreno.⁵⁶ O tim se progonima i zlostavljanjima, u telegrafskom izvještaju tuzlanskog okružnog načelnika Dimitrija Grudića upućenog Zemaljskoj vladu za BiH od 28. decembra 1920. godine, koji je također dostavljen i Ministarstvu unutrašnjih poslova Kraljevine SHS, navodi:

»Pohvatano je i doterano u Tuzlu 33 buntovnika, među kojima Božo Mrkić koji je od strane pobunjenika izabran za njihovog komesara, Anto Adžić podkomesar u čijoj su kući bili zatvoreni tri žandarma, i Božo Ružić u čijoj je kući bio pobunjenički štab. Jedan od pobunjenika, koji je pokušao udariti nožem jednog žandarma ubijen je. Ranjeni žandarm umro je, a narednik za koga jejavljeno da je poginuo živ je, a tri žandarma koji su bili zatvoreni u kući Ante Adžića oslobođeni su. Ima još tri lako ranjena žandarma.

Kod jednog od uhvaćenih pobunjenika nađeno je pismo potpisato od njih trojice, adresovano na načelnika u Tuzli, u kome mu se preti sa ispadom na varoš ako ne prestane sa proganjanjem stranih podanika.

Odaslata vojska stigla je u Tuzlu i obilazi pobunjenike koji se iz Husina, koje je već zauzeto, povlače ka selu Živinice. Izgledi su da će danas svi pobunjenici biti pohvatani.«⁵⁷

U toku trajanja štrajka rudara na tuzlanskom području, pored žandarma Riste Reljića, koji je poginuo prilikom jednog sukoba između žandarma i rudara, živote su izgubili: Blaško Kovačević, 42 godine, iza njega ostalo devetoro djece; Tunjo Grgić, 43 godine, otac petero djece, umro u zatvoru od zadobijenih batina policije i »narodne garde«; Franjo Božić, 41 godina, otac petero djece, umro od zadobijenih rana kod kuće; Mato Pavljašević, 51 godina, otac troje djece, nađen mrtav kod kuće; Šimo Čranjić, otac jednog djeteta, umro od zadobijenih rana kod kuće; i Ivo Pavljašević, 18 godina, umro od uboja nakon 18 mjeseci.⁵⁸ Pored toga, oko 350 rudara izvedeno je pred sud od kojih je Jure Kerošević bio osuđen na smrt, a 16 rudara na ukupno deset godina, tri mjeseca i sedam dana zatvora.⁵⁹ Međutim, proces protiv tuzlanskih rudara izazvao je snažne proteste ne samo jugoslovenskog proletarijata nego i u inostranstvu (Francuskoj, Njemačkoj, Bugarskoj i drugim), naročito za spasavanje na smrt osuđenog Juru Kervševića. Ova akcija napokon je završena sa uspjehom, jer je vlada, na opšti pritisak javnog mnjenja, bila prisiljena da ranije donesenu presudu nad Jurom Keroševićem zamijeni sa 20 godina robije.

Štrajk rudarskih radnika tuzlanskog bazena završen je definitivno početkom druge polovine februara 1921. godine, kada je i posljednja grupa rudara bila uhapšena i vraćena na posao. U me-

đuvremenu, donošenjem Obznane, 29/30. decembra 1920. godine, u ostalim krajevima Kraljevine SHS i svim ostalim mjestima Bosne Hercegovine štrajk je bio presječen, a radnici su silom vraćeni na posao. Na kraju treba istaći da je štrajk rudara Bosne i Hercegovine, a time i na području tuzlanskog rudarskog bazena, bio sastavni dio jedinstvenog pokreta rudara u Kraljevini SHS. Finale štrajka u Bosni i Hercegovini, izraženo u »Husinskoj buni«, označilo je prekretnicu u revolucionarnom radničkom pokretu kod nas. »Husinska buna« je bila direktni povod za donošenje Obznane, kojom je Komunistička partija Jugoslavije stavljena van zakona.⁶⁰

NAPOMENE:

- 1 »Glas slobode«, br. 123 od 1920. godine.
- 2 Mato Vidović je na Vukovarskom kongresu, održanom od 20. do 24. juna 1920. godine, prišao »centrumašima«, a poslije donošenja Obznane prešao sasvim na antikomunističke pozicije.
- 3 »Glas slobode«, br. 28 od 1920. godine.
- 4 U izvještaju načelnika tuzlanskog okruga Dimitrija Grudića, od 16. februara 1920. godine, Ministarstvu unutrašnjih poslova Kraljevine SHS nalazi se i spisak radnika komunista zaposlenih u Solani i ugljenokopu Kreka. Kao komunistički agitatori navode se: Mitar Trifunović, činovnik bolesničke blagajne, Franjo Režić, rudar, Johan Rajcer, radnik Solane, Karlo Krejči, mašinski bravari, Rudolf Rubiček, knjigovoda u pivari, Mato Mandić, mašinski bravari, Ivan Mandić, mašinski bravari u Solani, Mato Vidović, činovnik bolesničke blagajne, Savo Sretenović, pekarski pomoćnik, Petar Dugonjić, pekarski pomoćnik, Osman Hurić, rudar, Niko Trifković, moler, Ljubo Đurić, obućarski pomoćnik, Ana Kremenc, kafanarica, Joco Trifković, električar, Stjepan Kranjčec, pekarski pomoćnik, Stjepan Brkljačić, električar, Šimo Borkić podvornik bolesničke blagajne, Jakov Đurić, pekarski pomoćnik, Jakub Tudaković, moler, Jozef Labuš, rudar (bravar), Nikola Poljko, rudar, Anto Poljko, rudar, Gabrijel Menlauić, rudar, Rudolf Kren, inženjer, Marko Marić, rudar, Anton Željeznik, rudar, Limun Obučina, poštari u Kreki, Franjo Josip, bravari, Niko Marić, rudar, Ferenc Zaboš, bravari, Hamid Smajlović, rudar, Mirko Veseli, rudar i Mato Lukić, radnik u Kreki.
(Istorijski arhiv Tuzla, Dokumentaciona građa za istoriju radničkog pokreta tuzlanskog bazena 1920, Administrativno-policajski spisi, sveska VII—1, dok. br. 7)
- 5 Iсторијски архив Тузла, Документaciona građa . . . , свеска VII—1, док. бр. 6.
- 6 Arhiv SRBiH, ZVS, Prez. br. 1657, 1672 i 1808/1920.
- 7 LJUBIŠA RISTOVIC, Mitar Trifunović Učo, Sarajevo 1961, str. 76; Istorijski arhiv Tuzla, Dokumentaciona građa . . . , свеска VII—1, док. бр. 9.
- 8 Arhiv SRBiH, ZVS, Prez. br. 3232/1920.
- 9 Arhiv SRBiH, ZVS, Prez. br. 3876/1920.
- 10 Iсторијски архив Тузла, Документaciona graђа . . . , свеска VII—1, док. бр. 29.
- 11 Isto.
- 12 Tom prilikom načelnik tuzlanskog okruga Dimitrije Grudić u telegramu upućenom, 24. aprila 1920. godine, Zemaljskoj vladu za BiH tražeći vojno pojačanje navodi:
»U Tuzli ima svega stotinu pedeset vojnika. U slučaju kakvih nemira nedovoljno prema broju komunista kojih ima do tri hiljade dobro organizovanih. Smatram da bi dobro bilo izvesno vreme uputiti jedan deo artiljerijske divizije iz Bijeljine u Tuzlu. Tamo nije potrebna, a njihov dolazak ovde umiriće građanstvo koje je zaoštreno, i ulilo bi strah komunistima.«
(Arhiv SRBiH, ZVS, Prez. br. 3583/1920).
- 13 »Glas slobode«, br. 98 od 1920. godine.
- 14 Arhiv SRBiH, ZVS, Prez. br. 4589/1920; »Glas slobode«, br. 98 od 1920. godine.
- 15 Isto.

- 16 LJUBIŠA RISTOVIĆ, n. d., str. 87.
- 17 Isto.
- 18 »Glas slobode«, br. 117 od 1920. godine.
- 19 »Glas slobode«, br. 123, 126, 129, 137 i 139 od 1920. godine.
- 20 LJUBIŠA RISTOVIĆ, n. d., str. 88.
- 21 Isto, str. 87—88.
- 22 Arhiv SRBiH, ZVS, Prez. br. 7052/1920.
- 23 »Glas slobode«, br. 147 od 1920. godine.
- 24 Arhiv SRBiH, ZVS, Prez. br. 7182/1920.
- 25 »Glas slobode«, br. 163 od 1920. godine.
- 26 Isto.
- 27 Isto.
- 28 Pored radnika iz Tužle, Kreke i Lukavca, kao i drugih mesta u okolini, skupštini je prisustvovao i veliki broj seljaka iz tuzlanskog kotara. Od 36 sela ovog kotara na skupštini su prisustvovali seljaci iz 34 sela.
 (»Glas slobode«, br. 179 od 1920. godine).
- 29 Istorijski arhiv Tuzla, Dokumentaciona građa. . . , sveska VII-1, dok. br. 44.
- 30 Arhiv SRBiH, ZVS, Prez. br. 10287/1920.
- 31 »Glas slobode«, br. 215 od 1920. godine.
- 32 Istorijski arhiv Tuzla, Dokumentaciona građa. . . , sveska VII-1, dok. br. 47.
- 33 Tom prilikom bio je upućen slijedeći zahtjev:
 »Mjesna Organizacija komunističke partije Jugoslavije u Tuzli
 Gradskom kotarskom uredu u Tuzli
 Čast nam je do znanja staviti gradskom kotarskom uredu da će se održati javna skupština na dan 24. oktobra u 3 sata posle podne na Vilsonovom trgu, u slučaju kišnog vremena u Radničkom Domu u Tuzli sa dnevnim redom:
 Predstojeći izbori za Konstituantu.

Predsjednik:
 Brković Marko, v. r.
 Rezač Franjo, v. r.«

- (Istorijski arhiv Tuzla, Dokumentaciona građa. . . , sveska VII-1, dok. br. 50)
- 34 Prema izvještaju Diomedesa Semiegelskog, kan. koncept. činovnika, Gradskom kotarskom uredu u Tuzli skupštini je prisustvovalo 150 do 200 osoba, ali je u toku njenog trajanja pristiglo još 400 do 500 ljudi (Istorijski arhiv Tuzla, Dokumentaciona građa. . . , sveska VII-1, dok. br. 51). Navedeni broj od oko 2000 prisutnih uzet je iz »Glasa slobode«, br. 234 od 1920. godine.
- 35 Istorijski arhiv Tuzla, Dokumentaciona građa. . . , sveska VII-1, dok. br. 51.
- 36 »Glas slobode«, br. 229 od 1920. godine.
- 37 Istorijski arhiv Tuzla, Dokumentaciona građa. . . , sveska VII-1, dok. br. 52.
- 38 Konferencija je održana 1. novembra 1920. godine u Tuzli.
- 39 »Glas slobode«, br. 243 od 1920. godine.
- 40 U »Glasu slobode«, br. 257 od 1920 godine stoji: Marković.
- 41 Statistički pregled izbora narodnih poslanika za Ustavotvornu skupštinu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, izvršenih na dan 28. novembra 1920. god., Kandidatske liste u okrugu tuzlanskem, Beograd 1920, s. p.
- 42 Za kandidatsku listu KPJ na području tuzlanskog okruga glasalo je u: Bijeljini 206, Brčkom 193, Gračanici 54, Gradačcu 186, Kladnju 60, Maglaju 348, Tuzli 2536, Vlasenici 20 i Zvorniku 35 glasača.
 (Statistički pregled izbora narodnih poslanika. . . , Rezultat u celom okrugu tuzlanskem, s. p.)
- 43 Kandidatske liste KPJ u Bosni i Hercegovini bile su istaknute u šest, a dobile su potrebnu većinu za mandate u četiri okruga: Banja Luka — Jakov Lastrić 3143, Sarajevo — Duro Đaković 4198, Tuzla — Mitar Trifunović 3685 i Travnik — Danko Madunić 3771 glas, dok Gojko Vuković u Mostaru i Branko Ćulibrk u Bihaću nisu dobili potrebnu većinu.
 (Arhiv SRBiH, ZVS, Prez. br. 13008/1920; VZSO, Pov. br. 735/1920; »Glas slobode«, br. 260 i 261 od 1920. godine).
- 44 BRANISLAV GLIGORIJEVIĆ, Parlamentarni sistem u Kraljevini SHS (1919—1929), Politički život Jugoslavije 1914—1945, zbornik radova, Beograd 1973, str. 370.

- 45 50 godina revolucionarnog sindikalnog pokreta u Jugoslaviji, Beograd 1969, str. 83.
- 46 »Glas slobode«, br. 279 od 1920. godine.
- 47 »Glas slobode«, br. 276 od 1920. godine.
- 48 »Glas slobode«, br. 278 od 1920. godine.
- 49 Arhiv SRBiH, ZVS Pov. br. 540/1920.
- 50 U periodu od 22. do 24. decembra 1920. godine stupili su u štrajk rudari u svim bosansko-hercegovačkim ugljenokopima: Kreki, Zenici, Kaknju, Brezji, Banja Luci, Lješnjanim i još nekim manjim ugljenokopima. Od ukupno 5100 rudarskih radnika, koliko ih je tada bilo u Bosni i Hercegovini, štrajkovalo je oko 4800 rudara.
(Jovan Vučatović, Husinska buna, Sarajevo 1955, str. 30).
- 51 RAFAEL BRČIĆ, Štrajk rudara u Bosni i Hercegovini 1920. godine, Prilozi br. 1, Sarajevo 1965, str. 36.
- 52 Funkcije štrajkaškog odbora vršio je upravni odbor podružnice Saveza rudarskih radnika u Tuzli.
- 53 JOVAN VUČATOVIC, n. d., str. 45.
- 54 Arhiv SRBiH, ZVS, Pov. br. 554/1920.
- 55 Tom prilikom je, 27. decembra 1920. godine, Milan Srškić, predsjednik Zenalske vlade za BiH, zatražio od Komande Bosanske divizijske oblasti hitnu intervenciju vojske u Tuzli:
»Cast mi je zamoliti Vas da izvolite čas pre uputiti u Tuzlu jednu četu pješadije sa mitraljeskim odjeljenjem kako bi mogla ova vojna snaga potpomoći akciju tamošnjeg okružnog načelnika u cilju povraćanja i održavanja reda koji je jako poremećen usled oružanog sukoba između radnika-štrajkača iz okolnih rudnika i žandarmerije. Vojska bi imala kooperisati sa organizima okružnog načelnika.«
(Arhiv SRBiH, ZVS, Pov. br. 555 i 556/1920).
- 56 RAFAEL BRČIĆ, n. čl., str. 46.
- 57 Arhiv SRBiH, ZVS, Pov. br. 555 i 556/1920.
- 58 ASIM BEHMEN, Tuzlanski proces, Nova Evropa, knj. VI, br. 10, str. 307—318; RAFAEL BRČIĆ, n. čl., str. 52.
- 59 »Organizovani radnik«, Beograd, br. 90 do 1925. godine.
- 60 RAFAEL BRČIĆ, n. čl., str. 46; Pregled istorije SKJ, Beograd 1963, str. 75.

DIE LAGE UND DIE AKTIONEN DER ARBEITERSCHAFT IM TUZLAER GEBIET IM JAHRE 1920.

Nach dem Ende des ersten Weltkrieges nahm der Prozess der Wiederherstellung der revolutionären Arbeiter — und Gewerkschaftsbewegung auch im Tuzlaer Bergwerksgebiet einen schnelleren Verlauf. In dieser Hinsicht hatte auch die Abteilung des Bergwerkarbeiterbundes, die die grösste Zahl der gewerkschaftlich organisierten Mitglieder umfasste, am meisten Erfolg.

Am Anfang des Jahres 1920. setzten die Arbeiter des Tuzlaer Bergwerksgebietes entschlossen den früher begonnenen Kampf für die Besserung ihrer ökonomischen Lage fort, was sehr schnell zu offenen Konflikten mit den Arbeitgebern führte. Diese versuchten dann mit verschiedenen Zwangsmassnahmen und Repressalien die Bewegung und Arbeiteraktionen zu verhindern. Jedoch, trotz aller gegebenen Hilfe und Unterstützung der gesamten politischen Behörden erlebten die Arbeitgeber durch die Entschlossenheit und Einigkeit der Arbeiter in meisten Fällen nur Misserfolge. Das bezeugen auch zahlreiche und gut organisierte Arbeiteraktionen, wobei die Arbeiter ihre Anforderungen für eine bessere ökonomische und politische Lage stellten. Es ist nicht ohne Bedeutung hervorzuheben, dass in diesem Zeitraum an vielen Versammlungen und anderen Arbeiteraktionen neben den Arbeiter auch eine grosse Zahl der Dorfbewohner teilnahm, was jedenfalls den Kampf der Arbeitermassen für bessere Lebens — und Arbeitsbedingungen eine neue Dimension und Qualität verleiht.

Der immer grössere Einfluss, den die sozialistische Arbeiterpartei Jugoslawiens (der Kommunisten), von der anderen Hälfte 1920. die Kommunistische Partei Jugoslawiens, auf das Tuzlaer Bergwerksgebiet ausübt hatte auch eine bessere Organisation der Arbeiter und deren Aktionen zur Folge.

Das kam besonders gelegentlich der Festlichkeiten des Arbeiterfeiertages — des 1. Mai 1920. zum Vorschein, an denen etwa 7.000 Arbeiter aus Tuzla, Kreka, Lukavac und anderen Ortschaften des Tuzlaer Bezirkes teilnahmen. Ausserdem soll auch der sehr bedeutende Erfolg der revolutionären Arbeiter und Gewerkschaftsbewegung des Tuzlaer Proletariats bei den Novemberwahlen für die Konstituante hervorgehoben werden. Bei den Wahlen, die am 28. November 1920. abgehalten wurden erhielt die Liste der Kommunistischen Partei im Tuzlaer Bezirk 3,685 Wählerstimmen und ihr Listenträger für diesen Bezirk — Mitar Trifunović wurde zum Abgeordneten des Parlaments erwählt. Dieser Erfolg bei den Wahlen war ohne Zweifel die Folge des Einflusses, den die Kommunistische Partei Jugoslawiens auf dem Gebiet des Tuzlaer Bezirkes, besonders aber in Tuzla, hatte.

Im Tuzlaer Bergwerksrevier brach am 22. Dezember 1920. der Streik der Bergwerkarbeiter aus der sich bald auch auf andere Bergwerkszentren in Bosnien und der Herzegovina verbreitete. Dieser Streik der Bergarbeiter diente den Böhördern als Anlass zur offenen Waffenintervention gegen die Bergleute und ihre Familien. In diesen Kämpfen wurden im Tuzlaer Gebiet sechs Bergleute von den Behörden getötet und 2.000 verhaftet. Weiterhin wurden 350 Bergleute bei dem Gericht verklagt. Zum Tods wurde Jure Ke-rošević verurteilt (diese Strafe ist dann später auf den Druck der öffentlichen Meinung hin zu 20 Jahren Haft umgewandelt worden), während 16 Bergleute zu verschiedenen Freiheitsstrafen verurteilt wurden.

Das Ende des Stiks der Bergleute in Bosnien und der Herzegovina, das als sogenannter »Husino Aufstand« (»Husinska buna«) bekannt ist, bedeutete einen Wendepunkt für die revolutionäre Arbeiterbewegung im Lande. Dieser Streik hat direkten Anlass zur Kundgebung der »Obznana« vom 29/30. Dezember 1920. gegeben, womit die Kommunistische Partei Jugoslawiens und andere Arbeiterorganisationen als illegale erklärt wurden. Damit wurde für eine längere Zeit mit Gewalt die weitere Entwicklung der revolutionären Arbeiterbewegung und ihrer Organisationen unterbrochen, jedoch nicht aber der Kampf der Arbeiter um die Verwirklichung ihrer Ziele.

Dževad Pašić

STRAJK RUDARA KREKE I ORUŽANI OTPOR NA HUSINU 1920.

Jedan od najkrupnijih događaja u Tuzli i čitavoj Bosni i Hercegovini od maja do septembra 1919. godine vezan je za akciju rudara Kreke. Kao svugdje u zemlji i u Tuzli su vlasti zabranile proslavu Prvog maja, ali su je rudari i ostali radnici Tuzle održali. Povorka sastavljena od nekoliko hiljada rudara i ostalih radnika iz Kreke, Solane i drugih preduzeća prodefilovala je kroz radničko naselje u Kreki, pa se zatim uputila prema centru Tuzle i ponovo vratila u Kreku. Prema sjećanju Marjana Divkovića Sirovice, koji je po direktivi Mitra Trifunovića Uče nosio proletersku zastavu, može se zaključiti da je Mitar Trifunović Učo bio u prvim redovima ove povorke, a osim toga i najviše se brinuo o uspjehu ovog poduhvata. Marjan Divković, aktivni učesnik Husinske bune, u vezi s tim kaže: »Znam da je Mitar Trifunović Učo bio prišao meni i rekao: 'Sirovice ti ćeš nositi zastavu, a pomoće ti Mrkić Božo, Marjanović Mijo i Đulović Mujo. Samo vodi računa, jer će kroz Tuzlu pokušati da nam zastavu otmu'. I nešto dalje dodaje: »Zastava je kupljena u Češkoj, za 7.000 kruna, a na njoj je bio srp i čekić sa izvezenim riječima: 'Proleteri svih zemalja ujedinite se'«.

Odmah poslije toga događaja rad sindikalne organizacije je zabranjen, zatim je na zahtjev rudarske uprave a i po svojoj inicijativi, policija prišla hapšenju pojedinih radnika. Pozvala je sa posla 15 rudara pod izgovorom da im nešto saopšti i zatvorila ih. Poslije 5. maja 1919. godine iz radničkih stanova izbačeno je 47 porodica, dok je 37 radnika protjerano.² Na sam 5. maj ostali rudari produžili su da rade, ali su istovremeno tražili da im se drugovi puste iz zatvora. Kada im je odgovorenio da neće biti pušteni, počeli su sa štrajkom ili pasivnom rezistencijom. Da je ova »pasiva« već od samog početka poprimila vrlo oštре forme, potvrđuje činjenica da ju je provodilo preko 1.000 rudara, koji su se pokazali odlučni i solidarni u obrani ne samo prava na proslavu Prvog maja već i rada sindikalne organizacije i svakog radnika pojedinačno. Ako je 1919. godina važna kao godina velikih događaja, kako svjetskog tako i opštej jugoslovenskog značaja, ona je utoliko važnija za radnički pokret, jer je u toj godini, krajem aprila 1919. godine, formirana SRPJ (K), odnosno KPJ. Prema tome, štrajk rudara Kreke može se smatrati jednom od prvih akcija jugoslovenskog proletarijata poslije formiranja KPJ.

Djelovanje rudara Kreke i ostalih radnika Tuzle imalo je poseban značaj za tuzlanski kraj u cjelini. Ovo se najbolje vidi iz jednog izvještaja načelnika okruga tuzlanskog, upućenog Vladi u Sarajevo. U njemu se može pročitati ovo: »Uopšte socijalistička stranka je u ovom okrugu najaktivnija, naročito u Tuzli i Kreki gdje ima dosta radničkog svijeta. Svojom agitacijom oni su u mjesecu aprilu, pa i sad (u maju — primjedba naša) zadavali dosta posla političkim vlastima.«³

Pasiva je bila potpuna. Dok je u avgustu 1918. godine proizvodnja iznosila 264.000 mte, oktobru 161.000 mte, novembru 121.000 mte, decembru 122.000 mte, januaru 1919. godine 124.000 mte, februaru 159.000 mte, aprilu 148.000 mte, već u maju mjesecu, kada su počeli progoni radnika, produkcija je pala na 40.000 mte.⁴ Svega deset štrajkbrehera ostalo je da radi u rudniku. U pasivi su bili i solanski radnici, tako da su proizveli 400 vagona soli manje, što je, prema tadašnjoj valuti, pričinilo štetu od 4.000.000 kruna. U svom izvještaju od maja 1919. godine, ministru unutrašnjih djela Svetozaru Pribićeviću, predsjednik Zemaljske vlade u vezi sa pasivom kaže: »Situacija u Kreki krenula je na gore. Pasivna rezistencija izmetnula se u štrajk, a radnici sprečavaju pristup seljanima, koji bi htjeli primiti posao na ugljeniku.... Shodne mjere su odredene, osobito se deložiraju familije svih štrajkača, a svi oni koji su na smetnji uspostavi normalnih prilika, protjeraće se sa familijama u zavičaj, među ovima i veći broj čehoslovačkih pripadnika, jer inače neće biti moguće uspostaviti mir i poredak.«⁵

Tvrđenje da je pasiva bila potpuna može potkrijepiti i drugi izvještaj Ministarstva šuma i ruda koji je poslan kao odgovor na pritužbe Radničke komore o progonima radnika. Za pasivu se u njemu kaže: »To nije bio rad po propisu kako se obično nazivlje pasiva nego upravo napad. Svi su rudari došli na svoj posao, ali mjesto da rade ostali su na radnim mjestima u jami ili napolju ili stajali skrštenih ruku cijelih osam sati.«⁶

Vlasti i uprava rudnika, da bi povećala proizvodnju uglja, za kojim se osjećala velika potreba, zaposlili su kao kopače i same nadglednike. Njihov rad nije mnogo uticao na izmjenu stanja, jer su količine uglja proizvedene njihovim radom bile sasvim nedovoljne da podmire postojeće potrebe. Često su ugalj kopali na onim mjestima gdje ga je najlakše bilo dobiti, tako da su svojim neplanskim radom zaobilazili pojedine slojeve u kojima je ostalo zatrpano po 50 vagona uglja. Zbog takvog rada dolazilo je do klizanja i oburvavanja zemlje i izbijanja vatre na pojedinim mjestima, a ako se svemu tome doda slaba mehanizacija u rudniku, nedostatak dobrih šina i vagona za transport i slabo sprovedena kanalizacija u jamama i hodnicima, onda se može utvrditi da je ovakvim radom rudnik bio prilično upropasten.

Pošto se na ovaj način nije mogao nadoknaditi nedostatak u uglju, Upravi rudnika nije ostalo ništa drugo nego da potraži radnike na drugoj strani. U Bosni i Hercegovini ih nije mogla naći s obzirom na činjenicu da su ovaj štrajk rudara Kreke podržavali svi radnici ove pokrajine. Da bi se ipak na neki način obezbijedila radna snaga, Uprava rudnika je poslala štrajkbrehera Eduarda Serbeca u Sloveniju da otuda dovede rudare Slovence u Kreku. Štrajkbreher Šerbec, koristeći se lažima i primamljivim obećanjima koje je davao rudarima u Sloveniji, uspio je da privoli na dolazak u Kreku oko 200 rudara Slovenaca. U početku na rudare Slovence štrajkači Kreke su gledali kao na štrajkbrehere, ali se nešto kasnije ispostavilo da Slovenci prije dolaska nisu bili obavješteni o bilo kakvom štrajku rudara Kreke. Nije trebalo mnogo pa da se i rudari Slovenci solidarišu sa rudarima iz Kreke.

Život otpuštenih radnika i onih koji su bili protjerani u svoja za-vičajna mesta bio je vrlo težak. Redovna je pojava bila da se otpušteni radnici nisu mogli zaposliti u drugim preduzećima. Vlasti su ih onemogućavale na taj način što su upravama preduzeća slale »crnu listu« s imenima takvih radnika. Šefovi su obično zagledali u »crnu listu«, pa su takvim radnicima, kada bi došli da traže posao, odgovarali »Nema posla za vas«. Dvadesetorici radnika koji su bili nakon izvjesnog vremena pušteni iz zatvora vlasti su izdale posebne legitimacije s naznakom da su boljševički agenti, pa ih niko nije mogao primiti na rad. Takvi i slični postupci bili su česta praksa organa vlasti i njene policije.

I pored zabrane rada sindikalne podružnice, aktivnost socijalističkih snaga osjetila se još u vrijeme štrajka. Prva Skupština radnika održana je 6. jula 1919. godine. Prisustvovalo joj je oko 2000 radnika, kao i 200 ranije pristiglih rudara Slovenaca. U ime slovenačkih rudara, Drago Željeznik je izrazio punu solidarnost s rudarima Kreke. Govorio je i Mitar Trifunović Učo. Na njegov prijedlog skupština je prihvatala više sasvim određenih zaključaka. Tom prilikom je konstatovano da progoni radnika i njihovih organizacija nisu imali nikakvog opravdanja i da im je jedini cilj bio da se oslabe radničke organizacije. U zaključcima koji su tom prilikom doneseni traženo je od Vlade da ne smeta povratku svih neopravdano protjeranih radnika, kao i da odmah pusti iz zatvora pozatvarane radnike i funkcionere radničkih organizacija. Od Uprave rudnika i Solane zahtjevano je da se u roku od deset dana prime na posao svi radnici koji su otpuštani kao povjerenici ili odbornici radničkih organizacija, te da se odmah radnicima vrati njihov radnički dom i nadoknadi pričinjena šteta u njemu. U odnosu na slovenačke rudare traženo je da im se daju pristojni stanovi i onakve nadnice koje su im obećane prilikom zapošljavanja.

Na narednoj skupštini od 20. jula 1919. godine osuđena je intervencija četrnaest kapitalističkih zemalja na mladu Sovjetsku republiku, koja je imala za cilj uništenje tekovina prve socijalističke dr-

žave u svijetu. Osim ove skupštine, na inicijativu mjesne organizacije KPJ, u Tuzli je 28. jula 1919. godine održan veliki narodni zbor. U rezoluciji koja je tom prilikom donesena, između ostalog, energično je zahtjevano da se odmah održe izbori za ustavotvornu skupštinu, i to na osnovu opštег, jednakog i slobodnog prava glasa za sva lica od 20 godina života pa dalje, kako bi se po izboru ustavotvorne skupštine donio ustav na načelima najširih demokratskih i građanskih prava i sloboda.

Protesti i odlučeno držanje radnika štrajkača u Kreki, podrška najvećeg dijela bosansko-hercegovačkog proleterijata, te intervencija povjereništva Radničke komore kod Ministarstva za rude i šume, prisilili su ovo ministarstvo da izda u avgustu 1919. godine naredbu da se otpušteni radnici vrate na posao. Tu naredbu Vlada u Sarajevu nije odmah izvršila, već je obrazovala komisiju od sedam članova u kojoj su bila i dva radnička predstavnika. Većina u komisiji bila je pristrasna, a materijal protiv radnika u ime Zemaljske Vlade iznosio je ing. Belančić. Komisija je ostala u Kreki tri dana, i tom prilikom je izvršila pregled rudnika. Kako većina članova komisije nije htjela da čuje mišljenje rudara o njihovom životu i stanju u rudniku, radnički predstavnici su se odvojili radi konsultacije s ostalim rudarima. I onda kada su većini komisije s ing. Belančićem pojedini rudari u prolazu govorili da se ugalj nepravilno kopat, on im je odgovarao: »Šta ti znaš. Ti nisi stručnjak.«⁷ A na drugom mjestu, na primjedbe rudara da se zbog vode i pritiska ugalj ne može kopati u većim količinama, odgovarao je: »Ugalj nam treba i mora se kopati bez obzira na posljedice.«⁸ Ovakav odnos predstavnika Zemaljske vlade pokazuje do koje je mjere bio razvijen sistem kapitalističke eksploracije u rudniku.

Pa i onda kada je komisija donijela zaključak da se izvjestan broj otpuštenih radnika ponovo vrati na posao, Uprava rudnika ostala je pri svom stavu, odnosno nije povratila nijednog radnika na posao. Kako je ubrzo ova komisija bila raspушtena iako nije obavila posao oko ispitivanja i sredivanja stanja u najvažnijim rudnicima Bosne i Hercegovine, radnički predstavnici uložili su protest predsjedniku Zemaljske vlade, koji, kao i komisija, stvar ne rješava nego je još više komplikuje. I u vezi s tim »Glas slobode« piše: »I dok to on zavlaci, dotle radnici ostaju bez zarade i hljeba. Njihove porodice gladne propadaju u najgorim bolestima. A sirota dječica voljom bosanskih dahija u novoj Jugoslaviji, umiru bolesna, bosa i gola, žedna i gladna. Ona koja ostaju vode po prošnju slijepi i iznakažene rudarske radnike, koji su služeći godinama stvarali bogatstvo čiji dobar dio u svojim rukama drže današnji vlasnici.«⁹

Početkom septembra 1919. godine rudarska uprava u Kreki objavila je naredenje Ministarstva šuma i ruda kojim je trebalo vratiti sve radnike na posao, osim 29 rudara koje su vlasti evidentirale kao prevratničke elemente. Tako su, na kraju, rudari Kreke svojom

upornom borbom i odlučnim držanjem prisilili režim na popuštanje. Na ovaj način bila je dobijena jedna velika pobjeda, koja je uslovila donošenje odluke o legalnom radu sindikalne organizacije u Kreki.

Za radnički pokret Jugoslavije Husinska buna imala je veliki značaj. Ona je bila rezultat prethodnih akcija rudara Kreke i radničke klase čitave Jugoslavije. Posmatrana i ocjenjivana s tog stanovišta, ona istovremeno predstavlja jedan revolucionaran oružani okršaj radnika i seljaka vladajućom buržoazijom. Husinska buna bila je odraz zaoštrenih suprotnosti između rada i kapitala u novostvorenoj državi — Kraljevini SHS, koja od svog nastanka pa do svog kraja ne rješava nijedno pitanje; nacionalno, socijalno i druga.

Prvi važniji oružani sukob s režimom i vladajućom buržoazijom odvijao se ovako.

Neposredno po završetku četvoromjesečnog štrajka u Kreki, u oktobru 1919. godine rudari Bosne i Hercegovine postavljaju zahtjeve da im se povećaju nadnice prema tadašnjem stanju skupoće. Do pregovora je došlo tek u februaru 1920. godine i u ugovoru koji je bio zaključen sa Zemaljskom vladom 16. februara 1920. godine bilo je predviđeno da se nadnice povećaju za 70%, a ne za 170%, koliko bi ih, u stvari, trebalo povećati, s obzirom da su cijene životnih namirnica u vremenu od oktobra 1919. do februara 1920. godine skočile za daljih 100%. Nadnica jednog kopača i kvalifikovanog radnika iznosila je tada 29 kruna, a zgrtača uglja 17 kruna. I poslije sklapanja ovog ugovora cijene su i dalje skakale i prema zvaničnim podacima od februara do aprila 1920. godine skočile su za daljih 75%. Zbog skupoće i pogoršanja životnih uslova rudarski radnici polovinom 1920. godine pomicaju na štrajk. U vezi s ovim »Glas slobode« piše slijedeće: »Stavlja se do znanja svim podružnicama Saveza rudarskih radnika koji putuju radi traženja rada, da ne dolaze u Bosnu, jer su rudari u Bosni pred pokretom.¹⁰ Do sklapanja novog kolektivnog ugovora između Saveza rudarskih radnika i Rudarskog odsjeka Zemaljske vlade došlo je 21. jula 1920. godine. U ugovoru koji je stupio na snagu 1. avgusta 1920. godine, između ostalog, stajalo je i ovo: »Ovaj sporazum stupa 1. avgusta 1920. godine na snagu, te se od obih ugоварajućih stranaka imade lojalno pridržavati. Njime se ukidaju sve prijašnje odredbe, ugovori i narrede, koje stoje u protuslovlju sa njegovim ustavovama. Svaka tri mjeseca, računajući od dana kada ovaj ugovor stupi na snagu, imaju se obje ugavarajuće stranke, bilo na inicijativu rudarskih radnika, bilo na inicijativu Rudarskog odsjeka Zemaljske vlade sastati u svrhu eventualne revizije ovog sporazuma, naročito ako bi nastupilo osjetno skakanje ili padanje cijena životnim namirnicama.¹¹ Kako su u toku tri mjeseca, od dana stupanja na snagu ugovora, cijene životnih namirnica znatno skočile, Savez rudarskih radnika zatražio je nove pregovore radi revizije ugovora. Pregovori su vođeni 15. novembra i 9. decembra 1920. godine, ali su zbog nepopustljivog stava Zemaljske vlade prekinuti. Radnici su tražili da im se nadnice povećaju sraz-

mjerno povećanju troškova života, što je, uostalom, bilo predviđeno u ugovoru od 1. avgusta 1920. godine. Da bi onemogućili bilo kakvo podmetanje i optuživanje rudara i njihovih organizacija da su oni izazivači štrajka, predstavnici Saveza rudarskih radnika otišli su u Ministarstvo šuma i ruda i Ministarstvo za socijalnu politiku i od njih tražili da natjeraju Rudarski odsjek Zemaljske vlade da poštuju ugovor koji je zaključen 1. avgusta 1920. godine. Međutim, rudarski predstavnici dobili su od pomenutih ministarstava odgovor da oni nisu nadležni da natjeraju Rudarski odsjek bosanske vlade da poštuju ugovor, odnosno da ispunji zahtjeve rudarskih radnika. U vezi s ovim »Glas slobode« piše: »Kad sutra rudarski radnici stupe u štrajk, ne zbog toga što hoće, već zbog toga što moraju, što su natjerani od same vlade, od same države, onda će to isto Ministarstvo šuma i ruda, koje je izjavilo da je nenadležno, da interveniše, kad se tiče radničkih interesa, onda će sama Vlada, sama država — poslati svoje žandarme, svoju vojsku i narediti da se na buntovnike puca. Ko je sada, gospodo razbojnici, taj koji gura rudarske radnike u štrajk.¹²

Suočeni sa sve većim siromašnjem rudarskih radnika i već poznatim stavom Zemaljske vlade, 20. decembra 1920. godine, dan uoči objavljivanja štrajka, predstavnici Saveza rudarskih radnika otišli su ponovo u Rudarski odsjek Zemaljske vlade u Sarajevo ne bi li u posljednjem trenutku dobili tražene povišice. Tom prilikom iznijeli su težak položaj rudarskih radnika i podnijeli pismenu predstavku sa svojim zahtjevima. Tvrđili su da su cijene skočile od 1. avgusta do 1. novembra 1920. godine za oko 60%, a od 1. novembra do 20. decembra za daljih 20% ili ukupno 80%. Na osnovu upoređenja cijena životnih namirnica, odjeće i obuće od 1. avgusta sa cijenama od 1. novembra zatražili su da se temeljna nadnica zajedno sa skuparskim doplatkom poveća za 30% predradnicima, kopačima, pomoćnim kopačima i sličnim kategorijama u Solani i u Željezari u Varešu, a 40% majstorima i kalfama i 45% nekvalifikovanim radnicima. Za ispunjenje ovih zahtjeva Rudarskom odsjeku Zemaljske vlade postavljen je rok od 24 časa, a kako on to nije izvršio, 21. decembra 1920. godine u 14 sati proglašen je opći štrajk rudara Bosne i Hercegovine. Istog dana, tri sata kasnije ili u 17 sati stigao je odgovor Zemaljske vlade i u njemu su bili uglavnom odbijeni zahtjevi radnika. U svom odgovoru Vlada je negirala argumentaciju Saveza rudarskih radnika o skakanju cijena, ističući da su cijene porasle od 1. avgusta do 1. novembra 1920. godine samo za 15—20%. Nudila je povećanje nadnica za 10% predradnicima, kopačima, pomoćnim kopačima i sličnim kategorijama, te majstorima i kalfama 20%, a svim ostalim radnicima 15%. Vlada nije pristala ni na povećanje uglja rudarima do one količine koju su dobijali činovnici, niti je usvojila zahtjev da se radnici ne otpuštaju s posla sve dok se razlozi za otpuštanje svestrano ne ispitaju. Odbijajući ovaj zahtjev, Vlada je nastojala da očuva svoj »službeni red«, tj. praksu čijom

primjenom je mogla bez provjere podataka u svako doba otpustiti radnika sa posla. Između ostalog, vrlo je interesantan jedan podatak u pogledu vodenja pregovora sa Zemaljskom vladom. Naime, radnici su tražili formiranje paritetnih kontrolnih odbora, koji bi imali zadatak da kontrolisu proizvodnju uglja u rudnicima. Vlada je odbila i ovaj zahtjev. Ona se bojala radničke kontrole zato što bi ona otkrila niz zloupotreba u rudnicima. Sasvim je razumljivo da je Savez rudarskih radnika Jugoslavije odbio odgovor Vlade kao neosnovan i neprihvatljiv za radnike.

Od 22. do 24. decembra 1920. godine štrajkom su bili obuhvaćeni gotovo svi rudnici uglja u Bosni i Hercegovini, a naročito ovi: Kreka, Zenica, Kakanj, Breza, Mostar, Banja Luka, Lješnjani i drugi. Massovnost i istovremeno stupanje u štrajk potvrđuju zaključak da je štrajk bio dobro organizovan i da su rudari u njega stupili čvrsto riješeni da istraju do kraja. Da štrajk ne bi bio ugušen silom i da bi se što prije i što bolje okončao, predstavnici radnika otišli su drugi dan štrajka ili 23. decembra povjereniku za socijalnu politiku, a zatim, zajedno s njim, predsjedniku Zemaljske vlade dr Milanu Srškiću. Još dok su predstavnici radnika bili kod povjerenika za socijalnu politiku iznijeli su da štrajk ima ekonomski karakter i da mu je cilj poštivanje realne nadnica i dogovora koji je utvrđen kolektivnim ugovorom od 1. avgusta 1920. godine. Međutim, kada su delegati zajedno sa povjerenikom za socijalnu politiku otišli Miljanu Srškiću, predsjedniku Zemaljske vlade, on je odmah izjavio da ovaj razgovor smatra privatnim, jer on ne može da pregovara s delegatima štrajkača. Izjavio je da štrajk ima politički karakter i da će ga Vlada silom ugušiti. Delegati rudarskih radnika na ovo su odgovorili: »Za sve naše štrajkove, koji su bili ekonomskog karaktera, govorilo se od vlasti da su čisto političkog karaktera, pa to se veli i za ovaj naš štrajk. Mi i ovog puta izjavljujemo da je ovaj štrajk rudarskih radnika čisto ekonomskog karaktera, što odmah dokazujemo nepobitnim faktorom: neka Zemaljska vlada usvoji naš predlog kojim se traži regulisanje nadnica rudarskih radnika, i toga će se momenta štrajk svršiti. Što se pak tiče ovog drugog, da ćete štrajk silom ugušiti, time ćete postići druge stvari: prvo, još jednom više ćete dokazati da je Jugoslavija najreakcionarnija zemlja na svijetu, i da država kao poslodavac, smatra radnike u svojim privrednim preduzećima ne kao slobodne, savremene najamne radnike, već kao srednjovjekovne robe i drugo, ovakvom vašom reakcionarnom i nasilničkom politikom potpuno ćete uništiti rudnike u Bosni i Hercegovini.«¹³

Odgovor Milana Srškića bio je odgovor čovjeka koji ne vodi nikakvog računa o mišljenjima i zahtjevima druge strane. To je bio odgovor jednog reakcionara jedne tek stvorene reakcionarne države, kojoj je stalo samo do toga da na račun povećane eksploracije radničke klase i prirodnih bogatstava zemlje obezbijedi kapitalističkoj državi i njenoj nezajažljivoj buržoaziji veće učešće u profitima. Da

je to tačno, dovoljno je ukazati na to da je Srškić odgovorio delegatima rudarskih radnika da Vlada raspolaže sa dovoljno mašinskih pušaka i da će znati pomoći njih zaštititi svoj autoritet. Dodao je da će hapsiti i same komunističke poslanike koji budu agitovali za štrajk. Razgovor sa delegatima završio je ovim riječima: »Jedini je izlaz za radnike da se odmah vrate na posao, pa onda da se povedu pregovori.«

Na ovaj način je posljednji pokušaj sporazuma propao i štrajk je nastavljen. U svim važnijim rudnicima ugajl se više nije proizvadio. Oko četrdeset putničkih vozova prestalo je da radi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, a štrajk je pogodio i neke industrijske grane. Situacija je postala od samog početka teža, jer su 18. decembra 1920. godine u štrajk stupili rudari Slovenije. U obje pokrajine, u Sloveniji i u Bosni i Hercegovini, štrajkom je bilo obuhvaćeno oko 18.000 rudara. Vlast je, da bi unijela razdor među rudare, povela pregovore s rudarima iz Slovenije, ali to nije učinila i sa bosansko-hercegovačkim rudarima. Buržoaska štampa i bosanska vlada našle su se na istoj liniji djelovanja. Dok bosanska vlada hapsi komunističke poslanike, kao Duru Đakovića, na drugoj strani buržoaska štampa širi laži kako bi unijela pometnju i izazvala rascjep među rudarima. Crkva je na znak Vlade, kao što je to uvijek u ovakvim momentima radila, agitovala služeći se izvrтанjem činjenica. Anatemisala je komuniste i prijetila svakom onome ko se ne vrati na posao crkvenim prokletstvom. Ni beogradска Vesničeva vlada nije ostala skrštenih ruku. Ona je 25. decembra 1920. godine objavila uredbu o militarizaciji i time pogazila pravo na štrajk. Ovaj napad buržoaske države na radnička prava izazvao je protest i negodovanje kako štrajkača tako i cijelokupne napredne javnosti u zemlji i inostranstvu. Ako svemu tome pridružimo politiku bosanske vlade i njeni više puta ponovljeno upozorenje da će štrajk silom ugušiti, kao i to da je odmah po izbijanju štrajka Rudarski odsjek Zemaljske vlade poslao šifrovano telegramsko uputstvo rudarskim upravama Bosne i Hercegovine o tome kako treba da postupaju sa štrajkačima koje, ako se ne vrate na posao u roku od tri dana, mogu otpustati s posla i iseljavati iz državnih stanova, onda se sasvim sigurno može tvrditi da je ova politika išla za nasilnim gušenjem štrajkača bosansko-hercegovačkih rudara. Osim toga i mjesne vlasti su doabile naredenje da mogu protjerati istaknute štrajkače u njihova zavičajna mjesta, a da bi taj posao uspješno obavile, u tome im pomažu rudarske uprave sa svojim crnim knjigama ili spiskovima organizovanih radnika.

Pokušaji buržoaske štampe, vlasti i crkve da raspale mržnju naroda protiv rudara-štrajkača ostali su bez ikakvog efekta. Paralelno s ovim vlasti su zabranjivale radničke skupove, zatvarale radničke domove i konzume, izbacivale porodice radnika iz radničkih stanova itd. Samo u Brezi bile su izbačene na ulicu 24. porodice. Bilo je toga i u Zenici, a među izbačenim našli su se starci, žene i djeca.

Osim ovih mjera, a u cilju produženja proizvodnje, vlasti su slale žandarme da silom dotjeraju rudare na posao. Pošto oni bježe, na rad u rudnike nasilno su dovođeni seljaci iz okolnih sela i kažnjenci iz zatvora. Propali su pokušaji da se uz upotrebu nestručne radne snage proizvodnja nastavi.

Dosljedna svom stavu, Vlada u Beogradu donijela je 29. decembra 1920. godine Obznanu, kojom je zabranjen rad komunističkih organizacija, rasturanje radničke štampe, postojanje radničkih domova itd. Nastaje period hapšenja i progona komunista i svih naprednih elemenata u zemlji.

Izloženi gruboj eksploataciji, neobezbijedeni osnovnim životnim namirnicama, obućom i odjećom, rudari Kreke složno i disciplinovano su primili 21. decembra 1920. godine uveče obavijest o stupanju u štrajk. Sutradan, 22. decembra, pred direkcijom iskupilo se nekoliko stotina rudara. Direktor rudnika Veselski obavijestio je o tome okružnog načelnika Dimitrija Grundića i pukovnika Jovana Petrovića, komandanta mjesta, koji zajedno sa Veselskim prisustvuje pregovorima s predstavnicima rudara. Veselski je nudio rudarima ono što je ranije ponudila Zemaljska vlada. Rudari na čelu s Franjom Rezačem, predsjednikom Podružnice rudarskih radnika i vodom delegacije, odbili su ponudu direktora rudnika. Tada je Veselski saopštio rudarima da će svi oni koji se ne vrati u roku od tri dana na posao biti izbačeni iz rudarskih stanova. U kancelariji u kojoj su vršeni pregovori okružni načelnik Grundić je rekao da će strance protjerati preko državne granice, a one koji nisu iz tuzlanskog sreza u njihova zavičajna mjesta.

Radnicima koji su se 22. decembra 1920. godine iskupili pred direkcijom rudnika Franjo Rezač je, po napuštanju kancelarije, održao govor u kojem je protestujući ukratko izložio ono što je čuo za vrijeme pregovora. Odmah iza toga nezadovoljni radnici uputili su se u Radnički dom u Kreki, gdje su održali zbor i proglašili štrajk. Na zboru je govorio i Đorđe Andelić, tadašnji sekretar KPJ za tuzlansku oblast. Za vrijeme zbora među prisutnim vladalo je jedinstvo. Svi su bili za štrajk jer su smatrali da će samo na taj način obezbijediti bolje nadnlice i bar, donekle, popraviti svoj ionako težak ekonomski položaj. Policajci poslani da uhapse govornike koji su pozivali rudare na disciplinu i jedinstvo nisu mogli izvršiti svoj zadatak.

Drugi dan štrajka, tj. 23. decembra, protekao je u znaku vršenja odgovarajućih priprema. Toga dana je održan u Radničkom domu sastanak Upravnog odbora Podružnice rudarskih radnika, radničkih povjerenika iz rudnika i istaknutih rudara koji su stanovali u okolnim selima. Ovo je bio posljednji sastanak kojim je rukovodio Franjo Rezač kao predsjednik Podružnice rudarskih radnika. Među prvim, njega je pogodila ona mјera vlasti o protjerivanju stranaca, tako da je odmah poslije ovog sastanka kao čehoslovački gradanin bio protjeran iz Jugoslavije. Iz bojazni da rudari zajedno sa svojim po-

rodicama ne budu izbačeni iz državnih stanova, na ovom sastanku je zaključeno da se sve radničke porodice iz tih stanova presele u okolna sela u kuće rudara-seljaka. Riješeno je takođe da se osnuje fond za pomaganje štrajkača. Sredstva za ovaj fond trebalo je prikupiti od rudara-seljaka, gradana simpatizera i radnika iz Tuzle. Dok su među prisutnim pri razmatranju ovih pitanja imali istovjetna mišljenja, s prijedlogom, koji su dali neki radnički povjerenici, da se pruži otpor žandarmeriji ako dode na silu kupiti i tjerati u zatvor ili na rad rudare-štrajkače, nisu se svi složili. Protiv ovog prijedloga bio je Đorđe Andelić, tako da na ovom sastanku nije bila donesena nikakva odluka u tom pogledu. U vezi s tim evo šta kaže sam Đorđe Andelić za vrijeme saslušanja na sudu: »Iz istih razloga pozvao sam rudare iz sviju sela u radnički dom u Tuzli i njima sam kazao, da se saopštiti rudarima da ni u kom slučaju ne stvaraju oružani otpor prema predstavnicima vlasti kad oni dođu da traže strance«.¹⁴ Do realizacije usvojenih zaključaka došlo je 24. decembra. Ne čekajući da Uprava rudnika uz pomoć žandarma izbací rudare iz radničkih stanova, ranije osnovani Odbor je uz veliku pomoć rudara-seljaka izvršio preseljenje oko 45 porodica u selo Husino, koje je od Tuzle udaljeno oko 8 km. Narednih dana, tj. 25. i 26. decembra preseljeno je još oko 60 porodica, većinom slovenačkih rudara, u Lipnicu, Morančane, Par Selo, Orašje i druga sela. Za ova tri dana povorka neobezbijedjenih, teško eksplorativnih rudara sa svojim porodicama kretala se u pravcu pomenutih sela ne znajući šta joj spremá jugoslovenska buržoazija. Preseljenjem i prihvatanjem rudarskih porodica bila je u punoj mjeri ostvarena i produbljena ranije uspostavljena veza između seljaka i radnika. I sami slabo obezbijedeni, seljaci su dijelili sa rudarima i svoje kuće i sve ono što se zaticalo u njima. Uzajamna solidarnost, opravdan revolt i jednih i drugih, spremnost i na ličnu žrtvu da bi se postigla kolektivna stvar — sve to karakteriše ove dane prije oružanog otpora.

Od svih zgrada u Husinu najinteresantnija je kuća Jure Ružića, koja i danas postoji. U njoj je bio smješten Upravni odbor podružnice, koji je po preseljenju u Husino preuzeo funkciju štrajkačkog odbora. Kuća Jure Ružića bila je u tim danima poznata kao »stab« štrajkača, a njegov šljivik »Ružića bašča« kao mjesto gdje su se održavali zborovi i savjetovanja. Upravni odbor podružnice održao je 25. decembra svoj prvi sastanak u Husinu. Među najistaknutije učesnike ovog i drugih sastanaka treba ubrojiti Karla Željeznika, rudarskog radnika iz Slovenije — člana KPJ, Ivana Bračuna i Franju Marića. Na sastanku je odlučeno da se u toku istoga dana, uveče, održi jedan zbor štrajkača i seljaka iz Husina, Lipnice, Morančana. Obavlještanje naroda iz okolnih sela izvršili su unaprijed određeni kuriri. Zbor je održan u staroj zgradbi Begovog konaka. Govorili su Željeznik, Ivan Bračun i Franjo Marić. Ćvrsto riješeni da istraju do kraja, a u slučaju da žandarmi dođu po štrajkače, skupljeni rudari i seljaci zaključiše da će ih razoružati. Još iste noći poslane su pat-

role u različite pravce da u slučaju dolaska žandarmerije izvijeste skup u »Ružića bašći«. U tu svrhu bili su utvrđeni odziv i lozinka. Naoružanje štrajkača i seljaka sastojalo se od nekoliko pušaka i revolvera, dok je većina bila naoružana hladnim oružjem kao sjekirama, vilama, kolcima itd. Skup od nekoliko stotina ljudi u »Ružića bašći« nije se razlazio ni narednih nekoliko dana. Na zboru od 26. decembra potvrđene su ranije donijete odluke.

Dok su se na ovaj način u selu Husinu razvijali događaji i pripremao otpor žandarima ukoliko dođu po Slovence štrajkače, doble je vlast u Tuzli prikupljala podatke o radnicima čije stalno zavičajno mjesto nije bila Tuzla. Na osnovu spiska dobijenog od Uprave rudnika, okružni načelnik Dimitrije Grudić je naredio sreskom načelniku da izradi 330 propusnica za protjerivanje svih nezavičajnih rudara iz Tuzle. Štrajkače Slovence trebalo je stražarno otpremiti do Slavonskog Broda i tu predati mjesnim vlastima koje bi ih na isti način otpremile dalje. Da bi se to izvršilo, okružni načelnik poslao je 26. decembra 1920. godine jednog policijskog pisara sa žandarmima da izvrši hapšenje i protjerivanje rudara. Međutim, kad su žandarmi sa pisarom došli u Kreku, nemalo su se iznenadili kad su ustanovili da u radničkim stanovima nema nikoga. Ne obavivši posao 26. decembra, isti policijski pisar došao je u Kreku s istim zadatkom 27. decembra. Zajedno s njim bilo je 12 žandarma i 8 policajaca, koje je poslao u određenim pravcima sa zadatkom da dovedu rudare »strance« u Kreku. Narednik Kovačević podijelio je žandarme u tri grupe. Jednu patrolu od šest ljudi uputio je u Lipnicu, drugu od tri čovjeka ostavio je u Bukiću, a treću od deset žandarma i policajaca poveo je sam u pravcu Husina. Došavši pred samo podne u Husino, narednik poslje žandarma Đorda Reljića sa dva policajca u mahalu Keroševića, a sam se uputi s ostalom sedmoricom kući seoskog kneza Bone Pejića. Knez je na dan prije vidio veliki skup naroda, ali mu, kako je sam govorio, nije pridavao veću važnost. Međutim, pokazalo se baš u toku ovog dana, tj. 27. decembra da su radnici i seljaci bili čvrsto riješeni da se odupru žandarmima ako ih oni napadnu. Toga dana u »Ružića bašći« bilo je prisustno oko 400 do 500 rudara i seljaka. U početku nisu ni pomicali da će toga dana doći u selo žandarmi, ali pred samo podne izvidnica od dva rudara dojurila je u »Ružića bašću« i obavijestila prisutne o dolasku žandarma. Masa od 400 do 500 ljudi, saslušavši izvidnicu, pojurila je u onom pravcu odakle je trebalo da dođu žandarmi. Napredujući u širokom frontu brojno jači, uspjeli su sa više strana zaobići i opkoliti žandarsku grupu. Vidjevši da su opkoljeni žandarmi prvi zapucaše. Na njihovu vatru i Husinjani odgovorile vatrom iz svojih pušaka i revolvera. Nasta povlačenje žandarma. Pritješnjeni sa više strana, u ovom oružanom okršaju bili su uhvaćeni i razoružani žandarmerijski narednik i jedan policajac. Ostali žandarmi, zaštićujući se vatrom iz pušaka, uspjeli su da pobegnu. Patrolu od tri čovjeka koju je predvođio žandarm Đorđe Reljić, Husinjani su napali u blizini Keroševića

mahale. Iznenadan napad Husinjana ubrzo je rastrojio žandarmerijsko-poličijsku patrolu. U borbi koja se razvila, jednom policijacu je ote-ta puška, ali je ipak uspio da pobegne u pravcu Kreke. Drugi je bio savladan i razoružan, da bi zatim bio otpremljen na čuvanje tamo gdje su se nalazila i ostala dva zarobljenika. Voda patrole žandarm Reljić pogoden je puščanim metkom u trbuš. Kako je rana bila ozbiljnije prirode, Husinjani su ga prenijeli u jednu kuću, a zatim ga je radnik Ilija Miljanović odvezao svojim kolima u tuzlansku bolnicu, gdje je istog dana umro.

Poslije sukoba sa žandarmerijsko-poličijskim snagama, istog dana, održan je zbor u »Ružića bašći«. Najveću aktivnost pokazao je Karlo Željeznik. On je održao govor u kome je pozivao prisutne da se ponovo odupru žandarmeriji ukoliko opet napadne selo. Iisticao je da imaju dovoljno oružja i da patrole čuvaju prilaze selu. Odlučivši se na otpor, oni su odmah preduzeli odgovarajuće mjere. Jednu grupu od 40 ljudi poveo je na brdo Osman Đulović, a drugu na drugu stranu Karlo Željeznik.

Žandarmi i policijaci koji su uspjeli da se povuku u Kreku obavijestili su policijskog pristava šta se dogodilo u Husinu, a on je odmah o tome izvjestio okružnog načelnika Dimitrija Grudića. Sauslušavši šta se dogodilo, načelnik Grudić je riješio da u krvi uguši otpor Husinjana. Još iste večeri, na njegov poziv, došlo je oko 40 žandarma iz raznih žandarmerijskih stanica tuzlanskog i brčanskog sreza. Zatražio je pomoć i od komande mjesta i odmah je dobio. Da bi što potpunije i uspješnije izveo ovaj poduhvat, pozvao je u pomoć i one kojima je vlast davala razne povlastice u trgovini i zanatstvu, a i posebne novčane nagrade za njihove usluge koje su činili režimu u borbi protiv radničkih organizacija. Oni su činili tzv. »narodnu gardu« koju je predvodio Risto Mihajlović Cinco, poznati provokator i kavгадija. Obavijestivši se od agenata o stanju u Husinu, položajima i naoružanju Husinjana, okružni načelnik Grudić naredio je još iste večeri, tj. 27. decembra pokret u pravcu Husina. U ovom pohodu učestvovalo je oko 50 žandarma, dva bataljona vojske i »gardisti«. Primakavši se nešto poslije pola noći Husinu, na žandarme i »gardiste« otvorila je puščanu vatru izvidnica Husinjana. Napredujući u širokom frontu, žandarmima i »gardistima« uspjelo je opkoliti a zatim i zarobiti ljudstvo iz ove izvidnice. Neprijateljski nastrojeni od ranije, »gardisti« i žandarmi htjeli su odmah na licu mjesta pobiti pohvatane radnike, ali ih je u tome sprječila vojska koja se s tim nije slagala. Vidjevši da imaju pred sobom udruženog neprijatelja, silu kojoj se oni onako slabo naoružani nisu mogli oduprijeti, Husinjani se poslije gubitka svoje izvidnice povukoše u selo, a zatim razidoše kućama. Na taj način, u zoru 28. decembra 1920. godine bio je u stvari slomljen otpor Husinjana, a u Lipnici narednog dana, 29. decembra.

Odmah poslije slamanja otpora Husinjana započeo je teror nad golorukim narodom. Još iste noći hvatani su rudari i svi oni na koje

je pala i najmanja sumnja da su učestvovali u Husinskoj buni ili je pomagali. U zlostavljanju rudara i seljaka, kao i njihovih porodica, naročito su se isticali »gardisti«. Brojno jači, oslanjajući se na silu i oružje koje su imali u rukama, »gardisti« su iste noći tukli mnoge seljake i rudare upotrebljavajući kundak, kolje i sve drugo što im se našlo u rukama. Kolona od oko 100 pohvatanih, ali i isprebijanih rudara i seljaka, kretala se u pravcu Tuzle. Teror i ostali oblici proganjanja Husinjana nije prestao ni narednih dana, odnosno mjeseci. U januaru 1921. godine Husino sa još nekoliko sela bilo je pod pravom opsadom. Žandarmi i »gardisti« uz pomoć vojske tražili su oružje i hapsili nove ljudе, da bi ih zatim sproveli u specijalno formirani logor. Tri dana iza slamanja Husinske bune, tj. 30. decembra 1920. godine uhvaćen je sa još 70 rudara i Juro Kerošević, mladi rudar iz Husina a koga su optužili da je u sukobu 27. decembra smrtno ranio žandarma Đorda Reljića. U vezi s tim Jure Kerošević kaže: »Na putu su mi napravili kapu od crvenog papira i po kaputu mi poredali slike Radića, Lenjina, Trockog i Ferdinanda. Putem su objašnjavali da su sve te slike nađene kod mene iako u kući nikad nisam imao slika.« Smisao je jasan. Naime, od samog početka htjeli su da ga prikažu kao glavnog krivca koga bez milosti treba zlostavljati i na kraju pogubiti.

Teroriziranje rudara i seljaka nije se na tome završilo. One noći kada su žandarmi prodrli u Husino, ubijen je rudar Blaško Kovachević. Drugog rudara, Grgu Tunjića, oca petoro djece, toliko su isprebijali da je od zadobijenih rana umro u tuzlanskoj bolnici. Oko 500 seljaka i rudara je zatvoreno, a 200 ih je na razne načine zlostavljano. Na osnovu zvaničnih podataka oko 45 ljudi bilo je tako zlostavljano da su mnogim od njih bila polomljena rebra, izbijeni zubi, unakazena lica itd. Taj broj bio bi vjerovatno veći da su svi otišli na ljekarski pregled. Osim ranije pomenuta dva rudara koja su bila ubijena u 1920. godini, tokom 1921. godine od posljedica tuče umrlo je još pet rudara, a u narednih nekoliko godina smrtnih slučajeva među pretučenim bilo je 25. Ako se uzmu u obzir ranije žrtve i one iz nekoliko narednih godina, onda se može tvrditi da su podlegli ranama ili bili ubijeni ukupno 32 čovjeka. Od samog početka neprijateljski stav prema rudarima imao je jedan dio režimski orientisanog građanstva. To su bili najčešće nacionalistički elementi ili oni koji su već ranije stekli posebne povlastice za uvozno-izvoznu trgovinu ili za rad u oblasti zanatstva. Međutim, ako je takav bio taj dio, najveći broj građana Tuzle saosjećao je s rudarima i nastojao da ih pomogne. Priličan broj takvih ljudi pomaže štrajkačke porodice u novcu, odjeći ili životnim namirnicama.¹⁵

Pohapšeni rudari bili su podijeljeni u tri grupe. Prvu su činili oni koji su kao najopasniji zadržani u zatvoru, u drugu su bili svrstani »stranci«, tj. svi oni koje je trebalo protjerati, a treću su grupu sačinjavali ranije uhapšeni a nešto kasnije pušteni da se brane iz slobode na suđenju. Protjerivanje »stranaca«, tj. preko 100 Slovena-

ca i nekoliko Čeha izvršeno je usred zime u januaru mjesecu, tako da su iza toga stanovi u radničkoj koloniji ostali prazni. Zbog ovakvog bezakonja koje je izvršeno nad rudarima dvojica komunističkih poslanika Mitar Trifunović Učo i Đuro Đaković, sa još četvoricom poslanika, uputili su 31. januara 1921. godine u Ustavotvornu skupštinu ministru šuma i ruda i ministru unutrašnjih djela jednu interpelaciju zahtijevaju da se izvrši skupštinska anketa, kako bi se o cijelom slučaju moglo raspravljati na prvom zasjedanju Ustavotvorene skupštine.

U toj interpelaciji, između ostalog, piše i ovo: »Preko 100 najboljih i najspremnijih rudara, Slovenaca, protjerano je u Slovenačku, nekoliko Čeha u Češku i masa drugih naših državljana u svoja mjesta rođenja. Poznato nam je da je u zatvorima bilo preko 400 rudarskih radnika i seljaka, među njima nekoliko žena i djece, da su u zatvorima 200 njih bili tučeni i prebijani, da je jedan rudar, po imenu Grgo Tunjić, isprebijan od državne vlasti i umro u tuzlanskoj gradskoj bolnici, da je Blaško Kovačević, rudarski radnik, otac osmoro djece, ubijen u selu, da je više žena silovano u selu, da su mnoge kuće opljačkane od strane naoružane bande, takozvane bijele garde, koja je pod zaštitom državne vlasti. Mi imamo zabilježena imena tučenih i opljačkanih građana i silovanih građanki i iznijećemo ih pred skupštinu.

Najveći teror i nasilja nad rudarima i seljacima vršeni su u rudniku Kreka i okolnim selima, pod upravom načelnika okruga tuzlanskog g. Dimitrija Grudića. Po sporazumu sa vojnim komandantom u Tuzli organizovao je g. Grudić bijelu gardu kojoj je dato i državno oružje ...

Pitamo g. Ministra unutrašnjih djela:

1. Da li su mu poznata sva gore izložena gonjenja i teror izvršen od njegovih organa? Što znači poništaj osnovnog zakonitog prava rudarskih radnika na štrajk, uništenje svih gradanskih i ličnih sloboda rudara i stanovnika čitavih krajeva u blizini rudnika?

2. Da li su mu poznate radnje načelnika okruga tuzlanskog g. Dimitrija Grudića, koji je izvršio jedno strašno bezakonje, prepustajući vlast u svome području jednoj oružanoj bandi, podstičući tu bandu na zločine i radeći zajedno s njom?

3. Da li misli staviti pod sud i u pritvor sve krvice i zločince za zločine, silovanja i protjerivanja izvršena nad rudarima i seljacima, kao i nad varoškim radnicima u Tuzli, Banjaluci, Zenici i drugim mjestima.«¹⁶

Do sprovodenja ankete i vođenja skupštinske debate o ovim dogadajima nije nikad došlo.

Od samog početka s uhapšenim radnicima postupalo se loše. Batinjanja i mučenja nisu prestala ni poslije gušenja bune. Sve to zajedno dobitno je još goru formu u zatvoru. U toku istrage od zatvorenih rudara traženo je da kažu ljudi koji su ih vodili i podsticali na bunu, da otkriju planove o rušenju telefonskih stubova, že-

ljezničkih pruga, mostova i drugog, sve s ciljem da se to iskoristi za novi napad na radnički pokret u cijelini. Kako ova i druga pôvaljivanja nisu dala nikakvih rezultata, to se nisu ni mogla kao materijal pojaviti u optužbi državnog tužioca. A da je vršeno zlostavljanje zatvorenih rudara, to najbolje potvrđuje ovaj izvod iz sudske osude: »Batinjanje je jedna velika nezgoda na koju nailaze sudovi u svom radu . . . Optuženi su zbilja bili izloženi tući kad su hapšeni. O tome postoji vještački nalaz (dn. br. 44). S tim se batinjanjem išlo tako daleko da je jedan seljak iz Morančana i umro od udaraca.«¹⁷

Trinaest mjeseci poslije ugušenja Husinske bune, 11. januara 1922. godine otpočeо je pred Okružnim sudom u Tuzli proces deve-taestorice rudara i seljaka koji su se, prema mišljenju istrage, najviše istakli u buni. U stvari državni tužilac Frković podigao je optužnicu protiv 350 rudara i seljaka, ali je prioritet u suđenju dat prvoj grupi u kojoj su bili ovi rudari i seljaci: Karlo Željeznik, Ivan Bračun, Franjo Marić, Mijo Tomić, Božo Mrkić, Juro Kerošević, Božo Mandić, Mijat Marjanović, Marko Peranović, Ivuša Peranović, Šimo Bisić, Marko Fidler, Marko Marić, Šimo Topalović, Ivo Marjanović, Osman Đulović, radnici i Mijo Iličić, Bono Marjanović i Ibro Atić, seljaci. Osuda optuženim rudarima i seljacima izrečena je nakon 35 dana suđenja. Osудени su: Juro Kerošević na kaznu smrti vješanjem, Karlo Željeznik na jednu godinu teške tamnica, Osman Đulović i Šimo Topalović na 15 mjeseci zatvora, Ivan Bračun i Marko Fidler na 10 mjeseci zatvora, Franjo Marić i Mijo Tomić na jednu godinu, Božo Mikić i Ivo Marjanović na 8 mjeseci, Marko Marić na 2 mjeseca zatvora. Svi ostali su osудeni na manje vremenske kazne.

Od svih učesnika Husinske bune jedini je Jure Kerošević osuđen na smrt vješanjem. Pošto je Vlada u Beogradu odbila molbu za pomilovanje, akciju spasavanja Jure Keroševića uzeo je na sebe jugoslovenski proleterijat, koji od samog početka traži ukidanje smrtne kazne, pravo na organizovanje i štrajk itd. Kakvo je u to vrijeme stanje u Jugoslaviji, najbolje potvrđuje ovih nekoliko rečenica londonskog »Tajmsa« od 8. maja 1922. godine u kojima se opisuje Zakon o zaštiti države: »To je drakonski zakon na koji bi i svaki despot mogao biti ponosan . . . Jugoslavija je pola u Evropi, a pola u Aziji.«¹⁸

U akciji spasavanja Jure Keroševića naročito se ističe organ Nezavisnih sindikata »Organizovani radnik«. Štampa koja je bila u rukama ili pod uticajem socijalista, nije se pridružila ovoj akciji, već je od početka do kraja imala neprijateljski odnos prema njoj. Beogradski proleterijat, okupljen 9. jula 1922. godine na velikom zboru u Beogradu, između ostalih zahtjeva, tražio je amnestiju za osuđene rudare, a naročito za Juru Keroševića. U oktobru 1922. godine ovaj list piše: »Inscenirano krvoproljeće u selu Husino dalo joj je (buržoaziji) povoda da izvrši svoj pakleni plan. Glava Keroševića danas treba da padne kao žrtva mračnih planova režima, koji tim hoće da sudskom presudom opravda svoje zločinačke podvige... Kerošević ima da padne kao nevina žrtva današnjeg policijskog i pljačkaškog režima.«¹⁹

Odlukom sudskih organa vješanje Jure Keroševića trebalo je da se izvrši 24. oktobra 1922. godine, ali kako je tada pala proslava Kumanovske bitke, vješanje je odgođeno za 25. oktobar. Međutim, kad je Juri Keroševiću saopštено da će se presuda izvršiti, on je iz šešira koji je držao u rukama izvukao ranije pripremljeni nož i tri puta se ranio u trbuš. U bolnici gdje je bio smješten konstatovali su da rane nisu smrtonosne. Onako ranjenog nisu ga mogli objesiti, pa su dan izvršenja kazne morali pomjeriti za kasnije. Poslije ovog slučaja akcija za spasavanje Jure Keroševića nastavljena je još većom snagom. U mnogim mjestima u zemlji održavaju se protestni mitinzi na kojima se traži oslobođanje Jure Keroševića. U časopisu »Nova Evropa« u broju 10. od 1. decembra 1922. godine Moša Pijade je pisao slijedeće: »Ovakvo ugušivanje rudarskog štrajka u Bosni, za koji je vezano i donošenje Obzname, bacilo je rudarske radnike u krajnju bijedu. Položaj rudara u Bosni je danas više nego užasan, jer su se za dvije godine odande nadnica podigle jedva za 10 do 20%, dok su životne namirnice poskupile za 350%«. Svom snagom Moša Pijade je branio Juru. Kada je posjetio 1954. godine Tuzlu i govorio o Husinskoj buni u novoizgrađenom Radničkom domu u Kreki, Moša Pijade je u razgovoru sa Jurom Keroševićem rekao: »Vidiš Juro, doživjeli smo da dočekamo ono zašto smo robijali. Doduše, u onom trenutku meni je bilo lakše. Kasnije je i mene snašlo ono što i tebe, ali izgurali smo.«²⁰

U istom broju časopisa »Nova Evropa« 1922. godine u članku »Borba principa« Miroslav Krleža piše: »Na kugli zemaljskoj od Jokahame do Hamburga i San Franciska, i od Helsingforsa i Arhangelska do Transvala, biju se u ove naše dane dva principa, dva svijeta, dva pogleda na svijet. Ta dva principa, dva pogleda na svijet, stoje jedan prema drugom u jakom dramatskom kontrastu... Juro Kerošević je na onoj golemoj fronti, koja se kako rekosmo proteže od San Franciska do Jokahame, jedan od miliona i miliona nesrećnih robova, koji nije učinio ništa do što mi svi integralno činimo svaki dan: on je branio minimum svoje egzistencije, i u toj borbi je nastradao.... U odbrani svojih štrajkačkih prava, Juro Kerošević i drugovi stali su kao aktivni borci u falangu onih koji se biju zato da i u našoj zemlji pobijedi pamet nad malogradanskim glupošću, princip nad interesom, rad nad profitom, i pravda nad lažljivom providnošću.«

Protestima iz zemlje pridružio se i protest naprednog međunarodnog pokreta. U prilog Keroševića piše francuski komunistički list »Imanite«, dok Opšti sindikalni savez Bugarske protestuje i osuđuje diktaturu jugoslovenske buržoazije. Njemačka radnička štampa ne samo da protestuje protiv presude Juri Keroševiću nego traži i jedinstven nastup međunarodnog proletarijata. Zahvaljujući jedinstvenoj akciji jugoslovenskog i međunarodnog proletarijata, otvorenom negodovanju radničkih masa na cijelokupnu politiku kraljevine SHS, te poštenom stavu demokratski orijentisanih građana u slučaju Jure Keroševića i rudara Kreke, Kralj je bio prisiljen da doneše 4. decem-

bra 1922. godine ukaz o pomilovanju Jure Keroševića. Kazna mu je preinačena u 20 godina teške tamnice, pa je upućen u kazneni zavod u Zenici, gdje je proveo 17 godina na robiji. Tako se na kraju završila ova akcija oko spasavanja Jure Keroševića.

Govoreći na svečanoj akademiji povodom proslave 75-godišnjice rudnika Kreka, Moša Pijade u govoru održanom decembra 1954. godine u Tuzli, između ostalog, o Husinskoj buni kaže slijedeće: »Prošlo je od tada 30 i nekoliko godina, prepunih burnim i velikim događajima: dvadeset godina teške borbe radničke klase predvođene ilegalnom komunističkom partijom, četiri godine Oslobođilačkog rata i Revolucije i skoro deset godina izgradnje socijalističke Jugoslavije. Pa ipak, svi ti kasniji epohalni događaji ne mogu da potisnu u zaborav događaje od decembra 1920. godine, jer su oni sastavni dio uspona naše radničke klase ka vlasti i ka izgradnji socijalizma.«

NAPOMENE:

- 1 Izvod iz pismene izjave Marjana Divkovića Sirovice koja se nalazi u Istorijском arhivu u Tuzli.
- 2 »Glas slobode«, broj 115 od 14. jula 1919. god.
- 3 Izvještaj načelnika okruga tuzlanskog Vladi u Sarajevu, broj 4381 od 16. maja 1919. god.
- 4 »Glas slobode«, broj 130 od 16. avgusta 1919. god.
- 5 Akt Zemaljske vlade Svetozaru Pribičeviću, ministru unutrašnjih djela u Beogradu, broj 304 od maja 1919. god.
- 6 Akt Zemaljske vlade broj 145715 od 17. jula 1919. god.
- 7 »Glas slobode«, broj 133 od 20. 8. 1919. godine. Članak: *Rad komisije na ispitivanju uzroka upropaštenosti rudnika*.
- 8 »Glas slobode«, broj 133 od 20. 8. 1919. godine. Članak: *Rad komisije na ispitivanju uzroka upropaštenosti rudnika*.
- 9 »Glas slobode«, broj 133 od 20. 8. 1919. godine. Članak: *Rad komisije na ispitivanju uzroka upropaštenosti rudnika*.
- 10 »Glas slobode« broj 140 od 13. 7. 1920. godine Članak: »Rudarskim radnicima Jugoslavije».
- 11 »Glas slobode«, broj 274 od 18. decembra 1920. godine Članak: »Razbojnici na poslu».
- 12 »Glas slobode«, broj 274 od 18. decembra 1920. godine Članak: »Razbojnici na poslu».
- 13 »Glas slobode«, broj 279 od 24. 12. 1920. godine Članak: *Vlada prijeti da štrajk rudara silom uguši*.
- 14 Zapisnik o saslušanju Đorđa Andelića u Okružnom sudu u Tuzli, od IV 921/5, strana 3 od 6. januara 1921. godine.
- 15 Za prikaz oružanog sukoba na Husinu i terora nad rudarima i seljacima korišćeni podaci iz knjige Jovana Vučatovića: *Husinska buna*, izdanje Narodna prosvjeta, Sarajevo 1955. god.
- 16 Interpelacija XI redovnog sastanka Ustavotvorne skupštine Kraljevine Hrvata i Slovenaca, podnijeta 31. 1. 1921. god., strana 1. do 4.
- 17 Osuda učesnicima Husinske bune od 6. IV 921/5 od 16. 2. 1922. god., strana 44.
- 18 »Organizovani radnik«, broj 61 od 1. 6. 1922. god. Članak: *Tajms o režimu u Jugoslaviji*.
- 19 »Organizovani radnik«, broj 102 od 22. 10. 1922. godine — Članak: *Juro Kerošević — Nov zločin jugoslovenske vlade*.
- 20 »Front slobode«, broj 672 strana 7. od 21. 12. 1959. godine Članak: *Eh, drugovi rudari*.

DIE STREIKS DER BERGLEUTE BOSNIENS UND DER HERZEGOVINA, UND DER BEWAFFNETE WIDERSTANG IN HUSINO

Vom Mai bei September 1919 hatten die Bergleute in Kreka einen Streik organisiert und ausgeführt, welcher, wie üblich, mit Repressalien über seinen Teilnehmern verlief. Der Streik konnte nicht erstickt werden.

Die Lage der Bergleute hatte sich seitdem nicht merklich gebessert, trotzdem aber ist es im Januar 1920 zu einem Kollektivvertrag mit der Landesregierung, gekommen, welcher dann im August d. J. erneuert wurde. Das bedeutete damals einen grossen Erfolg. Aufgrund des Vertrages wurde im November 1920 eine Lohnerhöhung beantragt, nachdem sie aber abgelehnt wurde, kam am 20. Dezember d. J. zu einem neuen Streik welchem sich ausser Kreka, noch Zenica, Breza, Mostar, Kakanj und andere Bergwerke angeschlossen haben.

In Kreka hatte den Streik ein hervorragender Kommunist namens Franjo Rezač geleitet. Da er aber tschechischer Abstammung war, wurde er aus Jugoslawien vertrieben. Die übrigen Bergleute, vorwiegend Slovenen, haben ihre Familien am 25. und 26. Dezember nach Husino und Lipnica versetzt. In Husino war auch der Sitz des Streikausschusses, und so kam am 27. Dezember zu Gewalttaten der Gendermerie auf welche mit einer Gegenaktion geantwortet wurde. Es kam dann zu einem stärkeren Einsatz der sog. »Nationalgarde« und somit zu dem bekannten AUFSTAND VON HUSINO, nach dessen Erwürgung der Staat mit Terror und Verhaftungen der Bergleute und Bauern die Bewegung zum Stillstand bringen wollte.

Am 11. Januar 1922. wurde ein Gerichtsprozess gegen die Bergleute veranstaltet; viel wurden zum Kerker, und der mutmassliche Töter eines Gendarmes, Jure Kerošević, sogar zum Tode verurteilt. Unter dem Druck der fortschrittlichen Öffentlichkeit wurde jedoch Kerošević nachträglich begnadigt.

Der Aufstand von Husino hatte besondere Bedeutung bekommen, indem die scharfen Zuspitzungen zwischen den Arbeitern und dem Kapital zum Ausdruck gekommen sind.

GENERALNI ŠRAJK RUDARA I HUSINSKA BUNA 1920. GODINE

Okrugli sto održan 17. decembra 1981. godine u Tuzli

U toku 1980. godine obilježena je u SR Bosni i Hercegovini 60. godišnjica generalnog štrajka rudara i husinske bune. U programu proslave ovog jubileja bilo je predviđeno da se u 1981. godini, u Tuzli, održi naučni skup na temu »Generalni štrajk rudara Bosne i Hercegovine i husinska buna 1920. godine«. Kako zbog kratkoće vremena i nedovoljnih finansijskih sredstava to nije bilo moguće izvesti, odlučeno je da se uz promociju knjige grade »Generalni štrajk rudara BiH i husinska buna 1920.« održi »Okrugli sto« na istu temu.

Promocija knjige i »Okrugli sto« održani su u Tuzli 17. decembra 1981. godine. Tom prilikom pročitani su radovi autora: A. Hadžirevića, M. Omerdića, M. Stiplovšeka, T. Grbelje, K. Tadić, S. Tomića, B. Đukića i B. Madžara koje objavljujemo u prvom dijelu ovog časopisa.

Učesnike skupa u ime organizatora: Muzeja istočne Bosne, Regionalnog istorijskog arhiva iz Tuzle i Instituta za istoriju iz Sarajeva, pozdravio je dr Ibro Karabegović, direktor Instituta.

U drugom dijelu časopisa objavljujemo radove prema ustaljenoj tradiciji.

Redakcija

Miroslav Stiplovšek

POVEZANOST ŠTRAJKA RUDARA U SLOVENIJI I BOSNI I HERCEGOVINI KRAJEM 1920. GODINE

Sa generalnim štrajkom rudara u Bosni i Hercegovini krajem 1920. godine slovenački rudari su bili povezani u dva pogleda: prvo, istovremeno su vodili pokret za povećanje nadnica koji je prerastao u štrajk, i drugo, u štrajku i husinskoj buni na području Tuzle neposredno su učestovali i slovenački rudari koji su sredinom 1919. godine došli u Kreku da rade u ugljenokopima. Pri tome moramo naglasiti da je velika štrajkačka borba rudara u Sloveniji i u Bosni i Hercegovini jedan od najvećih klasnih sukoba u revolucionarnom periodu posle nastanka jugoslovenske države, pa ga po oštirini i toku možemo upoređivati sa štrajkom železničara aprila 1920. Buržoaske vlasti krvavo su se obračunale sa slovenačkim radnicima, a u rudarskom štrajku pale su radničke žrtve na području Tuzle. U istoriji revolucionarnog radničkog pokreta generalni štrajk zauzima naročito mesto još i zato što je bio poslednji veliki radnički štrajk koji su vodile legalne komunističke strukovne — sindikalne organizacije i što je služio vladu kao povod za objavu Obznane.

Slovenačko klasno sindikalno glasilo »*Delavec*« (Radnik) je o progona radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini prvi put pisalo krajem maja 1919.¹ Posle toga je kongres slovenačkih klasnih strukovnih organizacija osudio nasilje nad radničkim pokretom u Bosni i Hercegovini.² Početkom jula je »*Delavec*« o toj problematici pisao opširnije, naglasivši da su u Bosni vlasti prilikom 1. maja poludile i da su zatvorile sve radničke poverenike. Taj čin »krajnje brutalnosti« je uzbudio također i radnike u Kreku i kako sva preklinjanja da se oslobole zatvorenim nisu pomogla »svi su rudari kao jedan čovek stupili u štrajk«.³

Međutim, uprava rudnika je, umesto da ispuni opravdane zahteve radnika i pomogne »da se tiraniji napravi kraj«, poslala u Sloveniju nekog svog inženjera koji je naročito u okolini Maribora prevario obećanjima grupu radnika i odveo ih u Kreku. Oni nisu znali za borbu bosanskohercegovačkih rudara i kad su došli u Kreku, smestili su ih u stanove iz kojih je prethodno vojska zbog učestvovanja u štrajku isterala domaće rudare sa porodicama. »*Delavec*«

je naglasio da »dovedeni, bolje rečeno zavedeni«⁴ Slovenci doduše neće moći zameniti brojnu domaću radnu snagu, »ali je svejedno borba bosanskim drugovima otežana.« Zbog toga je pozvao slovenačke rudare da ne nasedaju predstavniku radničke uprave u Kreki i da ne odlaze tamo na rad. Članak o prilikama u tom rudniku je »*Delavec*« završio konstatacijom da »više azijatske politike verovatno nećemo naći nigde nego što je imamo u slobodnoj i »demokratskoj« Jugoslaviji.⁵

Tri mjeseca kasnije je »*Delavec*« objavio dopis slovenačkih rudara iz Kreke u kome su drugove u Sloveniji detaljnije upoznali sa borbom bosanskih rudara. Sredinom njihove teške borbe, zbog koje su »bili nečuvenim sredstvima proganjani«, slovenački rudari su se s velikom teškoćom, zaslugom hrabrih i neumornih drugova Ratka Sabiana i Draga Železnika, sindikalno organizirali u posebnu organizaciju u koju se u roku od jedne sedmice udružilo oko 200 članova. Bosanski i slovenački rudari su na velikom zajedničkom zboru u Kreki doneli rezoluciju u kojoj su tražili da se odmah obustave sva proganjanja štrajkača i da se odmah ponovo prime na rad, da se radnicima vрати Radnički dom i da se slovenačkim rudarima plate obećane nadnice.⁶ U članku »*Delavca*« slovenački rudari iz Kreke su također pisali da su lokalne vlasti u Tuzli i tamošnja rudnička uprava kad su morale (posle dugotrajnih posredovanja radnika), konačno, prema odredbi centralne vlade, prestati sa proganjanjem štrajkača, počele otpuštati sa rada organizatore slovenačkih rudara, jer, navodno, »huškaju radnike«. Tako je bio otpušten sa rada funkcijer slovenačke strukovne organizacije rudara Sabian, koji je bio izbačen iz stana, a htjeli su ga prognati iz Bosne. Tri sedmice su ga bosanski drugovi sakrivali od hapšenja, a konačno ga je morala rudnička uprava ponovo zaposliti. I otpušteni bosanski rudari se ponovo vraćaju na posao. U članku su također naglasili da su za vreme borbi u Kreki, »općenito ... slovenački rudari dobro držali«, ali da je bilo među njima i nekoliko mlakonja (mekušaca) koji su ometali razvoj i delovanje strukovne organizacije. Prilike su se dakle delimično poboljšale a to je možda bilo »samo zatišje pred buru«. Zbog toga je potrebno jačati organizacije, da bi spremne dočekale nove borbe.⁷ Rudnička uprava i vlasti, dakle, nisu uspele upotrebiti dolazak slovenačkih rudara kao sredstvo za pritisak na bosanske rudare. Slovenački rudari su odlučno podržali pravednu borbu bosanskih drugova, a isti su sa druge strane tražili da rudnička uprava ispuni novčana obećanja slovenačkim rudarima.

Moramo naglasiti da su slovenački rudari, koji su se sindikalno organizirali u Kreki bili također prvi slovenački radnici koji su se uključili u organizacije komunističkog Centralnog radničkog sindikalnog veća Jugoslavije (CRSVJ). Desničarsko vođstvo slovenačkih klasnih strukovnih organizacija je naime aprila 1919. uspelo

sprečiti da se Strukovna komisija za Sloveniju zajedno sa drugim pokrajinskim centralama klasnih sindikata udruže u CRSVJ. Tako su desničari uspeli povremeno izolovati klasni strukovni pokret, ali su u njemu, naročito među rudarima i železničarima, jačale komunističke snage koje su nastojale da se slovenački klasno svesni radnici udruže na političkom i sindikalnom području u okviru Socijalističke radničke stranke Jugoslavije (komunista), odnosno CRSVJ. Kad su rudari u trboveljskim revirima krajem 1919., pomoću političkog štrajka hteli na silu postići oslobođanje komunističkog agitatora iz zatvora, državne vlasti su morale priznati da su socijalno demokratske desničarske vođe izgubile uticaj na rudare.⁸ Krajem godine 1919. su takođe rudari u Kočevju uključili svoju sindikalnu podružnicu u CRSVJ.⁹ Tako se upravo u najjačem strukovnom savezu Strukovne komisije u Uniji slovenačkih rudara, u kojoj su bila krajem 1919. god. 7842 člana, pojačavao pritisak za udruživanje u CRSVJ. Kad su se 1. januara 1920. i slovenački železničari konačno udružili u Savez saobraćajnih i transportnih radnika i službenika Jugoslavije, a udruživanje su tražili i radnici nekih drugih struka, desničarsko vođstvo slovenačkih klasnih sindikata moralo je popustiti i sa 1. aprilom 1920. god. Strukovna komisija se uključila u CRSVJ.¹⁰ S tim je bio postignut značajni uspeh povezivanja slovenačkih radnika sa revolucionarnim pokretima u drugim jugoslovenskim pokrajinama.

Ali desničari se nisu pomirili sa tim porazom, te su posle toga svim sredstvima nastojali sprečiti udruživanje pokrajinskih stručnih saveza u centrale pojedinačnih struka u okviru CRSVJ. Tako su i desničarske vođe Unije slovenačkih rudara, na kongresu od 20. do 23. maja 1920. u Slavonskom Brodu, sprečile njeno uključivanje u Savez rudarskih radnika Jugoslavije (SRRJ). Ali učesnici kongresa su poznavali komunističku orientaciju slovenačkih rudara i znali su da su spremni udružiti se i protiv volje svojih funkcionera. Zato je kongres posle pozvao slovenačke rudare na udruživanje u SRRJ, te je u njegovim vodećim organima rezervisao mesta za predstavnike Unije slovenačkih rudara.¹¹ Pokrajinsko vođstvo KPJ za Sloveniju je posle toga organiziralo u trboveljskim revirima masovna zborovanja na kojima su rudari tražili da se odmah ujedine i osuđivali ponašanje desničarskih funkcionera Unije slovenačkih rudara na kongresu u Slavonskom Brodu.¹² Međutim, isti, uprkos jasno izražene volje rudara, nisu hteli pristati na ujedinjavanje, a nezadovoljstvo u revirima je podsticala i popustljivost vođstva Unije slovenačkih rudara u borbama za nadnice sa Trboveljskim ugljenokopnim društvom. Zbog toga je komunistički list »Rdeči prapor« (Crveni barjak) pozvao rudare da izadu iz Unije i osnuju nove strukovne organizacije.¹³ Augusta 1920. je oko 10 000 slovenačkih rudara objavilo svoj ulazak u SRRJ. U Sloveniju je došao sekretar SRRJ Janko Petaković, a onda je poteklo organizovanje podružnica SRRJ.¹⁴ Način, na koji su rudari izborili ujedinjenje, to jest,

istupanjem iz Unije slovenačkih rudara i neposrednim osnivanjem podružnica SRRJ, svedoči kako se tvrdoglav slovenačka socijalna demokracija odupirala ujedinjavanju. Odluka slovenačkih rudara je imala velik odjek i u jugoslovenskom okviru. Beogradske »Radničke novine« su naglasile: »*Taj veličanstveni uspeh na putu ujedinjenja jugoslovenskog proletarijata, čiji značaj je velik, kako za pokret rudarskih radnika, tako i za celokupni radnički pokret u Jugoslaviji, pozdravljamo sa najvećim oduševljenjem kao najvidniji i najveličastniji znak za konačni trijumf ujedinjenja celokupnog proletarijata i komunističkih ideja u Jugoslaviji i konačnog sloma socijalizdajica.*«¹⁵ Slovenački rudari su se, dakle, tek posle dugotrajne borbe uspeli udružiti u SRRJ, čime su ispunili i neophodan uslov za uključivanje u velike zajedničke akcije jugoslovenskih rudara. Najveću borbu su posle toga vodili zajedno sa rudarima iz Bosne i Hercegovine.

Pod vodstvom SRRJ, u jesen 1920. godine slovenački i bosanskohercegovački rudari zbog osetnog poskupljenja životnih potreba vodili su veliki pokret za nadnice, koji je zbog nepopustljivosti rudničkih uprava i pokrajinskih i centralnih vlasti postajao sve oštrenji.¹⁶ Slovenačke strukovne organizacije su 7. oktobra 1920. podnele ravnateljstvu Trboveljskog ugljenokopnog društva (Trboveljske premogokopne družbe — TPD) i direkcijama državnih rudnika, a ujedno i pokrajinskoj vladi za Sloveniju, svoje zahteve za povećanje nadnica. Ovde je potrebno istovremeno napomenuti, da je pokrajinska organizacija SRRJ morala uložiti velike napore za postizanje jedinstvenog nastupa rudara, kojih je bilo doduše izdaleka najviše organiziranih u komunističkim strukovnim organizacijama, ali je jedan mali broj bio učlanjen i u socijaldemokratsku Uniju slovenačkih rudara, hrišćansko-socijalni Jugoslovenski strukovni savez (Jugoslovenska strokovna zveza — JSZ) i Narodni strukovni savez (Narodna strokovna zveza — NZS). Pre prvih pregovora sa upravama rudnika i rudarskom prefekturom u Ljubljani 20. oktobra su se na inicijativu SRRJ zastupnici svih strukovnih organizacija saglasili u zajedničkim zahtevima za povećanje osnovnih nadnica za 134% i povećanje nabavnih doprinosa za 110%.¹⁷ Ovde je potrebno upozoriti još i na činjenicu da je u Sloveniji većina rudara bila zaposlena u rudnicima Trboveljskog ugljenokopnog društva (TPD), a tek manjina u državnim i privatnim rudnicima, te je stoga bilo potrebno voditi borbu sa više poslodavaca, dok su rudari u Bosni i Hercegovini bili zaposleni samo u državnim rudnicima. Sve je to imalo uticaja na neke specifičnosti u razvoju pokreta za nadnice u Sloveniji u poređenju sa borbom rudara u Bosni i Hercegovini.

Kako je na prvim pregovorima upravnik TPD ponudio samo neznatno povećanje zarada i pošto je tvrdio da veće povećanje ne bi bilo moguće bez povećanja cena za ugalj, sekretar SRRJ predložio je osnivanje posebne komisije za pregled faktura TPD i utvr-

đivanje egzistencijalnog minimuma za radnike. Na novim pregovorima 22. oktobra bila je sastavljena 18-člana komisija od predstavnika državnih vlasti, rudara i potrošača. Komisija se nije mogla usaglasiti i postići jedinstven stav u predlogu za egzistencijalni minimum radnika. Zastupnici radnika su predlagali taj minimum u visini od 42 kruna, zastupnici pokrajinske vlade 37 kruna, a zastupnik TPD samo 19 kruna na dan.¹⁸ Iz toga se vidi da su morali čak i zastupnici vlasti priznati opravdanost radničkih zahteva, a na drugoj strani uprava TPD nije bila spremna priznati čak ni polovinu zarade potrebne za zadovoljavanje najnužnijih životnih potreba radnika. Ovde je potrebno također napomenuti da su predstavnici strukovnih organizacija svoje zahteve podkrepili podrobnim statističkim podacima kojima su pokazali, kako sa jedne strane usled povećanja skupoće stalno padaju realne zarade radnika a sa druge strane rastu dobiti rudarskih preduzeća. Zbog toga je uz sakupljene podatke »Crveni barjak« (Rdeči prapor) naglasio da se u tom pokretu za nadnica ne radi samo o poboljšanju materijalnog položaja rudara, nego i o ograničavanju basnoslovnih profita TPD.

Ali predstavnici TPD na daljim pregovorima u novembru i početkom decembra nisu bili spremni da popuste. I predstavnici rudarske prefekture odstupili su od svog predloga za egzistencijalni minimum i predložili samo 10% povećanja zarada, što je bilo za rudare neprihvatljivo s obzirom na to da se cene namirnica u zadnjem tromesečju povećale za 47%, a odeća čak i za 130%. Za zarade koje su imali dotada, radnici su mogli kupiti samo polovinu potrebnih životnih potrepština. Predstavnik pokrajinske vlade za Sloveniju je izjavio, da ista ne može naterati TPD na popuštanje i da nema smisla i dalje posredovati kod pregovora. Centralna vlada je onda na zahteve strukovnih organizacija u Beogradu krajem novembra ponovo obavezala ljubljansku pokrajinsku vladu da posreduje u sporu. Tada je u njeno ime rudarska prefektura odgovorila da su vladini organi uradili sve da bi spor oko nadnica mirno rešili i naglasili da zahtevi SRR za Sloveniju »nisu opravdani, nego su više političkog značaja.«¹⁹

Pokrajinske vlasti su, dakle, nastojale da pokret za nadnice proglose političkim, a u međuvremenu su se već i pripremale na ugušivanje očekivanog štrajka i mogućih nemira. O tome svedoče izvještaji o situaciji okružne prefekture u Celju koja je već na početku pregovora 22. oktobra tražila od pokrajinske vlade da njeno povereništvo za unutrašnje poslove isposluje kod zapovedništva Dravske divizijske komande da pošalje za sprečavanje »protivdržavnih akcija« u trboveljske revire pouzdane vojne jedinice, i to ne onda kad nemiri već izbiju nego onda kad se pojavi opasnost da do njih dođe. Pri tome je naročito upozorila na iskustva iz velikog štrajka železničara i iz velikog generalnog štrajka aprila 1920., kada su rudari u Trbovlju »objavili sovjetsku republiku« i

kad je posredovanje vojske bilo suviše kasno. Zbog toga je u zaključku izveštaja okružne prefekture iz Celja ponovo naglasila potrebu blagovremenog posredovanja vojske, »da ne dođe zbog kašnjenja do opsežnih nemira.«²⁰

Nepopustljivost TPD i opisano ponašanje vlade kao i njenih organa su vodili u štrajk koji je posle toga počeo 17. decembra u trboveljskim revirima, Kočevju, Rajhenburgu i Hudoj jami kod Laškog, a onda su se štrajkačima pridružili još i rudari u privatnim rudnicima u Krmelju i Mirnoj, tako da ih je zajedno štrajkovalo 9640. Rudari u državnim rudnicima u Velenju i Zabukovici, kao i u privatnom rudniku u Lešah kod Prevalja se nisu pridružili štrajkačima. Od toga ih je odvratila socijaldemokratska Unija slovenačkih rudara, u kojoj je bila učlanjena većina rudara iz navedenih rudnika. Istovremeno su uprave državnih rudnika pokazale spremnost na pregovore sa zastupnicima Unije. Time su socijaldemokrati i uprave državnih rudnika razbile jedinstveno stupanje rudara u štrajk. Taj postupak je bio i oblik osvete socijaldemokrata zbog zaključaka izvršnog odbora CRSVJ na sednici 14. decembra 1920. o isključivanju Strukovne komisije za Sloveniju iz svog sastava. U objašnjenju tog postupka opisano je sabotiranje stvarnog ujedinjavanja koje su izveli desničarski funkcioneri Strukovne komisije za Sloveniju kao pokrajinske centrale CRSVJ za Sloveniju.²¹ Znači, da je do štrajka rudara došlo upravo u vreme kad su se u Sloveniji konačno razišle socijaldemokratske i komunističke strukovne organizacije koje su bile po broju članova i aktivnosti najsnažnije u slovenačkom sindikalnom pokretu. Jezgro strukovnih organizacija CRSVJ u Sloveniji su predstavljali upravo rudari.

Predstavnici Unije su najpre u rudniku u Lešah 20. decembra uspeli sa predstavnicima Hencklovog preduzeća zaključiti za 230 rudara kolektivni ugovor o povećanju zarada za oko 50%, a naredna dva dana su zaključili nove kolektivne ugovore i za rudare u državnim rudnicima u Velenju (858 zaposlenih) i u Zabukovici (230 zaposlenih). U njima su postigli povećanje osnovnih zarada, dodataka na skupoču i nabavnih doprinosa, a uprave državnih rudnika su se također obavezale da će u njihovim prodavnicama rudari moći kupovati određenu količinu prehrambenih artikala po sniženim cenama. Ukupno povećanje zarade je iznosilo oko 40%.²²

Štrajk je bio dakle ograničen na rudnike TPD i na privatne rudnike u Krmelju i Mirni. Za razliku od štrajka u Bosni i Hercegovini, gde su tamošnji rudari u državnim rudnicima morali ići u borbu za poboljšanje materijalnih uslova, u Sloveniji su uprave državnih rudnika delimično zadovoljile zahteve zaposlenih, te u njima nije došlo do štrajka. U Bosni i Hercegovini se u drugoj polovini decembra 1920. pokret za nadnice zaoštrio i doveo do gene-

ralnog štrajka, a u Sloveniji je doduše štrajkovala većina rudara, ali štrajk nije bio opšti. Štrajk slovenačkih rudara »je bez sumnje imao određeni uticaj na izbijanje generalnog štrajka rudara Bosne i Hercegovine 21. decembra 1920. godine«,²³ a o povezanosti pokreta za nadnice rudara u jesen 1920. i o njihovom jedinstvenom vođenju preko beogradskog vođstva SRRJ svedoče i članci u »*Glasu slobode*«. Dana 2. novembra je sekretar SRRJ Janko Petaković, koji je neposredno vodio pokret za nadnice slovenačkih rudara, u tom časopisu objavio članak o položaju bosanskih rudara i pozvao ih da budu spremni na borbu za povećanje nadnica. U istom broju je »*Glas slobode*« kao podstrek pokretu za nadnice u Bosni i Hercegovini objavio članak o toku akcije za povećanje nadnica u Sloveniji. Prikazao je opravdanost zahteva slovenačkih rudara i opisao, kako odgovorni vladini faktori odgovlače pregovore, a istovremeno preti da će doći do ekonomskog štrajka na koji su gladni slovenački rudari, usled odbijanja njihovih zahteva, spremni, i koji će sigurno uticati na postupke rudara u drugim pokrajinama.²⁴ Zanimljivo je da su usled toga predstavnici državnih vlasti u Sarajevu kod prvih pregovora sa predstavnicima rudara Bosne i Hercegovine ponudili 10% povećanje nadnica, što naravno isti nisu mogli prihvati. »*Glas slobode*« je 9. decembra objavio članak o pretećem štrajku 25 000 jugoslovenskih rudara, u kome je Janko Petaković veoma detaljno opisao neizdržljiv položaj slovenačkih rudara.²⁵ Konačno je »*Glas slobode*« 20. decembra objavio vest o početku štrajka u svim većim rudarskim središtima u Sloveniji, zajedno sa konstatacijom da centralna i pokrajinska vlada zbog odbijanja zahteva za nadnice teraju i rudare u Bosni i Hercegovini na štrajk.²⁶

Centralne i pokrajinske vlasti su rešile da svim sredstvima uguše štrajk u Sloveniji i u Bosni i Hercegovini, ali su pri tome upotrebile različitu taktiku. U trboveljske revire su civilne i vojne vlasti već na dan izbijanja štrajka 17. decembra poslale pojačanja oružnicima, kao i vojne jedinice. Isto tako su pojačale posade u drugim krajevima gde su rudari štrajkovali. Ograničili su pravo okupljanja na zborovima, a TPD je ukinula i opskrbljivanje rudara životnim namirnicama iz svojih trgovačkih skladišta.²⁷ Sa više provokacija (objavljuvanjem opsadnog stanja i zabranom delovanja podružnica SRR u Zagorju, optužbom da su rudari ukrali eksplativni materijal i u vezi sa tim istragama u stanovima rudara, itd.) vlasti su badava pokušavale narušiti disciplinu i jedinstvo štrajkača da bi se lakše s njima obračunale. Tarifni odbor SRR za Sloveniju je sa posebnim plakatom na početku štrajka upozorio rudare da moraju u njemu »pokazati uzvišenost naše proleterske borbe i zaštiti njenu čast, dostojanstvo, te da treba usled toga da su istrajni, požrtvovani i disciplinovani i da treba da ispunjavaju njegova uputstva, naročito što se tiče oružnika i vojske. Na posredovanje SRR vlasti su vanredno stanje u Zagorju ukinule, a zanimljiv je bio

zahtev lokalnih vlasti u revirima da se vojne jedinice zamene pošto navodno simpatiziraju sa štrajkačima.²⁸ CRSVJ je 24. decembra pozvao slovenačke radnike na solidarnost sa rudarima. Na to da je TPD zatvorila svoje prodavnice organizirani radnici treba da odgovore žrtvovanjem jednodnevne zarade u korist štrajkačkog fonda rudara, da bi isti izdržali u pravednoj borbi.²⁹

Gradanske novine su pokušale prikazati rudare neodgovornim jer će navodno štrajkom prouzrokovati pomanjkanje uglja za grijanje tokom nastupajuće zime i ometati saobraćaj i proizvodnju u fabrikama, a štrajk su počele proglašavati političkim. Demokratsko glasilo »Jutro« je uz najavu strukovnog odbora slovenačkih rudara da će doći do generalnog štrajka rudara i u drugim jugoslovenskim pokrajinama utvrdilo da štrajk ima »i svoju političku pozadinu, te su ga komunističke vode zamislile i kao nekakve »kraftprobe« koje treba da definitivno utvrde komunističke pozicije među slovenačkim radnicima i predstavljaju polaznu tačku za daljnje eksperimente.«³⁰ Klerikalni časopis »Slovenec« je naglasio da ocenu političkog značaja štrajka potvrđuje upravo činjenica da su 21. decembra počeli štrajkovati i bosanski rudari.³¹

Komunistički časopis »Crveni barjak« (Rdeči prapor) je u zadnjem broju pre zabrane izlaženja objavio članak »Vlada počela sa progonom rudara«, u kome je na osnovu izveštaja iz Sarajeva, od 26. decembra opširnije rasvetlio tok štrajka u Bosni i Hercegovini. Sarajevska vlada je izdala naredbu da će rudari, koji se ne vrate na posao do 24. decembra izgubiti sva prava iz radnog odnosa, a kolonisti i njihove porodice, koji stanuju u državnim stanovima, izgubiće stanarsko pravo. Na osnovu ove naredbe su u vreme kataličkih božićnih praznika vlasti pomoću vojske provalile u Tuzli, Zenici i u drugim mestima u rudarske stanove i izbacili iz njih usred najgore zime porodice rudara i njihov nameštaj. Došlo je do potresnih prizora, a ponašanje vlasti je »Crveni barjak« označio kao »strahovite represalije.« Pri tome je naglasio da su rudari u Bosni i Hercegovini morali stupiti u štrajk iz istih razloga kao i njihovi slovenački drugovi. I njima su štrajk »nametnuli nemilosrdna tvrdoglavost preduzimača i bezbrižna površnost organa koji bi trebali ... štititi bespravnog radnika od zločinačkog i nasilnog iskoristavanja preduzimača.« Umesto toga je vlada kao podršku rudničkim upravama послala vojsku: »Premda su štrajkači uveli strogu disciplinu i sprečili sve moguće da se štrajk odvija u miru i redu, poslati su u rudarske revire nahuškani vojnici koji su vršili nasilje nad ženama, devojkama, decom i rudarima.« Kad su gradanske novine uvidele da rudari ne dozvoljavaju da se izazovu, počele su »vapiti nad bednim, mirnim rudarima.« Slovenački i bosanski rudari mirno podnose svako nasilje pošto su svesni opravdanosti svojih skromnih zahteva i pošto znaju da je čitav jugoslovenski proletarij spremjan da im pruži moralnu i materijalnu podršku.³²

O dalnjem razvoju nasilja nad rudarima u Bosni i Hercegovini, o toku oružanog sukoba između oružnika, policije i vojnika sa štrajkačima u Husinu, o radničkim žrtvama i okrutnom postupanju sa uhapšenim rudarima, u Sloveniji radnici nisu bili objektivno obavešteni. Već 27. decembra pre podne bile su prekinute telefonske i telegrafske veze sa štrajkačima u Bosni i Hercegovini, te se tako slovenački rudari ni neposredno ni preko beogradske centrale SRRJ, odnosno CRSVJ nisu mogli informisati o toku štrajka bosanskohercegovačkih rudara. Pored toga Obznanom je bilo zabranjeno i daljnje izdavanje komunističkog »Crvenog barjaka« (Rdećega pravila). Slovenačke novine su objavljivale samo zvanične izveštaje o krajnjem zaoštravanju štrajkačke borbe na području Tuzle i u drugim bosanskohercegovačkim revirima, u kojima su za naoružani sukob i krvoproljeće optuživali samo komuniste. U zvaničnom izveštaju od 28. decembra bilo je rečeno da štrajk u Bosni slab i da se sve više rudara javlja na posao. Zbog toga su se komunisti »latili krajnjih sredstava i ne prezazu ni od zločina. Njihove naoružane bande idu od sela do sela, od rudnika do rudnika i agituju protiv onih koji hoće da rade. Jučer je jedna takva banda u Tuzli pucala na 20 oružanika, od kojih je bio jedan ubijen, a jedan povrijeđen.« U drugom izveštaju iz Sarajeva, međutim, zapisano je da su komunisti u tuzlanskom srežu huškali seljake na ustanak i da su u krvavom sukobu sa njima dva oružnika mrtva. Zbog toga je akciju na održavnu reda preuzeila vojska.³³ U slovenačkom glasilu demokratske stranke bila je objavljena i netačna vest da su rudari u Bosni već militarizirani, a u trboveljskim revirima će biti uskoro.³⁴ U narednom zvaničnom saopštenju od 29. decembra je bilo naglašeno, »da je rudarski štrajk u potpunosti komunistički čin.« Uhapšeno je bilo 85 radnika koji su pucali na oružnike, a uhapšeni su i strani agitatori. Prilikom kućnih pretresa u radničkim stanovima otkriveno je oružje i municija, a izveštaj naročito naglašava: *Najzanimljivije je da su ušli u trag komunističkoj arhivi koja dokazuje da bi ovaj pokret mogao imati većih posledica. Iz ovih dokumenata se može videti da je komunistički odbor već imenovao komesare, potkomesare i ostale funkcionere sovjetske uprave.*³⁵ Zbog pokušaja »da se izazove državni prevrat« u brojnim krajevima Bosne i Hercegovine su u toku i akcije na osnivanju narodne garde za nastup protiv komunista.³⁶ Na dan Nove godine je »Jutro« obavešтalo o objavlјivanju prekog suda u Tuzli, o tome da su svi komunistički ustanici pohapšeni, a izveštaj je završen konstatacijom da »je Bosna mirna«.³⁷ Slovenačke građanske novine su pomoću alarmnih i netačnih izveštaja o štrajku u Bosni i Hercegovini kao i pomoću komentara pokušale opravdati prihvatanje odredbi o militarizaciji rudara i železničara u štrajkovima i nemirima kao i Obznanu, a naročito su hteli svojim pisanjem demoralisati slovenačke rudare.

Tok štrajka u Bosni i Hercegovini je presudno uticao na mere centralnih i pokrajinskih vlasti za okončanje štrajka u Sloveniji. Odmah posle krvoprolića na Husinu, beogradska vlada je odlučila ugušiti svaki štrajk slovenačkih rudara pomoću »blagog« metoda. Ljubljanska pokrajinska vlada je na njen zahtev već 28. decembra *zakazala pregovore* između predstavnika TPD i strukovnih organizacija uz pretnju za daljnje mere ako se pozvani ne odazovu pozivu. Zajedno sa pozivom je bila objavljena vest iz Beograda da će rudari u trboveljskim revirima biti militarizovani. Socijaldemokratski časopis »*Naprej*« je također pisao da je klub socijalističkih poslanika u Konstituanti već protestovao protiv nameravane miliitarizacije.³⁸

Na pregovorima su se predstavnici TPD protivili predlogu vlaste da se zarade u proseku povećaju za 40% (to je nivo koji je bio kolektivnim ugovorom već utvrđen za rudare u državnim rudnicima). Istrajali su na zahvalu da je uslov za povećanje zarada povećanje cena za ugalj. Nakon što je Obznanom delovanje SRRJ zabranjeno vlasti su nastupile još odlučnije. Centralna vlada je poslala u Ljubljjanu i Trbovlje predstavnike Ministarstva za socijalnu politiku da okončaju pregovore silom. Predstavnici vlaste su od TPD tražili da izjednači zarade svojih zaposlenih sa platama rudara u državnim rudnicima i odmah isplati povećanje, a posebna komisija će utvrditi opravdanost zahteva za povećanje cena uglja a radnicima su naredili da se 10. januara 1921. vrate na posao »inače bi trebalo protiv štrajkača i njihovih vođa nastupiti sa najstrožijim sredstvima«. Rudarima su zapretili da će ih odmah otpustiti. Komunistima su vlasti zabranile organizovanje skupova radnika štrajkača, a 10. januara su oružnici uhapsili sekretara SRRJ Janka Petakovića i odveli ga iz revira u Beograd.³⁹ Demokratski list »*Jutro*« je naglasio da su komunisti štrajk »skrenuli na političko polje«, da je vlasta »rešena preduzeti sve mere koje proizilaze iz poznate odredbe ministarskog saveta protiv komunističkog rovarenja«, te da će TPD rudare, koji se ne vrate na posao, zajedno sa otpuštanjem sa posla deložirati iz stanova, dok će vlasti glavne huškače progmati u zavičajne opštine.⁴⁰

Uprkos pretnjama otpuštanja sa posla, predstavnici SRR nisu pozvali radnike da se vrate na posao. Tek kad ih je predstavnik pokrajinske vlaste na razgovorima 11. januara prepodne uverio da će vlasti naterati TPD da poštuje dogovor i kad su na popodnevnom skupu u Trbovlju radnike upoznali sa rezultatima razgovora, funkcioneri SRR su pozvali rudare da počnu raditi. U Kočevju su rudari već 10. januara popodne počeli raditi, ali kad su saznali da u trboveljskim revirima još štrajkuju, ponovo su prekinuli sa radom. Oružnici su sledećeg dana uhapsili 15 »huškača«, a posle podne su se kočevski rudari vratili na posao. U potpunosti je normalan rad u trboveljskim revirima počeo 12. januara, a samo u Krmelju se štrajk protegao do 27. januara, pošto vlasnik Jakil nije htio povećati zarade.⁴¹

Posebna ministarska komisija, sastavljena od predstavnika Ministarstva za socijalnu politiku, šumarstvo i rudarstvo, pripremila je do 19. januara odredbe novog kolektivnog ugovora sa TPD. Njime je bila utvrđena za I kategoriju minimalna nadnica od 35 kruna, za II kategoriju 30 kruna, za III kategoriju 24 krune i za IV kategoriju 17 kruna, i za svaku smenu po 27 kruna dodatka na skupoču. Akordni iznosi su bili povećani za 10%. Kvartalni nabavni doprinos je bio utvrđen na 500 kruna za rudare, 200 kruna za ženu i po 150 kruna za decu. Rudari, koji nisu dobili stanove od TPD, su dobili mesečno još i po 15 do 30 kruna stanabine. Što se tiče dodatka na skupoču bilo je utvrđeno da će se isti menjati svaka tri meseca s obzirom na promene cena za prehrambene articke.⁴²

Rudarski štrajk se završio u uslovima vanrednog zakonodavstva, koje je onemogućilo delovanje organizacije SRRJ. Međutim, komunisti su kao izabrani radnički poverenici uspeli sarađivati kod konačnog formiranja kolektivnog ugovora, u kome su izborili rudarima TPD čak i viša primanja nego što su ih imali zaposleni u državnim rudnicima. To je bio bez sumnje veliki uspeh posle obznanje zabranjenog SRRJ.

Štrajk je imao vanrednog odjeka, međutim, socijaldemokrati su pokušali da ga iskoriste za to da odvrate radnike od komunista. Hteli su se prikazati kao bolji zastupnici radničkih interesa nego što su bile komunističke strukovne organizacije; ukratko hteli su pridobiti rudare za ponovni ulazak u svoju Uniju slovenačkih rudara.⁴³ Međutim, udarac, koji su doživele komunističke organizacije sa Obznanom, socijaldemokrati uprkos svim naporima kao i podršci vlasti nisu uspeli iskoristiti to za jačanje svojih organizacija. Hrišćanskosocijalni list »Novi čas« (Novo vreme) je uz štrajk napisao: »Trboveljski štrajk, koji je vlasta okončala sa grubim ukazom, nakon što je uništila najvažnija oružja radnika — slobodu skupljanja i udruživanja, je pokazao, kako se je jugoslovenski kapital u punoj tišini organizovao i razvio u snagu.«⁴⁴

Takov je bio dakle kraj velikog štrajka slovenačkih rudara, na koji je, kao što smo već naglasili, presudno uticalo krajnje zaoštiranje štrajkačke borbe bosanskohercegovačkih rudara, koja je dostigla kulminaciju sa husinskom bunom. U njoj je došao do potpunog izražaja bratski odnos bosanskohercegovačkih radnika prema slovenačkim rudarima i njihovim porodicama, koje su vlasti usred zime izbacile na cestu. U selima oko Tuzle su im pružili ne samo sigurno utočište, nego su ih i branili od dalnjih progona. To je bio svetli primer radničke solidarnosti i bratstva, a zajednička štrajkačka borba slovenačkih i bosanskohercegovačkih rudara krajem godine bila je prekretnica u predratnom revolucionarnom radničkom pokretu.

Na završetku prikazivanja toka velikog rudarskog štrajka u Sloveniji na prekretnici 1920/21. i nekih elemenata povezanosti revolucionarne borbe slovenačkih i bosanskohercegovačkih rudara upozorićemo još i na velike protestne skupove slovenačkih radnika 1922. godine protiv izvršenja smrtne presude nad učesnikom husinske bune Jurom Keroševićem. Protestne skupove, koje je sazvalo vodstvo nezavisnih strukovnih organizacija početkom novembra 1922. godine u Ljubljani i na Jesenicama, policija je zabranila. Isto tako je zaplenila i članak u legalnom komunističkom časopisu »*Radničke novosti*« (Delavske novice), koji je opširno pisao o toku ove protestne akcije po Jugoslaviji i u svetu. Ali rudari u Trbovlju su uspeli organizirati veliki protestni skup,⁴⁵ a isto tako i oko 2000 mariborskih železničara. Trećeg decembra 1922. su protestovali protiv smrtne kazne za Keroševića i u rezoluciji vladu naglasili, da bi njegovo streljanje smatrali »kao znak njenog neprijateljskog raspoloženja prema svim radnicima Jugoslavije, kao i da se sa Keroševićem namerava ubiti pravo radnika na organizacije i štrajk. Naglasili su također da će se protiv takve politike radnička klasa uvek najodlučnije boriti. Skup je tražio pomilovanje Keroševića, »da se time dâ njemu i radnicima zadovoljština za sve podnete patnje.«⁴⁶ Akcije za oslobođenje na smrt osuđenog J. Keroševića, koje je pokrajinska organizacija KPJ za Sloveniju organizovala preko nezavisnih sindikata, spadaju među najznačajnije političke akcije slovenačkih radnika 1922. godine.

NAPOMENE:

- 1 Radnik (Delavec), br. 22, 31. 5. 1919.
- 2 MIROSLAV STIPOVŠEK, Zamah strukovnog — sindikalnog pokreta u Sloveniji 1918 — 1922., Ljubljana 1979, str. 130, (Razmah strokovnega — sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918 — 1922., Ljubljana 1979, str. 130).
- 3 U Kreki su rudari u stvari pružali oštiri pasivni otpor, sa kojim su osetno smanjili iskop uglja u maju i junu 1919. (Generalni štrajk rudara Bosne i Hercegovine i husinska buna 1920, Tuzla 1981, dokument br. 32/II, str. 117—120 — cit. Generalni štrajk rudara BiH 1920).
- 4 Radnike su pozivali na rad u Kreku sa obećanjem za veoma privlačne nadnlice, opskrbljivanje životnih namirnica po niskim cenama kao i za besplatnu podelu stanova i uglja za grijanje. Uprava državnog rudnika u Kreki je htela zaposliti oko 400 do 500 rudara te ih je tražila i u Hrvatskoj. Sa njima je nameravala kao sa štrajkbreherima slomiti dugotrajanu borbu bosanskih rudara (Generalni štrajk rudara BiH 1920., dokument br. 24/II, str. 103). Odeljenje za rudarstvo pokrajinske vlade u Sarajevu je kasnije na žalbe radničke komore Srbije odgovorilo, da je uprava rudnika u Kreki naručila nekoliko stotina pravih rudara iz svih slovenačkih pokrajina zbog stabilizacije proizvodnje, a što nije tačno, pošto su u okolini Maribora pridobili radnike za rad u rudniku u Kreki pre svega iz redova neorganiziranog seljačkog proletarijata (Radnik Delavec br. 27. 5. 7. 1919).
- 5 Radnik (Delavec), br. 27, 5. 7. 1919.

- 6 Taj skup bio je održan 5. jula, a predsedavali su mu u ime bosanskih rudara Stjepan Krajčec, u ime slovenačkih rudara Drago Železnik, a glavni govornik je bio član centralnog partijskog vođstva Kosta Novaković, koji je naglasio da su i oni sastavni dio organiziranog jugoslovenskog proletarijata. Železnik je prevodio za Slovence govore i tekst rezolucije, u kojoj su još i posebno naglasili, da se moraju rudari još više držati svoje organizacije, a što se tiče slovenačkih rudara oni su također tražili da treba da dobiju odgovarajuće stanove, a svi treba i da se sindikalno organizuju (Generalni štrajk rudara BiH 1920, dokumenat br. 31/II, str. 114—117).
- 7 Radnik (Delavec), br. 40, 4. 10. 1919.
- 8 Izveštaj o situaciji pokrajinske vlade za Sloveniju 2. 11. 1919. u Arhivu SR Slovenije; Miroslav Stiplovšek, navedeni rad, str. 611—612.
- 9 Nova istina, br. 19, 23. 12. 1919.
- 10 MIROSLAV STIPOVŠEK, navedeni rad, str. 146—164; Naglašavamo da je odmah posle sindikalnog udruživanja 11. aprila bio i kongres udruženja stranaka, na kome je bila osnovana pokrajinska organizacija Socijalističke radničke stranke Jugoslavije (komunista) za Sloveniju sa oko 12 000 članova.
- 11 Crveni barjak (Rdeči prapor), br. 9, 26. 6. 1920.
- 12 Crveni barjak (Rdeči prapor), br. 5, 11. 6. 1920.
- 13 Crveni barjak (Rdeči prapor), br. 17, 28. 7. 1920.
- 14 Crveni barjak (Rdeči prapor), br. 20, 7. 8. do br. 27, 1. 9. 1920; u socijal-demokratskoj Uniji slovenačkih rudara je ostalo samo oko 1000 članova.
- 15 Radničke novine, br. 197, 19. 8. 1920.
- 16 O toku pokreta za nadnice rudara i o njegovom zaoštravanju u štrajk vidi navedeni rad M. Stiplovšeka, str. 558—561.
- 17 Crveni barjak (Rdeči prapor), br. 42, 23. 10. i br. 45, 2. 11. 1920; Nadalje br. 299, 29. 12. 1920; najpre je naime Unija tražila povećanje nadnica za 50%, NSZ za 70% i za 100% povećanje nabavnih doprinosa, JSZ povećanje osnovnih nadnica za 75% i SRRJ za 134%.
- 18 Crveni barjak (Rdeči prapor), br. 47, 10. 11. i br. 49, 17. 11. 1920.
- 19 Crveni barjak (Rdeči prapor), br. 58, 18. 12. i br. 61, 29. 12. 1920.
- 20 Izvještaj okružne prefekture Celje 22. 10. 1920. u fondu pokrajinske vlade za Sloveniju u Arhivu SR Slovenije; da samo pomenemo da su važni dokumenti o štrajku slovenačkih rudara na prekretnici 1920/21. objavljeni i u ediciji Izvori za istoriju komunističke stranke u Sloveniji u godinama 1919/1921, (Viri za zgodovino komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919/1921), Ljubljana 1980.
- 21 Crveni barjak (Rdeči prapor), br. 60, 24. 12. 1920.
- 22 Kopači su dobili 35 kruna osnovne nadnice, 5,60 kruna dodatka na skupoču za ženu i za decu po 2,45 kruna dodatka na skupoču, a kvartalni nabavni doprinos su povisili na 250 kruna (Radnik /Delavec/, br. 3, 29. 1. 1921; Naprijed /Naprek/, br. 296, 24. 12. 1920).
- 23 Generalni štrajk rudara BiH 1920, str. 158.
- 24 Generalni štrajk rudara BiH 1920, dokumenat br. 1 i 2/III, str. 157—159.
- 25 Generalni štrajk rudara BiH 1920. dokumenat br. 4 i 5/III, str. 160—166.
- 26 Generalni štrajk rudara BiH 1920, dokumenat 13/III, str. 171—172; u članku je navedeno da je štrajk slovenačkih rudara počeo 18. decembra, a u stvari je počeo jedan dan ranije.

- 27 Slovenačko glasilo Jugoslovenske demokratske stranke »Jutro« (br. 102, 18. 12. 1920) je poslije toga utvrdilo, »da su nadležni faktori rešeni štrajk slomiti te da dakle neće dolaziti do nikakvih pregovora«. Ovde možemo da napomenemo da su slovenački demokrati onda bili u centralnoj vladu, a sredinom decembra 1920. su posle odstupanja poverenika klerikalne stranke preuzeli i vođenje pokrajinske vlade. Pisanje »Jutra« dakle odražava stanovište vladine stranke.
- 28 O toku štrajka postoje podaci u izveštajima o situaciji u fondu pokrajinske vlade za Sloveniju za godinu 1920/21, i u fasciklu rudarskog štrajka u Arhivu SR Slovenije kao i u građi u fasciklu 163 u arhivu CK SKS.
- 29 Crveni barjak (Rdeči prapor) br. 60, 24. 12. 1920.
- 30 Jutro, br. 104, 21. 12. 1920.
- 31 Slovenac (Slovenec), br. 293, 24. 12. 1920.
- 32 Crveni barjak (Rdeči prapor), br. 62, 31. 12. 1920; o nasilju nad rudarima u Bosni i Hercegovini je u novogodišnjem broju 1921. pisalo i socijaldemokratsko sindikalno glasilo »Radnik« (Delavec).
- 33 Slovenac (Slovenec), br. 296, 29. 12. 1920; Naprijed (Naprej), br. 299, 29. 12. 1920.
- 34 Jutro, br. 108, 28. 12. 1920.
- 35 Slovenac (Slovenec), br. 297, 30. 12. 1920.
- 36 Naprijed (Naprej), br. 3, 5. 1. 1921.
- 37 Jutro, br. 1, 1. 1. 1921.
- 38 Naprijed (Naprej), br. 298, 28. 12. i br. 299, 29. 12. 1920.
- 39 Naprijed (Naprej), br. 6, 10. 1. 1921.
- 40 Jutro, br. 9, 11. 1. 1921.
- 41 Izveštaj o situaciji u fondu pokrajinske vlade u Arhivu SR Slovenije; Naprijed (Naprej), br. 8, 12. 1. 1921; Radnik (Delavec), br. 2, 15. 1. 1921; Jutro, br. 10, 12. 1. 1921.
- 42 Naprijed (Naprej), br. 18, 24. 1. i br. 265, 22. 11. 1921; Činovnik (Uradnik), br. 1. 1921.
- 43 Radnik (Delavec), br. 2, 15. 1. 1921.
- 44 Novo vreme (Novi čas), br. 26, 3. 2. 1921.
- 45 MIROSLAV STIPOVŠEK, navedeni rad, br. 617; Radničke novosti (Delavske novice), br. 46, 16. 11. 1922.
- 46 Jednakost (Enakost), br. 19, 8. 12. 1922.

DIE VERBUNDENHEIT DES STREIKS DER BERGLEUTE IN SLOWENIEN MIT JENEM IN BOSNIEN UND DER HERZEGOWINA

Mit dem Generalstreik der Bergleute in Bosnien und der Herzegowina Ende 1920. waren die slowenischen Bergleute zweierlei verbunden: erstens-führten sie die Bewegung, um die Löhne, die in einen Streik übergang, und zweitens, im Streik und dem Husino-Aufstand im Gebiet von Tuzla nahmen slowenische Bergleute, die nach Kreka wegen der Arbeit in der Kohlengrube Mitte 1919. ankamen, Anteil. Mit ihnen versuchte die Bergwerkdirektion zusammen mit den Mächten als mit den Streikbrechern den Kampf der bosnischen Bergleute, den diese schon am 1. Mai 1919. begonnen haben, zu brechen. Aber slowenische Bergleute haben kategorisch den gerechten Kampf der bosnischen Kameraden unterstützt und sich syndikalisch in der kommunistischen Klassenorganisation verbunden haben. So sind die Absichten der Bergwerkdirektion nicht vorwärtsgekommen. Inzwischen ist es notwendig zu betonen, dass bosnische Bergleute vom Unternehmen verlangt haben, den slowenischen Bergleute alles Versprochene, mit dem sie nach Kreka angelockt wurden, auszufüllen.

Die slowenischen Bergleute haben sich wegen der Sabotage der rechtsoorientierten Funktinäre in den Klassensyndikaten erst nach dem schweren Kampf Mitte 1920. dem kommunistischen Bund der Bergarbeiter notwendige Bedingung für das Einschliessen in die grossen gemeinsamen Aktionen der jugoslavischen Bergleute erfüllt, und so haben sie danach den grössten Kampf mit den Bergleuten Bosniens und der Herzegowina gemeinsam geführt. Im Oktober 1920. begannen slowenische Bergleute mit einer Bewegung für eine beträchtliche Lohnerhöhung wegen der sichtlichen Preisvergrösserung. Wegen der unnachgiebigen Kohlengesellschaft und der unentschiedenen Vermittlung der Macht begannen am 17. Dezember 1920. 9640 slowenische Bergleute, in zwei Staatsbergwerken und in einem Privatbergwerk zu streiken mit Hilfe der Sozialdemokraten ist es aber den Unternehmern gelungen Leute vom Streik abzuwenden, indem sie ihre Forderung betreffs Löhne teilweise zu befriedigen. Der Beginn der Bewegung für die Löhne in Slowenien beeinflusste ermutigend auf den Lauf der Bewegung für die Löhne der bosnischen Bergleute, die wegen der Unnachgiebigkeit der Unternehmer und der staatlichen Macht am 21. Dezember mit dem Streik beginnen mussten.

Der Streik slowenischer und bosnisch-herzegowinischer Bergleute, den der kommunistische Bund der Arbeiter Jugoslawiens geführt hat, haben Unternehmende Mächte und bürgerliche Zeitungen als politisch verkündet. Zentrale und regionale Mächte haben entschlossen, dass sie ihn mit allen Mitteln brechen und als Anlass dafür benutzten sie die Kundmachung als auch andere ausserordentliche Anordnungen gegen Kommunisten und andere Arbeiter. In Bosnien und der Herzegowina haben die Mächte den Generalstreik mit der Blutgewalt gebrochen und sein Ende mit den Arbeiteropfern hat auf die Streikbeendigung in Slowenien mit Hilfe der »sanften« Methode entschieden beeinflusst.

Die Vertreter der Regierung haben von der Bergwerksgesellschaft aus Trbovlje die Vergrösserung des Einkommens der Bergleute auf die Höhe des Einkommens in den Staatsbergwerken verlangt und von den Bergleuten verlangten sie, dass sie sich gleich zur Arbeit zurückkehren. Erst nachdem die Vertreter des verbotenen Bundes der Bergarbeiter das überzeugen der Regierung bekommen hatten, dass die Unternehmen ihre Verpflichtungen in Hinsicht der neuen Einkommen am 11. und 12. Januar 1921 ausfüllen werden, liessen sie die Bergleute vor sich kommen, das sie sich zur Arbeit kehren. Später haben sie sich höhere Einkommen, mehr denn dieselbe die Bergleute in den Staatsbergwerken gehabt hatten, ausgekämpft.

Der gemeinsame Kampf der bosnischen und slowenischen Bergleute Ende 1920. war ein heller Beispiel der Arbeitersolidarität und Brüderlichkeit. Gleichzeitig war sie ein der Drehpunkte in der vorkriegszeitlichen revolutionären Arbeiterbewegung.

Toma Milenković

AKCIJE IZVRŠNOG ODBORA CENTRALNOG RADNIČKOG SINDIKALNOG VEĆA JUGOSLAVIJE I RADNIČKE KOMORE IZ BEOGRADA U VEZI S GENERALNIM ŠTRAJKOM RUDARA BOSNE I HERCEGOVINE DECEMBRA 1920. GODINE

Posle generalnog štrajka železničara u drugoj polovini aprila 1920. godine, štrajkovi rudara u Sloveniji (počeo 17. decembra 1920. sa oko 10 000 radnika) i Bosni i Hercegovini (počeo 21. decembra sa oko 7 000 radnika) bili su najveće i najznačajnije štrajkačke akcije radničke klase Jugoslavije te godine. Pošto je o ovim štrajkovima u našoj istoriografiji u izvesnoj meri već pisano,¹ ovde ćemo glavnu pažnju обратити на probleme istaknute u naslovu, jer su oni dosad bili potpuno zanemareni, i pokušaćemo da damo neke nove ocene tih revolucionarnih događaja. Na samom toku štrajka zadržavamo se samo koliko je neophodno da bi se razumelo ono čemu po klanjam osnovnu pažnju.

Jedno od najvažnijih pitanja vezanih za štrajkove rudara jeste pitanje njihovog karaktera. Sva zahtevi koje su rudari Slovenije i Bosne i Hercegovine postavili svojim poslodavcima bili su ekonomske prirode. Svi rukovodioci revolucionarnih sindikata, KPJ i štrajkači, isticali su uporno čisto ekonomski karakter ovih štrajkova. Verovatno pod uticajem istorijskih izvora, koji su potekli iz radničkih redova, i istoričari su prihvatali ovu tezu. Na drugoj strani, gotovo svi organi vlasti, poslodavci i buržoaska štampa nastojali su da dokažu političku pozadinu štrajkova. Istina je bila negde na sredini. Uzroci štrajkova jesu bili ekonomske prirode, ali su njihove posledice nesumnjivo imale krupan politički karakter.

Štrajkovi su izbili u revolucionarnoj situaciji (posle velikog uspeha KPJ na opštinskim izborima u Srbiji i Makedoniji avgusta 1920. i na izborima za Ustavotvornu skupštinu 28. novembra 1920.), kada je revolucionarna radnička klasa Jugoslavije bila spremna na nove žrtve radi ostvarenja svojih daljih ciljeva. Štrajkovi su bili generalni, sa velikim brojem učesnika, a zahvatili su jednu od najvažnijih privrednih grana. Njima je rukovođeno iz jednog centra. Sve je to činilo da dobiju izuzetan značaj i da tako budu shvaćeni

i od svojih savremenika. Razdvajanje ekonomске i političke borbe proletarijata i njihovo osamostaljivanje nema istorijskog opravdanja i može se vršiti samo veštačkim putem.

Iako su povedeni za ostvarenje čisto ekonomskih zahteva, štrajkovi su se (pod uticajem rečenog) pretvorili u svojevrsno odmeravanje snaga između dela revolucionarne radničke klase (iza koje je stajao i ostali borbeni proletarijat) i države. Ma kako se završili, štrajkovi nisu mogli da prođu bez krupnih političkih posledica. Iako se formalno radilo najviše o borbi rudara za veće nadnlice, za nadnlice koje će biti u stanju da prate brzi rast cena, ulog je stvarno bio mnogo krupniji. Ko dobije ili izgubi u štrajku, dobija je ili gubio ne samo u ekonomskom pogledu, nego mnogo više na moralnom i političkom planu. Toga je država, izgleda, bila mnogo svesnija nego rukovodstvo revolucionarne radničke klase. Time se i može objasniti činjenica što je država upotrebila sva sredstva koja su joj stajala na raspolaganju za slamanje štrajka, a radničko vodstvo napravilo niz grešaka, počev od opštih procena situacije, preko organizovanja i vođenja štrajka.

Posle prvog svetskog rata Kraljevina SHS bila je zahvaćena galopirajućom inflacijom. Cene svih životnih potreba brzo su rasle, a poslodavci nisu pokazivali volju da prate njihov rast odgovarajućim povećanjem radničkih zarada. Da bi sebi i svojim porodicama obezbedili minimum za egzistenciju, radnici su bili prosti primorani da vode česte tarifne pokrete, a kada taj vid borbe ne bi dao očekivane rezultate, da obustavljuju rad. Nikada ranije, ni kasnije, radničke akcije u Jugoslaviji nisu bile tako česte i tako masovne kao u prve dve posleratne godine. Štrajk je bio svakodnevna pojava. Zahvaljujući postojanju revolucionarne situacije u svetu, relativno dobroj organizovanosti i borbenosti radničke klase Jugoslavije i drugim faktorima, te akcije su se u najvećem broju slučajeva završavale povoljno po radnike. Međutim, stalni štrajkovi su stvarali zlu krv između radnika i poslodavaca, dovodili do velike fluktuacije radne snage i nesigurnosti zaposlenja i materijalno iscrpljivali radnike, kao pojedince, i radničke sindikalne blagajne. Pored toga, nadnlice su uskladivane sa cenama uglavnom samo u trenutku sklapanja kolektivnog ugovora, posle uspešno završenog tarifnog pokreta ili štrajka, a kasnije su po pravilu sve više zaostajale. Jugoslovenski proletarijat je tražio puteve da svoje zarade trajnije osigura, čineći ih direktno zavisnim od porasta cena. To je postizao samo u retkim slučajevima naročitim klauzulama u kolektivnim ugovorima, po kojima su paritetni tarifni odbori sastavljeni od predstavnika radnika i poslodavaca pratili kretanje cena i nadnica i uskladivali ih u određenim vremenskim razmacima. Ovakvi kolektivni ugovori smatrani su od savremenika najvećim dometom sindikalne borbe.

Kraljevina SHS je bila nova država sa neuhodanom privredom i saobraćajem. Trebalo je da prođe dosta vremena dokle se veze i tokovi doratnih zasebnih privrednih i državnih celina nisu preorentisali u drugom smeru. Pored toga, železničke pruge i saobraćajna sredstva u Srbiji bili su na kraju prvog svetskog rata takoreći uništeni, a rudnici ruinirani. Najminimalniji železnički saobraćaj uspostavljen je ovde tek u drugoj polovini 1919. godine. Za to vreme, železnice i privreda snabdevali su se ugljem iz Slovenije, Bosne i Hercegovine i (privremeno okupiranih) Pečujskih rudnika. Drugim rečima, duže od godinu dana sav privredni život Jugoslavije zavisio je od produkcije rudara u tri pomenuta ugljena revira. Da bi bosanski rudnici davali što više kvalitetnog uglja privredi, ovde su dovođeni rudari iz svih delova zemlje, a naročito iz Slovenije. Nedovoljno učvršćena i organizovana nova državna vlast bila je životno zainteresovana za očuvanje neprekidne i što veće proizvodnje uglja. Zbog toga se u tom periodu rudarskim zahtevima relativno lako izlazilo u susret, a kada to nije bio slučaj, dolazilo je do štrajkova, iz kojih su dobro organizovani i borbeni rudari izazili uglavnom kao pobednici.

Poslednji takav slučaj desio se 21. jula 1920., kada je između Saveza rudarskih radnika Jugoslavije (SRRJ) i Rudarskog odseka Pokrajinske vlade Bosne i Hercegovine potpisana kolektivni ugovor. Ugovor je regulisao radno vreme, zarade, cene životnih namirnica u rudarskim konzumima, odmor radnika, priznata je radnička sindikalna organizacija i proslava Prvog maja, određen postupak za rešavanje spornih slučajeva i slično. Najvažnija je bila potpuno nova 11. tačka ugovora. Ona glasi: »Svaka tri meseca, računajući od dana kada ovaj ugovor stupa na snagu (tj. od 1. avgusta — T. M.), imaju se obje odgovarajuće stranke, bilo na inicijativu Saveza rudarskih radnika bilo na inicijativu Rudarskog odsjeka Zemaljske vlade, sastati u svrhu eventualne revizije ovog sporazuma, naročito ako bi nastupilo osjetljivo skakanje ili padanje cijena životnim potrebama.«²

Koliko god je citirani kolektivni ugovor predstavljao uspeh za rudarske radnike Bosne i Hercegovine, u istoj meri je on značio neuspeh za Pokrajinsku vladu u Sarajevu. Ovakvi dokumenti su se duže dosledno primenjivali u praksi samo ako bi se očuvali uslovi i odnosi snaga koji su postojali u vreme njihovog nastanka. Ovde nije bio takav slučaj. Tokom vremena saobraćaj je u Srbiji koliko-toliko normalizovan, tako da su istočni delovi zemlje počeli da se snabdevaju ugljem iz Srbije. Stvoreni su uslovi da se srbijski ugalj počne koristiti i na levoj obali Save i Dunava. To znači da je ugalj iz Bosne i Hercegovine prestajao da bude nezamenljiv. Na drugoj strani, ubrzano je konsolidovana državna vlast. Iz rečenog proizilazi da se situacija u zemlji okretala u korist vlasničke klase. Vladajućoj buržoaziji bilo je stalo da onemogući izbijanje

većih štrajkova, naročito u značajnijim privrednim granama, koji bi smetali »konsolidaciji« ili »privrednoj obnovi« zemlje, tj. koji bi usporavali ili onemogućavali ubrzanu i nesmetanu akumulaciju kapitala. Zbog toga su od prve polovine 1920. godine protiv revolucionarnih sindikata i KPJ, kao njihovog idejno-političkog i akcionog predvodnika, planirane i praktično preduzimane razne iznimne i represivne mere. U red takvih spada nasilno gušenje aprilskog generalnog štrajka železničara. Sve je pokazivalo da sličan udarac mogu očekivati i rudari.

Kada su istekla tri meseca od potpisivanja kolektivnog ugovora sa Rudarskim odsekom Pokrajinske vlade, SRRJ je zatražio da se sastane paritetna komisija i u duhu 11. člana ugovora uskladi rudarske nadnice sa rastom cena. Prema podacima Saveza, u međuvremenu su cene porasle u proseku za 40%, zbog čega je traženo povećanje nadnica od 30 do 45%. Rudarski odsek je pristajao na beznačajno povećanje nadnica rudara, daleko manje od porasta cena. Kada su predstavnici rudara insistirali da se formira paritetna komisija, koja bi objektivno postupila shodno citiranom 11. članu ugovora, bili su odbijeni. Time se želeta grubo izigrati pa i poništiti jedna od najvažnijih tekovina dotadašnje borbe rudarskih radnika i oni ponovo dovesti u neravnopravan položaj prema poslodavcu (državi). Iza Rudarskog odseka je bezrezervno stala Pokrajinska vlast u Sarajevu. Ministarstvo šuma i ruda u Beogradu, kome se SRRJ obratio za posredovanje, proglašilo se nenađežnim u sporu, ali je stvarno bilo na strani Rudarskog odseka. Nije se izjašnjavalo, jer je smatralo da će organi vlasti Bosne i Hercegovine i bez njegove otvorene podrške lako izaći na kraj sa rudarima. Od buržoaskih organa i institucija jedino su pojedinci iz Ministarstva socijalne politike u Beogradu i njegovog povereništva u Sarajevu imali izvesnog razumevanja za položaj i zahteve rudara. Međutim, bili su u izrazitoj manjini. Njihov uticaj je bio beznačajan, a njihov glas se takoreći nije ni čuo od hora složnog odbijanja i osude rudarskih zahteva od strane građanske većine.

Na drugoj strani, zahteve rudara su u potpunosti podržali samo njihovi klasni drugovi iz KPJ i revolucionarnih sindikata, kao i Radnička komora iz Beograda. Tako je uoči generalnog štrajka rudara krajem 1920. došlo do oštре, u suštini klasne podele. Na jednoj strani je bila uglavnom sva buržoazija sa svojim aparatom vlasti, štampom i organizacijama, koja je prosto provocirala štrajk; a na drugoj strani je stajala radnička klasa. Sa kakvim sukobom i obračunom je buržoazija računala, najbolje se vidi po izjavama njenih najistaknutijih predstavnika i po merama koje je preduzimala. Naime, tri dana pre izbijanja štrajka, kada su predstavnici rudara ponovo tražili formiranje paritetne komisije koja bi svojom nepristrasnom odlukom sprečila izbijanje štrajka (jer bi je rudari prihvatali), predsednik Pokrajinske vlade u Sarajevu dr Milan

Srškić je izjavio: »Mi imamo dovoljno mašinskih pušaka da sačuvamo autoritet vlasti.«³ Drugim rečima, njega nije interesovala opravdanost rudarskih zahteva i njihova zasnovanost na važećim ugovorima, već je htio da dovede rudare u bespomoćan položaj prema poslodavcu (državi) ne birajući pri tom sredstva. Uoči izbijanja štrajka rudara, vlada u Sarajevu je naredila okružnim načelnicima da, između ostalog, preduzmu sledeće mere: da zabrane svako sastajanje radnika u reonima rudnika; da vođe štrajka i važnije agitatore drže pod prismotrom i u slučaju potrebe konfiniraju ih po kućama; da obezbede slobodu rada svima onima koji žele da rade, tj. da štite štrajkbrehere; da u roku od tri dana (zakon predviđa 8 dana — T. M.) uklone iz državnih stanova porodice svih onih koji štrajkuju i da proteraju preko državne granice sve one »strance radnike koji se u agitaciji za štrajk ističu.«⁴

U pregovorima između predstavnika bosanskih rudara i raznih institucija vlasti u Sarajevu i Beogradu od samog početka su se direktno ili indirektno angažovali Izvršni odbor Centralnog radničkog sindikalnog veća Jugoslavije (IO CRSVJ), vodstvo SRRJ i Radnička komora iz Beograda. Svi su oni nastojali da se izbegne štrajk rudara u Bosni i Hercegovini jer su već »imali na leđima štrajk 10 000 slovenačkih rudara.« Sekretar Radničke komore, Mihailo Todorović, dva puta je odlazio u Ministarstvo socijalne politike i jednom u Ministarstvo šuma i ruda tražeći da se poštuju odredbe još uvek važećeg kolektivnog ugovora i preduzimao druge mere da bi se izbegla obustava rada.⁵ Međutim, sve je to ostalo bez rezultata.

Uporedo sa pregovorima i nastojanjima da se štrajk izbegne, CRSVJ, SRRJ i Radnička komora su vršili pripreme da on uspe ako do obustave rada dođe. Iako je u Bosni i Hercegovini bilo dosta iskusnih sindikalnih funkcionera, ipak je u Zenici upućen Lazar Stefanović blagajnik i član IO CRSVJ, inače iskusni rukovodilac brojnih radničkih štrajkova.⁶ Verovatno se očekivalo da će ovde doći do najvećih zapleta, jer su radničke organizacije u Zenici dotad nailazile na velike smetnje u radu od strane organa vlasti. Po svoj prilici, Stefanović je ovde svojim iskustvom i autoritetom trebalo da pomogne da štrajk teče bez uplitanja vlasti i drugih faktora sa strane.

Sekretar Radničke komore iz Beograda doputovao je u Sarajevo da bi u slučaju potrebe posredovao i štitio interes štrajkača kod pokrajinskih organa vlasti.⁷ Doduše, u Sarajevu je od juna 1919. postojalo Povereništvo Radničke komore, koje je osnovala i iz svojih sredstava finansirala beogradska Radnička komora, ali ono se nijednom nije oglasilo na strani rudara, ni pre ni u toku štrajka. Možda odgovor za takvo ponašanje leži u činjenici što se na čelu Povereništva nalazio centrumaš Bogdan Krstić, a centrumaši su želeli da izbegnu svaki oštiri klasni sukob pa i generalni štrajk.

Uporedno s neposrednim organizacionim pripremama štrajka, rukovodstvo revolucionarnih sindikata je preduzimalo i druge korake koji su omogućavali uspešno vođenje borbe. Tako su rudarskim radnicima Bosne i Hercegovine na vreme upućena dovoljna novčana sredstva da bi se materijalno obezbedili štrajkači za izvesno vreme. Kada je štrajk već otpočeo i činilo se da će duže potrajati, IO CRSVJ je pozvao proletarijat da otpočne sa sakupljanjem dobrovoljnih priloga za štrajkače.⁸

Bliska saradnja između rukovodstva revolucionarnih sindikata i rudarskih radnika Bosne i Hercegovine postala je još tešnja u fazi pregovora sa Rudarskim odsekom, produžila se u vreme priprema i trajanja štrajka, a nije prestala ni kada se štrajk završio. Reč nije bila samo o svakodnevnoj proleterskoj solidarnosti ili o odnosima između organizacija, nižih rukovodstava i najviših rukovodećih foruma, već su oblici i opseg te saradnje u velikoj meri bili regulisani *Statutom CRSVJ* i *Pravilnikom o štrajkovima*. Ovaj poslednji dokumenat usvojila je plenarna sednica CRSVJ 4. decembra 1919., da bi se uvelo više reda i sistema u štrajkačku borbu revolucionarnih sindikata. *Pravilnik* polazi od saznanja da je štrajk jedno od »najoštrijih sredstava klasne borbe«, pa mu se stoga mora posvetiti »najozbiljnija pažnja«. On traži da se preduzme čitav niz prethodnih radnji kod svakog štrajka. Između ostalog, predviđa da se svi tarifni pokreti i štrajkovi moraju najaviti CRSVJ 14 dana unapred. Međutim, štrajkovi rudara, saobraćajnog i prosvetnog oseblja i pilanskih radnika, kao najosetljivijih i najvažnijih profesija u postojećem društvu, moraju se najaviti CRSVJ mesec dana ranije. Bez saglasnosti CRSVJ »nijedan (...) štrajk ne sme se proglašavati«. Nepoštovanje navedenih odredaba *Pravilnika* lišavalo je nedisciplinovane štrajkače svake pomoći iz Centralnog borbenog fonda pri CRSVJ.⁹ U konkretnom slučaju očigledno je da su bosanski rudari delovali u punoj saglasnosti sa pomenutim *Pravilnikom* i IO CRSVJ.

Štrajk rudara Bosne i Hercegovine proglašen 21. decembra, zahvatio je u toku 2—3 dana gotovo sve radnike zaposlene u rudnicima i odvijao se organizovano, bez incidenata. Sami rudari su ostavili dovoljne štrajkačke straže po rudnicima koje su brinule da ne dođe do požara, poplave ili kakve druge štete. Između štrajkača i Beograda (IO CRSVJ, redakcije *Radničkih novina* i Radničke komore) održavana je telefonska ili telegrafska veza. Svaka informacija pristigla jednoj od navedenih institucija, odmah je prosledjivana i na preostale dve adrese, kako bi se sinhronizovano preduzimale odgovarajuće akcije. Slične veze štrajkači su održavali i sa Sarajevom.

Dana 23. decembra 1920. u Beograd je stigao izveštaj iz Tuzle da »štrajk teče u najboljem redu«, ali da vlasti provociraju rudare i progone one sa »stranim imenima«. U trenutku objave štrajka u Kreki, pojavila se vojska i žandarmerija. Tuzlanski okružni načelnik, Dimitrije Grudić, napao je Đorda Andelića, oblasnog sekretara KPJ, smatrujući ga organizatorom štrajka i pretio mu revolverom. Načelnik je pozivao štrajkače da se vrate na posao i takođe im pretio. Nije postigao nikakav uspeh.¹⁰

Istog dana iz Sarajeva je stigao izveštaj da su predstavnici SRRJ ponovo išli u Pokrajinsku vladu da pregovaraju o zahtevima rudara i obustavljanju štrajka. Niko iz vlade nije htio da ih primi, nego im je stavljeno do znanja da će protiv štrajkača biti preuzeće sve najavljenе represivne mere ukoliko se u toku sutrašnjeg dana ne vrate na posao.¹¹

Cim su ovi izveštaji stigli u Beograd, IO CRSVJ je napisao predstavku, a njegov sekretar Pavle Pavlović lično ju je odneo i predao Ministarstvu socijalne politike. U predstavci se kaže da je CRSVJ dobilo telefonski izveštaj od narodnog poslanika Mitra Trifunovića iz Sarajeva kojim javlja da je Pokrajinska vlast Bosne i Hercegovine objavila naredbu o izbacivanju rudarskih porodica iz državnih stanova i da će sve štrajkače oglasiti otpuštenim s posla počev od 24. decembra, ako se do tada sami ne vrate na svoja radna mesta. IO CRSVJ je tražio od Ministarstva socijalne politike da hitno interveniše kako bi se blagovremeno sprečilo ovo »nečuvano nasilje«. Znajući iz iskustva da su se Pokrajinska vlast, sva privredna ministarstva u Beogradu i njihova povereništva u Sarajevu i Ministarstvo unutrašnjih dela dotad redovno i bez rezerve stavljali na stranu poslodavaca i da se od njih ne može očekivati nikakva podrška, u predstavci se insistira da Ministarstvo socijalne politike »mora imati bar toliko političkog autoriteta prema Pokrajinskoj vlasti koliko ga nesumnjivo imaju i sva ostala ministarstva centralne vlade.« Ovo treba da bude bar sada manifestovano kada se »vrši divljački atak« na živote radnika i njihovih porodica. Pošto sami apeli na organe vlasti obično ne daju očekivane rezultate ako iza njih ne стоји kakva realna snaga, CRSVJ je zapretilo da će »alarmirati ceo radnički pokret Jugoslavije za zaštitu rudara«, ako Ministarstvo socijalne politike po ovoj stvari ne interveniše hitno i energično.¹²

Cini se da je Pavle Pavlović naišao na predusretljivost u Ministarstvu socijalne politike. O tome je pisao u *Radničkim novinama*: Ministarstvo socijalne politike pokazivalo je razumevanje za položaj i zahteve rudara štrajkača, ali je bilo nemoćno da ma šta postigne jer je nailazilo na otpor kod »nosilaca reakcionarnog režima« (tj. kod privrednih ministarstava) u centralnoj vlasti, koja su pokazivala veliku mržnju prema radničkoj klasi. Slični odnosi su vladali i u Pokrajinskoj vlasti u Sarajevu.¹³

Intervencije nisu dale nikakve rezultate i štrajk je nastavljen. O tome su 24. decembra u Beograd ponovo stigli telefonski izveštaji. Iz Zenice je javljeno da uprava rudnika preti radnicima izbacivanjem iz stanova ako ne prekinu štrajk. Ne znajući da je to naredba Pokrajinske vlade i misleći da je reč o samovolji uprave rudnika, štrajkači su odgovorili kontrapretnjom: da će u slučaju izbacivanja rudara iz stanova u štrajk stupiti i oni rudari koji su ostali na radnim mestima radi osiguranja rudnika. Posledice po rudnik bile bi katastrofalne, a odgovornost bi snosila uprava rudnika i oni u Pokrajinskoj vladu koji je na te korake podstiču.¹⁴

U Tuzli su okružni načelnik i policija otvoreno pretili Andeliću da će ga ubiti ako se rudari ne vrate na posao. Na ove provokacije štrajkači se nisu obazirali već su složno nastavili štrajk.¹⁵

U Sarajevu su funkcioneri SRRJ i dalje pokušavali da povedu pregovore o zaključenju štrajka. Pri tome su težili da iskoriste Povereništvo za socijalnu politiku kao posrednika, jer je ono »pokazivalo pravilno shvatanje i priznalo potpunu opravdanost svih rudarskih zahteva«. Ali uprkos svemu tome, predsednik Pokrajinske vlade Srškić, »nije htio ni da čuje za posredovanje i ustupke radnicima« već je težio da silom slomi štrajk.¹⁶

Sekretar beogradske Radničke komore, Mihailo Todorović, koji je baš zbog štrajka rudara i došao u Sarajevo, pokušavao je takođe da pomogne štrajkačima. On je tražio od Povereništva za socijalnu politiku »da se odmah odredi jedna komisija« u kojoj bi bili zastupljeni i predstavnici radnika, sa zadatkom da utvrdi uzroke štrajka i predloži modalitete za njegovo zaključenje.¹⁷

Odmah po prispeću ovih izveštaja u Beograd 24. decembra, IO CRSVJ je napisao novu predstavku Ministarstvu socijalne politike. U predstavci su pobrojane navedene činjenice, ali su izložene i neke nove. Tako se npr. protestuje što Pokrajinska vlast »stalno pojačava žandarmeriju i vojsku na rudnicima, iako joj za to štrajkači, svojim apsolutno mirnim držanjem, ne daju baš ni najmanje povoda«. U Kreki su vlasti počele da progone rudare koji imaju »strano ime«. Na sve to IO CRSVJ je upozorio i jugoslovenski proletarijat pozivajući ga da bude gotov »za akciju i (...) solidarnost sa štrajkujućim rudarima«. Od Ministarstva socijalne politike je ponovo traženo da »odlučno interveniše« kod centralne i Pokrajinske vlade, kod vojnih i policijskih vlasti i kod uprava rudnika, da se prestane sa terorisanjem štrajkača, da se povuče naredba o izbacivanju rudara iz državnih stanova, da se prestane sa prisiljavanjem rudara na rad, sa provociranjem rudara »oružanom silom«, da se prekine sa proganjanjem »stranaca« i otpuštanjem štrajkača s posla. »Tražimo«, kaže se na kraju predstavke, »da se jednom normalnom privrednom konfliktu ne prišivaju nikakve siledžijske primese od [strane] državnih vlasti.«¹⁸

Ni ova predstavka nije dala željene rezultate. Protiv štrajkača su primenjivane sve oštije represalije. Istog dana kada je IO CRSVJ predavao svoju drugu predstavku, centralna vlada je donela *Uredbu o postupanju u slučajevima nereda, štrajka i pobune na rudnicima*. Ona predviđa da u slučaju izbijanja štrajka rudara, ministar vojni, na predlog ministra šuma i ruda i ministra unutrašnjih dela, ukazom pozove na vežbu »potreban broj« rudara starih između 18 i 50 godina, »za vreme dok potrebe budu trajale«. Mobilisani su potpadali pod nadležnost vojno-disciplinskih i vojno-sudskih organa.¹⁹ Drugim rečima, vlada je izvršila militarizaciju rudara, lišila ih prava na štrajk i dobila mogućnost da ih primenom vojnih zakona i sile natera da se pokore njenoj volji.

Oslanjujući se na pomenutu naredbu Pokrajinske vlade u *Uredbu o militarizaciji rudara*, organi vlasti su počeli da premenjuju pravi teror protiv štrajkača i njihovih porodica. Sredstva se nisu birala. Cilj je bio da se štrajk što pre slomi i rudari vrate na posao. Iz Sarajeva su rukovodioci štrajka javili u Beograd da policijske vlasti širom Bosne »hapske i progone radnike« i na najgrublji način ih sa porodicama izbacuju iz rudarskih stanova na sneg. U Kreki su vlasti silom nagonile spoljne radnike i zanatlije u rudarska okna da kopaju ugalj. U Kaknju je uhapšen a zatim proteran komunistički narodni poslanik Đuro Đaković, koji je ovde bio došao da pomogne u vođenju štrajka, iako ga je štitio poslanički imunitet. Raspolaćući navedenim podacima, *Radničke novine* (i ne samo one) su konstatovale da izloženo »provokatorsko i nečovečno držanje vlasti izaziva kod celog radništva najveće ogorčenje i može dovesti do veoma teških posledica po proizvodnju i po mir u zemlji«.²⁰

O svim navedenim progonima rudara bio je detaljno obavešten i Mihailo Todorović, koji se i dalje nalazio u Sarajevu. Samo u toku 27. decembra on je uputio tri pisma protesta okružnom načelniku Sarajeva protiv »mnogobrojnih hapšenja i progona radnika u Kaknju« i protiv hapšenja i proterivanja Đure Đakovića.²¹

Od 27. decembra 1920. radničkim institucijama u Beogradu više nisu stizale nikakve vesti o toku štrajka u Bosni i Hercegovini. Reč je o tome da je Pokrajinska vlada u Sarajevu toga dana zabranila »svaki privatni telegrafski i telefonski međugradski saobraćaj«.²² Mada se klauzula »privatnosti« formalno nije mogla primeniti na radničke organizacije, zabrana je upravo zbog njih najviše i doneta i protiv njih rigorozno primenjivana. Time su štrajkači potpuno odsećeni od spoljnog sveta, a njihova rukovodstva u Sarajevu i Beogradu lišena svih informacija o toku štrajka. Rudari su prepusteni na milost i nemilost organa vlasti. Ishod takvog neravnopravnog sukoba nije bilo teško predvideti.

Upravo tada je štrajk ušao u najdramatičniju fazu. U mnogo slučajeva rudarske porodice nisu sačekale da ih žandarmerija silom izbacuje iz državnih stanova već su se same iselile pre isteka određenog (nezakonitog) roka. Njih su u svoje domove primili rudari iz susednih sela. Međutim, vlastima nije bilo stalo do poštovanja ni sopstvenih naredenja, već do brzog slamanja štrajka po svaku cenu i do brutalnog obračuna sa štrajkačima. Po naredenju tuzlanskog okružnog načelnika Grudića u sela su upućeni žandarmerija, policija, vojska i neregularne dobrovoljačke jedinice tzv. »narodna garda« da hapse štrajkače i silom ih vraćaju na posao, a rudare »strance« (tu su sada uračunati svi oni koji nisu bili meštani ili iz najbliže okoline) proteruju u njihova zavičajna mesta. U nastaloj hajci, mnogi rudari i članovi njihovih porodica su pretučeni i na drugi način zlostavljeni, njihova imovina nemarno uništavana, žene i sestre silovane. U takvoj mračnoj i bezizlaznoj situaciji rudari iz sela Husina spontano su se organizovali, pružili oružani otpor i pri tom ubili jednog žandarma. Njihova očajnička samoodbrana poslužila je okružnom načelniku u Tuzli, tom najreakcionarnijem predstavniku režima, kao izgovor da ih stavi van zakona. Tih i sledećih dana u tuzlanskom rudarskom bazenu ubijeno je ili umrlo od povreda 7 rudara, oko 800 ih je teško izbatinano, a oko 2 000 je dovedeno u tuzlanski zatvor. Time je štrajk slomljen u bukvalnom smislu te reči, bez obzira na to što je dotrajavao sve do 17. januara 1921. godine.²³

Ostavši u Sarajevu bez obaveštenja o toku štrajka, a saznavši iz privatnih izvora da su rudari u tuzlanskom rudarskom bazenu izloženi najbrutalnijem teroru režima, Mihailo Todorović je došao na lice mesta i pokušao da deluje u okviru svojih prava koja je kao sekretar Radničke komore imao. U Tuzli se nalazio i u vreme kada je doneta zloglasna Obznana. Međutim, svojim prisustvom i autoritetom nije mogao da pomogne rudarima. Nosioci vlasti i neregularna »narodna garda« bili su toliko ostvrljeni i zadojeni mržnjom prema rudarima da su bezdušno tukli štrajkače i pred njegovim očima u kancelariji tuzlanskog okružnog načelnika.²⁴

Izvršni odbor CRSVJ od 27. decembra 1920. takođe nije znao tačno šta se događa sa štrajkom rudara u Bosni i Hercegovini. Ali, sama činjenica da su informacije prestale da pristižu i da se sa rudnicima nije mogla uspostaviti nikakva veza, ukazivala je da se tamo zbiva nešto krupno na štetu rudara. Kako dotadašnje intervencije u Ministarstvu socijalne politike nisu dale nikakve rezultate, to je sekretar CRSVJ, Pavle Pavlović, pokušao da dođe do najvišeg predstavnika vlasti — do predsednika vlade Vesnića i tu postigne ono što nije uspeo u Ministarstvu. Međutim, njegovi pokušaji 27. i 28. decembra nisu urodili plodom. Oba puta mu je odgovoren da se predsednik vlade »odmara«,²⁵ mada je reč bila o prostom izbegavanju susreta. Nosioci najviše državne vlasti nisu više želeli da

razgovaraju o štrajku već su hteli silom da ga slome i definitivno se obračunaju ne samo sa rudarima nego i sa revolucionarnom radničkom klasom Jugoslavije u celini.

Ne uspevši da prodre do predsednika vlade, Pavle Pavlović mu je u ime IO CRSVJ 28. decembra uputio predstavku, koja je bila namenjena celoj vladi. U predstavci nema novih činjenica koje nisu pomenute u prethodnim predstavkama Ministarstvu socijalne politike, što je samo dokaz više da su između štrajkača i CRSVJ bile stvarno prekinute sve veze. Opšti zaključak IO CRSVJ bio je da policijske vlasti u Bosni i Hercegovini, po naređenju Pokrajinske vlade u Sarajevu, »vrše neograničeni teror nad rudarima«, što stvara »očajnu situaciju koja može imati kao prvu posledicu povlačenje sa rada i onih radnika koje su štrajkači ostavili da brane rudnike od vatre i vode!« Po ko zna koji put naglašava se da je štrajk rudara »isključivo ekonomskog karaktera« i da mu je jedini cilj popravka materijalnog položaja rudara. Vladi je predloženo da se obrazuje »paritetna komisija za utvrđivanje činjenica koje su dovele do štrajka« i koja bi predložila mere za njegovo okončanje.²⁶

Jednu bitnu novost u predstavci predstavlja nespretni protest protiv uredbe o militarizaciji rudara. O tome se kaže: »Naš protest zasniva se i na neverovatnoj odluci Kraljevske vlade da štrajkove guši militarizacijom. Ta odluka, *ako bude faktički postojala*, (ista kao T. M.) utoliko je čudnija što je doneta za vreme zasedanja Konstituante i bez njenog znanja, dok je slična odluka odbačena u Privremenom narodnom predstavništvu«. Predstavka se završava konstatacijom da će sve ono što su vlasti preduzele protiv štrajkača u Bosni i Hercegovini imati »teške posledice i prouzrokovati (...) proširenje odbranbenih radničkih štrajkova u zemlji.«²⁷

Uporedo sa pisanjem predstavki, IO CRSVJ je preuzimao i druge korake da pomogne štrajk rudara. Tako je za 28. decembar 1920. sazvao protestni zbor beogradskog proletarijata. U opširnom pozivu za zbor, između ostalog, kaže se da »buržoazija i njena štampa hoće samo da provociraju rudarske radnike. Tom podlom klevetičkom kampanjom ide se na to da se unapred opravdaju represalije koje buržoaska država sprema protiv naših drugova rudara, gomilajući vojsku i žandarmeriju po rudnicima.« Od radnika se traži da moralno i materijalno potpomognu borbu rudara, jer je to njihova zajednička borba.²⁸

Zbor je održan uveče 28. decembra 1920. u velikoj sali Privremenog radničkog doma u Beogradu, koja je primala više od 1 500 posetilaca. Govorili su Pavle Pavlović i Života Milojković (urednik *Radničkih novina* i član IO KPJ) vrlo nadahnuto i borbeno. Izložili su predistoriju štrajkova rudara u Sloveniji i Bosni i Hercegovini i njihov tok do 26. decembra (na čemu se nećemo zadržavati). Ne

znaјући шта се стварно догађа у босанским rudnicima, Pavlović je istakao да »svakog časa може доћи до krvoprolīca« (мада је до тога већ било дошло) и да ћеrudari »изгинuti пред rudnicima, ali se neće dati militarizovati«. На основу šturih vesti iz građanskih novina, znao je da su rudari isterani iz državnih stanova i da su se sklonili kod seljaka. »Žandarmi sada krstare po selima, rekao je dalje Pavlović, hvataju radnike i silom ih guraju u rudnike. Žandarmi odvlače u rudnike i seljake koji nikada nisu radili u rudnicima. Buržoaska štampa već javlja o krv u selima oko Tuzle. Vele, ubijena su dva žandarma. A koliko je ubijeno radnika, ako je ta vest istinita? Šta traže žandarmi po selima daleko od rudnika?« Govornik je tražio od prisutnih da odmah otpočnu sa pripremama radi podrške rudarima »da bi svi bili spremni za borbu onog momenta kada буде trebalo.« »Rudari u Pećuju biće u štrajku već sutra ili preko sutra. Ne буде ли и то дosta, чекајте и ви poziv за borbu! Proletariјат не сме без оштог боја допустити да propadne akcija rudara. Нећemo бежати од opasnosti kao socijalizdajnici.« »Borba је tu, ко има срce: u borbu!«, poručio је Pavlović, што су prisutni pozdravili s burnim одobravanjem.²⁹

Istakli smo већ да је у finansiranju štrajka rudara učestvovalo i CRSVJ. Ova sredstva су највећим делом потicala iz Centralnog borbenog fonda pri CRSVJ, који су stvorili sami radnici uplaćujući određene doprinose zajedno sa sindikalnom članarinom. Drugi deo sredstava vodio је poreklo od добровољних priloga organizacija i pojedinaca. Čim се у Beogradu saznalo за štrajkove rudara, одmah је поčela spontana akcija sakupljanja добровољне помоћи. Већ 26. decembra *Radničke novine* су јавиле да су tipografi glavnog grada priložili 2 000 dinara, dok су šivački radnici на svojoj konferenciji sakupili 264 dinara priloga. Iako akcija још није вођена организовано, *Radničke novine* су, ipak, pozвале све radnike да се ugledају на tipografsке и šivačке radnike. Poшто је štrajk rudara западао у све težu i komplikovaniju situaciju, самим тим су rasle mogućnosti да се он одузи и више кошта. Zbog тога је на kraju pomenutog protestнog zбora beogradskог proletariјата 28. decembra 1920. Pavle Pavlović pozвao radnike да otpočnu sa организованим sakupljanjem добровољних priloga за rudare štrajkače.³¹

Kao и сви dotadašnji protesti, tako ни protestni zbor beogradског proletariјата од 28. decembra nije dao очekivane rezultate и nije olakšao položaj rudara. Zbog тога су се sutradan uveće 29. decembra sastali izvršни odbori KPJ i CRSVJ, чланови mesnog partijskog i sindikalnog veća Beograda, истакнутиji partijski i sindikalni функционери, као и представници снажнијих sindikalnih организација и radnički poverenici из većih preduzeća. Na žalost, о toku ovog značajnog skupa znamо veoma мало. Raspravljalo се о tome како помоći štrajkove rudara u Sloveniji i Bosni i Hercegovini. Komunisti су tražili да се прогласи jednodnevni generalni protestni

štrajk, a centrumaši su se tome protivili. Njihovi predstavnici su ukazivali da radnička klasa može doći u veoma težak položaj ako se odazove pozivu svojih centralnih instanci. Tražili su da o tako važnom koraku odluče same radničke mase a ne njihova rukovodstva. Drugim rečima, želeli su da izbegnu generalni štrajk po svaku cenu, maskirajući svoj cilj raznim argumentima (pa i borbotom za demokratske odnose u sindikatima). Kakva je zatrovana atmosfera vladala na sastanku i kakva je mučna borba vođena između komunista i centrumaša vidi se i po tome što je Sima Marković (sekretar KPJ) neki dan kasnije javno optužio Luku Pavićevića (centrumaša i istaknutog sindikalnog funkcionera) da je odmah »referisao policiji o radu konferencije predstavnika organizacija«.³²

Pošto su centrumaši u ovo vreme bili isključni iz KPJ, to su svoje predstavnike imali samo u sindikalnim rukovodstvima. Zbog toga su na sastanku ostali u manjini, a usvojena je odluka da se sutradan 30. decembra 1920. u Beogradu izvede generalni protestni štrajk i održi zbor u 10 časova. O tome su radnici obavešteni usmeno, putem letaka i *Radničkih novina*. U proglašu štrajka proletarijatu je ukazano na nameru vlade da »u krvi naših drugova rudara uguši njihov opravdani štrajk« i zatraženo da pokažu buržoaziji da uz rudare »stoji čitav radnički pokret Jugoslavije«.³³

Generalni štrajk u Beogradu 30. decembra 1920. izведен je samo delimično, a protestni zbor nije održan. U prodaji se nisu pojavile *Radničke novine* koje su donosile poziv na štrajk i zbor. Samo nekoliko sati po završetku pomenutog sastanka partijskih i sindikalnih predstavnika u Beogradu, vlada Kraljevine SHS donela je Obznanu kojom je suspendovala sve revolucionarne radničke organizacije (među njima i sindikate), prostorije im zatvorila, novine zabranila, sastajanje onemogućila, a svu imovinu zaplenila. Jedan od najvažnijih vladinih izgovora za preduzimanje ovako nezakonitog antiradničkog koraka bili su upravo štrajk rudara u Bosni i Hercegovini i husinska buna. Time je radničkoj klasi Jugoslavije zadat dotad najsnažniji udarac, od koga se neće oporaviti.

Pod režimom Obznane bilo je vrlo teško preduzeti ma šta ozbiljno u korist rudara. Takvi koraci su unapred bili osuđeni na neuspeh, jer njihov štrajk je praktično ugušen, a radničke organizacije, koje su bile dužne da ih podrže, nisu više postojale. U takvoj situaciji rudari su dospeli u drugi plan (potezano je samo pitanje njihove militarizacije), a Obznanu je postala centralni problem oko koga su se vrtele skoro sve akcije predstavnika radničke klase.

Budući da je Obznanom suspendovano i rukovodstvo revolucionarnih sindikata (mada se IO CRSVJ povremeno javlja pred vlastima kao zastupnik svog članstva), glavni teret borbe za rudare podneli su komunistički narodni poslanici u Ustavotvornoj skup-

Znajući iz iskustva da obraćanje vlasti i njenim ministrima ne daje željene rezultate, rukovodioci CPV KPJ i CRSVJ uputili su 10. januara 1921. predstavku Ustavotvornoj skupštini Kraljevine SHS. Njeno težište je bilo na Obznani, ali se, između ostalog, traži da Ustavotvorna skupština iz svoje sredine izabere jednu anketnu komisiju koja bi »trebalo hitnom intervencijom da učini kraj teroru koji se uvelikoj vrsti nad rudarskim radnicima, čijem se čisto ekonomskom štrajku imputiraju političke i prevratničke tendencije.«³⁶

Pavle Pavlović je 29. januara 1921. preko Ustavotvorne skupštine uputio ministru socijalne politike interpelaciju povodom Obzname. Iako je interpelacija oglašena hitnom, o njoj se raspravljalo tek 22. aprila 1921. godine. Pavle Pavlović i Mihailo Todorović su formalno govorili kao narodni poslanici, ali su, s obzirom na funkcije koje su obavljali u radničkom pokretu, stvarno istupali i kao predstavnici revolucionarnih sindikata i Radničke komore i izložili dosta pojedinosti o uzrocima, pripremama, toku i gušenju štrajka rudara u Bosni i Hercegovini. Od Ustavotvorne skupštine su tražili: 1. da se sve radničke sindikalne organizacije otvore sa svim pravima koja im daje ustav i zakoni, 2. da se otvore svi radnički domovi, 3. da se svi sindikalni funkcioneri i ostali radnici koji su proterani vrate natrag i obustave svi dalji progoni i 4. da se sindikalnim organizacijama nadoknadi sva pričinjena šteta.³⁷

Da bi izložena interpelacija bila jače podržana i potkrepljena brojnim argumentima, predstavnici 17 sindikalnih saveza, članova CRSVJ, uputili su 6. aprila 1926. Ustavotvornoj skupštini opširan memorandum. U njemu se relativno podrobno govori o pregovorima koji su prethodili štrajku rudara, kao i o samom štrajku, njegovom gušenju i donošenju Obzname. Citirani su ustav i zakoni, koji su radnicima garantovali određena prava, i konstatovano je da je sve to pogaženo. Od Ustavotvorne skupštine, »kao jedine moguće kontrole nad radom državne uprave«, traženo je uglavnom isto ono što je zahtevano interpelacijom Pavla Pavlovića.³⁸ Ovaj dokument nije ni pomenut u Ustavotvornoj skupštini.

Većina Ustavotvorne skupštine nije imala razumevanja za probleme radničke klase. Umesto usvajanja podnetih zahteva, skupština je zaključila da se protiv revolucionarnog radničkog pokreta poostre mere.

Izvršni odbor CRSVJ bavio se posledicama generalnog štrajka rudara Bosne i Hercegovine sve do svoje definitivne zabrane u prvoj polovini avgusta 1921. (mada je formalno zabranjen još 13. juna), ali položaj rudara nije uspeo da popravi.³⁹ Državna vlast je uložila veliki napor da silom uguši štrajk rudara i Obznanom ekonomski i politički obespravi radničku klasu Jugoslavije i sada nije htela dobrovoljno da se lišava plodova svoje pobede.

U našoj istoriografiji i publicistici generalni štrajk rudara Bosne i Hercegovine i husinska buna, decembra 1920.⁴⁰ već su ocenjivani ali te ocene nisu potpune. O karakteru ovog štrajka (ekonomski ili politički) već je bilo reči tako da se na tome nećemo zadržavati. Sledеće važno pitanje koje je mučilo još savremenike bilo je: zašto je državna vlast brutalno nasrnula na bosanske rudare i nemilosrdno ugušila njihov štrajk, a u Sloveniji se ponašala relativno korektno i dozvolila da se štrajk završi u miru i da 19. januara 1921. bude sklopljen kolektivni ugovor povoljan po radnike?⁴¹ Po našem mišljenju, za to su postojala tri glavna i više sporednih razloga.

1. Bosansko-hercegovački rudari su bili članovi revolucionarnih sindikata od njihovog osnivanja aprila 1919. i vrlo borbeni, a vodili su ih uglavnom komunisti. Slovenski rudari su uspeli da potpisnu svoje reformističko rukovodstvo i priključe se SRRJ (a time i CRSVJ) tek sredinom avgusta 1920. godine. Proces idejno-političkog diferenciranja među njima dugo je trajao, a komunistička orijentacija je prilično kasno pobedila. Organima vlasti je trebalo izvesno vreme da sve to shvate i prilagode se novonastaloj situaciji.

2. U Sloveniji su u to vreme vladali civilizovaniji odnosi između različitih partija, organizacija i grupa i između organa vlasti i političke opozicije. Izuzimajući krvoproljeće na Zaloškoj cesti (aprila 1920.), ti odnosi su se kretali u okviru zakonskih propisa i ustaljenih normi ponašanja. Režim je pretrpeo dosta veliku moralnu štetu i doživeo široku političku osudu zbog pomenutog krvoproljeća (u kojem su stradala i deca). On nije želeo da se upusti u nešto slično i pretrpi još veće štete. U Bosni i Hercegovini su vladali sasvim drukčiji odnosi. Ovde su granice među partijama i organizacijama bile oštro postavljene, a nacionalistička, verska i klasna propaganda sve ih je više produbljivala i proširivala. Državna vlast, kao instrument u rukama vladajućih garnitura (određenih građanskih partija) uglavnom grubo se razračunavala sa svim političkim protivnicima, a naročito s klasnim protivnikom — komunističkim pokretom. Sve je to činilo da se celokupni politički život Bosne i Hercegovine odvijao na mnogo nižem i primitivnijem nivou nego u Sloveniji. Ovde je nasilje organa vlasti bilo česta, gotovo svakodnevna pojava i nije predstavljalo veliko iznenadenje što je ono prilikom gušenja štrajka rudara pojačano i masovnije primenjivano.

3. Stupajući u štrajkove, bosanski i slovenački rudari su startovali sa nejednakih pozicija. Prvi su, potpisivanjem kolektivnog ugovora 21. jula 1920, dostigli plafon u zaštiti svojih nadnica od inflacije. Sada su želeli samo da odbrane stečeno. Slovenski rudari su krenuli sa samog dna. Dugotrajna oportunistička politika njihovog vođstva i svesno izbegavanje klasnih sukoba (pa i štrajkova), učinili su da zarade rudara zaostanu daleko za cenama život-

nih potreba. Stupajući u štrajk, rudari su želeli samo da povećaju nadnike i obezbede osnovnu životnu egzistenciju. Oni još nisu bili u stanju da se izbore za ono što su njihovi drugovi u Bosni imali, tj. da kolektivnim ugovorom uslove automatski porast zarada u zavisnosti od porasta cena.

Ne treba gubiti iz vida ni neke druge faktore. Rudnici u Bosni i Hercegovini bili su u državnom vlasništvu, a u Sloveniji pretežno u rukama stranog kapitala. Lični momenat je takođe odigrao značajnu ulogu. Okružni načelnik u Tuzli, Dimitrije Grudić, na čijem području su se desila najveća nasilja, bio je veliki reakcionar i antikomunista. Međutim, pošto je imao jaku zaštitu u centralnoj vladi u Beogradu, mogao je sebi da dozvoli i krupne nezakonitosti, bez bojazni od posledica itd. Svi navedeni i drugi razlozi ne bi bili presudni da se nisu uklapali u opštu želju buržoazije da se konačno obračuna sa revolucionarnim radničkim pokretom u Jugoslaviji. Frontalni napad vlade na revolucionarni radnički pokret Jugoslavije (a ne samo rudare Bosne i Hercegovine) krajem 1920. pripreman je od ranije i došao je kao prirodna posledica svega onoga što mu je prethodilo. U tom pogledu predstavlja samo manifestaciju određenih društvenih zakonitosti. Buržoazija se rukovodila svojim klasnim interesima i u svemu tome neobično je bilo samo to što je vodstvo revolucionarnog radničkog pokreta bilo iznenadeno takvim ponašanjem. Buržoazija je jednostavno svim sredstvima koja su joj stajala na raspoloženju branila svoje privilegovane klasne interese i preduzimala mere da te interese trajnije i sigurnije obezbedi.

Ne ulazeći u analizu posleratne situacije u Jugoslaviji, samo konstatujemo da je buržoazija bila prinuđena da odstupa i čini privremene ustupke proletarijatu (razne socijalne reforme) želeći na elastičan način trajno da učvrsti svoju vlast. U isto vreme ona je snažila aparat klasne vladavine i spremala se za konačan obračun. Vlada Kraljevine SHS (taj izvršni organ jugoslovenske buržoazije) preduzimala je povremene i parcijalne napade protiv revolucionarnog radničkog pokreta kroz celu 1919. i početkom 1920. godine i tako isprobavala snage. Cilj joj je bio da ukine ili radikalno pogorša celokupno radničko zakonodavstvo (sve ono što je »dobrovoljno« dala), da se izbori za princip »otvorene radionice«, tj. za takav odnos u kojem naspram poslodavca neće stajati snažna sindikalna organizacija nego neorganizovani radnik pojedinac. Drugim rečima, poslodavci su težili prvo da oslabe i obesprave radnike, a zatim maksimalno obore njihove nadnike. Deviza je bila: što manje dati radniku da bi poslodavcu ostao veći profit. Sve priče o »konsolidaciji države« i o »privrednoj obnovi« imale su za cilj da prikriju ono glavno — težnju buržoazije da postane apsolutni gospodar u državi i radionici (fabrici).

Za privredno nerazvijenu Jugoslaviju karakteristično je da je na čelu ove ofanzive kapitala protiv rada stajala sama država kao najveći poslodavac (vlasnik je rudnika u Bosni i Hercegovini, železница i drugih preduzeća). Moša Pijade je o tome pisao: »Mladi jugoslovenski kapitalizam mogao je sebi da uštedi mnoge teške borbe i skupo plaćene pobede samo na taj način, što se od početka kapitalističke ofanzive u našoj zemlji sama država, to jest oni koji je u taj čas vode, stavila u neprijateljski front prema proletarijatu, te je privatni poslodavac mogao mirno da sedi i bez velike muke dolazi do profita usled pogoršavanja uslova rada.«⁴²

Rukovodstvo revolucionarnog radničkog pokreta u Jugoslaviji nije dovoljno shvatalo smisao i tendencije događaja. Nije izvuklo odgovarajuće pouke iz poraza generalnog štrajka železničara aprila 1920, iz pokušaja vlade da militarizuje radnike zaposlene u kožarsko-prerađivačkoj i tekstilnoj industriji koja radi za vojsku i iz pokušaja da se donese uredba o redu i radu, koja je faktički trebalo da zabrani štrajkove i time sindikate učini suvišnim. Zbog svega toga, radničko rukovodstvo nije preduzimalo odgovarajuće korake da bi pariralo ofanzivi kapitala. I kada mi danas postavljamo pitanje: da li je generalni štrajk rudara Bosne i Hercegovine trebalo da bude onako organizovan, voden i završen, odgovor može biti samo negativan. Nije morao.

U našoj istoriografiji još nije izvršena celovita marksistička analiza i data ocena radničkih štrajkova u Jugoslaviji u tzv. legalnom periodu. To nam u konkretnom slučaju otežava posao, jer, da bi se ocenio generalni štrajk rudara, mora se posegnuti za uopštavanjima u okviru cele zemlje, a to nije cilj ovog rada. Međutim, u svetu su već postojale slične situacije, koje su privukle pažnju revolucionara-marksista i oni su dali svoj sud o njima. Upravo tim sudovima i ocenama želimo se pozabaviti.

Analizirajući iskustva ruske buržoasko-demokratske revolucije iz 1905. godine, a naročito iskustva generalnog štrajka, poznata revolucionarka Roza Luksemburg je ustanovila da masovni generalni štrajk, koji parališe život dela ili cele zemlje (ili važan sektor njegova života) ne može da izbije potpuno spontano, već je dijalektički proizvod dugogodnjeg propagandnog i vaspitnog rada radničkih organizacija i spontanog pokreta masa. Javlja se u revolucionarnoj situaciji i sam po sebi predstavlja revolucionarnu pojavu. Generalni štrajk se ne može »propagirati«, veštački »praviti« i voditi, nego je on »historijska pojava koja u određenom trenutku historijskom nužnošću proizilazi iz socijalnih odnosa.« U svakoj pojedinoj štrajkačkoj borbi »sudjeluje toliko nepreglednih ekonomskih, političkih i socijalnih, općih i lokalnih, materijalnih i psihičkih momenata, da se nijedan pojedini akt« ne može unapred sa sigurnošću predvideti.

U takvim okolnostima, zadatak rukovodstva štrajka ne sastoji se u komandovanju po slobodnom nahođenju, nego u »što spretnijem prilagođavanju situaciji i što tješnjem dodiru s raspoloženjem maza.«⁴³

Boljševici (a među njima Lenjin najviše) takođe su analizirali iskustva buržaasko-demokratske revolucije u Rusiji i otišli korak dalje od Roze Luksemburg. Po Lenjinovom mišljenju, mirni generalni štrajk kao »glavni oblik borbe preživio je svoje« još te daleke 1905. godine, jer je sam pokret masa »s elementarnom, neodoljivom snagom probio te uske okvire i stvorio viši oblik borbe, ustank.« Organizacija je zaostala za porastom i razmahom pokreta. »Praksa je, kao i uviјek, išla ispred teorije.« »Preko glave organizacija masovna proleterska borba prešla je od štrajka na ustank.« Reakcija je naterana »da ide do kraja u otporu« a time se »u ogromnoj mjeri približio onaj momenat kad će i revolucija doći do kraja u primjenjivanju ofanzivnih sredstava. Reakcija *nema kud* da ide dalje« od pucanja u mase. Revolucija ima kuda da ide dalje i u širinu i u dubinu. Lenjin je insistirao da boljševici jasno uoče i priznaju svoje zablude i greške učinjene u revoluciji 1905. godine. Tražio je da se radničkim masama objašnjava nemogućnost i nedovoljnost samo mirnog generalnog štrajka, da se one upućuju na »nužnost neustrašive i nemilosrdne oružane borbe.«⁴⁴

Iako smo generalni štrajk rudara u Bosni i Hercegovini i hrvatsku bunu najsumarnije prikazali, letimično poređenje onoga što se događalo u Bosni i Hercegovini krajem 1920. sa onim što govore R. Luksemburg i Lenjin pokazuje ogromno neslaganje. Pre svega, uočljivo je da rukovodioci jugoslovenskog radničkog pokreta nisu poznavali iskustva ruskih boljševika iz buržaasko-demokratske revolucije 1905—1906. i nisu se njima koristili. Zbog toga su ponovili mnoge greške boljševika i napravili nove, još krupnije. Zbog toga su veliki štrajkovi u Jugoslaviji propadali ili davali slabe rezultate, da bi na kraju i cela jugoslovenska radnička klasa pretrpela poraz, kao što je svojevremeno poraz pretrpeo i ruski proletarijat.

Rukovodstvo jugoslovenske revolucionarne radničke klase nije dovoljno brzo izvlačilo pouke ni iz borbi koje je samo organizovalo i vodilo. Frapantna je sličnost između generalnog štrajka železničara aprila 1920. i generalnog štrajka rudara decembra 1920. godine. Oba su štrajka organizovana u vrlo osetljivim privrednim granama, oba su vođena statično, u oba su radnici (organizovani i neorganizovani) masovno učestvovali i bili vrlo borbeni, oba su započeta da bi se sačuvale već stečene pozicije (Protokol sporazuma i kolektivni ugovor od 21. jula 1920), u oba je došlo do usamljenih i izolovanih oružanih pobuna (u Subotici i Husinu), u oba su štrajkači militarizovani, a štrajkovi slomljeni primenom brutalne sile itd. Buržaazija nije imala razloga da menja metod delovanja, jer ju je on u

oba slučaja doveo do pobjede; ali je neshvatljivo da način borbe nisu menjali ni rukovodioci štrajkova iako su trpeli poraze. U štrajkovima železničara i rudara primenjena je taktika i strategija koje su oprobane u stotinama predratnih i posleratnih malih štrajkova. Ali ono što je dalo zadovoljavajuće rezultate u malim akcijama, sa malim brojem učesnika i ograničenim ciljevima, nije moglo da se ponovi u mnogo većim akcijama u kojima se odmeravaju snage sa državom i to u izmenjenim uslovima.

Vođstvo je fetišiziralo generalne štrajkove koji su pre rata smatrani gotovo simbolima socijalne revolucije. Praksa je pokazivala da je generalni štrajk u novim uslovima postao samo malo jače sredstvo borbe i da nije u stanju da očuva ni već postignute rezultate radničke borbe. Ono nije primećivalo da generalni štrajk nije dovoljan ni za postizanje stroga ograničenih i dostižnih ciljeva i da logika samih događaja nagoni štrajkače da »preskaču« njegove okvire (pružaju oružani otpor). Tu nedovoljnost su bolje uočavali sami štrajkači nego njihovi rukovodioci. Vođstvo ne samo da nije računalo sa ovakvim »inicijativama« i nije pripremalo mase za njih, nego su takvi »nedisciplinovani ispadci« remetili njegove taktičke i strateške zamisli — ono ih nije volelo ni odobravalo. Ne shvatajući samu logiku revolucionarnih događaja, ne prateći psihologiju radničkih masa i ne vodeći računa o tome šta se planira i događa u taboru klasnog neprijatelja, vođstvo nije primenjivalo odgovarajuće metode borbe. Time je srljalo pravo u poraze. Buržoazija nije izlazila kao pobenički sukob s proletarijatom samo zato što je bila stvarno jaka i dobro organizovana, nego i zato što proleterske snage nisu korišćene racionalno i efikasno (na pravi način), što su u sukobima radnici vođeni tako da su teško mogli da pobede.

Osnovna slabost vođstva jugoslovenske revolucionarne radničke klase bila je u tome što nije moglo zrelo da proceni situaciju u zemlji i svetu i nije uspevalo da je prati odgovarajućom taktikom i strategijom proletarijata već je dozvolilo da izgubi inicijativu. Ono se zadovoljavalo uglavnom sitnim, unapred strogo određenim ekonomskim i političkim ciljevima i nije se mnogo trudilo da pronađe nova sredstva i metode borbe, koja će omogućiti proletarijatu da stalno pomera svoje ciljeve i postiže nove uspehe. Gubilo je iz vida da se u revolucionarnoj situaciji ne sme stajati u mestu i zadovoljavati se postignutim uspesima.

Nijedan od tretiranih štrajkova nije veštački izazvan. I železničari i rudari su prinuđeni ili da se odreknu bitnih tekovina svoje ranije borbe i budu poraženi bez otpora, ili da prihvate novu borbu. Opredelili su ze za ovo drugo. U štrajkovima su masovno učestvovali i partijski i sindikalno neorganizovani radnici, bili su borbeno raspoloženi i spremni da podnesu krupne žrtve za ostvarenje svojih ciljeva (što su bitne prepostavke za uspeh). Radničko vođ-

stvo je vodilo pregovore s poslodavcima i istovremeno vršilo pripreme za štrajk (organizacione, psihološke, političke, materijalne). Kada pregovori nisu davali očekivane rezultate, proglašavani su štrajkovi. U toj najkritičnijoj fazi borbe, kada je trebalo da dođe do punog izražaja usmjeravajuća uloga rukovodstva, ono se, međutim, skoro nije ni primećivalo. Danas zapanjujuće deluje slepo verovanje tog rukovodstva u legalnost vladajućeg režima. Ono je, izgleda, očekivalo da će, proglašavajući neki štrajk, »čisto ekonomskim«, samim tim obezbediti njegov nesmetani tok. Brojne predstavke i intervencije radničkih predstavnika na raznim stranama i argumenti koji su tom prilikom korišćeni deluju skoro naivno. Nije se shvatalo osnovno, da pri krupnim odmeravanjima klasnih snaga, nisu merodavni argumenti, ma koliko krupni i ubedljivi bili već sama realna snaga i njena pravilna upotreba. Pretnje sa stupanjem u štrajk preostalih rudara i radnika drugih zanimanja delovale su kao prazna puška — organi vlasti ih nisu uzimali ozbiljno. A neverovanje sekretara CRSVJ, Pavla Pavlovića, da je vlada proglašila militarizaciju rudara (iako je ranije to već činila sa željezničarima) deluje kao svojevrstan crni humor. Uzgred treba istaći, da su u ovom periodu rukovodeći ljudi jugoslovenskog komunističkog pokreta slično mislili i slično radili. Veće razlike i podela na levičare i desničare, pojatile su se posle donošenja Obznane i Zakona o zaštiti države, a odnosile su se na ocenu prethodnih događaja. Dakle, bile su naknadne.

Na kraju, možemo zaključiti da su se generalni štrajkovi željezničara i rudara završili porazom radničke klase ne zbog toga što su otisli odveć daleko u svojim zahtevima, ili pak što su bili »veštački izazvani« (kako su tvrdili buržaozija i socijalreformisti). Naprotiv, uzroci njihovih poraza leže u tome, što su bili unapred ograničeni, što nisu otisli dovoljno daleko, što nisu bili dovoljno odlučni, organizovano usmeravani i ofanzivni. Mada generalni masovni štrajkovi u revolucionarnoj situaciji, kada se rešavaju sudbonosna pitanja, kriju u sebi mogućnost prerastanja u oružani ustank (oba štrajka, pomenuli smo, imala su takve tendencije, vodstvo je takvu mogućnost zanemarilo i dočekalo ju je nespremno. Ne samo da nije računalo sa oružanim sukobom, nego je štrajk rudara ostavilo bez masovne podrške ostalih radnika. Izostala je svaka pravovremena, organizovana i odlučna akcija partijskog i sindikalnog rukovodstva i smeliji kurs za prelazak na stvarno revolucionarna sredstva borbe.

NAPOMENE:

- 1 RAFAEL BRČIĆ, Štrajk rudara u Bosni i Hercegovini 1920/1921. godine, Drugi kongres KPJ, Materijali sa simpozija održanog 22. i 23. VI 1970. (...), Slavonski Brod 1972, 25—36; AHMED HADŽIROVIĆ, Sindikalni pokret u Bosni i Hercegovini 1918—1941, Beograd 1978, 243—248; MIROSLAV STIPLOVŠEK, Razmah strokovnega — sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918—1922, Ljubljana 1979, 558—561.
- 2 Generalni štrajk rudara Bosne i Hercegovine i husinska buna 1920. — Grada — (Za štampu priredio Božo Mađar), Tuzla 1981, 72—85. (U dalmjem tekstu: Grada).
- 3 Grada, 20.
- 4 Grada, 171.
- 5 Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine, Beograd 1921, XXII red. sastanak 22. IV 1921, 15 (govor Mihaila Todorovića, sekretara Radničke komore).
- 6 Radničke novine (Beograd) br. 307, 26. XII 1920.
- 7 Grada, 227—229, 261.
- 8 Radničke novine br. 307, 26. XII 1920, Za drugove rudare. Železničar Božo Petrović dobio je 28. decembra 1920. 10 000 dinara od Mitra Trifunovića da ih odnese u Tuzlu kao »pomoć postrandalim radnicima«. U februaru 1921. Đuro Đaković je poslao i 1 800 kruna da se podele potrošicama s posla otpuštenih rudara. U oba slučaja novac je svakako poticao iz nekog radničkog fonda. (Grada, 245—246, 282—284).
- 9 Milica Milenković, Sindikalni pokret u Srbiji 1918—1920, Beograd 1971, 154.
- 10 Radničke novine br. 306, 25. XII 1920, Rudarski štrajk.
- 11 Isto.
- 12 Radničke novine br. 307, 26. XII 1920.
- 13 Radničke novine br. 307, 26. XII 1920, Rudarski štrajk u Bosni i Slovenačkoj.
- 14 Isto.
- 15 Isto.
- 16 Grada, 233.
- 17 Radničke novine br. 307, 26. XII 1920.
- 18 Isto.
- 19 Službene novine Kraljevine SHS br. 291, 29. XII 1920.
- 20 Radničke novine br. 309, 28. XII 1920, Nasilja vlasti nad rudarima.
- 21 Grada, 227—229, 244.
- 22 Grada, 233.
- 23 R. BRČIĆ, n. n., 31—33.
- 24 Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine, XXII red. sast. 22. IV 1921, 15—16; Grada, 261, 276.
- 25 Radničke novine br. 310, 30. XII 1920, Gospodinu ministru predsedniku za kraljevsku vladu.
- 26 Isto.
- 27 Isto.
- 28 Radničke novine br. 307, 26. XII 1920, Beogradskom proletarijatu.
- 29 Radničke novine br. 310, 30. XII 1920, U akciju — to je poklic beogradskog proletarijata... (Izveštaj sa ovog zbora za Radničke novine napisao je Moša Pijade); Grada, 16.
- 30 Radničke novine br. 307, 26. XII 1920, Za drugove rudare.

- 31 Radničke novine br. 310, 30. XII 1920.
- 32 Grada, 16; Socijalist (Beograd) br. 3, 3. I 1921; Generalni štrajk i Poslednje konferencije; br. 4, 5. I 1921.
- 33 Radničke novine br. 310, 30. XII 1920, Radnici i radnice Beograda!
- 34 Socijalist br. 6, 14. I 1921, Za otvaranje sindikata; br. 8, 19. I 1921, Pitanje sindikata.
- 35 Vid. list: Republika (Beograd) br. 1, 1. I 1921, Izjave komunističkih voda.
- 36 Socijalist br. 9, 22. I 1921.
- 37 Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine, XXII red. sast. 22. IV 1921, 8—17.
- 38 A CK SKJ, Zbirka sindikati, 2.
- 39 Radnički list (Zagreb) br. 4—6, 7—22. VII 1921; Radnički sindikati (Beograd) br. 5 i 6, 6. i 9. VII 1921, Plenarna sjednica Centralnog radničkog sindikalnog vijeća.
- 40 R. BRČIĆ, n. n., 33—34; MOSA PIJADE, Izabrani spisi, tom I, knj. 2, Beograd 1964, 338—551, 563—567.
- 41 M. STIPLOVŠEK, n. d. 559—561.
- 42 M. PIJADE, Izabrani spisi, t. I, knj. 2, 538—541.
- 43 ROSA LUXEMBURG, Izabrani spisi, Zagreb 1974, 105—163.
- 44 V. I. LENJIN, Izabrana djela, tom I, knj. 2, Zagreb 1950, 117—123.

GENERALSTREIK UND HUSINOER AUFTSTAND IN DEN AKTIONEN DES VOLLZUGSAUSSCHUSSSES DES ZENTRALARBEITERSYNDIKATRATES JUGOSLAWIENS

Um den grossen Generalstreik der Bergleute Bosniens und der Herzegowina im Dezember 1920. haben sich der Vollzugsausschuss und die Arbeiterkammer vom Anfang an bis zum Ende sehr aktiv engagiert. Diese beiden Institutionen strebten, der Führung des Verbandes der Bergarbeiter Jugoslawiens bei den Verwandlungen mit verschiedenen Gewaltorganen zu helfen, damit man der früher geschlossene Kollektivvertrag im Praxis folgerichtig anwendet, d. h. dass sich die Bergtaglöhne zweckmässig dem Zuwachs der Teuerung vergrössern. Nachdem die Verträge nicht gelungen hatten, nahm der Vollzugsausschuss des zentralen Arbeitersindikatrates Jugoslawiens an den Organisations- und Materialverbereitungen teil. Der Sekräter der Arbeiterkammer, Mihailo Todorović, war im Laufe des Streiks zuerst in Sarajevo und später in Tuzla tätig und der Kassierer des zentralen Arbeitersindikatrates Jugoslawiens, Lazar Stefanović arbeitete in Zenica und von dorther half er bei der Führung des Streiks und intervenierte bei den Ortsmachorganen. So dauerte es bis 27. Dezember 1920.

Der Vollzugsausschuss des zentralen Arbeitersindikatrates Jugoslawiens wurde vom Laufe des Streiks ordentlich benachrichtigt und er versuchte den Streikern zu helfen in dem er dem Ministerium der Sozialpolitik und der Zentralregierung die Eingaben verweist hat. Nachdem diese Interventionen keinen Eintrag gebracht hatten, bereitete er die Protestversammlung in Beograd als auch die Vorbereitungen für die Folgerung des Generalproteststreiks vor.

Wegen der unentsprechenden Kampfführung und der Anwendung der brutalen Kraft des Regierungsregime wurde der Streik unterdrückt. Es ist so in Husino bis zum isolierten Rüstungswertkampfes gekommen. Alle diese Ereignisse dienten der Regierung des Königsreiches der Serben, Kroaten und Slowenen als ein unmittelbarer Anlass dass sie am 29/30 Dezember 1920. die Kundmachung bringt und die ganze revolutionäre Arbeiterbewegung Jugoslawiens des Dienstes enthebt. Spätere Interventionen des Vollzugsausschusses des zentralen Arbeitersindikatrates Jugoslawiens und der Arbeiterkammer in der Regierung und der Konstituante haben keine positive Ergebnisse gegeben.

Katica Tadić

GRAĐANSKA ŠTAMPA O GENERALNOM ŠTRAJKU RUDARA I HUSINSKOJ BUNI

Za proučavanje i ocjenu štrajka rudara u Bosni i Hercegovini i husinske bune 1920. godine, uz arhivsku građu, radnička i partijska glasila, nezaobilazan su izvor i građanski listovi. U vrijeme štrajka i njegovih posljedica, 1920 — 1922. godine, oni su prilično brojni. Ukupno ih je tada u Kraljevini SHS izlazilo oko 500, a u Bosni i Hercegovini tridesetak.¹ Neovisno o njihovoj periodičnosti i o provenijenciji, koja ih klasificira kao službena, političko-stranačka ili nezavisna (neopredijeljena) glasila, uglavnom su svi donosili vijesti o štrajku rudara u Bosni i Hercegovini, tokom njegovog trajanja, a mnogi su počeli obavještavanja u vrijeme pregovora rudara sa vladom.

Iako su se vijesti u listovima početkom decembra odnosile na stanje u rudnicima, pa nakon toga na početku štrajka slovenačkih rudara, moglo bi se reći da su se vijesti o štrajku u bosansko-hercegovačkim rudnicima pojavile sinhrono sa događajima. U početku izvještavaju o zahtjevima rudarskih radnika za reviziju upravo isteklog kolektivnog ugovora, kao i o stavu Rudarskog satništva prema tim zahtjevima. Napisi koji slijede opisuju tok pregovora, a zatim obavještavaju o početku štrajka, njegovoj rasprostranjenosti i broju štrajkača. Neposredno zatim građanski listovi izvještavaju o jenjavanju štrajka i o normalnoj proizvodnji u rudnicima. U većini slučajeva početak štrajka u bosansko-hercegovačkim rudnicima ističe se kao akt solidarnosti sa slovenačkim rudarima. Isto tako građanski listovi su gotovo jedinstveni u kvalifikaciji štrajka kao političke akcije pod vođstvom »komunista«. Ekonomski razlozi za rudarske zahtjeve i konačno stupanje u štrajk ili se ublažavaju, ili se prešućuju. U tom smislu *Narodno jedinstvo*, zvanični organ Zemaljske vlade u Sarajevu, objavljuje tabelu troškova života za rudarsku porodicu i porodicu nerudarskog radnika, prema kojoj su rudarima, zaposlenim u državnim rudnicima, realni troškovi života znatno niži nego porodicama drugih radnika, jer uživaju konzum. Gotovo istovremeno objavljen je i natječaj za rudarski konzum u 1921. godini.²

Ovi tekstovi iz *Narodnog jedinstva*, kao i ostali koji su u njemu o rudarskim zahtjevima i o štrajku objavljeni, česta su baza izvještajima drugih građanskih listova. Karakteristično je, inače, da su napisi o štrajku rudara u Bosni i Hercegovini vrlo često identični i da ponekad listovi uzajamno preuzimaju napise (ponekad je to uz tekst napisa i navedeno).

Cesto već prve vijesti o štrajku nose u naslovu ili podnaslovu kvalifikaciju političkog — komunističkog štrajka, a ista teza navodi se i u sadržaju tih napisova.³ Kulminacija događaja na Husinu jednoglasno je u građanskoj štampi okarakterizirana kao »komunistički prevrat«, a podnaslov o »sovjetskoj kancelariji u Kreki« vrlo je čest. Sve to navodi na zaključak o jednom izvoru informacija za sve listove koji su o ovom pitanju pisali. Uzrok ovakvom informiranju javnosti o štrajku bosansko-hercegovačkih rudara djelimično je uvjetovan i činjenicom da je vlada onemogućila neposredan uvid u zbivanja na mjestu događaja. O tome *Glas slobode*⁴ od 29. decembra piše: »Bosanska vlada izdala je naredenje koje je stupilo u život 27. decembra pre podne kojim se zabranjuje svaki privatni telefonski i telegrafski međugradski saobraćaj«. I prije ove uredbe napisi i manje bilješke kao mjesto informiranja navode uglavnom Sarajevo, ili Beograd (kod nekih zagrebačkih listova), a jedna vijest objavljena je kao informacija Presbiroa.

Donoseći uglavnom zvanične izvještaje o toku štrajka, listovi vrlo malo objavljaju vlastite stavove i informacije. Sarajevski *Jugoslavenski list*⁵ 25. decembra na prvoj strani donosi istaknuti naslov *Neuspjeh rudarskog štrajka u Bosni i Hercegovini*, da bi na drugoj strani (u rubrici »Socijalni pokret«) demantirao svoju naslovnu vijest, jer piše da je u Mostaru štrajk potpun, da se djelimično radi u Kreki, Kaknju i Zenici, a da štrajka nije ni bilo u rudnicima Ugljevik, Maslovare i u Banjaluci.

Dezinformacijama u građanskoj štampi parira *Glas slobode*, pa u napisu *Buržoaska štampa i štrajk rudara*⁶ uz napad na vijesti objavljene u zvaničnom *Narodnom jedinstvu* upravo ističe slučaj *Jugoslavenskog lista* ocjenjujući navedeni napis, kao i ranije koje je o štrajku objavio ovaj list, kao »zvanične laži«. Svoj demanti svih napisova objavljenih u građanskim listovima o štrajku započinje *Glas slobode* riječima »Skoro celokupna buržoaska štampa dreknu je kao besna protivu štrajka rudarskih radnika u Bosni i Hercegovini, iako smo mi preko našega lista nepobitnim faktima dokazali i utvrdili nužnost i opravdanost zahteva rudarskih radnika«. Zatim slijede navodi o istaknutim primjerima dezinformiranja, a naročito se negativno ocjenjuje pisanje lista *Riječ* iz Zagreba, tvrdnjom da »nosi rekord u lažima i provokacijama«. Ovo se mišljenje odnosi uglavnom na napis objavljen 24. 12. (u br. 265, str. 8) u rubrici *Iz naših krajeva* pod naslovom *Štrajk rudara — Politički karakter*

štrajka u Bosni — u kojoj je navedeno »U parlamentarnim je krugovima bilo govora i o štrajku rudara u Bosni do kojega je došlo zato što vlada nije pristala na zahtjeve radnika da se pored povisice plaća uspostave i radnička vijeća s kontrolom nad produkcijom i nad primanjem i otpuštanjem radnika. Mišljenje je mnogih izaslanika da rudarski štrajk u Bosni ima politički karakter.⁷ Jednako se klasificira i ono što piše socijaldemokratsko glasilo *Sloboda* iz Novoga Sada,⁸ a napad je uglavnom upućen napisu objavljenom istoga dana kada i onaj u Rijeći. U napisu *Komunistička agitacija u Bosanskim rudnicima* navodi se: »Kako iz Sarajeva doznajemo u rudarskim oblastima opaža se u poslednje vreme veliko komešanje.

Komunisti očigledno pokušavaju da izazovu štrajk u državnim rudnicima i da, na taj način, podupru štrajk rudara u Slovenačkoj. Do sada u tančinama nisu poznati uzroci štrajka rudara u Slovenačkoj, ali sudeći po njegovom trajanju izgleda, da je po sredi i opet ubitačna taktika komunistička.

Do sada je osvedočeno, da su komunisti u svim slučajevima prosto išli za tim da štrajk izazovu, jer njima nije stalo do poboljšanja uslova radničke klase, već da te uslove još većma pogoršaju, verujući da će kroz to postići svoj cilj revoluciju — koja u pravom smislu, mogla bi biti ne socijalna revolucija, već samo običan građanski rat kao rezultat gnjeva nezadovoljnih masa.⁹

Još žešći napad na komuniste, u povodu štrajka, objavila je *Sloboda* 30. 12. u članku *Pobuna kod Tuzle*, koji opisujući događaje u Kreki, postavlja pitanje »Dokle će smirene komunističke pape lepo sediti u buržoaskom parlamentu, položivši zakletvu na vernost kralju i buržoaskoj državi, dotle će zavedene mase po receptu svojih papa izlaziti na ulicu i provocirati krvave sukobe, skupo plaćati revolucionarnu taktiku i metode svojih nadrevolucionarnih vođova.⁹

Iako se ne radi o tipičnom građanskom listu, navodi iz *Slobode* govore o vidu političke borbe koja se preko stranica listova vodila u povodu štrajka rudara u Bosni i Hercegovini. I nekim drugim listovima štrajk je bio povod da se političko-stranačke borbe imputiraju u njegove motive.¹⁰ Isto tako štrajk je poslužio građanskoj štampi i za razračunavanja na vjersko-nacionalnoj osnovi, što uz političko-stranačke duele odražava stalnu unutrašnju krizu političkog i nacionalnog života u cijeloj Kraljevini. Ovakvi ekstremni stavovi naročito su izraženi u bosanskohercegovačkim listovima, a neke koincidentne okolnosti u pogledu vremena kulminirajućih događaja i nacionalno-vjerskog sastava štrajkača rudara nasuprot članovima »narodne garde«, išle su u prilog zaoštivanju ovih stavova. Kao organizatori štrajka, zbog navedenih okolnosti, spominju se »karlisti« i »šuckori« uz komuniste koji su konstantni krivci.¹¹

Označavajući štrajk aktom protiv države, organ Radikalne stranke u Bosni i Hercegovini *Srpska riječ*, braneći tu državu od stalnih ataka izriče misli gotovo identične onima koje su se, nakon donošenja Obznanje, čule i sa govornice Ustavotvorne skupštine.¹² U navođenju očiglednih napada na državu, kao jedan od tendencioznih ispada naveden je (pod 3.) »rudarski politički štrajk; zavedeni radnici povlače se u sela, stvaraju »tribunale revolucije«, osuđuju ljudе na smrt i oružjem ubijaju žandare«, a (pod 4.) »Hrv. sloga zbog ovoga događaja napada vladu, jer da je ona kriva i njeni okružni načelnici«.

Iako je štrajk rudara u Bosni i Hercegovini, kao i onaj slovenačkih rudara, izazvao poremećaj u željezničkom saobraćaju, a imao i druge posljedice za privredu zemlje, o ovome pitanju vrlo malо pišu građanski listovi. Oni koji izlaze u Bosni i Hercegovini ni ne navode tu činjenicu. O obustavi željezničkog saobraćaja u Bosni i Hercegovini piše zagrebačka *Riječ* 22. 12. »Radi nestašice ugljena obustavljen je brzovlak Bosanski Brod — Sarajevo i osobni vlak Sarajevo — Gruž«. U istom napisu najavljen je i mogući štrajk željezničara u Bosni i Hercegovini, kao »komunistička inicijativa«. »Željezničari u Bosni sazvali su za 23. ov. mj. skupštinu, na kojoj će stipulirati novi zahtjevi na povišicu plaća. Nije isključeno da dode do štrajka željezničara u Bosni i Hercegovini, osobito radi toga, jer komunisti razvijaju živu agitaciju za štrajk.« Iste vijesti objavila je i *Sloboda*, iako ni u ostalim građanskim, pa ni u radničkim listovima o tome nije pisano.

U opširnijem napisu *Štrajk u ugljenicima Slovenije i Bosne*, objavljenom 23. decembra Riječ o štrajku u Bosni i Hercegovini piše sljedeće: ... »Rudarski pokret proširio se i na Bosnu i jučer je Savez rudarskih radnika Bosne i Hercegovine proglašio opći štrajk ove struke, jer rudarski odsjek Zemaljske vlade u Sarajevu nije pristao na zahtjeve radnika koji osim povišice plaća u iznosu od 30 do 40 op sto (!) traže i uspostavu radničkih vijeća, kontrolu produkcije i kontrolu namještanja i otpuštanja radnika. Prema izvještajima komunističke stranke štrajk je u Bosni i Hercegovini potpun. Najprije je buknuo štrajk u ugljenicima eksplorativnim po državi i to u Banjaluci, Brezi, Kaknju, Kreki, Ugljeviku i Zenici. Producija je ovih ugljenika znatna, a i kvaliteta ugljena je dobra. Iz ovih ugljenika proširio se štrajk i na privatna poduzeća u Tesliću, Lješjanima, Duvnu, Mostaru, Tržiću, Gackom itd. Od privatnih ugljenika najvažniji je onaj u Lješjanima, koji pripada dioničkom društvu »Una« u Zagrebu. Ostali privatni ugljenici manje su važnosti, te je njihova produkcija minimalna. Dnevna produkcija u svim ugljenicima Bosne kreće se od 320 do 340 vagona dnevno. Iz Bosne, koja nema tako velikih potreba za ugljen, kolika joj je produkcija, opskrbljivali su se ugljenom za jedan dio svojih potreba Hrvatska, Slovenija i Dalmacija.« Nastavljajući analizu posljedica po privredni život zemlje

koje je izazvao štrajk trbovljanskih rudara, prvi dio članka završava zaključkom: »Ako je tačna vijest, da je štrajk u bosanskim ugljenicima potpun, to bi u Bosni bilo u štrajku 12.000 rudara a u Sloveniji također oko 12.000. Kako utječe ovaj štrajk na naš ekonomski život vidi se iz informacija, koje donosimo niže iz privrednih i ostalih zainteresovanih krugova«. Analiza se odnosi na *Utjecaj štrajka na saobraćaj; Utjecaj štrajka na našu industriju; Utjecaj štrajka na trgovački saobraćaj*. Što se saobraćaja tiče, na osnovu podataka zagrebačke željezničke direkcije pretpostavlja se, ako ne dode do promjene situacije (prekida štrajka), da se normalan saobraćaj, uz već provedene restrikcije može održati još 14 dana. »Prema vijestima iz Bosne, opskrbljene su tamo željeznice ugljenom za mjesec dana, pa se u Bosni ne kani poduzeti dalja restrikcija saobraćaja«. U analizi utjecaja štrajka na industriju raspravlja se situacija u Hrvatskoj i smatra se da »je sadašnji štrajk rudara gotovo posve političke naravi i da ekonomski momenti u tom pokretu ne igraju gotovo nikakvu ulogu.« Informaciju su dali »industrijski krugovi«, koji obavještavaju i da su »kušali komunistički agitatori, da prošire pokret rudara i na ugljenike u hrvatskom Zagorju, pa da je tamo boravio ovih dana jedan izaslanik komunističke partije, ali koliko je uspio u svojoj agitaciji još se ne zna. Dosad se u zagorskim ugljenicima ne opaža nikakav pokret.« O vrlo negativnim posljedicama štrajka na trgovački saobraćaj izvještava napis: »Usljed restrikcije željezničkog saobraćaja, uzrokovanе štrajkom rudara, zadan je težak udarac, naravno i trgovackom svijetu. Naši trgovci imaju velike količine naručene robe, koju sada ne mogu da dopremi. Štrajk je baš došao u najnezgodnije vrijeme za trgovinu, u vrijeme najveće sezone. Zadan je i težak udarac našem izvozu.«¹⁴

Bez obzira na neke kontradiktornosti, koje su u ovome članku iznesene, ovo je jedini slučaj u kojem se o štrajku rudara piše sa stanovišta njegovih ekonomskih posljedica.

Jutarnji list je objavio polemički napis *O ugljenu* — Je li štrajkom ugljenokopača ugrožena naša opskrba ugljenom? — 25. decembra. Cilj ovoga napisa bio je da »osvijetli današnji naš položaj opskrbe ugljenom«. Napis je odgovor na intervju, koji je, nakon izbijanja rudarskog štrajka u Sloveniji, dao *Riječi* direktor okružne blagajne za osiguranje radnika i gradski zastupnik Ancel. U pogledu uzroka štrajka (slovenačkih rudara) Ancel je iznio konstataciju: »Tvrđnje, da su tome krive samo komunističke agitacije, nisu ničim dokazane. Nema sumnje da 10.000 radnika neće i ne može ići u štrajk nekoliko puta u godini samo za to, jer ih je na to natjerao netko političkom agitacijom. Tu moraju biti po srijedi svakako i drugi razlozi. »Kao primjer stanja u rudnicima izneseni su podaci koji se odnose na senjski rudnik (Srbija).¹⁵ Autor polemičkog napisa u *Jutarnjem listu*, (neidentificiran potpis Dr R. R.) smatra da ni jedan »vođa komunističke partije ne bi mogao bolje zastupati ko-

unističko radništvo iskrivljujući i izrabljujući hotimično brojke u svoju korist da time dođe do dokaza što grozomornijem kapitalističkom izrabljivanju, iz kojega nema drugog izlaza, do socijalizacije i komunalizacije rudnika». Iznoseći čitav niz tvrdnji da štrajk rudara nema utjecaja na privredni život, posebno na saobraćaj napis završava konstatacijom: »*Pretjeranim zahtjevima (u Trbovlju se traži povišenje za 134%, u Bosni 30 — 40%) izazvati će radništvo nemoguću situaciju koja će se koncem konca njima samima osvetiti, jer specijalno rudničko radništvo ne smije da pusti s vida, da svako znatno povišenje njihove nadnice, u obliku svestranoga poskupljenja i opet opterećuje najšire slojeve. Svestrano tjeranje cijena u vis treba napokon da prestane, jer inače nema izlaza iz današnje zdvojne situacije.*»¹⁶ Riječ nije nastavila ovu polemiku, samo je 27. 12. objavila kratku noticu *Položaj rudara u našoj državi* u kojoj je rečeno da je Ancel za svoj intervju upotrijebio Izvještaj Radničke komore za god. 1914 — 1920., str. 30.

Iako u mnogo čemu nedosljedni, ovi napisi koji štrajk rudara i u Sloveniji i u Bosni promatraju kroz njegov ekonomsko-privredni utjecaj, ipak su pokušaj da se svestranije razmotri radnički otpor još tokom njegova trajanja.

U pogledu brzine izvještavanja, kao i u pogledu sadržaja informacija koje se odnose na motive štrajka, na njegovu rasprostranjenost i na brojnost štrajkača, nema velike razlike u onome što donose listovi u Bosni i oni koji izlaze u drugim krajevima zemlje. Vijesti o štrajku, kao i one o suđenju rudarima, u većini slučajeva objavljivane su kao manje važne na posljednjim stranicama listova. Samo je 30% ovih vijesti objavljeno na prvim stranicama.

Mjere koje je vlada preduzela tokom samoga štrajka (Uredba o postupanju u slučajevima nereda, pobune i štrajka na rudnicima u Kraljevini, Uredba o izgonu stranaca) kao i krajnji akt, donošenje Obznanе, listovi su zabilježili bez komentara. U prvim danima 1921. godine neki su listovi donijeli vijesti o tome da je najprioritetnija mјera koju mora poduzeti vlada rješavanje »radničkoga pitanja«. Kada su početkom 1922. godine rudari sjeli na optuženičku klupu, gotovo svi građanski listovi obavještavali su o tome suđenju. Uz najkonciznije izvještaje bilo je i onih napisa koji su komentirali uzroke i tok štrajka iz 1920. godine. U povodu suđenja došlo je do polemike između sarajevskih listova Srpska riječ i Hrvatska sloga. U napisu *Rudarski proces u Tuzli — Naša reč* — koji je 3. februara objavljen u *Srpskoj riječi*, ukratko se opisuju događaji u Kreki i na Husinu 1920. godine, a cijelom slučaju daje se nacionalno-politička kvalifikacija. Za »mentalitet toga pobunjenog elementa« kaže se: »*Sela: Husino, Lipnica, Hudeč, Breške, Par-selo, Pasin, Živinice, Morančani, Grabovica i sva okolna sela oko Tuzle većim delom su nastanjena katolicima i muslimanima. Najbliže srpsko selo*

je Crnobrato, pa Čaklovići, Požarnica i prema severo-zapadu Dragunja i Jasenica... Spomenuta katolička sela su u neposrednoj blizini Tuzle. Sama Tuzla ima tek nekoliko desetina srpskih domova, ostalo su muslimani, pa katolici. Kako se vidi jedan predeo sa čistom manjinom srpskog elementa, koji je kao takav vazda bio i priterivan u škripac. Katolici su se naročito šapske vladavine bili osili, a rat i njihov šuckorski bes ucvilio je malo ne svaku srpsku kuću...« Reakcija Hrvatske sloge uslijedila je dva dana kasnije. »Rasprava je oštrom svjetlošću rasvjetljila metode upravljanja i surovost novog činovničkog aparata, uvedenog stranačkom protekcijom, bez ikakvog obzira na stručnu kvalifikaciju i njegovu moralnu neporočnost. Ne da se ni pomisliti žalosnije slike od one, koju nam je taj proces dao« kaže se u uvodu članka *Rudarski proces u Tuzli*, a u nastavku objavljaju se napisi, koje je redakcija primila »sa dvije razne kompetentne strane: jedan od nar. zastu. dr Ivana Pavičića, drugi od dr-a Jurja Šuteja«.¹⁸ Dr Ivan Pavičić polemizira sa *Srpskom riječi* i smatra da je iznošenje bilo kakvog mišljenja u toku suđenja nemoralno. O samom štrajku Pavičić daje sljedeću kvalifikaciju: »I rudarski proces u Tuzli, kojemu je povod i predmet štrajk rudara u Kreki, a koji je čisto ekonomске naravi, i kao takav u isto doba i na svim drugim mjestima u našoj državi n. pr. Sloveniji, Hrvatskoj (i u drugim mjestima Bosne) po vlastima promatran, hoće sarajevska »Srpska riječ« da prikaže kao jedan čisto politički proces«. Svu krivnju za incident u Husinu Pavičić baca na ličnost sreskog načelnika Grudića, pa navodi da je »Sam pok. ministar Drašković škandalizirao se nad postupkom »narodne garde« u Tuzli i odričao se iste u jednom pismu od 4. veljače 1921. ...« Dr Juraj Šutej smatra se direktno pozvanim da nakon napisa u *Srpskoj riječi* kaže »radi tačne i istinite informacije javnosti, kao branitelj također svoja opažanja i osvjedočenja«. I njegov je zaključak o Grudićevoj krivici, s tim što Šutej u optužbama ide dalje i kao konačnog krivca proglašava da »za insceniranje pomenutog prepada za poginule živote nevinih građana, za muke i stradanja bijednih radnika i težaka odgovorna je dosljedno i konačno radikal sko-demokratska beogradska vlast«. Ovaj tekst članaka Pavičića i Šuteja prenio je i *Organizovani radnik*.²⁰ U napisu se štrajk rudara određuje kao ekonomski štrajk, a upravo vijesti sa suđenja, koje je objavljivao do ovoga broja list Hrvatska sloga već u naslovima nose kvalifikaciju »komunističkog procesa« ili »procesa komunistima«. Iako je članak dosta oštar u pogledu odnosa prema vlasti, nema tragova neke intervencije državne vlasti, a ni inače nije zabilježen ni jedan slučaj cenzuriranja listova, ili pojedinih napisu u njima, zbog vijesti o štrajku ili sa suđenja. Samo u jednom slučaju redovni pregled štampe, koji se dostavljao Ministarstvu unutrašnjih dela u Beograd iz svih pokrajina države registrovao je napis *Kerošević je pomilovan*, objavljen u listu *Radnička štampa* 9. 12. 1922.²¹ Pisanje nijednoga građanskog lista nije na taj način apostrofirano.

Nakon izricanja presude rudaru Juri Keroševiću, uslijedila je kampanja internacionalnog radništva, omladine i cjelokupne napredne javnosti da se spasi njegov život. O toj kampanji nije obavještavala građanska štampa. Kada su i objavljuvane vijesti o pomilovanju, ili u slučaju Keroševićeva pokušaja samoubistva, o slučaju se piše kao o običnom građanskom deliktu. Zagrebački *Jutarnji list* objavio je dan iza predviđenog smaknuća, 27. 10. 1922. sljedeću vijest »*Tuzla 26. 10. — Danas rano ujutro obežen je ovdje rudar Gjuro Kerošević koji je u jednoj pobuni ubio žandarma i zbog toga bio osuden na smrt. Vlada je u zastupanju Vladara odbila molbu za pomilovanje. Sve deputacije koje su isle u Beograd da izrade pomilovanje bile su odbijene.*« Nikakav demanti ove vijesti nije objavljen, samo je 29. 10. objavljeno da Kerošević nije pogubljen, a da je vijest o pogubljenju kolala Tuzlom.

U jedinstvenom odnosu građanske štampe prema konačnoj posljedici štrajka rudara i husinske bune, osudi na smrt jednoga rudara, usamljen je slučaj časopisa naprednih intelektualaca *Nova Evropa*. Ovaj časopis posvetio je cijeli jedan broj slučaju Kerošević. Redakcija je prostor ustupila komunistima — članovima KPJ, ali je naknadno, što je u uvodu navedeno, preuzeila odgovornost za sve tekstove. O ovome presedanu građanske štampe rekao je Moša Pijade na proslavi 75-godišnjice štrajka 1954. godine: »*Nova Evropa* bila je buržoaski časopis i nije imala nikakve veze sa radničkim pokretom. Ali baš ta činjenica da je takav časopis posvetio čitav broj akciji za pomilovanje Keroševića od smrte kazne pri čemu je dala mjesto člancima komunista, a naročito što se i redakcija kao takva solidarisala sa akcijom, znatno je doprinela uspehu akcije«.²²

Ovaj usamljeni slučaj objektivnog stava, kroz napise koji su u časopisu objavljeni, svestrano je osvijetlilo problem štrajka rudara i husinske bune u Bosni i Hercegovini 1920. godine. Isto tako odredio je mjesto posljedicama ove radničke pobune i cijelom pitanju dao klasne odrednice.²³

Nakon Keroševićeva pomilovanja svi su građanski listovi donijeli kratke notice o tome.

Analiziranjem napisa građanske štampe o štrajku rudara i husinskoj buni u Bosni i Hercegovini 1920. godine, nameću se sljedeći opšti zaključci:

- Građanska štampa, gotovo bez izuzetka pisala je o zahtjevima rudarskih radnika u Bosni i Hercegovini, o štrajku rudara i o husinskoj buni. Isto tako pratila je tok suđenja rudarima 1922. godine.
- Ove vijesti, u većini slučajeva, objavljivane su u drugom planu.

- Od prvih napisa, građanski listovi pokušavali su umanjiti ekonomski motive i radničke zahtjeve i povode za štrajk.
- Štrajku se od početka davala kvalifikacija političkog bunda, uperenog protiv države, a njegovim organizatorima i inicijatorima proglašavani su članovi KPJ.
- Latentna kriza u zemlji, izražena kroz nacionalno-vjersku i političko-stranačku borbu, odrazila se i ovim povodom, naročito u listovima koji su izlazili u Bosni i Hercegovini.
- Građanska štampa nije u dovoljnoj mjeri predstavila posljedice koje je štrajk rudara u Bosni i Hercegovini (zajedno sa onim u Sloveniji) izazvao u privredi zemlje, što je svakako pitanje za posebnu analizu.
- Identične vijesti o štrajku rudara, a posebno česta istovjetnost sa zvaničnim izvorima, kao i činjenica da zbog pisanja o štrajku nijedan list nije podlegao nikakvoj odgovornosti, upućuju na zajednički izvor većine objavljenih napisa.

Za svestranu analizu štrajka rudara u Bosni i Hercegovini i hussinske bune 1920. godine napisi u građanskoj štampi imaju odgovarajući značaj i dalji istoriografski radovi posvećivaće ovoj kategoriji izvora vjerovatno više pažnje nego što je to do sada činjeno.

NAPOMENE:

- 1 »Hrvatska sloga«, 1. 2. 1922, IV, 25, str. 3 »Novinstvo« — u zemlji svega 516 listova, u BiH 31. Ovu vijest donijeli su i neki drugi listovi.
- 2 »Narodno jedinstvo« 27. 12. 1920, III, 269, str. 1 »Rudarski konzum« i »Narodno jedinstvo« 29. 12. 1920, III, 271, str. 2 »Nabavka brašna za rudarske radnike«.
- 3 »Hrvatska sloga« 29. 12. 1920, II, 277, str. 2 »Neredi na Kreki kod Tuzle« — »Sovjetska kancelarija na Kreki« »Srpska riječ« 23. 12. 1920, II, 258, str. 1 »Protiv države« — »Štrajk rudara. Političke mafinacije komunista« »Politika« 21. 12. 1920, XVII, 4550, str. 1 »Komunistička agitacija u bosanskim rudnicima« »Jutarnji list« 29. 12. 1920, IX, 3204, str. 2 podnaslov: Sovjetska kancelarija i osude na smrt.
- 4 »Glas slobode« Sarajevo 1909—1929. Organ socijaldemokratske stranke 1909—1919. Od br. 97/1919. organ Socijalističke radničke partije (komunista) Od Vukovarskog kongresa — organ KPJ. Prestao izlaziti nakon donošenja Obzname. Od 1921—1929. organ Socijalističke partije Jugoslavije.
- 5 »Jugoslavenski list« Sarajevo. 1919—1941. Demokratsko liberalno hrvatsko glasilo. Nezavisni hrvatski dnevnik.
- 6 »Glas slobode« 27. 12. 1920, X, 280, str. 1—2. »Jugoslovenski list« 25. 12. 1920, II, 296, str. 1—2.
- 7 »Riječ« Zagreb. Odgovorni ur. Ivo Sporčić. Vlasnik D. D. Riječ. (Večernji list). Vijest je signirana: NO Beograd, 23. XII. (K)
- 8 »Sloboda«. Organ socijaldemokratske strane Jugoslavije. Beograd — Novi Sad. Urednik Pavle Tatić. 1913.

- 9 »Sloboda«, 30. 12. 1920, VIII, 288, str. 3.
- 10 »Politika« 31. 12. 1920, XVII, 4560, str. 2 »Hapšenja u Bosni«.
- 11 »Srpska riječ« 3. 1. 1921, XVII, 1, str. 1 »Protiv komunizma«.
- 12 Uporedi: »Srpska riječ« 31. 12. 1920, II, 264, str. 1 »Može li ovako dalje« i NUSRET ŠEHİC: Srpski građanski politički krugovi prema pitanju preuređenja države i položaju Bosne i Hercegovine. — »Prilozi« Instituta za IRP, Sarajevo, 4/1968, str. 159, bilješka 2.
- 13 »Riječ« — 22. 12. 1920, 263, str. 3 »Pokrajinske vijesti« — *Mogućnost štrajka na bosanskim željeznicama.* —
- 14 »Riječ« — 23. 12. 1920, 264, str. 5 — 6. Članak dalje pod naslovom »Intervencija oblasti« obavještava da su 2 delegata Ministarstva za socijalnu politiku stigla u Sloveniju, da pregovaraju sa štrajkačima i da osuđete mogućnost proširenja štrajka na električnu centralu. U nastavku dat je popis svih ukinutih željezničkih linija. Već 20. 12. 1920. »Jutarnji list« u br. 3196, str. 2 obavijestio je u članku »Obustava vlakova« da je radi štrajka u Trbovlju ukinuto 16. linija.
- 15 »Riječ« 21. 12. 1920, br. 262, str. 3 — »Prilike rudarskih radnika u Jugoslaviji« — Intervju sa direktorom g. Ancelom povodom štrajka ugljenokopača u Trbovlju. —
- 16 »Jutarnji list« 25. 12. 1920, IX, 3201, str. 10. Dr R. R. »O ugljenu« — Je li štrajkom ugljenokopača ugrožena opskrba ugljenom —
- 17 »Srpska riječ« 3. 2. 1922, XVIII, 22, str. 1 — Hon: »Rudarski proces u Tuzli« — Naša reč. —
- 18 U članku »Proces u Tuzli« (rubrika »Dopisi iz pokrajine) »Hrvatska sloga« 1. 2. 1922, IV, 25. str. 2 obavještava da je kao novi branitelj otpuštenih postavljen dr Juraj Šutej (kasnije je dr Šutej postao članom prevratničke Simovićeve vlade, a 1945. kao ministar bez portfelja član Privremene vlade DFJ, inače istaknuti predstavnik HSS). O dr Ivanu Pavičiću (u članku s kojim se polemiše) »Srpska riječ« navodi da je »zagrebački legionar, a sada poslanik hrv. težačke stranke« i da je podnosio interpellaciju u Skupštini u korist rudara štrajkača.
- 19 »Hrvatska sloga« 5. 2. 1922, IV, 28, str. 1—2 »Rudarski proces u Tuzli«.
- 20 »Organizovani radnik« Beograd, 1921—1929. Organ medusavezogn sindikalnog odbora Jugoslavije. Uređivao ga je Moša Pijade. Članak je prenesen u br. 30 od 12. 2. 1922., str. 2—3 (kao datum napisa u listu »Hrvatska sloga« pogrešno je naveden 3.2., umjesto 5.2.. pa se podatak često pogrešno navodi u literaturi). O istupanju u štampi Pavičića i Šuteja tonom odobravanja piše i »Radničko jedinstvo« u br. 1 i br. 2. 1922. godine.
- 21 Arhiv Hrvatske — Zagreb: Predsjedništvo Zemaljske vlade. Br. 32 — kutija 1040-12405/1921. I-1922. Pregled stampe — Otpis Ministarstvu unutrašnjih dela Beograd (Odeljenje za Hrvatsku i Slavoniju) br. 3312 (apostrofira napis u br. 49 »Radničke stampe« pod naslovom »Kerošević je pomilovan«).
- 22 »Oslobodenje«, 22. 12. 1954. g.
- 23 »Nova Evropa« Zagreb, 1922, knj. VI, br. 11 (Decembra 1922) — Sadržaj broja izašao je pod naslovom VEŠANJE ĐURE KEROŠEVIĆA, a u broju su objavljeni prilozi: »Režim, radnici i Kerošević (Limik); Položaj radnika u Jugoslaviji i štrajk rudara u Bosni, 1920. (M. S. Pijade); Tuzlanski proces (A. Behmen); Akcija za spasavanje Keroševića (M. S. P.); Između života i smrti (I. Politeo); Borba principa (M. Krleža)«. U zajedničkom sadržaju knjige VI, na str. VIII—IX ispod sadržaja br. 10 navedeno je kao motto: »Osветa je moja, veli Gospod. Mojsije (V knjiga 32. 35)« i ispod toga: »Pisani zakoni sadrže samo opšta pravna načela, koja se priznaju u jednom narodu. Prema tome, ako se hoće da presudi pravdno u samoj stvari, a ne samo po formi, svaki sud morao bi suditi po

pameti, a ne po pisanom zakonu, jer ovaj ne kazuje nikad šta je u stvari pravedno.... Za pravedno sudenje glavno je poznavanje same stvari; pisani je zakon nuždan samo kao spomočno sredstvo«.... »Svetozar Marković (»Sud i pravda«, Celokupna dela I, 183, 187)«.

BERICHTE DER BÜRGERLICHEN ZEITUNGEN ÜBER DEM STREIK DER BERGLEUTE IN HUSINO

Die Zeitungen im ganzen Land haben über dem Streik der Bergleute in Bosnien und der Herzegowina als auch dem Aufstand in Husino viel geschrieben. Die ganze bürgerliche Presse (offizielle, der politischen Parteien und selbständige Zeitungen) hat die ökonomische Dimension seiner Ursachen zu verkleinern versucht. Dem Streik ist die politische Dimension gegeben und er ist mit dem gleichzeitigen Streik der slowenischen Bergleute verbunden. Der Streik und der Aufstand in Husino als auch die darauffolgende Gerichtsverhandlung gaben fast allen Zeitungen den Anlass zum Antagonismus gegenüber den Kommunisten. Anderseits haben die bürgerlichen Zeitungen ungenügend den Einfluss des Streiks an den ökonomisch-wirtschaftlichen Zustand im Land beleuchtet, was jedenfalls einen neuen Gesichtspunkt des Einsehens vom Streik und Aufstand in Husino eröffnet.

Bogoljub Lekić

NEKI ASPEKTI TUMAČENJA DOGAĐAJA U TUZLI ZA VRIJEME HUSINSKE BUNE

Generalni štrajk rudara i husinska buna čine cjelinu koja se ne može dijeliti, pa i jedan i drugi događaj čine krupne karike u razvoju revolucionarnog radničkog pokreta Jugoslavije. Veličina i značaj štrajka rudara Bosne i Hercegovine istodobno znače veličinu i značaj husinske bune i obratno, jer je iz generalnog štrajka rudara BiH husinska buna i proistekla kao fenomen, tada karakterističan za tuzlanski kraj. U našoj istoriografiji ti događaji uklapaju se u jedan opšti kontekst zbivanja koja odražavaju revolucionarno vrenje u svijetu, naročito u Evropi, pa i u Kraljevini Jugoslaviji. To vrenje je dobilo dosta mjesta u istoriografiji uopšte, pa i u udžbenicima istorije. Svuda se spominje revolucionarni talas koji je zahvatio našu zemlju. Ponekad se, međutim, zaboravlja istaći činjenica da je na području Jugoslavije, pa tako i na području tuzlanskog bazena, postojalo pogodno tlo za revolucionarnu situaciju što je odraz zaoštrenih klasnih i nacionalnih antagonizama. Ako se ovom drugom faktoru ne bi poklonila dovoljna pažnja, čitalac može steći pogrešnu predstavu o prevelikom uticaju vanjskog faktora i minimalnom značaju unutrašnjih uzroka koji su doveli do husinske bune i ostalih oružanih sukoba u prvim godinama po završetku prvog svjetskog rata.

Ne može se reći da su generalni štrajk rudara i posebno husinska buna u dovoljnoj mjeri zastupljeni u jugoslovenskoj i bosanskohercegovačkoj istoriografskoj literaturi. Taj nedostatak u posljednjim godinama se uneštečeno prevazilazi, a i pojavom knjige građe koju smo promovisali doprinos je da husinska buna i štrajk rudara Bosne i Hercegovine dobiju značajnije mjesto u budućim istraživanjima.

Za 62 godine koliko je prošlo od husinske bune, odnosno za 36 godina života u slobodi tu problematiku tretiralo je samo nekoliko knjiga manjeg obima, tako reći nekoliko brošura, nekoliko članaka u časopisima i nekoliko feljtona u dnevnoj i periodičnoj štampi.

Neki feljtoni o husinskoj buni preuzimaju čitave stranice iz ranije objavljenih publikacija i feljtona bez navođenja odakle su sadržaji uzeti. Publikacija »*Husinski rudari*« Ante Cigeljevića ima izrazito feljtonistički karakter ali bi se ocjena i kritička analiza takvih tekstova mogla formulisati, nakon temeljitijeg individualnog i društvenog razmatranja.

Uloga Mitra Trifunovića Uče često je u literaturi samo deklarativna (»On je imao ogromnu ulogu«), ali je nepotpuno osvijetljena i konkretizovana kada je u pitanju husinska buna. Zapravo, vidi se njegova uloga u pripremama i vođenju štrajka i njegova intenzivna publicistička aktivnost u »Glasu slobode«, ali bez potpunog osvjetljavanja njegove konkretnе svakodnevne akcije u poslednjim daniма decembra 1920. godine. Ne vidi se gdje je on tih dana, 21. do 29. decembra, boravio. Vjerovatno je bio pretežno u Sarajevu, jer i Đorđe Andelić, sekretar Okružnog komiteta KPJ, ističe da je prenio Trifunoviću direktivu CK KPJ da rukovodi štrajkom rudara BiH. S obzirom da je Učo tada bio u zenitu svoje aktivnosti pokušavao je da se primakne blokiranoj Tuzli. Postoji podatak s kojim se često barata da je u određenu misiju poslao Božu Petrovića, ali se ne vide drugi oblici pokušaja uspostavljanja veza sa Tuzlom i učesnicima husinske bune.

Posebno je ostao nerazjašnjen problem koliko je stanovništvo Tuzle bilo uz husinsku bunu, koliko ju je ono pomagalo, odnosno koliko je bilo zahvaćeno revolucionarnim vrenjem i kolike je snage u Tuzli imala kontrarevolucija. Moralo bi se više istraživati i potpunije konstatovati koliko je buna zaista bila tuzlanska (jer je Kreka sastavni dio Tuzle, a koliko husinska, lipnička itd.).

Isto tako, nije dovoljno osvijetljeno pitanje ponašanja i stavova seljaštva, jer je činjenica da su među husinskim rudarima, prilikom sukoba sa žandarima, bili i seljaci iz okolnih sela i to ne samo kao saradnici i simpatizeri, nego kao i učesnici te bune. Gradani Tuzle bili su očito uz husinsku bunu, odnosno uz štrajkače. To potvrđuje i činjenica da je Grudić uspio da angažuje u tzv. Narodnu gardu svega nešto više od desetak građana Tuzle. Ostali nisu bili spremni da se tuku protiv rudara. Tih dvadesetak šovinista i nacionalista počinili su i najviše zločina na Husinu, u Lipnici, u Tuzli i drugdje. Činjenica da se vojska korektnije i blaže ponašala prema pobunjenim rudarima i seljacima treba da se veže za strukturu vojne jedinice — bataljona koji je poslat na Husino, tj. za njezegovu seljačku-radničku strukturu. Vjerovatno zbog tog neuspjeha da mobiliše mase protiv husinske bune, a i zbog kompromitujućih zlodjela koje su napravili pripadnici »Narodne garde«, vlada se kasnije ogradije od nje ističući da ta garda nije bila uključena ni u kakve vojne formacije niti pak u neki politički sistem.

No činjenica je da su ta djela koja su gardisti napravili 1920. godine imala posljedice kasnije, jer je ustaški pokret 1941. godine, svojatajući husinsku bunu, činio zvjerstva nad srpskim i drugim rođnjubima u Tuzli i njenoj okolini, pozivajući se i na zločine gardista 1920. godine.

Među gardistima kao vođa obično se spominje Risto Mihajlović Cinco i s njim kao najagilniji Jovan Simić Blagotrobija. Druga imena rijede se spominju. Sud koji je sudio rudarima i Juri Keroševiću na osnovu optužnice raspravlja je uzgred i o onim gardistima koji su nanijeli »lakše« tjelesne povrede nekim licima, a to su pored Riste Mihajlovića, još i Boško Vučelja, Pero Savinović, Dragomir Stanković, Slavko Maksimović.

Đorđa Simića, Voju Antića, Bogdana Popovića, Živka Trifkovića i još nekoliko njih sud uopšte nije pozivao na odgovornost zbog terora koji su počinili. Ostala imena terorista vezana su za funkcije u policiji ili policijske saradnike (Đorđe Ajvaz, Milan Ivezić i drugi).

Zanimljiva je činjenica da su se djeca nekih od tih gardista, među kojima i sin tužioca (koji je tražio glavu Jure Keroševića) Lulo Frković, docnije opredijelila za revolucionarni radnički pokret i aktivno učestvovala u NOR-u i revoluciji. To je međutim samo dokaz kolika je bila snaga uticaja Komunističke partije i SKOJ-a kao i djelovanja radničke Tuzle.

Neistraženo polje je i pitanje kako je Tuzla doživjela husinsku bunu. Svi pošteni građani solidarisali su se sa rudarima bez obzira na vjeru i nacionalnost. Srpsko stanovništvo iz Tuzle nije nasjelo propagandi velikosrpske buržoazije o karlističkom i antijugoslovenskom, odnosno antisrpskom karakteru husinske bune. Znali su građani Tuzle kako žive njihove komšije rudari. Mogli su sami da ocijene zbog čega se oni bune. Mnogi građani su izrazili nijemu solidarnost sa rudarima, ali su takođe mnogi i pomagali rudare. U Tuzli je sakupljana pomoć za rudare koja se u toku svake noći odnosila preko Ilinčice na Husino. Naročito je bila dragocjena pomoć u oružju i municiji koja je na raznorazne načine nabavljana, iako u malim količinama. Do sada je obično istican to kako su pojedinci izražavali solidarnost i materijalno i moralno pomagali husinsku bunu (Pepi Hriber, Jakov Vizler, gostioničarka Ivušica, Nikola Trifković i žena mu Milka, Leonardo Bunker, Avgustin Mott i drugi). Međutim, treba imati u vidu činjenicu da su neki od ovih bili istaknuti komunisti (Bunker, Mott, Trifković), ali da je postojao i daleko širi krug simpatizera i pomagača štrajka rudara i husinske bune. Ponegdje se spominju imena Age Hrustića, te pekara Kranjčeca, Dugonjića i Jurića, ali i ovi ljudi su bili u redovima Komunističke

partije. Tada je Partija brojala 800 članova u Tuzli, pa je morao postojati širi krug saradnika, bar u okviru tih partijskih organizacija. Pomoć je nošena na Husino a kasnije je nošena i u zatvor uhapšenim husinskim rudarima i seljacima. To je u okviru akcije sakupljanja »Crvene pomoći« predstavljalo i širu akciju nego što smo je do sada kroz istoriografiju osvijetlili.

Postoji još niz drugih aspekata koji bi se mogli bolje istražiti i osvijetliti.

EINIGE GESICHTSPUNKTE DER ERLÄUTERUNGEN VON DEN EREIGNISSEN IN TUZLA ZUR ZEIT DES HUSINOER AUFSTANDS

Der Generalstreik der Bergleute und der Husinoer Aufstand fügen sich in den Prozess der revolutionären Bewegungen nach dem ersten Weltkrieg ein. Äusserliche Einflüsse in der Literatur sind manchmal zu betont und innere ungenügend hervorragend. Die Rolle von Mitar Trifunović als auch die Organisation der kommunistischen Partei Jugoslawiens im Rahmen dieser Ereignisse sind nicht befriedigend beleuchtet. Es ist eine Reihe anderer Aspekte des Husinoer Aufstands und des Bergstreiks auch unbeleuchtet geblieben.

Stojan T. Tomić

POLITOLOŠKE I SOCIOLOŠKE DIMENZIJE HUSINSKE BUNE

1. Husinska buna je višedimenzionalna pojava, događaj i podvig koji valja istraživati sa stanovišta većeg broja naučnih disciplina. Ova buna je i politička bitka, ekonomsko-socijalno zbivanje i protest, vojni događaj i akcija, akt revolucije i klasnog protesta, posebno socijalno grupisanje, diferenciranje između pojedinaca, socijalnih grupa i slojeva, svojevrsna interakcija između socijalnih grupa i institucija, emotivno-psihološki fenomen koji je zanosio i oduševljavao jedne, zaprepastio druge, razočarao treće. Jedni su se divili, drugi se plašili, treći hrabrili i počeli da vjeruju u sebe i u svoje dojučer potcijenjene i neiskazane snage. Na mnogobrojnim naučnim disciplinama je da naučno iskažu sve dimenzije i aspekte jednog takvog događaja koji je u istoriji poznat kao buna husinskih rudara.

2. Husinska buna nije bila velika vojna bitka, ali je ona bila i za dugo ostala glasovita bitka o kojoj se pričalo i koja se pamtila. Tako mali, ali glasovit događaj djeluje na mnoge pojedince i socijalne grupe, on izaziva zainteresovanost, čuđenje i divljenje, ogorčenje i sažaljenje — kako kod koga i kako gdje.

Husinska buna je glasovita i kao takva ona neuke podučava, preplaštene hrabri, nedovoljno klasno svjesne osvješćava, mnoge podučava prvim hrabrijim i kolektivnim proleterskim zajedničkim koracima. Proleteri u husinskoj buni zajedno na barikade maršuju, ali se i zajedno dogovaraju, brane i hrane. Ona je i klasna, proleterska disciplina, ali i škola demokratije i svojevrsne samoupravne (sami rudari uređuju svoje poslove).

3. Šta je sve djelovalo da je husinska buna postala i za dugo ostala tako glasovita? Vojni događaj, vojne bitke, barikade, broj ranjenih i poginulih, dužina fronta, veličina oslobođenog i očuvanog teritorija, ili radničkog prava, ili nešto drugo? Bilo je u toj buni svega pomalo od navedenog, ali to nju ne čini tako glasovitom. Mogla bi se istraživati teza o tome i dosta bi se sakupilo činjenica o glasovitosti bune. Mi bismo za sada angažovali jednu skupinu činjenica koje bi valjalo naučno verificirati, provjeravati. Riječ je o onim činjenicama koje bismo označili kao uzore klasnog nasilja.

Živeći u poznatim teškim i neljudskim uslovima, husinski rudari saznavaju i osjećaju da se mora djelovati pomoću drugih i drugačijih uzora, pomoću posebnih oblika nasilja, jer se buržoaska tiranija može razbiti samo jakom proleterskom silom — oružanom borbom. Usuditi se na tako nešto, udariti na buržoasku klasu i na državu, suprotstaviti se oružanoj sili tako nejak — sam taj akt hrabrosti nadaleko se čuo, naglo širio i javno mnjenje uznemirio, duhove zatalasao.

Na takav uzor nasilja (kako bi to kazao Gramši) golih i gladnih proletera buržoazija organizuje i ispoljava svoj uzor nasilja. I ona želi da pokaže šta sve može da učini i kako je ništa ne sprečava, kako treba zaboraviti na sve ljudske obzire i jednim nasiljem zatrvi rudare iz Husina, a sve druge zaplašiti do te mjere da se ne usude da tako nešto započnu.

Bila su to, dakle, dva sudara, dva tabora, dvije varijante nasilnog obračuna, dva »uzora« kako treba ili kako se može djelovati. Buržoazija i građanski sitničarski svijet i duh zaprepastio se i zgražavao se na sve ono što su činili i na što su se usudili goloruki rudari; (udaraju na pravni poredak, ruše javni red i mir, udaraju na svetu privatnu svojinu, traže da se smanji profit buržoazije i da se dio ustupi onima koji stvaraju profit — proleterima).

S druge strane, proleterska, narodno-plebejska i progresivna intelektualna javnost je zapanjena svim onim bezobzirima koje čini skorojevička vladajuća buržoaska klasa u tek oslobođenoj i u tek stvorenoj državi za kojom su takoreći svi žudili, mada su od nje različito očekivali, drugačije je zamišljali. Žandarmi i vojnici pucaju na goloruke rudare, krv crvena se proljeva, drumovi postaju crveni od krvi i zamagljeni od baruta. Puca se na pravdu, s jedne strane i barikade, puca se u ime pravde, s druge strane i sa druge barikade. Crveni i bijeli teror su sučeljeni da bi se pokazali i iskazali.

4. Husinska buna je formirala i generacijama ostavila svojevrsnu političku memoriju koja i danas djeluje. Kao obrazac djelovanja iz prošlosti (nekada) buna pokazuje kako se može i mora djelovati i u sadašnjosti — poslije ugušenja bune. Ono što nije postignuto jednim jurišem na jednoj barikadi moći će se i moraće se drugom prilikom i na nešto drugačiji način. To će, i stvarno, a i simbolično, pokazati husinski rudari 1941. godine kada kolektivno odlaže u partizane i svi ginu kao proleteri u jednoj proleterskoj brigadi. Politička memorija husinske bune emituje nove obrasce, i vjerovanja, i djelovanja prikladnije i organizovanije za nove prilike. Ali u toj inovaciji ostaje i snažno djeluje jedna tradicija — kolektivizam. Kako su kolektivno bunu digli, tako su kolektivno smislili kako će do oružja doći 1941. godine i kako će kolektivno na

partizansku teritoriju izaći, kako će se kolektivno s proleterima i neproleterskim masama boriti za kolektivnu stvar. Politologija kao nauka nije dovoljno uočila neke dimenzije husinske bune, nije za predmet svog istraživanja uzela fenomen političke memorije i njenih uticaja na kasnija revolucionarna i samoupravna zbivanja.

5. Kažimo nešto i o samom terminu »buna«. Zna se šta je buna i ko je diže, kako nastaje i kako nestaje, a zna se isto tako šta nije buna, šta je klasna borba, šta ustank, šta revolucija. Poznato je i sve ono što je Marks kazao o buni seljaka, o ustanku i revoluciji proletara. Seljaci su dizali bune, a radnici su pripremali revoluciju i nisu se dali zavarati bunom.

Bez obzira kako se zove husinski događaj (buna ili ustank, rat na barikadama, ili generalni štrajk) ostaje na društvenim istraživačima, posebno na sociologima i politologima i socio-psihologima da istraže elemente bune i elemente svjesne klasne proleterske borbe. Ostaje da se kaže koliko se u onim uslovima (početnog organizovanja neiskusnog proletarijata seoskog porijekla) u husinskoj buni radilo o buni, koliko je tu bilo elemenata bune, a koliko organizovane proleterske borbe i revolucije. Nije, dakle, stvar u analizi samog imena koliko u naučnom istraživanju suštine zbivanja koje je označeno jednim imenom (bunom).

O svemu tome kao i o nekim drugim pitanjima i politološkim i sociološkim dimenzijama drugom prilikom — nešto više i nešto konkretnije.

6. Razmišljanja o husinskoj buni navode socijalne istraživače, posebno one koji istražuju političku kulturu (revolucije i samoupravljanja) da otvore još jedno istraživačko područje, još nekoliko istraživačkih tema, eventualno i projekata (zašto ne bi husinskoj buni posvetili makar jedan istraživački projekat?). Koje su to teme?

To je politički *značaj* i političko *značenje* husinske bune. Ova buna je objektivni događaj, objektivno zbivanje, nešto što se stvarno zbilo i što pojedine naučne discipline evidentiraju kao objektivni događaj (pogledajmo samo kako su taj događaj zabilježili politički pisari, vojnici, vladini funkcioneri, novinari, sindikalisti, radnički povjerenici i drugi). Na jedan se način može govoriti o *političkom značaju* a na drugi način o *političkom značenju* ove bune. Po svom značaju husinska buna uvrštava se u one nešto snažnije i nešto organizovanije, i nešto masovnije klasne oblike borbe proletarijata koji najavljuje revoluciju i socijalizam, jedno novo doba. Istorija će kazati u čemu je sve značaj ove bune, šta je ona značila u formiranju klasne svijesti i organizaciji gladnih proletera, šta u sticanju prvih organizacionih iskustava koja će dobro doći u kasnijim klasnim bitkama. To je i nešto specifičnije područje analize.

Druga dimenzija analize husinske bitke pripada sociologiji političkih odnosa (u minulom dobu), posebno političkoj kulturi koja istražuje mnogobrojna značenja, prije svega politička značenja jednog zbivanja. Ovdje se sučeljavaju objektivno i subjektivno (ali ne i subjektivističko), objektivno zbivanje i *subjektivno zna enje* jednog objektivnog političkog zbivanja. Istraživanja bi, nadamo se, pokazala, da su pojedine socijalne grupe i slojevi, pa i pojedinci u husinskoj buni nalazili različita politička značenja. Isti politički događaj, jedna buna rudara, izaziva kod grupa i pojedinaca veoma različita značenja, odnosno različite socijalne, ideološke i političke grupacije objektivnom zbivanju (buni) dodaju svoja različita subjektivna značenja. Tako različiti ljudi nalaze u jednom zbivanju različit politički i ideološki smisao, nalaze u njemu ne samo različita politička djelovanja nego različita politička vjerovanja (komunistička, sociodemokratska, liberalna, reakcionarna, religiozna i druga). Tako i kod husinske bune ne treba straživanje svesti samo na »ono što se zbiva u svijetu politike (štrajkovi, klasni sudari, oružani sukobi, pogibija rudara i žandarma, robije i tamnovanje — S. T.) već na ono u šta ljudi vjeruju u tim zbivanjima« (S. Verba), kakav politički smisao daju tim zbivanjima (daju i pridodaju) i očekivanjima, kako subjektivno procjenjuju objektivna zbivanja, u šta sumnjaju, u šta vjeruju. Složićemo se da politička značenja, koja ljudi pripisuju pojedinim događajima, često snažnije utiču na ljudska poнаšanja (politička i druga) nego stvarna, objektivna zbivanja, mnogobrojne organizacije i institucije koje tumače politička zbivanja. Često sporovi ne nastaju toliko oko procjene stvarnog zbivanja (da li se i kako se nešto zabilo, razvijalo, ugasilo) koliko oko toga kakav značaj i kakvo značenje ima to što se zabilo. U svemu tome političke predrasude imaju ili mogu imati veliku ulogu u formiranju značenja i vjerovanja o tim zbivanjima.

Nešto su više poznata (mada nedovoljno) značenja koja su husinskoj buni davali proleteri, buržui, policajci; sreski načelnici i ministri, radnički prvaci. Ali, od posebnog je interesa ukazati na jedno posebno značenje koje se formira kod jednog dijela buržoazije, kod onog dijela koji se okupio oko buržoaskog časopisa »Nova Evropa« koji nije imao nikakve veze sa radničkim pokretom, ali koji je svoje stranice ustupio komunistima i progresivnim ljudima osuđujući krvavi teror u kome vidi jedno novo, zlokobno po buržoaziju značenje. Na ovu činjenicu ukazuje Moša Pijade u svom govoru rudarima Kreke 1954. godine. Dok komunisti u husinskoj buni nalaze početak rušenja revolucionarnom borbom proletarijata starog kapitalističkog poretku jedan dio buržoazije vidi u tome propagiranje kapitalizma uslijed neadekvatnog ponašanja prema radničkom pokretu — u odbijanju vlade da pomiluje Keroševića. Ukupno značenje objektivnog zbivanja u husinskoj buni i oko, ili povodom, te bune buržoaski list ovako definiše — to je nesposoban i svirep režim koji gomila grijeh za grijehom na svojoj duši i, ako tako nas-

tavi kraljevski sistem će se rasprsnuti kao da ga nikad nije ni bilo. Dok, dakle, onaj najreakcionarniji sloj buržoazije u bijelom teroru vidi jačanje kapitalističkog sistema, drugi dio buržuja u tome vidi propast režima.

7. Buna husinskih rudara je poodavno postala jedna posebna politička memorija koja djeluje u novim uslovima sa novim i novijim značenjima, a i sa novim i novijim procjenama značaja te bune. Progovorila je ta politička memorija na Husinu 1941. godine kada je, naoružana ustaškim oružjem, u partizane krenula poznata četa husinskih rudara — proletera i sva izginula u proleterskim jedinicama. Ostaje da se istražuje kako je ta memorija djelovala u drugim sredinama (1941. i kasnije).

Od posebnog interesa je istražiti uticaj te političke memorije na savremeno političko i samoupravno ponašanje rudara i drugih profesija i slojeva. I to je tema za sebe o kojoj se za sada može reći ovo: husinska buna je protest koji se transformisao u revolucionarni pokret (mada je poznato da se neki protesti transformišu u kontrarevoluciju, da skrenu na stranputicu). Ovdje su rudarska proleterska i komunistička svijest i organizovanost učinili svoje — buntovne sadržaje i oblike protesta usmjerili su ka revoluciji i samoupravljanju.

8. Husinska buna najavljuje razvitak i snagu novih pojmoveva i ustanova (klasne borbe i revolucije), novog pojma revolucije — nakon oktobarske koje radnike podučavaju radničko-proleterskom solidarizmu i jedinstvu. Ostaje da se i ovo područje istraži — kako su propadale stare i najavljalivale dolazak nove institucije pomoću novih pojmoveva pravde, jednakosti, slobode i demokratije. Kakvo su tada značenje imali pomenuti pojmovi, koliko je u njima bilo utočišta i maštovitog, a koliko marksističkog — na ovo pitanje nije još dat odgovor. Poznato je (iz dokumenata) da su proleteri, u komunikaciji sa državom i buržujima izbacili »molim« i da su računali na borbu, a ne na molbu (na primjedbu povjerenika Ministarstva za socijalnu politiku gospodina Franje Markića, da je radnički jezik grub, da oni ne mole nego prosto zahtijevaju, Mirko Obrađović u ime rudara izjavljuje: »Gospoda zaboravljuju, da stilizacija toga radničkog pisma nije mogla biti, kao ona jednog naobraženog čovjeka. Uostalom, kod socijalista ne upotrebljava se riječ »Molim«.« — strana 133, Generalni štrajk rudara...).

9. Husinska buna, da se poslužimo davno izrečenim riječima Svetozara Markovića, iskazuje ne samo prevrat u mišljenju porobljenih, nego prevrat u političkom vjerovanju i u organizovanom političkom djelovanju, a takav prevrat je neophodan revoluciji i današnjem samoupravljanju. U čemu se sve sastoji taj prevrat, koga husinski rudari više najavljuju a manje ostvaruju, i to je još jedno analitičko i istraživačko pitanje.

10. Nesumnjiv je uticaj oktobarske revolucije na radnički pokret u Jugoslaviji pa i na husinsku bunu. Ali isto tako je jasno da je ovaj bunt plod i sopstvenog zbivanja a ne samo ugledanja, sopstvenog ubjedenja a ne samo »pozajmljenog« od bolješevika i ruskih proletera. Husinski rudari imali su svoja vlastita ubjedenja, prekuvana u sopstvenoj socijalnoj, rudarskoj laboratoriji (poznato je da se »ubjedenja ne mogu pozajmljivati sa strane, već se moraju prekuvati u samom čoveku« — Svetozar Marković). Kako je započelo to prekuvavanje političkih i revolucionarnih ubjedenja kod rudara i drugih proletera, koliko je ono trajalo, kada je išlo proleterskim a kada drugim tokovima — to je takođe pitanje za analizu i istraživanje.

x x

Husinska buna je svojevrsni, po mnogo čemu specifičan bunt jedne mlade radničke klase koja brzo sazrijeva i uzdiže svoj bunt do bunta opštег i glasnog, svoju nepravdu do nepravde svih gladnih i eksplatisanih. U tom proleterskom buntu mnogi, do tada pa i kasnije politički neiskusni proleteri, čuju poziv na ustanak i revoluciju svih (porobljenih) u ime svih koji žele da sruše silu i nepravdu i da uspostave svijet pravde i nenasilja. Proleteri se laćaju nasilja (crvenog) ne da se svete niti da goli život zaštite, nego da jednom za svagda sruše svijet nasilja.

Po svom značaju buna husinskih rudara je svojevrsno djelo pravih junaka koji čine junačka djela koja će kasnije imati i veći značaj i veće i drugačije značenje od onog koji su ovoj buni pridavali neiskusni ali hrabri rudari jednog sela. Ima u toj buni mnogo simbolike. Proleteri napuštaju grad i izvoze i izvode revoluciju u selu a ne na barikadama u gradu (kao u pariškoj komuni i u oktobarskoj revoluciji). Josip Broz Tito će 1941. godine pozvati komuniste i proletere da izadu iz grada i da na seoskom socijalnom tlu, zajedno sa seljacima izvedu revoluciju. Ko se od partizanske generacije ne sjeća dolaska husinskih rudara u sela istočne Bosne, tih proletera koji su u svom selu započeli jedan prevrat. Što se tiče pisca ovih redova ostaju mu u trajnom i veoma prijatnom sjećanju događaji kada je u svom selu (u partizanskoj Donjoj Trnovi) kišovite jeseni 1942. godine, sa grupom skojevaca išao da vidi borce husinske čete. Našli smo samo jednog koji nam je dugo uveče kazivao ko su i zašto se bore proleteri, kakvu će nepravdu srušiti u gradu i selu i pravdu sačiniti, kakav savez radnika i seljaka će sazidati, krvlju i znojem cementirati. Koji dan kasnije je iz pomenutog sela krenula u brigadu, zajedno sa husinskim rudarima, omladinska trnovska četa. Mnoge je među njima oduševio i svojim izgledom i svojim vjerovanjem borac husinske čete koga smo upoznali pod nadimkom »Guja«. I mnogi su, većina njih, poginuli zajedno sa

Gujom za iste ideale. Tako se klasna buna proletera, iz jednog sela Husina, povezala za bunom seljaka koju je i započela i do kraja dovela partija komunista, partija radnika i seljaka.

POLITOLOGISCHE UND SOZIOLOGISCHE DIMENSIONEN DES HUSINOER AUFSTANDS

Ihrer Bedeutung nach war der Aufstand der Bergleute in Husino ein eigenartiges Unternehmen wahrer Helden, das erst später entsprechend seiner Wichtigkeit bewertet wurde als eine Tat mit grösserer Bedeutung, als es selbst die tapferen aber unerfahrenen Bergleute in ersten Augenblick hätten vorstellen können. Es gibt in diesem Aufstand viel Symbolik. Die Proletarier verlassen die Stadt und führen die Revolution auf dem Lande, nicht an den Barrikaden in der Stadt (wie z. B. in der Pariser Kommune oder in der Oktoberrevolution). Der Genosse Josip Broz Tito wird im Jahre 1941 alle Kommunisten und Proletarier aufrufen, die Städte zu verlassen um die Revolution auf dem dörfischen, revolutionären Boden, zusammen mit den Bauern, auszuführen. Wer sich von den Partisanen an das Kommen der Bergleute aus Husino in die Dörfer des östlichen Bosniens nicht erinnert diese Proletarier, die in ihrem Dorf einen Umsturz zu beschwören begonnen haben! Auch dem Autor dieser Zeilen blieben in der dauernden und angenehmen Erinnerung die Ereignisse, als er in seinem Dorf (im Partisanendorf Donja Trnova) im Herbst 1942, mit der Gruppe der Mitglieder des Bundes der kommunistischen Jugend Jugoslawiens ging, um die Kämpfer des Aufstandes in Husino zu sehen. Wir fanden nur einen, der uns bis spät am Abend erzählte wer sie sind, und wofür die Proletarier kämpfen, was für ein Unrecht in der Stadt und im Dorf sie neiderreissen wollen, um die Gerechtigkeit zu schaffen; welchen Bund der Arbeiter und Bauern sie ausbauen wollen, ihn mit Blut und Schweiss zu zementieren. Einige Tage später ging die Brigade aus dem erwähnten Dorf zusammen mit den Bergleuten aus Husino-es war eine Jugendsschar aus Trnova. Viele von ihnen hat der Kämpfer aus Husino, den wir unter dem Beinamen »Guja« kennengelernt haben, mit seinem Aussehen und seinem Glauben begeistert. Viele von ihnen sind zusammen mit Guja für dieselbe Ideale ums Leben gekommen. So verband der Klassenaufstand der Proletarier, aus dem Dorf Husino, mit dem Aufstand der Bauer, den die kommunistische Partei und die Partei der Arbeiter und Bauer begann und bis zum Ende zuführte.

Tonči Grbelja

PRVOMAJSKE PROSLAVE NA PODRUČJU TUZLANSKOG RUDARSKOG BAZENA 1921—1928. GODINE

Nakon donošenja Obznane, 29/30. decembra 1920. godine, vladajuća buržoazija u nastojanjima da likvidira radničke revolucionarne političke, ekonomski i kulturne organizacije usurpirala je radničke domove, konfiscirala arhive i ostalu imovinu klasnih radničkih sindikata i Komunističke partije Jugoslavije¹. Ona je, istovremeno, započela i sa opštim progonom ne samo članova i rukovodilaca KPJ i revolucionarnih sindikata već i velikog broja radnika, učesnika u tarifnim pokretima i štrajkovima. Uhapšeni radnici držani su u zatvorima iako nisu bili prethodno saslušani i osuđeni, bili su tučeni i zlostavljeni, a zatim su kao »skitnice« kažnjavani progonom u zavčajno mjesto u trajanju od pet godina. Na insistiranje policijskih organa iz državnih i privatnih preduzeća, samo iz radničkih centara na području Bosne i Hercegovine, neposredno poslije donošenja Obznane, bilo je prognano preko 1.200 radnika², dok je sa tuzlanskog regiona, u periodu od početka 1921. do novembra 1922. godine, zbog revolucionarne aktivnosti prognano oko 250 radnika sa članovima njihovih porodica³.

Pored toga, revolucionarni radnički pokret i njegove organizacije na području tuzlanskog rudarskog bazena, — kao uostalom i u ostalim krajevima Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, — bio je izložen represalijama ne samo policijskih i drugih državnih organa, nego i razornom djelatnošću reformista i centrumaša, koji su ustali protiv jedinstva radničkog pokreta. Oni su svojim otcjepljenjem od KPJ nanijeli snažan udarac jedinstvu revolucionarnog radničkog pokreta i, uz pomoć policije i podrške vlade, počeli da otimaju imovinu revolucionarnih sindikata i organizacija KPJ. Tako je Radnički dom u Kreki, koji je bio pod neprestanom paskom policije još u vrijeme husinskih događaja 1920. godine, zatvoren i zapečaćen. Prethodno su žandari, po nalogu sreskog načelnika Dimitrija Grudića, zaplijenili svu imovinu i inventar.

Cijepanje radničkog pokreta unijelo je veliku pometnju među rukovodstvom partijskih i sindikalnih organizacija na tuzlanskom području, a naročito među onima koji su godinama radili na učvršćenju radničkih organizacija i koji su se uporno borili za ostvarivanje radničkih prava i slobodâ. O tome najbolje svjedoči izvještaj Načelstva tuzlanskog okruga, broj 69 prez. od 8. februara 1921. godine, upućen Ministarstvu unutrašnjih poslova Kraljevine SHS, u kome se, između ostalog, navodi i sljedeće:

»Djelovanje Komunista ma u kom pravcu nije opaženo. Javne manifestacije ni oni sami ne smiju činiti prema postojećim naređenjima, a na njihove tajne sastanke, šurovanja strogomotre sve državne vlasti u čemu ih pomažu i građani (reformisti i centrumaši — T. G.) i svako njihovo kretanje, koje bi bilo protivno postojećem na-ređenju dostavlaju vlasti.

Stroge mere koje je državna vlast prema njima upotrebila po-mele su ih i zbunile, tim više, što su obezglavljeni, jer su im vođe, koji su većinom strani radnici prema rešenju Ministarskog Saveta proterani.«⁴

Međutim, ubrzo se pokazalo da, pored svih represalija i razornog djelovanja reformista i centrumaša, revolucionarni radnički pokret na području tuzlanskog rudarskog bazena nije bio u potpunosti skršen. To se jasno može zaključiti i iz sljedećeg izvještaja sre-skog načelnika Dimitrija Grudića, koji je morao priznati da se »za komunističko pitanje ne može reći da ne postoji«, kao i to da »jedan priličan deo kancelarijskog vremena upotrebljuje se na izdavanje naredaba i uputstava policijskim vlastima, radi preduzimanja pre-ventivnih mera da se taj politički monstrum ponovo ne pojavi«.⁵ U takvoj situaciji, pored svih nastojanja pripadnika revolucionarnog radničkog pokreta na tuzlanskom regionu, prvomajske proslave ni-su se mogle masovno organizirati kao 1920. godine⁶, ali su, ipak, rad-nici, nastojeći da na taj način manifestuju svoje zahtjeve, pokaziva-li svoju snagu i odlučnost. Istovremeno su praznik rada Prvi maj mogle da slave socijalističke i socijaldemokratske partije, kao i neki sindikati koji su prihvatali vladine uslove pune političke neutralnosti i dali izjavu da pristupaju amsterdamskom sindikalnom pravcu⁷.

Ali, neposredno pred 1. maj 1921. godine Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu zabranila je održavanje svih sastanaka, skup-ština, izleta i zabava na otvorenom prostoru. Jedino je bilo dozvo-ljeno održavanje majske proslave u zatvorenim prostorijama⁸. Tim povodom kotarska vlast na tuzlanskom području zaštrana je čak i socijaldemokratima rasturanje prvomajskih plakata. Tako je u Kre-ki policija odmah intervenisala kada su radnici, okupljeni u soci-jaldemokratskoj organizaciji, pokušali istaći prvomajske plakate na istaknutim punktovima u mjestu⁹. Međutim, kada su tuzlanski nap-redni radnici pokušali spriječiti održavanje prvomajske skupštine socijaldemokrata, ti isti organi vlasti oštro su istupili i osujetili nji-hove pokušaje¹⁰.

Za dalje jačanje revolucionarnog radničkog pokreta na tuz-lanskom području od velikog značaja bilo je odražavanje opšte kon-ferenциje radnika krajem februara 1922. godine, koja je bila posve-ćena otvaranju podružnice Nezavisnih sindikata. Na konferenciji je bio izabran Privremeni međustrukovni sindikalni odbor, u čijem su okviru djelovale sljedeće novoformirane podružnice: Saveza kožar-sko-prerađivačkih radnika, kovinarskih radnika, radnika šivačko-od-jevne industrije, Saveza radnika životnih namirница i fabričkih ne-kvalifikovanih radnika¹¹. Vlasti jedino nisu dozvolile rad Savezu ru-

dara u Kreki. Pored toga, u Lukavcu je djelovala podružnica sindikata, a krajem 1922. godine otvoren je i Radnički dom¹².

Prvomajsku proslavu 1922. godine tuzlansko radništvo, kao uostalom i čitava radnička klasa Kraljevine SHS, dočekalo je u uvjetima Vidovdanskog ustava i Zakona o zaštiti javne bezbjednosti i poretku u državi, kojim su definitivno bili zabranjeni KPJ i Savez komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ), a onemogućen rad Centralnom radničkom sindikalnom vijeću Jugoslavije (CRSVJ). U to vrijeme došlo je i do definitivnog sindikalnog rascjepa formiranjem »reformističkog Glavnog radničkog saveza Jugoslavije pod idejnim vođstvom Socijalističke partije kraj Nezavisnih sindikata koji su stajali na liniji revolucionarne borbe koju je vodila i organizovala KPJ.«¹³ Ali, uprkos tome, gotovo sve organizacije pod rukovodstvom KPJ uzele su učešća u proslavi praznika rada, a prvomajska proslava 1922. godine izvedena je na zborovima, skupštinama i obustavom rada. U Tuzli su, u prisustvu 500—600 radnika, o značaju Prvog maja i drugim radničkim pitanjima govorili Alekса Rebić i Stjepan Kranjčec.¹⁴ Pored toga, u izvještaju Načelnstva tuzlanskog okruga o političkoj situaciji za mjesec maj 1922. godine, broj 2130 prez. od 14. jula 1922. godine, koji je bio upućen Pokrajinskoj upravi za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu, navodi se da je Prvi maj bio proslavljen i u Lukavcu. Tim povodom radnici su istakli zahtjev da im se povisi nadnica, u čemu su djelimično i uspjeli.¹⁵

Sasvim je evidentno da vlasti u Tuzli nisu ni u svom izvještaju htjele priznati održavanje ove, — s obzirom na situaciju u radničkom pokretu i mjera poduzimanih protiv naprednih radnika, — relativno veoma uspjele prvomajske proslave. Mnogo više publiciteta dato je, naročito u reformističkoj štampi,¹⁶ održavanju proslave socijalista i pored toga što se u Tuzli na njoj okupilo samo osam radnika.¹⁷

Neposredno nakon prvomajske proslave tuzlanski radnici organizirani u Nezavisnim sindikatima posredstvom radničkih skupština razvili su široku akciju da poboljšaju ekonomski položaj svojih članova i regulišu najamnine kolektivnim ugovorima. Takvi zahtjevi su, na primjer, postavljeni na skupštinama u Lukavcu 25. maja i 25. augusta 1922. godine i imali su relativno dosta uspjeha.¹⁸ Pored toga, 10. septembra 1922. godine Mjesno sindikalno vijeće u Tuzli organizovalo je skupštinu radnika u okviru akcije protiv skupoće¹⁹, i tom je prilikom usvojena rezolucija u kojoj se zahtjevalo povećanje radničkih nadnica i smanjenje cijena.²⁰ Zatim je Mjesno sindikalno vijeće u Tuzli organizovalo i zabave rudara Kreke u aprilu i avgustu 1922. godine s dnevnim redom: *Položaj rudarskih radnika i sindikalni pokret.* Trebalо je da na prvom zboru govori Mitar Trifunović, ali je policija to zabranila s motivacijom da su komunisti organizatori ovog skupa. Mjesno sindikalno vijeće je također štampalo letak u kom je bilo istaknuto da su »rudarski radnici u Bosni i Hercegovini pretrpili najteži pritisak i najstrahovitija nasilja, ali da treba da ostanu vjerni sami sebi, da obnove svoju organizaciju«.²¹

Za dalji rad veliki značaj imalo je i otvaranje Doma Nezavisnih sindikata u Tuzli krajem 1922. godine, kao i nastojanje Mjesnog sindikalnog vijeća u Tuzli da zakonski zaštiti radnike i da postigne

osmočasovno radno vrijeme. O ovom pitanju Mitar Trifunović održao je i javno predavanje 29. aprila 1923. godine i tom prilikom tumačio stavke zakonskih propisa o zaštiti radnika.²²

Proslava Prvog maja 1923. godine bila je znatno organizovanija i brojnija nego u 1922. godini. Pripreme za proslavu započete su već krajem marta 1923. godine, kada je rukovodstvo Nezavisnih sindikata putem svog glasila »Radničko jedinstvo« uputilo radnicima Bosne i Hercegovine poziv da se organizuju i izvedu prvomajsku proslavu.²³

U organizovanju proslave učestvovao je, osim Nezavisnih sindikata i Nezavisne radničke partije, i Savez radničke omladine. Centralni odbor Nezavisne radničke partije Jugoslavije, 29. aprila 1923. godine, uputio je svim mjesnim organizacijama NRPJ i »cjelokupnom potlačenom proletarijatu Jugoslavije« proglašenje kojim je pozvao radnike da izvedu prvomajsku proslavu.²⁴

Istovremeno, NRPJ je računala s tim da će se ostvariti napor da dođe do zajedničke proslave Prvog maja,²⁵ ali su Glavni radnički savez i Socijalistička partija Jugoslavije to odbili.²⁶ Govoreći o tim naporima u proglašenju NRPJ se, između ostalog, navodi:

»Pa ipak verna svome programu i svojoj težnji da ostvari jedinstveni front celokupnog proletarijata Jugoslavije, Nezavisna Radnička Partija i sada posle odbijanja sporazuma sa njihove strane smatra za svoju dužnost da sve svoje organizacije i članove, kao i celokupni proletarijat Jugoslavije pozove na zajedničku proslavu velikog praznika Rada. Gde god bude moguće, gde god pristaše G. R. S., Soc. Partije budu pokazali manje zaslepljenosti i mržnje i više razumevanja za radničke interese, neka se proslava 1. Maja izvede zajednički, neka treća proslava praznika Rada pod vladavinom buržoaske diktature pokaže da je proletarijat Jugoslavije razumio životni interes ostvarenja jedinstvenog fronta.«²⁷

Odazivajući se tom pozivu, Mjesno sindikalno vijeće u Tuzli organiziralo je zbor uz učešće oko 250 radnika,²⁸ na kome su govorili Mihajlo Perović iz Beograda, sekretar Saveza građevinskih radnika Jugoslavije i Mitar Trifunović. Prema dopisu objavljenom u »Radničkom jedinstvu«, od 16. maja 1923. godine, Ferović je govorio »opširno o značaju prvomajske proslave, o 8-satnom radnom danu, o zakonu za zaštitu radnika, o važnosti organizacija, o potrebi jedinstvenog fronta proletarijata i za mir sa Sovjetskom Rusijom«,²⁹ dok je o govoru Mitra Trifunovića zabilježio sljedeće:

»Na prvi maj vrši proletarijat čitavog sveta već kroz 33 godine manifestacije za 8-satni radni dan i za ostale mere iz radničkog zakonodavstva. Govornik obrazlaže opširno sve ustanove radničkog zakonodavstva, govor o inspekciji rada, radničkim komorama, bolesničkim blagajnama itd.; te napominje, da sve te ustanove ne mogu koristiti radnicima, ako nemaju svoje jake sindikalne organizacije.

Gовори против племенског тлачења и шовинизма, а за solidarnost radnika bez obzira na pleme, narodnost i veru.

Gовори за jedinstveni front i jedinstvo radnika celog sveta.«³⁰

Nakon održanog zbora priređen je izlet, a navečer su se radnici okupili u velikom broju na zabavi u »Grand hotelu«, na kojoj je radnička amaterska grupa izvela prigodan program i scenski komad »Prvi maj«.

Uspjeh ove proslave imao je znatnog uticaja na dalje jačanje i razvitak revolucionarnog rādničkog pokreta na tuzlanskom području, što se najbolje osjetilo i prilikom održavanja radničkog zbora u Kreki, 27. augusta 1923. godine, kome je prisustvovalo oko 300 radnika. Prilikom održavanja ovoga zbora pristalice Socijalističke partije Jugoslavije nastojale su da onemoguće održavanje skupštine, ali zbog jedinstva naprednih tuzlanskih radnika u tome nisu uspjele.³¹

Tokom mjeseca marta 1924. godine u čitavoj zemlji započeta je široka akcija na organizovanju zajedničke proslave Prvog maja. Najaktivniji je bio Savez grafičkih radnika, čija je centralna uprava predložila svim sindikalnim organizacijama zajedničku proslavu praznika rada i preko glasila »Grafički radnik«, 22. marta 1924. godine, uputila pozive izvršnim odborima Glavnog radničkog saveza, Centralnog radničkog sindikalnog odbora Jugoslavije, Socijalističke partije Jugoslavije i Nezavisne radničke partije Jugoslavije.³²

Na ovaj poziv pozitivne odgovore poslali su Centralni radnički sindikalni odbor Jugoslavije i Nezavisna radnička partija Jugoslavije, dok su Glavni radnički savez Jugoslavije i Socijalistička partija Jugoslavije odbili da učestvuju u proslavi »zajednički sa komunističkim delom radničkog pokreta... sve dotle, dok se NRFJ otvoreno i javno ne ogradi od veza sa Trećom Internacionalom«.³³ Akciji grafičkih radnika priključio se i Savez radničke omladine Jugoslavije.

Međutim, kako zbog stava Glavnog radničkog saveza i Socijalističke partije Jugoslavije nije moglo doći do organizovanja zajedničke proslave, Savez grafičara uputio je svome članstvu proglašenjem da sami članovi Saveza odluče hoće li se priključiti proslavi koju organizira revolucionarni dio radničkog pokreta ili proslavi socijalista i reformista.³⁴

U Tuzli i Kreki komunisti su izveli program proslave, iako su policijske vlasti nastojale da sprječe održavanje proslave. Štampani su plakati kojima se građanstvo pozivalo na proslavu, ali je policija zabranila rasturanje i isticanje plakata. Ipak, oko 250 radnika došlo je na zbor da proslavi radnički praznik. Referat o značaju Prvog maja podnio je Mitar Trifunović, a navečer su tuzlanski radnici priredili zabavu. Policija nije zabranila zbor i zabavu, ali je u toku dana pojačala patrole po gradu, dok je u vezi s organizovanjem prvomajske proslave bilo uhapšeno pet radnika. Zabilježeno je da su zaplijenjeni svi primjerici radničke štampe posvećeni proslavi Prvog maja.³⁵

Neposredno nakon održane prvomajske proslave vlasti su, 12. juna 1924. godine, izdale zabranu o djelovanju ljevičara u radničkom pokretu, koja je pogodila i Nezavisne sindikate. U Tuzli je sljedećeg dana izvršen pretres i zatvoreni su radnički domovi u Tuzli, Kreki i Lukavcu.³⁶ U periodu od 13. do 20. juna bilo je zatvoreno 27 radnika, ali su oni ubrzo pušteni iz zatvora, osim Hasana Odobašića, sekreta-

ra Mjesnog sindikalnog vijeća³⁷. Pored toga, policija je zaštitila održavanje osnivačke skupštine NRPJ, koju su bili pripremili tuzlanski komunisti.³⁸

Zabranu rada organizacija revolucionarnog radničkog pokreta, kao i sve češći progoni radnika onemogućili su znatniju aktivnost pri organizovanju proslave praznika rada. Tako su, prilikom proslave Prvog maja 1925. godine, jedino radnici ugljenokopa Kreke i Fabrike sode u Lukavcu obustavili rad, a radnici pivare radili su do podne, dok su svi ostali, pod pritiskom organa vlasti, morali biti na svojim radnim mjestima.³⁹ Ovakav postupak vlasti i njenih organa izazvao je nezadovoljstvo i proteste svih tuzlanskih radnika, tako da su one, već sljedeće godine, bile prisiljene da dozvole održavanje prvomajske proslave. S tim u vezi je Veliki župan sarajevske oblasti u aktu, Pov. br. 1125/26 od 23. aprila 1926. godište, upućenom Policijskoj direkciji, sreskim poglavarskim i ispostavama pisao:

»Na temelju naredenja Ministarstva Unutrašnjih Dela od 22 IV 1926. Pov. D. Z. Broj 6941 proslavi idućeg meseca možete dozvoliti ali u cilju održanja reda i mira i javne bezbednosti ulične manifestacije, kretanje povorka i manifestacija ni u kom drugom vidu — zabraniti i ne dozvoliti.

Starati se da red i mir budu savršeni. U pogledu štampanja i rasturanja brošura, plakata i pamfleta komunističko-revolucionarne sadržine, držaćete se moje naredbe od 21. aprila 1924. godine, Pov. br. 1020 t. j. absolutno zabraniti rasturanje istih i goniti rasturače, a sa strogim zakonskim posledicama upoznati blagovremeno i sopstvenike štamparija.«⁴⁰

Međutim, i pored ove zabrane, neposredno pred Prvi maj 1926. godine bio je štampan i rasturan proglaš Centralnih komiteta KPJ i SKOJ-a pod nazivom »Da živi borba za komunizam! Da živi Prvi maj!«⁴¹ Rasturanje i isticanje ovog plakata izazvalo je oštvo reaganje vlasti, koje su naredile svojim organima da izvrše temeljite pretrese svih onih lica za koja se pretpostavljalo da su učestvovala u ovoj akciji. Nehumani i nasilni postupci policijskih organa, koji su tom prilikom provođeni, izazvali su revolt i proteste ne samo tuzlanskog radništva nego i cijelokupnog građanstva, što je u velikoj mjeri doprinijelo da su obustavljene dalje istrage.

Krajem aprila 1927. godine jedna grupa komunista i organizovanih tuzlanskih radnika podnijela je zahtjev Načelniku tuzlanskog okruga za saziv zbora radnika na dan Prvog maja, ali je ono donijelo rješenje da se ne dozvoli nikakva javna manifestacija. Pored toga, neposredno pred i na sam dan Prvog maja vlasti su pojačale policijske i žandarmerijske patrole, a u pripravnosti je bila stavljena i vojska u slučaju da, i pored zabrane, radnici budu javno tražili svoja prava. U takvoj situaciji tuzlanski radnici nisu bili u mogućnosti da manifestuju na dan radničkog praznika, ali su, ipak, u većini preduzeća i radionica obustavili rad i priredili izlete sa kulturnim i političkim programima u okolini grada.

Tokom mjeseca aprila 1928. godine tuzlanski radnici vršili su obimne pripreme za proslavu praznika rada. Formiran je odbor za

pripremu prvomajske proslave, koji je ubrzo svojom aktivnošću skrenuo na sebe pozornost policije i ostalih organa vlasti. Bojeći se pokreta radnika u toku organizovanja i izvođenja prvomajske proslave, Županijska oblast u Sarajevu uputila je, krajem aprila 1928. godine, lokalnim organima vlasti sljedeće upozorenje:

»Gospodin Ministar Unutrašnjih Dela odlukom svojom Pov. D. Z. Br. 6156 od danas odobrio je proslavu 1. maja ove godine, ali u interesu mira i javne bezbednosti manifestacije, ma u kome vidu one bile — kao i prošle godine, imaju se zabraniti.

Radi što boljeg objašnjenja čast mi je napomenuti Vam, da se pod rečju »manifestacija« ima podrazumevati:

1. Kretanje povorke ili grupa ulicama sa muzikom, crvenim barjacima, slikama Lenjina, Marksа, Engelsа i ostalim ornamentima komunističkog obeležja, ili i bez toga.

2. Držanje propagandnih govora i predavanja, bilo u zatvorenim lokalima, bilo pod vedrim nebom, komunističkog karaktera i održavanje zborova pod vedrim nebom uopšte.

3. Održavanje koncerata i zabava sa pevanjem ili igranjem komada, koji bi veličali sadašnje stanje u Rusiji, ili ma u kom vidu propagirali komunizam.

4. Stampanje brošura, plakata i pamfleta komunističko-reakcionarnog karaktera, ili doturanja istih iz inostranstva i rasturanje i

5. Sve ostale radnje kojima bi se rečju ili delom osuđivao sadašnji poredak u zemlji, a veličalo stanje »Diktature Proletarijata« u Rusiji, ili za to i slično stanje agitacije kod nas.«⁴²

Međutim, i pored svih poduzetih mjera, na prvomajskom zboru rudara u Tuzli učestvovalo je oko 250 radnika. Na zboru je govorio Mitar Trifunović o amnestiji političkih osuđenika, potrebi obnove Saveza rudarskih radnika i drugim pitanjima vezanim za rad i život rudarskih radnika. Prilikom održavanja ovog zbora došlo je do oštirih protesta prisutnih radnika kada su predstavnici vlasti oduzeli riječ jednom od govornika koji je napao postupke režima prema rudarskim radnicima i nakon toga rasturili zbor.⁴³

Osim rudarskih radnika, na dan Prvog maja je i ostalo tuzlansko radništvo obustavilo rad, tako da su gotovo sva preduzeća i mnoge privatne radnje toga dana bile zatvorene. Potpuna obustava rada izvedena je u rudnicima uglja u Kreki i u nekim esnafskim radionicima.⁴⁴

Prvomajska proslava 1928. godine bila je posljednja u nizu uspešno izvedenih akcija organizovanih radnika na tuzlanskom području u toku ovog perioda. Njen značaj je utoliko veći što se tom prilikom okupio najsvjesniji dio tuzlanskog proletarijata, koji će, pored svih nedrača izazvanih proglašenjem šestojanuarske diktature 1929. godine i izbijanja ekonomске krize, nastaviti borbu za svoja ekonom-ska i politička prava.

NAPOMENE:

- 1 Položaj radničke klase u Jugoslaviji, Izvještaj Izvršnog odbora Centralnog međusavezognog odbora za zemaljsku konferenciju Nezavisnih sindikata, Beograd, 1923, str. 30.
- 2 Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1963, str. 78.
- 3 »Radničko jedinstvo«, Sarajevo, br. 42 od 1922. godine.
- 4 ARHIV SRBiH, ZV BiH, Prez. br. 1245/1921, f. 1.
- 5 ARHIV SRBiH, ZV BiH, Prez. br. 2214/1921, f. 1 (Mjesečni izvještaj Načelnstva tuzlanskog okruga, br. 385 prez. od 9. marta 1921. godine Ministarstvu unutrašnjih poslova u Beogradu).
- 6 TONČI GRBELJA, Položaj i akcije radništva na tuzlanskom području 1920. godine, »Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne«, Tuzla, 1975. knj. XI, str. 42—44.
- 7 Amsterdamska sindikalna internacionala bila je međunarodno udruženje sindikalnih saveza povezanih sa socijaldemokratskim strankama, učlanjenih u Drugoj internacionali. Osnovana je u julu 1919. godine na kongresu u Amsterdamu, kao nastavak Međunarodne sindikalne federacije, obrazovane 1913. godine, koja je bila prva međunarodna sindikalna organizacija. Za vrijeme drugog svjetskog rata Amsterdamska internacionala faktički je obustavila svoju djelatnost, a 14. decembra 1945. godine je i službeno raspушtena.
- 8 »Zvono«, Sarajevo, br. 32 od 1921. godine.
- 9 »Zvono«, br. 35 od 1921. godine.
- 10 ARHIV SRBiH, ZVS, Prez. br. 400/1921.
- 11 »Radničko jedinstvo«, br. 4 od 1922. godine.
- 12 UROS NEDIMOVIC, Nezavisni sindikati u Bosni i Hercegovini u periodu od 1921. do 1924. godine, Prilozi, Institut za istoriju radničkog pokreta Sarajevo, Sarajevo, 1971, br. 7, str. 87.
- 13 JOSIP CAZI, Nezavisni sindikati (1921—1929), Zagreb, 1964, knj. II, str. 325.
- 14 »Radničko jedinstvo«, br. 16 od 1922. godine
- 15 ARHIV SRBiH, PU BiH, Prez. br. 8678/1922.
- 16 »Glas slobode«, Sarajevo, br. 18 od 1922. godine.
- 17 Položaj radničke klase u Jugoslaviji . . . , str. 82; JOSIP CAZI, Nezavisni sindikati . . . , knj. II, str. 328.
- 18 ARHIV SRBiH, PU BiH, Prez. br. 6554, 8678 i 10490/1922; UROS NEDIMOVIC, Nezavisni sindikati . . . , str. 88.
- 19 Položaj radničke klase u Jugoslaviji . . . , str. 13.
- 20 ARHIV SRBiH, PU BiH, Prez. br. 10413/1922; »Radničko jedinstvo«, br. 30 i 32 od 1922. godine; UROS NEDIMOVIC, Nezavisni sindikati . . . , str. 88.
- 21 ARHIV SRBiH, PU BiH, Prez. br. 4151/1923; »Radničko jedinstvo«, br. 8 od 1923. godine; UROS NEDIMOVIC, Nezavisni sindikati . . . , str. 90.
- 22 LJUBIŠA RISTOVIC, Mitar Trifunović — Učo, Sarajevo, 1961, str. 114.
- 23 »Radničko jedinstvo«, br. 6 od 1923. godine.
- 24 »Borba«, Zagreb, br. 18 od 1923. godine.
- 25 »Radničko jedinstvo«, br. 8 od 1923. godine.
- 26 »Radničko jedinstvo«, br. 9 od 1923. godine.
- 27 »Borba«, br. 18 od 1923. godine.
- 28 Prema izvještaju Predsjedništva skupštine, objavljenom u »Radničkom jedinstvu«, br. 11 od 8. maja 1923. godine, zboru je prisustvovalo 400—500 radnika.
- 29 ARHIV SRBiH, PU BiH, Prez. br. 703, 822 i 5598/1923; »Radničko jedinstvo«, br. 12 od 1923. godine.
- 30 »Radničko jedinstvo«, br. 12 od 1923. godine.
- 31 »Organizovani radnik«, Beograd, br. 70 od 1923. godine; »Radničko jedinstvo«, br. 11 od 1923. godine.
- 32 »Grafički radnik«, Zagreb, br. 13 od 1924. godine.
- 33 »Grafički radnik«, br. 15 od 1924. godine.
- 34 »Organizovani radnik«, Zagreb, br. 9 od 1924. godine.
- 35 »Organizovani radnik«, Beograd, br. 33 od 1924. godine; »Radnik Radnik — Delavec«, Beograd, br. 119 od 1924. godine.
- 36 »Organizovani radnik«, Beograd, br. 54 i 71 od 1924. godine; »Okovani radnik«, Beograd, br. 5 od 1924. godine.

- 37 »Organizovani radnik«, Beograd, br. 56 od 1924. godine.
 38 »Radnik Radnik — Delavec«, br. 130 od 1924. godine.
 39 »Glas slobode«, br. 19 od 1925. godine.
 40 ARHIV SRBiH, VŽSO, Pov. DZ, br. 1125/1926.
 41 Muzej revolucije BiH, Sarajevo, Zbirka arhivalija, inv. br. 21 (raniji inv. br. 38963/59-2).
 42 ARHIV SRBiH, VŽSO, Pov. DZ, br. 749/1928, f. 48.
 43 »Organizovani radnik«, Beograd, br. 38 od 1928. godine.
 44 »Borba«, br. 26 od 1928. godine.

I. MAI — FEIERN IM GEBIET DES BERGWERKBECKENS VON TUZLA (1921—1928)

Nach einer Ankündigung vom 29./30. Dezember 1920. begann die herrschende Bourgeoisie mit einer allgemeinen Verfolgung nicht nur von Mitgliedern und führenden Persönlichkeiten der Kommunistischen Partei Jugoslawiens und revolutionärer Gewerkschaften, sondern auch von einer großen Anzahl von Arbeitern, Teilnehmern an Tarifbewegungen, Streiks und anderen Aktionen. So wurden auf das Dringen polizeilicher Organe hin ungefähr 250 Arbeiter aus Staats — und Privatbetrieben im Bereich des Bergwerkbeckens von Tuzla und Mitglieder ihrer Familien wegen revolutionärer Handlungen von Beginn des Jahres 1921 bis November 1922. verfolgt. Bei einem solchen Stand der Dinge konnten trotz aller Bemühungen von Anhängern der revolutionären Arbeiterbewegung in der Umgebung von Tuzla die 1. Mai — Feiern nicht in so großem Maße organisiert werden, wie es z. B. 1920. der Fall war, jedoch hat ihr Bestreben, auf diese Weise ihren Forderungen Ausdruck zu verleihen, ihre Kraft und Entschiedenheit gezeigt.

In dieser Arbeit wird eine chronologische Übersicht über die Feiern aus Anlaß des 1. Mai im Gebiet des Tuzla — Beckens in der Zeit von 1921—1928. gegeben. Außerdem sind auch alle die Ereignisse mit einbezogen worden, die ihrem Charakter und ihrer Intensität nach entscheidend den Verlauf und das Wirken der revolutionären Arbeiterbewegung der Zeit in der Gegend von Tuzla mitbestimmt haben.

U turškum periodu prelaza glas "Vater u Tuzla" je u vremenu između u pravredovanju, protivstvju i političkoj reakciji učestvovao u raznim periodima, a u publikacionu poslušavao i učestvovao u različitim procesima, kao i crteže koja su upisivane u vremenu. Posebno su interesantni podaci o članjima učesnicima u dobiti i svršetku Anteasa Georgijevića Šandrušića, koji je u vremenu vladavine XVII. vijeka De Cesare učestvovao u političkim i kulturnim događajima u Tuzli, a u vremenu učestvovao u skromnom objavljenju 1928. godine sačuvanom u Tuzli, u kojem je zanimljivo da kada se očini vjerujući opis u vremenu učestvovanja u tektici o starinskim vrednostima dobitnika vole, a isto tako da se učestvovanje na poznate tuzlanske slavice, Autor je u vremenu učestvovao u predstavi Donjicev učestvovao pisan na latinskom jeziku, u kojem je obuhvaćeno tri nadina predaje slane vode, a ovom učestvovanju je uvedeno karakteristični dio tektice.

"Tu je narod crno slano vodite ju, u velikim godinama, u stajne vrata, dok se na dan zo ne bi sljedio i skrovitišta. Tu je posljedje vrla spor i mukotrgan, ali se je tako dobio i voda. Dok se finija zo, tako rekostno, varilo u topu voda, ko je kruplja u velikim do dva tjedna noći dodelom raste.

Samija Rizvanović

POLOŽAJ I AKCIJE TUZLANSKIH RADNIKA PRED DRUGI SVJETSKI RAT

Na području tuzlanskog regiona, u periodu pred drugi svjetski rat, bilo je zaposleno preko 6.000 radnika, što prema ukupnom broju radničke klase u Bosni i Hercegovini predstavlja značajan broj. Iako se od 1935. godine pa nadalje osjećaju izvjesni znaci poboljšanja položaja radničke klase, on je još uvijek bio veoma težak. Preko 50% zaposlenih svojim prihodima nije mogao zadovoljiti ni najosnovnije svoje potrebe. Pored toga, još uvijek je bilo veoma mnogo nezaposlenih, dok je i zaposlenim radnicima prijetila stalna opasnost da izgube posao. Takvo stanje prilikom donošenja odluka o stupanju u štrajk igralo je itekako važnu ulogu, jer su poslodavci zbog velike rezerve nezaposlene radne snage veoma lako otpuštali s posla sve one koji su bili nezadovoljni sa postojećim stanjem.

Međutim, i pored toga, period od 1935. do 1941. godine bio je karakterističan po velikom broju tarifnih pokreta i štrajkova, koji su ujedno predstavljali i najznačajnije vidove aktivnosti sindikalnih organizacija, odnosno uopšte organizovanog djelovanja radničke klase. U tom razdoblju je u Bosni i Hercegovini bilo 196 većih štrajkova, odnosno oko 300 tarifnih i štrajkaških akcija zajedno. One su, prije svega, bile usmjerene na zahtjeve za podizanje najamnine i garantovanje minimalnih nadnica koje su trebale da obezbijede životni minimum. Zbog toga što se većina sindikalnih rukovodstava kompromitovala prilikom pregovora sa poslodavcima, radnička klasa je sve češće sama preuzimala inicijativu i stupala u neposrednu borbu i u velikom broju slučajeva uspjevala da izbori svoja prava.

Talas štrajkova, koji je ubrzo obuhvatio sve radnike na području tuzlanskog rudarskog bazena, započeo je istupom pilanskih radnika preduzeća »Kroacija« u Živinicama.¹ Od 1.100 zaposlenih u štrajk je, 3. avgusta 1936. godine, stupilo 550 radnika. Oni su zatražili sklapanje kolektivnog ugovora, što bi im garantovalo bar izvjesnu sigurnost u pogledu njihovog zaposlenja i zaustavljanja pada nadnica. U vrijeme trajanja štrajka rad je bio obustavljen u svim pogonima, izuzev pogona parnih mašina i željeznice preduzeća. Značajnu podršku štrajkašima su pružili radnici zaposleni u eksploataciji drveta »Krabanje«. Međutim, zbog pasivnosti jednog broja radnika poslodavci su, koristeći se već ranije oprobanim metodama, uspjeli da primoraju radnike da se vrate na posao pod ranijim uslovima.²

Zbog problema u prodaji jugoslovenskog drveta u inostranstvu poslodavci (centrala »Kroacije« nalazila se u Zagrebu) nastoje otpuštanjem radnika zadržati porast najamnine, kako bi ublažili svoje gubitke i dalje izvlačili profite u drvno-pilanskoj industriji. Tako se i u izvještaju Inspektorata rada iz Sarajeva navodi da je »direktor odmah na početku pregovora izjavio da je dobio telefonski nalog od centrale u Zagrebu da obustavi rad u pilani odmah, jer je blokirana svota oko 10.000.000 dinara u Španiji, a i jer je luka u Dubrovniku pretrpana, pa se materijal ne može izvesti i na vreme otpremiti, pa zato otkazuje rad svim štrajkačima do 14 dana za koje vreme mogu raditi ili ne raditi, a posle će zatvoriti pilanu do proleća, a da nadnica ne može uopšte povisiti.«³

Posrednik u rješavanju spora između radnika i poslodavaca ing. Ante Bandalović, inspektor Inspektorata rada iz Sarajeva, iz bojazni od još masovnijih štrajkaških akcija koje su vrlo lako mogle da prerastu u otvorenu borbu, zalagao se za ustupke radnicima. Nakon dugih pregovora on je uspio da privoli direktora »Kroacije« da pristane na sporazum sa podružnicom Saveza drvodjelskih radnika u Živinicama. Tim sporazumom je bila priznata radnička organizacija, ukinut je rad na akord, prihvaćen predloženi kolektivni ugovor i što je veoma važno data je obaveza da će se radnicima povećati nadnice. Nakon toga, 31. avgusta 1936. godine, radnici su stupili na posao.

Nismo mogli doći do pouzdanih podataka koji bi ukazali na učestvovanje i komunista u organizaciji ovoga štrajka u Živinicama. Najistaknutiji tuzlanski komunisti, u to vrijeme, nalazili su se u poznatim robijašnicama širom Jugoslavije (Sremskoj Mitrovici, Mariboru, Zenici i drugim).

U Sremskoj Mitrovici, najvećem »komunističkom zatvoru« Kraljevine Jugoslavije, postojala je skojevska škola. U periodu od 1935. do 1940. godine u ovoj komunističkoj »visokoj školi« kalili su se mnogi naši istaknuti revolucionari. Od tuzlanskih komunista tada su se u zatvorima nalazili i: Ivan Marković Irac, Pašaga Mandžić, Leonard Banker, Milan Gavrić,⁴ Đorđe Mitrović i drugi.

Snažnije povezivanje komunista sa radničkim i sindikalnim pokretom uslijedilo je tek poslije 1937. godine, kada na čelo Komunističke partije Jugoslavije dolazi Josip Broz Tito. Od tada dolazi i do promjena njenog organizacionog ustrojstva, otklanaju se slabosti koje su proizilazile iz njene dotadašnje slijepе privrženosti Kominterni, učvršćuju se njeni redovi razvijanjem idejnog i akcionog jedinstva i, konačno, počinje se sve više angažovati na domaćim problemima.

Borba Komunističke partije Jugoslavije se sve više usmjerava ka snažnjem jedinstvu radničke klase i jačem djelovanju svih progresivnih snaga društva: radničke klase, inteligencije i revolucionarnog seljaštva.

Iz sremskomitrovačkog zatvora 1936. godine, vraćaju se, u Tuzlu ranije osuđeni komunisti koji, iako ne zatiču organizovanju partijsku organizaciju, nailaze na pojačani uticaj KPJ u URSS-ovim sindikatima, kao i u pojedinim sredinama na selu. Nešto kasnije

bila je i vrlo značajna djelatnost studenata skojevaca u Tuzli. Među njima bilo je i nekoliko već afirmisanih revolucionara koji su veoma aktivno radili na formiranju partiskske organizacije u Tuzli, a zatim i na čvršćem povezivanju sa radnicima, poduzimanju različitih radničkih akcija i niz drugih oblika borbe.

U tom periodu među najaktivnijim mladim komunistima bio je Cvjetin Mijatović, koji je na beogradskom univerzitetu stekao dragocjena iskustva u komunističkom organizovanju i akcionom djelovanju. Tako se već u toku 1938. godine osjeća organizovanje i masovnije djelovanje komunista i pojedinih štrajkaških akcija, iako su vlasti neprestano budno pratile svaku ilegalnu komunističku djelatnost. Vlasti su naročito strahovale od povezivanja komunista i njihovog učešća u pojedinim štrajkaškim akcijama. Tako se, na primjer, u izvještaju Sreskog načelstva Tuzle upućenog Kraljevskoj banskoj upravi u Sarajevu navodi da »svi komunisti, simpatizeri komunizma kao i sva lica levičarski orientisana su stalno pod diskretnim nadzorom organa javne bezbednosti, te se njihov rad, kretanje i dodir sa građanstvom najsavesnije kontroliše.«⁵ Taj izvještaj pisan je povodom dva radnička štrajka: u rudniku »Montanika« na Majevici (25. jula 1938. godine) i u rudniku »Đurđevik« kod Živinica, koji je naročito uzbudio Sresko načelstvo, jer je počeo bez ikakve najave i pojačao je bojazan od saradnje komunista sa štrajkašima.

Inače, još tokom 1937. godine, bilo je niz značajnijih radničkih akcija. U to vrijeme u Tuzli su postojale dvije štamparije sa ukupno deset zaposlenih radnika. Kako pregovori sa poslodavcima nisu dali rezultata, ti štamparski radnici su 8. aprila 1937. godine stupili u štrajk. U telegrafском izvještaju Banskoj upravi u Sarajevu o ovom štrajku se navodi: »Danas u 11 časova 45 minuta stupili su u štrajk ovdasjni štamparski radnici u ukupnom broju šest kalfi dok su tri šegrta također van posla i to jedan po svojoj volji napustio je posao, a dva radi nesporazuma sa poslodavcem. Uzrok štrajka je nepostignut sporazum u pogledu nadnica. . . «⁶ Ovaj kolektivni štrajk, iako malog broja radnika, bio je dobro organizovan tako da se pored prijetnji vlasnika,⁷ da će radnike otpustiti sa posla i dobaviti nove namještenike, završio sa uspjehom. Naime, posredstvom Sreskog načelstva u Tuzli »sklopljen je kolektivni ugovor sa važnošću od šest meseci kojim je radnicima priznata povišica nedeljne plate za 10% od dosadašnje.«⁸ Štrajk je trajao punih deset dana, a uspješno je okončan 20. aprila 1937. godine.

U mjesecu maju 1937. godine došlo je i do pokreta građevinskih i grafičkih radnika, koji su zbog loših uslova rada i niskih namnjina podnijeli zahtjev za sklapanje novog kolektivnog ugovora. Poslodavci su kategorički odbili priznavanje devetočasovnog radnog dana (umjesto dotadanjeg desetočasovnog), a odbili su i da povećaju satnice bilo kojoj kvalifikacionoj strukturi radnika. Slično je bilo i sa pitanjem otkaza, zatim preciznim određivanjem uslova pod kojima se otkaz može dati. Nedovoljna organizovanost ovih radnika bila je uzrok njihovog neuspjeha, što se vidi i iz izvještaja inspektora rada upućenog 10. maja 1937. godine Upravi Drinske banovi-

ne u kome se navodi, da pokret građevinskih i grafičkih radnika u Tuzli nije ostvario nikakve rezultate i da je doživio potpuni neuspjeh.

Tokom ovog perioda bila je zapažena i značajna aktivnost Hrvatskog radničkog saveza, naročito oko organizovanja radnika iz okoline Tuzle. Tako je u Hrvatskom domu u Tuzli održana skupština ovog radničkog Saveza, kojoj je prisustvovalo oko 200 radnika i seljaka iz okoline Tuzle. Takoder je bila i veoma značajna masovna protestna akcija daka tuzlanske gimnazije februara 1937. godine, koji su odbili da prisustvuju časovima pojedinih profesora, što je od strane vlasti bilo okarakterisano kao organizovani štrajk. I u Savezu rudarskih radnika, naročito njegovoj podružnici u Kreki, održala se značajna aktivnost oko organizovanja izbora za radničke povjerenike. Treba istaći da je tom prilikom svih 16 radničkih povjerenika izabrano sa liste Saveza rudarskih radnika.⁹

Ubrzo nakon toga održana je i skupština rudarskih radnika na Majevici u rudniku uglja »Montanika«. Na skupštini je učestvovalo oko 250 rudara i ona je održana legalno uz odobrenje Sreskog načelstva u Tuzli. Ova skupština bila je značajna i po tome što je, pored niza radničkih pitanja, raspravljala i o visini nadnica, njihovoj neredovnoj isplati, kao i nizu drugih pitanja vezanih za organizaciono i političko djelovanje. Nakon toga ubrzo je bio obustavljen rad u rudniku zbog toga što radnicima, kojih je bilo oko 900, nisu bile na vrijeme isplaćene zarađene nadnice. To je bila potpuna i dobro organizovana obustava rada u rudniku, tako da je direktor rudnika dr Juraj Tomjanović sa jakom policijskom pratnjom došao na pregovore sa radnicima koji su tražili hitnu isplatu zarađenih nadnica i ubuduće redovno plaćanje. Naime, ispostavilo se da preduzeće nije isplatilo ni nadnice za prethodna dva mjeseca (decembar 1937. i januar 1938. godine), što je radnike dovelo u težak materijalni položaj.

Tek poslije čvrstih garancija da će radnicima sve zarade biti isplaćene najdalje za tri dana, Vukašinu Vukoviću, zamjeniku sreskog načelnika, uspjelo je privoliti radnike da nastave posao. Kolektivnim ugovorom je bilo regulisano pitanje radnog vremena, uslovi rada, visina nadnica, kao i načina vršenja isplate, što je sve predstavljalo značajne ustupke organizovanom rudarskom radništvu.

Međutim, ubrzo nakon postignutog sporazuma poslodavci nisu ispunili njegove pojedine odredbe (naročito one koje su se odnosile na redovne isplate radničkih nadnica), što je dovelo do novog stupanja u štrajk 300 rudara »Montanike«. Štrajk je izbio 28. maja 1938. godine i time je nastavljen »štrajkaški ciklus«. U toku njegovog trajanja poslodavci neprestano taktiziraju i odugovlače s priznavanjem radničkih prava i zahtjeva, ali su na kraju, ipak, morali uvažiti radničke zahtjeve. Taj štrajk trajao je samo jedan dan, da bi, opet, nakon dva mjeseca, 23. jula 1938. godine, izbio u još masovnijem obliku, jer je tom prilikom u njemu učestvovalo svih 900 rudara.¹⁰ Štrajk je okončan 1. avgusta 1938. godine, kada su se rudari vratili na posao.

Teškim stanjem rudarskih radnika »Montanike« naročito se koristio Hrvatski radnički savez sa sjedištem u Zagrebu, koji, putom nekoliko svojih članova zaposlenih u rudniku, organizuje i okuplja sve rudare, što je, s obzirom na tadašnje prilike i konfesionalnu opredijeljenost, bio prilično rijedak slučaj, pogotovo što su većinu rudara »Montanike« činili pripadnici pravoslavne i islamske vjeroispovijesti. Tendencija takvog okupljanja radnika u Hrvatskom radničkom savezu nije bila po volji vlastima, koje su bile uglavnom nosioci politike velikosrpske buržoazije koja u djelovanju HRS vidi »separatiste«.¹¹

Ukazali bismo na veoma važnu klasnu dimenziju toga okupljanja koja je rušila uske konfesionalne, nacionalne ili regionalne okvire. Radništvo se, u prvom redu, okupljalo i organizovalo na osnovi svog istog najamnog položaja, bez obzira na navedene komponente. Iz toga se može zaključiti da je, iako ne do kraja klasno osmišljen i revolucionarno usmjeren, to ipak bio značajan vid zajedništva i srpskog i hrvatskog i muslimanskog radništva, koje se jedinstveno organizuje i vodi štrajkove protiv istog klasnog neprijatelja, protiv poslodavaca, odnosno buržoaske klase uopšte.

U rudniku preduzeća »Kroacija« je, 2. avgusta 1938. godine, oko 200 rudara (od ukupno 500 zaposlenih) na, za žandarmeriju, neočekivan i dobro organizovan način, stupilo u štrajk. Prema policijskim izvještajima nije se tačno moglo utvrditi da je taj štrajk u Đurđeviku počeo na inicijativu podružnice JUGORAS-a u Tuzli, odnosno na inicijativu sekretara te podružnice Hase Tinića, ili pak da su radnici samoinicijativno u saradnji sa pojedinim komunistima organizovali ovu masovnu obustavu rada.¹² Uz pojedinačne ustupke poslodavaca kojima su bili obećali radnicima povećanje i redovito isplaćivanje nadnica, ovaj štrajk je okončan 8. avgusta 1938. godine.

Kako smo već ranije napomenuli, tokom 1939. godine odvijala se i znatno pojačana aktivnost komunista. To se vidi i iz izvještaja Sreskog načelstva u Tuzli, u kojem se kaže da se »lica koja su suđena po Zakonu o zaštiti države kao i druga koja su sumnjiva da rade u pravcu komunizma sastaju se noću i održavaju sastanke. . . , u kući Milana Gavrića iz Tuzle koji je pre izvesnog vremena pušten iz kaznione u Sremskoj Mitrovici i Pašage Mandžića iz Tuzle, koji je takođe osuđen zbog komunizma.«¹³ Prema istom izvještaju, na tim sastancima najviše učešća uzimali su još i Branko Grbec, Vojko Knežević, Jusuf Jakubović i Jan Viktor, svi iz Tuzle. Zbog bojazni od komunističke akcije komanda vojnog okruga u Tuzli je aktom Pov. broj 4541/39, od 25. septembra 1939. godine, izvjestila Sresko načelstvo u Tuzli o postojanju »izvesne terorističke organizacije čija akcija za cilj može uzeti vojničke objekte.«¹⁴

Pored pomenutih radničkih akcija tokom 1939. godine i organizovanja komunista, održana je i skupština Radikalne stranke u Tuzli (15. septembra 1939), dok je istovremeno aktiviran i Savez zemljoradnika, koji je okupljaо preko 3.000 seljaka i građana iz Tuzle i njene okoline.

U prostorijama hotela »Bristol«, 12. novembra 1939. godine održana je, uz učešće 300 prisutnih, i politička konferencija pristalica JENESE, na kojoj su govorili general Petar Živković, Jovan Banjanin i Velja Popović, što je opet uslovljeno željom da se suzbije organizovano djelovanje naprednog radničkog pokreta.

U 1940. godini treba istaći veći štrajk radnika rudnika »Radin« u Repniku (srez tuzlanski), koji je izbio iznenada i od strane vlasti proglašen je »divljim štrajkom«. Prema podacima Sreskog načelstva iz Tuzle u tom štrajku je učestvovalo oko 150 radnika koji su tražili da im se na osnovu kolektivnog ugovora isplati dodatak na zarade u iznosu od 25%. Direktor rudnika Ahmet Sejfić u pregovoru sa radnicima smatrao je da su oni pogrešno interpretirali pojedine klauzule ugovora i da nemaju pravo na bilo kakav dodatak. Isključivim krivcem za ovaj štrajk vlasti su proglašile Džemala Goletića, koji je imao »nenajavljenе sastanke sa radnicima«, a i »ranije je dolazio među radnike i s njima držao sastanke«. Ispitivanjem radništva o motivima obustave rada, ustanovljeno je da je kolektivni ugovor pogrešno tumačen sa strane Goletića, što je izazvalo revolt kod radništva, koje je prilikom smjene u 7 sati ujutro 21. avgusta 1940. godine otkazalo poslušnost i nije htjelo da se uputi na radilište¹⁵.

Ali, prema ostalim podacima koji se vide iz izvještaja Sreskog načelstva da se zapaziti da su, pored Goletića, u tom štrajku aktivno agitovali i objašnjavali radništvu metode efikasne štrajkaške borbe i Bisić Mato, Hodžić Fehim i mnogi drugi od policije neidentifikovani radnici.

U drugom dopisu, koji je potekao od komandanta žandarmerijskog puka, kaže se da su »radnici organizovani i da njih 70% pripadaju JUGORAS-u, a svi ostali HRS-u«. Nadalje se kaže da su »radnici stupili u štrajk zbog toga što im uprava rudnika nije povisila nadnicu za 25%, koju su povišicu navodno tražili, kao i to da su Goletić, Hodžić i Bisić odmah uhapšeni i prijavom predati načelstvu sreza tuzlanskog«.¹⁶ U izvještaju o obustavi rada u rudniku »Radin« od 27. avgusta 1940. godine navodi se i slijedeće:

»Na dan 25. avgusta t. g. kod rudnika »Radin« u opšte nije bilo prisutnih radnika, niti su se interesovali o tome, da li će i kada pristupiti poslu za slučaj, da uprava rudnika uvaži njihovu predstavku u pogledu povišice nadnica«.¹⁷

Poslodavci su, kao i sam direktor preduzeća, uvidjeli da radnici ne žele popustiti u svojim zahtjevima i da bi obustava rada mogla duže potrajati, pa su donijeli rješenje »po kome se radnicima odobravaju režijske nadnice, i to: kopačima din. 40.—, pomoćnim kopačima din. 34.—, vozačima koji su na radu do 6 mjeseci din. 28.—, a onima preko 6 mjeseci din. 30.—, s time, da akordne nadnice i akordna obračunavanja ostaju i dalje na snazi«.¹⁸ Poslije ovih odluka u rudniku »Radin« je nastavljen rad 26. avgusta 1940. godine, dok su inicijatori ovoga štrajka Džemal Goletić i Fehim Hodžić, presudom načelstva br. 17400/40. od 24. avgusta 1940. godine kažnjeni sa po 500.— din. novčane kazne, odnosno sa po deset dana zatvora.¹⁹

U tuzlanskom regionu i tokom 1941. godine nastavljena je aktivnost na daljem organizovanju radničkog pokreta, ali već u znatno težim uslovima zbog sve oštrijih mjera vladajuće buržoazije. Zabranjuju se sve češće radnički zborovi i konferencije, onemogućava se pravo organizovanja, guši se sloboda štrajka i tarifnih pokreta radnika, maltretiraju se funkcioneri i članovi klasnih sindikata i uskraćuju se osnovna politička prava. Konačno, sve to je rezultiralo donošenjem odluke Ministarstva unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije, 24. decembra 1940. godine, o raspушtanju Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza Jugoslavije s motivacijom da je prekoračio djelokrug poslovanja i da je obavljao poslove koji nisu u skladu sa opštim državnim interesima i društvenim poretkom.

Ponovo se počinje primjenjivati zakon o udruženjima, zborovima i dogovorima koji je donesen u vrijeme šestojanuarske diktature 18. septembra 1931. godine (dopunjeno i izmijenjeno 24. marta 1933. godine). Ubrzo u čitavoj Jugoslaviji dolazi do zatvaranja radničkih domova, oduzimanja imovine URSS-a, zatvaranje i proganjivanje njihovih funkcionera i slično, što naročito radničku klasu Bosne i Hercegovine, koja je bila izložena gotovo kolonijalnoj eksploraciji, dovodi u veoma težak položaj.

»Kapitalistička klasa Jugoslavije — ističe se tim povodom u uvodniku »Glasa saveza radnog naroda Bosne i Hercegovine« »po moći svog državnog aparata, nasiljem otimljе radničkoj klasi, nakon niza predhodnih nasilničkih mjera, posljednje mogućnosti legalne borbe za odbranu golih života. Ovaj prepad na radničku klasu kruna je svih dosadašnjih zlodjela vlade Cvetković-Maček«.²⁰

Ovom odlukom, u stvari, zadat je udarac cijelokupnoj radničkoj klasi. Pored URSS-a, rad je bio zabranjen i ostalim radničkim sindikatima: HRS-u, ORS-u, ORNS-u, JUGORAS-u i drugim.

Nakon donošenja odluke o zabrani rada radničkim sindikalnim organizacijama radnici su počeli postepeno razvijati ilegalnu djelatnost. Tako je, 15. januara 1941. godine, bez odobrenja vlasti, u kafani Čazima Bešlagića u Simin Hanu održana konferencija HRS-a, na kojoj je bilo prisutno 25 radnika, koji su bili nezadovoljni svojim položajem, radnim uslovima i niskim nadnicama u Solani Simin Han.

Istovremeno je u Tuzli došlo do znatnog jačanja djelovanja komunista, koji pokušavaju da uspostave tješnju saradnju sa pojedinim radničkim organizacijama. Tada su među radnicima Kreke i Tuzle, 26. januara 1941. godine, bili rastureni ilegalni leci komunističke sadržine. U vezi s tim, komandir tuzlanske žandarmerijske čete aktom Pov. br. 138 od 28. januara 1941. godine dostavio je slijedeći izvještaj:

»27. januara 1941. godine vršeni su u gradu Tuzli izbori radničkih poverenika. Toga dana uoči izbora rastureni su letci pod naslovom: »Radnicima Tuzle, Kreke i okoline« sa potpisom »Klasno svjesni radnici«. Nekoliko rasturača letaka pronađeno je, a u vezi sa ovim pronađen je i komunistički materijal.«²¹

Vlasti su pretpostavile da su, pored komunista, u ovoj akciji učestvovali i radnici raspuštene organizacije URSS-a.

To je vrijeme već sasvim očito narastajuće fašističke opasnosti po sve slobodoljubive i progresivne snage svijeta, vrijeme u kojem izdajnička vlada Cvetković-Maček postaje samo obična fašistička ekspozitura, ali i vrijeme u kojem se i Komunistička partija Jugoslavije i radnička klasa, kao i sve progresivne snage u zemlji, odlučno suprotstavljaju otvorenom povezivanju vladajuće buržoazije sa fašističkim režimima.

Tako se i u izvještajima tuzlanske žandarmerije koji su podneseni prilikom izbora radničkih povjerenika u rudniku i solani u Kreki, kada su među radnicima rasturani leci ilegalne sadržine, navodi da se u lecima »napada današnja vlada i njena kako spoljna tako i unutrašnja politika, a naročito socijalna. Istraga je provedena i uhapšeno je sedam lica, i to: Marković Franja, nezaposleni učenik Muške zanatske škole, Šiljak Enver, kancelarijski radnik rudnika Kreka, Herljević Benedikt, (Albin-dodala S.R.), solarski radnik, Marković Slavica, namještenica Berze rada, Laufer Frida, radnica, Miloš Ljubica, radnica u solari i Radić Ljubica, radnica«.²²

U proglašu radnicima Tuzle, Kreke i okoline, pod naslovom »Drugovi približuje se dan izbora za radničke povjerenike« kaže se da se ti izbori održavaju u vrijeme »nezapamćene skupoće i špekulacija, u vrijeme kada protunarodna vlada Cvetković-Maček donosi zabranu URS-a. Tom zabranom vlada hoće da predra radničku klasu na milost i nemilost špekulantima i ostalim gulikožama.«²³ Pored toga, ističe se da razni poslodavački agenti pomoću laži i potkupljivanja putom davanja predradničkih mjesata nastoje pridobiti radnike za HRS i JUGORAS, koji su osnovani od strane »hrvatske gospode na čelu sa Mačekom«, odnosno »srpske gospode na čelu sa Cvetkovićem« u zajedničkom cilju da razjedine redove radnika i onemoguće njihovo organizaciono djelovanje.²⁴ Prema tome, ta »protunarodna vlada donijela je radnicima i radnom narodu samo skupoću, glad, špekulaciju, niske nadnice, zabranu klasnih sindikata, koncentracione logore itd. Svojom vanjskom politikom služenja Osovini vlada dovodi u pitanje nezavisnost Jugoslavije«.²⁵

Iz ovih proglaša jasno se vidi da radnici Kreke i Tuzle, odnosno tuzlanskog regiona uopšte, veoma dobro znaju i razumiju pravi karakter izdajničke vlade Cvetković-Maček. Oni su bili svjesni izuzetno teškog položaja radnika u cijeloj zemlji, kao i potrebe ujedinjenja radnika na jedinstvenoj klasno-revolucionarnoj osnovi, koja će prevazići rascjepkanost, nacionalnu opredijeljenost i slično.

Teška materijalna situacija radništva, njegova opšta socijalna bijeda dovodi do velikog štrajka radnika u rudniku »Đurđevik« kod Živinica. U tom štrajku učestvovalo je oko 800 rudara, koji, zbog nedostatka životnih namirnica, 4. februara 1941. godine, masovno obustavljaju rad. U izvještaju Sreskog načelstva Banskoj upravi tim povodom se navodi i slijedeće:

»Do ovog štrajka došlo je zbog toga što je u konzumu braće Markovića iz kojeg se radnici snabdevaju životnim namirnicama, nestalo narodnog brašna. 4. ovog meseca kanzum je preko načelnici-

ka sreza Tuzlanskog nabavio oko 2500 kgr. narodnog brašna, a od strane uprave rudnika obećano je radnicima da će se uprava rudnika pobrinuti za brašno, te su radnici prestali sa štrajkom i 5. ovog meseca u 7 časova nastupili na svoj redovan posao.²⁶

Nedostatak osnovnih životnih namirnica kao i neredovita isplata radničkih nadnica uzrokovali su da i rudari »Montanike«, njih oko 500, 15. februara 1941. godine, stupe u štrajk. Poslije isplate radnika i nabavke namirnica radnici su nastavili sa radom.

Inače ovakvih štrajkaških akcija, kao i drugih manifestacija radničkog organizovanja i solidarnosti, bilo je više, od kojih se najčešće ističe sloga majevičkih rudara, koji u više navrata protestuju protiv teških uslova rada i apeluju na veću radničku povezanost i solidarnost, kao i traženju boljih uslova egzistencije uopšte. »Radnici treba da budu uvijek složni i da se ne svadaju oko toga ko je HRS ko JUGORAS. Oni treba da gone iz svoje sredine one koji ih zavađaju i tako slabe radničku snagu«²⁷ — kaže se u »Glasu Saveza radnog naroda Bosne i Hercegovine«, povodom organizovanog protesta i obustave rada majevičkih rudara.

Organizovani sindikalni i radnički pokret u tuzlanskom regionu, kao i u ostalim krajevima Bosne i Hercegovine i Jugoslavije, počev od masovnih demonstracija i revolta svih progresivnih snaga zemlje protiv pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu, zapravo počev od 27. marta 1941. godine, pa sve do pobjede socijalističke revolucije, ulazi u drugu fazu, dobija revolucionarna obilježja u vidu organizovane klasne borbe za nacionalno oslobođenje.

NAPOMENE:

1 U Živinicama je 1933. godine osnovana podružnica Saveza drvodjelskih radnika, ali je njen rad ubrzo nakon toga potpuno zamro. Tek početkom 1936. godine predstavnici Radničke komore čine pokušaje na njenom obnavljanju. Tako je na skupštini Međustrukovnog odbora URSS-a u Tuzli, 3. avgusta 1936. godine, pokrenuto pitanje obnavljanja rada podružnice i zahtjev za sklanjanje kolektivnog ugovora.

2 U izvještaju inspektora rada A. Petkovića upućenog Kraljevskoj banskoj upravi Drinske banovine o posredovanju u štrajku se navodi slijedeće: »... Direktor firme dobio je poziv od Ekspoziture drvodjelskih radnika, u Tuzli da udovolji u roku od 24 sata zahtevima radnika. Iako je štrajk izbio samo radi toga, što firma nije htela primiti 2 otpuštena radnika, u tom pismenom ultimatumu traži se i priznanje radničke organizacije, sklanjanje kolektivnog ugovora i znatno povišenje nadnica. Direktor firme nije htio da pod tim uslovima stupi u pregovore, ali pod mojim uplivom ipak se odlučio da ih otpočne iz razloga da radnici ne bi mislili da ih on bagateliš». (Arhiv SRBiH, BU, Pov. DZ, br. 4771/36).

3 Arhiv SRBiH, BU, Pov. DZ, br. 4771/36.

4 Prema podacima koje navodi Milan Gavrić, tuzlanski komunisti su u doba Kraljevine Jugoslavije proveli preko sto godina u zatvoru. Sam Milan Gavrić je bio u zatvoru šest godina. (Istorijski arhiv — Tuzla — Dokumentaciona građa za istoriju radničkog pokreta Tuzlanskog bazena).

5 Arhiv SRBiH, BU, Pov. DZ, br. 3681/38.

6 Arhiv SRBiH, BU, Pov. DZ, br. 2185/37.

7 U izvještaju Kraljevskoj banskoj upravi se navodi: »Do ovoga časa niko nije posredovao za okončanje štrajka. Štamparije rade, ali ne u potpunoj mjeri. Vlasnici istih su preuzeли korak da dobave nameštenike sa strane, i to one koji nisu organizovani«,

- (Arhiv SRBiH, BU, Pov. DZ, br. 2185/37. — Izvještaj o štrajku štamparskih radnika u Tuzli od 9. aprila 1937. godine).
- 8 Arhiv SRBiH, BU, Pov. DZ, br. 2185/37. — Izvještaj o završetku štrajka štamparskih radnika od 20. aprila 1937. godine.
- 9 Na ovim izborima za radničke povjerenike najviše glasova je dobio URSS-ov Savez rudarskih radnika, a zatim režimski JUGORAS i nacionalni HRS i JNRS.
 (»Jugoslovenski list«, br. 39 od 1937. godine).
- 10 Prema izvještaju Drinskog žandarmerijskog puka u štrajku je učestvovalo 900, a prema izvještaju sreskog načelnika 700 rudara.
- 11 U izvještaju Jezdimira Dangića, komandira tuzlanske žandarmerijske čete, u pogledu djelovanja HRS se ističe, da bi »korisno bilo da se na tom poradi kako bi se na stotine, inače nacionalno svjesnih radnika otrglo ispod uticaja separatista.«
 (Istorijski arhiv Tuzla, Dokumentaciona građa za istoriju radničkog pokreta tuzlanskog bazena, sveska XXII, dok. br. 25; Kratak pregled istorije KPJ u Tuzli i njenom bazenu, Beograd 1961, str. 159).
- 12 Drugi štrajk je izbio 2. avgusta 1938. godine u rudniku »Đurđevik a. d.« kod Živinica. Štrajk je izbio bez ikakve prethodne najave ili pokušaja pregovora sa poslodavcima. Štrajk je bio likvidiran time što se dvije trećine radnika vratilo na posao odmah, a ostali postepeno u toku narednih nekoliko dana.
 (Arhiv SRBiH, BU, Pov. DZ, br. 3681/38. — Dvomesečni izveštaj o ilegalnoj komunističkoj akciji, Tuzla, 2. septembar 1938. godine).
- 13 Arhiv SRBiH, BU, Pov. DZ, br. 2094/39. — Sumnjivo kretanje i sastanci lica koja su osuđena po Zakonu o zaštiti države, Tuzla, 2. X 1939.
- 14 Isto.
- 15 Arhiv SRBiH, BU, Pov. DZ, br. 4872/40. — Obustava rada u rudniku »Radin«, izvještaj, Tuzla, 22. avgusta 1940.
- 16 Arhiv SRBiH, BU, Pov. DZ, br. 4872/40. Sarajevo, 23. VIII 1940.
- 17 Arhiv SRBiH, BU, Pov. DZ, br. 4872/40. — Obustava rada u rudniku »Radin«, izvještaj, Tuzla, 27. avgusta 1940.
- 18 Arhiv SRBiH, BU, Pov. DZ, br. 4872/40. — Obustava rada u rudniku »Radin«, podaci, Beograd, 30. avgusta 1940.
- 19 Isto.
- 20 »Glas Saveza radnog naroda Bosne i Hercegovine«, br. 5 od 1941. godine.
- 21 Arhiv SRBiH, BU, Pov. DZ, br. 1209/41. — Izbori radničkih povjerenika i rasturanje nedozvoljenih letaka, Sarajevo, 29. I 1941.
- 22 Arhiv SRBiH, BU, Pov. DZ, br. 1209/41. — Tuzla, 1. februara 1941. Banskoj upravi Sarajevo.
- 23 Arhiv SRBiH, BU, Pov. DZ, br. 1209/41. — Radnicima Tuzle, Kreke i okoline.
- 24 Isto.
- 25 Isto.
- 26 Arhiv SRBiH, BU, Pov. DZ, br. 684/41. — Štrajk radnika u rudniku »Đurđevik«, Sarajevo, 7. februara 1941.
- 27 »Glas saveza radnog naroda BiH«, br. 6 od 1941. godine.

DIE SITUATION UND DIE AKTIONEN DER ARBEITERSCHAFT DES TUZLAER GEBIETES VOR DEM ZWEITEN WELTKRIEG

Die Situation der Tuzlaer Arbeiterschaft im Zeitraum unmittelbar vor dem zweiten Weltkrieg, wiewohl man sie nicht von den allgemeinjugoslawischen und besonders bosnisch-herzegowinischen Verhältnissen trennen kann, hatte immerhin ihre eigene Charakteristiken. Diese lassen sich in einer sehr schweren Lage der Berg- und Sägewerkarbeiter, sowie überhaupt auch in der schweren ökonomischen, sozialen, kulturellen und politischen Verhältnissen, in denen sich die Arbeiterklasse des Tuzlaer Reviers befand, erkennen. Für diesen Zeitraum ist eine kontinuierliche Entwicklung der organisierten Gewerkschaftsbewegung sowie auch eine Intensifikation des Arbeiterklassenkampfes für eine bessere soziale und ökonomische Lage, charakteristisch. Kennzeichnend ist auch eine evidente Genesis der revolutionären Entwicklung im Organisieren der Arbeiterschaft, wobei sich an die ein-

zelnen Streik — und Tarifaktionen immer mehr der ökonomische und politische Kampf der Arbeiterschaft anschliesst es entwickelt sich immer mehr das proletarische Klassenbewusstsein von dem unbedingten Oberhandnehmen, von der radikalen Änderung der bestehenden bürgerlichen Gesellschaftsordnung und dem notwendigen immer grösseren Einfluss der Kommunistischen Partei Jugoslawiens bei der Realisierung einzelner Ziele der Arbeiterklasse.

Obwohl man als charakteristisch bezeichnen kann, dass sowohl in Bosnien und der Herzegowina als auch im Tuzlaer Gebiet Zerspaltung und Zerteilung in der Arbeiterbewegung zugegen war, in der die Arbeiterklasse in verschiedenen, nicht selten sogar gegensätzlichen Gewerkschaftsorganisationen versammelt, war was wesentlich die Wirksamkeit einzelner Aktionen verminderte, wurden trotzdem bedeutende Ergebnisse erzielt, insbesondere in der Besserung der Arbeitsbedingungen, der Lohnentgelterhöhung, beim Schliessen der Kollektivverträge und einer Reihe anderer. Die ökonomischen Gründe waren meistens Grund zum Streikausbruch in diesem Region. Ein jeder erfolgreich beendeter Streik bestärkte das kollektive Arbeiterbewusstsein, hob die Notwendigkeit eines noch festeren Verbindens, Organisierens und der Wirksamkeit des einheitlichen Auftretens hervor, was natürlich eine solide Grundlage für die revolutionär gerichtete Tätigkeit der Arbeiterklasse des Tuzlaer Reviers im Laufe des NOR (Volksbefreiungskrieges) und der Revolution darstellte.

ZAVIČAJNI MUZEJ U TUZLI

ČLAVCI
I
GRAD

ZA KULTURNU ISTORIJU ISTOČNE BOSNE

Knjiga I

TUZLA 1957

PRILOG ISTORIJI RADNIČKOG POKRETA U KREKI

U istoriji radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini u periodu od 1914—1919 godine dato je relativno malo mjesta, valjda zato što za taj period nema dovoljno autentičnih dokumenata.

Istina, izbijanjem Prvog svjetskog rata izmijenjeni su uslovi rada i borbene aktivnosti radničke klase, pa su prema tome smanjeni okviri i metodi rada borbe za opstanak i bolje životne uslove radničke klase onoga vremena.

Za vrijeme rata bila je ograničena legalna, a progonjena svaka pojava ilegalne radničke štampe. S tim u vezi bila je zabranjena svaka živa i pisana riječ u korist radnika.

Radništvo se u svojoj borbi, u ovom istoriskom periodu moralо orijentisati na tajno usmeno dogovaranje i usmenu propagandu, a manje na štampanu i pisano riječ.

Masovni sastanci bili su zabranjeni, iako je tadanja vlast tolerisala neke radničke organizacije — ali samo na papiru.

Prema tome pisanih i štampanih dokumenata iz radničkog pokreta za vrijeme i pod konac Prvog svjetskog rata nema mnogo, a ukoliko ih ima, oni su rijetkost. Većina ovakve dokumentacije propala je za vrijeme oba rata kao i za vrijeme drastičnih progona radničke klase u staroj Jugoslaviji.

Dokumenta ove vrste dragocijen su istoriski materijal i za njima se neprestano traga.

Obzirom na smanjeni rad, ograničene uslove i pomanjkanje obimne dokumentacije u pisanoj istoriji radničkog pokreta tuzlanskog industriskog bazena, osjećamo neku malu prazninu u kontinuitetu djelovanja radničkih organizacija.

Nepoznavalac ondašnjih prilika i nehotice mogao bi pomisliti da je radnička klasa u navedenom periodu položila oružje, da se nije borila i da je samo čekala neko povoljnije vrijeme. Ipak nije tako. Tu i tamo nađe se po koji dokumenat iz koga vidimo da radnička klasa za vrijeme Prvog svjetskog rata nije mirovala.

Da bi se dobila što jasnija slika o prilikama i borbenom kretanju radničke klase u Kreki, smatramo da je potrebno citirati nekoliko odlomaka iz članaka druga Milana Gavrića, koji su objavljeni u tuzlanskom lokalnom nedjeljnom listu »Frontu slobode« broj: 488 i 489 od 1 maja 1957 godine.

Uz ovaj Gavrićev rad, koji ćemo citirati, kao dopuna dobro će doći skoro pronađena rezolucija rudarskih radnika u Kreki od

10 novembra 1918 godine, kao i jedna isplatna lista rudara Ive Marjanovića iz mjeseca jula 1917 godine, jer ovi dokumenti jasno dopunjavaju izvjesne praznine u istoriji radničkog pokreta uopšte, a posebno u Kreki.

U navedenim brojevima »Fronta slobode« u članku: »Radnički pokret tuzlanskog bazena 1908—1941«, drug Milan Gavrić piše:... »a naročito u Tuzli kao važnom vojnostrategiskom centru Austro-ugarske prema Srbiji, pritisak vlasti prema radničkom pokretu bio je izuzetno veliki. Ovaj pritisak, kao i ekonomska kriza, a zatim poraz rudara Kreke u štrajku rudara 1912 godine, doveli su do slabljenja pokreta«.

U istom članku Milan Gavrić nastavlja: »U toku rata 1914—1918 u Tuzli kao i u drugim mjestima BiH nije bilo nikakve organizovane proslave Prvog maja, jer je vlast zabranila i rasturila sve radničke organizacije. No, to nije značilo slabljenje klasnog radničkog pokreta u njegovoј osnovi, nego je to označavalo samo promjenu uslova pod kojim se moglo raditi.

Rat je još uvijek trajao, pa je ipak radnička klasa Prvog maja 1918 godine, obnovila svoju organizaciju, nastojala da organizovano i protiv zabrane austrijskih vlasti održi svoju prvomajsku manifestaciju, zbor i večernju priredbu. Kad se u jutro Prvog maja te godine u Kreki bilo iskupilo oko 300 radnika, kao početno jezgro manifestacije, policija je već bila mobilisana te je prvomajsko okupljanje radnika zabranila na licu mjesta i okupljeno radništvo rasturila.

Ali koliko je već pred sam kraj rata i u prvim poslijeratnim danima pokret u Tuzli i Kreki počeo ponovo da jača, vidi se po tome što je u generalnom protestnom petočasovnom štrajku, februara 1919 godine štrajkovalo 5.000 radnika«.

Ovo su dosad najmarkantniji podaci koji su zabilježeni o radničkom pokretu tuzlanskog bazena iz perioda 1914—1919 godine.

Osim pripremljene prvomajske proslave 1918, (dok je rat još trajao) i velikog februarskog štrajka, poslije rata 1919 godine, mogao bi se izvesti pogrešan zaključak da u navedenom periodu nije više bilo nikakvih značajnih radničkih akcija.

Zato ovdje u cjelini iznosimo jednu originalnu rezoluciju rudarskih radnika u Kreki, koja je izglasana 10 novembra 1918 godine¹⁾:

»Sakupljeni rudarski radnici rudokopa **Kreke** i Benjamina na svojoj skupštini držanoj dne 10. novembra o. g. u prostorijama prvog Bos. Herc. Gombalaškog društva na Kreki na kojoj su bili **prisutni svi zaposleni radnici** usvojili su jednoglasno da se dostavi

N a r o d n o m V i j e č u

u

T u z l i , slijedeća

R E Z O L U C I J A

Rudarski povjerenici su zatražili od Narodnog vijeća da se Prvo Bos. Herc. Gombalaško društvo na Kreki ukine, jer je sistemske postavljeno na štetu rudarski radnika sa odobrenjem doja-

košnje vlade a na njegovo mjesto postavi javno, Podružnica socijalističkog rudarskog saveza, čija podružnica i tako već postoji na Kreki.

Narodno Vijeće je na to pristalo i odobrilo da Podružnica Rudarskog saveza preuzme Lokal Gombalaškog društva na Kreki skupa sa svom imovinom i administrativom u svoje ruke. Na spomenutoj skupštini to je rudarskim radnicima po povjerenicima izjavljeno i predložen Lokalni odbor od 7 lica koji treba da preuzme imovinu u svoje ruke i njome upravlja, što je skupština jednoglasno prihvatila. U savezu stime pozvani su svi rudarski radnici da pristupe u organizaciju a osobito oni koji do sada nisu iz ma kojih razloga pristupali.

Osim toga skupštinarima je izjavljeno da je Narodna vlada odobrila da se rudarskim radnicima podijeli još 100% nadoplatka na plate ili da životne namirnice koje rudarski radnici dobivaju iz konzuma, računaju radnicima po cijeni koja je postojala u 1914. g. prije rata, kao i to da je radno vrijeme osam sati dnevno.

Rudarski radnici su to primili na znanje tako, što odabiraju da se mjesto 100% nadoplatka računaju životne namirnice po cijeni koja je postojala u 1914 godini prije rata ali da se nabavi dovoljno raznih životnih namirnica. U pogledu nadoplatka skupština iznosi neophodno nužnu potrebu da se i doplatak od 100% još pruži rudarskim radnicima u svrhu nabave odijela i obuće, a glede osam sati radnog vremena skupština traži da se posao počima u 7 sati ujutro.

Skupština ističe da su radničke organizacije u Kreki postojale i prije nastupa Narodne Vlade koje su se borile za radnički opstanak dok ih je kod toga rudarska uprava u smislu kolonijalne austrijske vladavine progona. Usljed tih progona mnogi su rudarski radnici bili otpušteni iz posla još 1912 g. pa i sada tokom ovoga rata otpošiljani u vojsku i slično.

Danas pak kad se nalazimo u eri demokracije i njene vladavine svi rudarski radnici traže jednoglasno da se još na životu nalazeći rudarski radnici koji su bili progonjeni zbog organizacija povrate nesmetano u posao a da im se ovo prekidno vrijeme računa kao neprekidno vrijeme rada u slučaju pitanja mirovine. Osim toga skupština jednoglasno zahtjeva pošto se ti progonjeni rudarski radnici sada vraćaju u prazne i istrošene svoje kuće, — da im se podijele svi nadoplatci koje su dobili i ostali rudarski radnici računajući od 1. februara o. g. pa ovamo.—

Skupština jednoglasno zahtjeva da se priznaje rudarska radnička organizacija čiji upravni odbor od 12 lica na skupštini jednoglasno primljen.—

Zahtjeva da kod posla nebude nikakovih protekcija.—

Da se Divković Marijan i Marko, Marić Božo, Kavazović Bajram, Radić Marko, Glavočević Ilija, Repić Albin, Pangerčić Johan, Čebić Marijan i Stuchli Rudolf uklone sa dosadanjeg njihovog posla na koji su došli po nalogu rudarske uprave samo za — to što su se poslužili prljavim radovima prema radničkim organizacijama a dadnu na posao koji su i prije vršili a na njihovo mjesto ako je potrebno da se postave stariji ljudi i iznemogli rudarski radnici u sporazumu sa upravnim odborom rudarske organizacije.

Da sluge raznih štajgera ne budu iz sredine rudarskih radnika, — pripadajući im nek im se dostave i plate potpuno privatne osobe sa vana.—

Da se momentalno zamjene svi štajgeri ovi iz Kreke sa onim u Benjaminu ili po drugim kojim mjestima pa tako da se raskinu veze između njih i radnika ako eventualno postoje.—

Neki od činovnika uprave kao i od štajgera potrebno je da se potpuno uklone iz sredine radnika ali skupština to prepušta za sada jer kolaju glasovi da će se mnogi baš oni koji i trebaju da se uklone, ukloniti sami i ako bih trebalo pozvati na odgovornost.

Na skupštini izabrano je 4 lica od rudara i to 2 za Kreku a to su Osmo Hurić i Pero Cvjetković a 2 za Benjamin i to Mijo Miletović i Ahmet Smajić kao radnička komisija kojoj je dužnost da neprije strasno prosuguje rad pojedinih radnika ako bi uslijedile kakve radničke pritužbe uslijed slabe zarade.—

Skupština burno protestuje proti izdatoj objavi vojne uprave za rudnike u Kreki kojom g. Perković Nikola kao časnički zamjenik u neku svrhu vrši zakletvu nad rudarskim radnicima. Prepis objave prilaže se time što skupština ističe da organizovani radnici nepriznaju zakletve i traže jednoglasno da se Perkovića Nikolu sa dosadanjem mesta potpuno ukloni sa Kreke.

Svaki radnik organizovan odgovoran je svojoj organizaciji te će ona o njemu voditi računa.

Ova se rezolucija dostavlja Narodnom vijeću u Tuzli da ono o istoj povede računa budeli potrebitno na kojoj višoj mjerodavnoj vlasti.—

Tuzla, 12. novembra 1918.

Upravni odbor, rudarske podružnice	
Tajnik Megj. Odbora	Pretdsjednik
Mato Vidović, s. r.	Truntić Jozef, s. r.
B. Mandić, s. r.	Miletović Ilija, s. r.
Ovalni štambilj	Hurić Osman, s. r.
Međustrukovni odbor	Tadić Ivo, s. r.
Tuzla	Marić Franjo, s. r.
	Mrkić Božo, s. r.
	Zabuš Josef, s. r.
	Novi Vencel, s. r.«

Rezolucija je kako se vidi upućena Narodnom vijeću u Tuzli, koje je fungiralo kao Okružno narodno vijeće — bolje reći, kao neka privremena prelazna vlast za Okrug tuzlanski, pa ukoliko ta vlast nije kompetentna da udovolji zahtjevima rudara, traže da se rezolucija dostavi Privremenoj narodnoj vlasti u Sarajevu.

Šta je Narodno vijeće poduzelo tada da udovolji radničkim zahtjevima, to je posebno poglavljje.

Sadržaj je rezolucije, kako se prema postavljenim zahtjevima, vidi, vrlo borben i kuražan, jer su na zboru prisutni bili svi zaposleni radnici. Rezolucija je donesena svakako pod uticajem ideja Okto-

barske revolucije, kao što je vjerovatno bio pod istim uticajem i pokušaj organizovanja prvomajske proslave 1918 godine.

Iz nje se vidi, da je Rudarska radnička organizacija postojala i za vrijeme rata, da su vođe kao i borbeniji pojedinci progonjeni, kažnjavani, pa neki i na front otpremljeni.

Pod konac rata vidi se da su svojom borbom rudari uspjeli da obnove podružnicu socijalističkog rudarskog saveza. Njegove vođe istupaju sada javno. Rudari uspijevaju da se likvidira režimsko Gombalaško (gimnastičko) društvo koje je, samo simbolično dotada služilo radnicima, a stvarno je služilo režimskim službenicima i radnicima.

Tom prilikom rudari su uspjeli da prostorije i inventar Gombalaškog društva dobiju za svoj radnički dom.

Ovaj uspjeh trajao je svega godinu dana, jer je krajem 1919 godine osnovano Sokolsko društvo u Kreki, a prostorije i inventar Radničkog doma tj. bivšeg Gombalaškog društva dobilo je Sokolsko društvo, a progona radničkih organizacija produžen kao i prije².

Pada u oči da rudari citiranom rezolucijom ne priznaju zavedenu vojnu upravu Narodnog vijeća nad rudnikom u Kreki kako je to bilo i pod Austrijom, i neće da polažu zakletvu vojnom predstavniku Narodnog vijeća. Odgovornost za rad svakog organizovanog rudara preuzima na sebe podružnica rudara.

Da bi jasnije bile neke tačke rezolucije ovdje treba istaknuti da je većina rudara, koji su bili vojni obveznici, za vrijeme rata ostavljeno da i dalje rade u rudniku kako ne bi trpila proizvodnja uglja, ali su samim tim ostavljanjem u rudniku bili povojničeni. Bilo je rudara koji su na taj način povojničeni iako nisu bili vojni obveznici. Uprava rudnika pak smatrala je da je već samo neodlaženje na front povoljština za rudare, pa je upravni aparat rudnika koristio tu pravidnu povoljštinu do maksimuma pa čak i zloupotrebljavao. Na to su se često bunili radnički odbori, grupe i pojedinci, a za odmazdu su otpuštanji, otpremani u vojsku, a strožije kažnjeni i na front.

Međutim, rudari su i sada radili za minimalnu nadnicu i pod vrlo teškim uslovima. Kolike su bile zarade rudara za vrijeme rata, protiv kojih su se rudari često bunili, vidi se iz isplatne liste koju citiramo:

Rudar Ivo Marjanović prema platnoj listi³) od 14. jula 1917 imao je, od 14. juna do 14. jula 1917 godine 32 zarađene nadnice. Ukupna zarada iznosila mu je 159 kruna i 92 helera. Toj zaradi dodato je 35% ratnog dodatka na skupoču, 55 kruna i 97 helera. Tako je on imao u svemu da primi 215 kruna i 89 helera.

Od ove mjesecne zarade odbijeno mu je:

za bolesničku blagajnu	6 kruna i 40 helera
„ uništeni materijal	1 krunu i 52 helera
„ rezervni fond	1 krunu
„ ratni zajam	2 krune
„ za Gombalaško društvo	50 helera
„ provizorat	14 kruna i 80 helera

„ predujam	40 kruna
„ hljeb	11 kruna i 54 helera
Svega odbitaka	77 kruna i 76 helera
Neto isplata	138 kruna i 13 helera

Kakva je ovo bila mjesecačna zarada kada mi savremenici znamo da je ove ratne godine najviše vladala glad, a kukuruz na crnoj berzi plaćao se kilogram 15—20 kruna, jer ga u slobodnoj prodaji nije uopšte bilo.

Ovo znači da je rudar, kao teški radnik, radio onda mjesec dana za 4—5 kilograma kukuruza.

Pri ovakvoj zaradi prirodno je da su se rudari i u ratnim godinama borili za bolju platu i bolje životne uslove, dok konačno 1918 godine, kako se iz rezolucije vidi, nisu uspjeli da im se plata 100% poveća, životne namirnice u konzumu budu raznovrsnije i bolje, da se računaju po predratnim cijenama, a povišica 100% da im ostane za odjeću i obuću, jer je sve uslijed rata dotrajalo.

Potpisnici rezolucije, osim Mrkića Bože, nisu više živi. Mnogi od njih, ali ne svi kako ćemo kasnije navesti bili su i dalje istaknuti radnički borci pa i učesnici Husinske bune, dok su neki na teškom putu radničke borbe iznemogli, malaksali i povukli se. Bilo je od njih i nekoliko kasnijih otpadnika.

Po mome mišljenju, kao savremenika ovih događaja, većina inicijatora zbora i stvaraoca rezolucije bili su oslonac i jezgro kasnijih revolucionarnih događaja u tuzlanskom bazenu, kojim je po svršetku rata od 1919 godine rukovodila Komunistička partija Jugoslavije.

U prilog tome navodimo sljedeće činjenice.

Od potpisnika rezolucije u Husinskoj buni 1920 godine učestvovali su: Marić Franjo, Mrkić Božo i Mandić Božo, zbog čega su bili osuđeni na vremenske kazne.

U sudskom procesu protiv učesnika u Husinskoj buni osuđen je i Ivo Marjanović, čiju smo platnu listu citirali kao dokumenat lošeg plaćanja radnika.

Mnogi od onih koje rezolucija žigoše kao protekcionaše režima, kasnije zaslugom rukovodstva i djelovanja Komunističke partije u Kreki korigirali su svoj stav i postali dobri borci radničke klase. Među takve spada Božo Marić i Divković Marijan, koji su s oružjem u ruci aktivno učestvovali u Husinskoj buni kao i u drugim radničkim manifestacijama⁴.

Iz rezolucije i gore izloženog mogu se jasno vidjeti stradanja i uslovi rada rudara za vrijeme i pod konac rata. Ujedno se iz rezolucije vidi neprekidna borba rudara da se njihovo stanje popravi, a učinjene im nepravde isprave.

Svršetkom Prvog svjetskog rata, nestankom tuđinske uprave, rudari Kreke nadali su se da će se životni uslovi radničke klase popraviti i da će kako u rezoluciji kažu: »u eri demokracije i njene vladavine prestati progon radničkih organizacija«.

Ali buržoazija je ostala buržoazija, bila ona domaća ili strana.

NAPOMENE

- ¹⁾ Državni arhiv, Tuzla, inv. broj 1.800.
- ²⁾ Poznato svim savremenicima u Tuzli.
- ³⁾ Državni arhiv, Tuzla, inv. broj 980.
- ⁴⁾ Jovan Vujatović, Husinska buna, Sarajevo 1955, str. 34—55.

ZUSAMMENFASSUNG

Ein Beitrag zur Geschichte der Arbeiterbewegung in Kreka

Der Autor dieses Beitrages bringt eine Originalresolution, die alle beschäftigten Arbeiter von Kreka am 10. November 1918 einreichten.

In ihr stellte die Arbeiterschaft von Kreka dem Narodno vijeće ihr Verlangen nach bessere Lebensbedingungen und Richtigstellung von Ungerechtigkeiten für die, die Arbeiter während des Krieges unter österreichischer Herrschaft gekämpft hatten.

Aus diesem Dokument ist der Fortbestand des Arbeiterkampfes, ersichtlich, ferner dass die Arbeiter ununterbrochen für ihre Rechte wie zur Zeit, so auch nach dem Ende des ersten Weltkrieges eintraten.

Ebenso sieht man aus der Resolution die elenden Zustände und Bedingungen unter denen mobilisierte Bergleute arbeiten mussten, wie auch ihre Missgeschicke während des Krieges.

Zugleich mit der Resolution ist in der Abhandlung die Originalzahlungsliste eines Bergmannes beigelegt, aus der die schlechte Bezahlung ersichtlich ist, ferner die grossen Abzüge und Abgaben, für die die Arbeiter aufkommen mussten, ohne Rücksicht auf die Teuerung und Entbehrungen, die der Krieg mit sich brachte.

Die Einberufer der Versammlung und Unterschriebenen dieser Resolution waren meist Vertrauensmänner und erprobte Kämpfer der Arbeiterbewegung, die später im J. 1919, zur Zeit der Gründung der Kommunistischen Partei Jugoslawiens, der Kern und Stütze in deren weiteren Entwicklung wurden. Die meisten von ihnen waren im J. 1920 an dem bekannten Husineraufstand beteiligt.

Salihpahić Mehmed

Tonči Grbelja

PREGLED ISTORIJE RADNIČKOG POKRETA NA PODRUČJU BOSANSKOG BRODA

Razvitak klasnog radničkog pokreta na području Bosanskog Broda, a s tim u vezi i formiranje radničke klase, datira tek od vremena kada je Austro-Ugarska Monarhija okupirala Bosnu i Hercegovinu. Prije okupacije na ovom području, kao, uostalom, i u drugim krajevima Bosne i Hercegovine, nije bilo radničke klase.¹ Međutim, zahvaljujući svom pogodnom geografskom položaju, vojnostrateškim i ekonomskim planovima Austro-Ugarske, Bosanski Brod je brzo mijenjao svoj dotadanji izgled.²

Izgradnja željezničke pruge Bosanski Brod — Sarajevo,³ kao veze s austro-ugarskim željeznicama, i Fabrike hemijskih proizvoda »Danica«⁴ bile su od odlučujućeg značaja za brži rast broja radnika, koji su se regrutovali s bosansko-brodskog regiona. To su uglavnom bili nekvalificirani radnici, čiji se položaj nije nimalo razlikovao od onog u kolonijalnim zemljama. Njihova najamnina bila je daleko ispod prosjeka ostalih evropskih industrijski razvijenih zemalja i u većini slučajeva nije mogla zadovoljiti ni najosnovnije životne potrebe radnika. Pored domaćih radnika, jedan dio, većinom kvalificiranih, okupatorske vlasti regrutirale su iz drugih svojih industrijski razvijenih zemalja.⁵ Radni dan trajao je, u većini slučajeva, od 12 do 14 sati, a često i duže.⁶

Austro-ugarske okupacione vlasti strepile su od svih progresivnih, bilo nacionalnih ili socijalnih pokreta i stremljenja, koje su one najbrutalnijim metodama onemogućavale i sprečavale. Kada su u prvim danima maja 1906. godine otpočeli majski štrajkovi, vidjevši da bi ta akcija mogla dobiti karakter generalnog štrajka nezadovoljnih i revoltiranih narodnih masa, ta strepnja je još više porasla.

Generalni štrajk, koji je 4. maja 1906. godine izbio u Sarajevu, ubrzo se proširio na sve veće industrijske centre u Bosni i Hercegovini. U vrijeme tih burnih i za bosansko-hercegovački radnički pokret presudnih dana beogradske »Radničke novine«, donoseći vijest o događajima u Bosni i Hercegovini, pisale su:

»Početak štrajka monopolskih radnika za veće nadnice jeste istinski početak borbe za političke slobode u ovim dvema pokrajinama. Munja saznanja svog teškog položaja šinula je radnike sve Bosne i Hercegovine, fijuk ogorčenja i protesta prošao je svu zemlju i plamen

oduševljenja zapalio je svu Hercegbosnu. Grad za gradom dizao se, protestovavao, stavljao zahtjeve ekonomске prirode, objavljivao generalne štrajkove, demonstrirao, zbrisao i silno zahtevao političke slobode, preteći brojem, snagom i solidarnošću svojom. Radnici su svuda pokazivali istu snagu i solidarnost, a policija ista nasilja i bes.⁷

Ujutro, 18. maja 1906. godine stupilo je u štrajk oko 260 radnika obalske željeznice Dunavske parobrodarske agencije u Bosanskom Brodu. Oni su zahtijevali povišenje nadnica za 60% i odbijali sve zahtjeve vlasti, dok se ne udovolji njihovim zahtjevima. Štrajku su se odmah priključili i radnici Bosanskog trgovackog špeditorskog udruženja iz Sarajeva, koje je vršilo pretovar željezničke robe na stanicu u Bosanskom Brodu,⁸ i pružni radnici Bosansko-hercegovačke države vlasti, dok se ne udovolji njihovim zahtjevima. Štrajku su se žavne željeznice zaposleni na postavljanju kolosijeka Bosanski Brod — Novo Selo.⁹ Ako se uzme u obzir da je u Bosanskom trgovackom špeditorskom društvu radilo oko 650 do 750 radnika i jedan broj radnika na postavljanju kolosijeka Bosanski Brod — Novo Selo,¹⁰ onda se može slobodno tvrditi da je u ovom štrajku učestvovalo preko 1.000 radnika.

Navedeni radnici su, pored toga, namjeravali otići u Fabriku hemijskih proizvoda »Danica«, »da bi tamošnje radnike, koji su se mirno držali i dalje radili, prisili da se priključe štrajku i, ukoliko se ovi radnici ne budu izjasnili za solidarnost s njima, da nasilno produ u Fabriku«.¹¹ Da bi spriječile ulazak radnika u Fabriku, vlasti su zatražile od Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu hitnu vojnu pomoć. Pred Fabrikom su odmah postavljene žandarmerijske patrole »s obzirom na okolnost da su štrajkači bili skoro isključivo domaći radnici koji su tačno poznавали fabričke prostorije i razne manipulacione punktove, pa je zaposjedanje Fabrike vojskom postalo neophodno nužno«.¹² Isti slučaj bio je sa željezničkom stanicom i benzinskim rezervoarima, jer postojeće žandarmerijske snage nisu bile dovoljne za njihovo obezbjedenje. Zbog toga je, noću 18/19. maja, iz Slavonskog Broda hitno poslana jedna četa 39. pješadijske regimente, koja je već sutradan s jednim vodom zaposjela željeznicu stanicu, a s ostala tri Fabriku »Danica«.

Kada je 19. maja u grad ušlo nekoliko grupa radnika, dočekali su ih vojnici, pa su se radnici morali povući. Tek dolaskom radnika iz okolnih sela sakupila se veća grupa radnika u blizini željezničke stanice, pa je, bez obzira na prisustvo vojske, postojala opasnost od izbijanja nemira. Zbog toga su predstavnici pomenutih asocijacija požurili da što prije zaključe sporazume s radnicima. Istog dana, navečer, vlasti su zatražile i od upravnika Agencije Dunavskog parobrodarskog udruženja da u Bosanski Brod pozove zastupnika Udruženja, jer je on izjavio »da štrajkujućim radnicima ne može bez saglasnosti njegovog Udruženja obećati nikakvo povišenje akordnih zarada«,¹³ pa su pregovori s ovim radnicima morali biti prekinuti.

Da bi spriječile prelazak slavonskobrodskih radnika u Bosanski Brod, koji su 20. maja namjeravali priteći u pomoć radnicima u štrajku, po odobrenju Zemaljske vlade, policijske vlasti su zabranile pješacima prelaz preko željezničkog mosta na Savi. U slučaju da se ipak radnici iz Slavonskog Broda uspiju prebaciti čamcima ili željeznicom, stražari su dobili naređenje da ih odmah uhapse i sprovedu natrag preko Save.¹⁴

Kada je ispred Direkcije bosansko-hercegovačkih željeznica stiglo, 20. maja 1906. godine, više predstavnika preduzeća, nastavljeni su pregovori s pružnim radnicima, kojima je inspektor željeznica Reiner obećao odgovarajuće povećanje nadnica, zavisno od njihovog vremena službovanja i stambenih uslova, te su oni 21. maja stupili na posao. Uz slična obećanja stupili su na posao i radnici Trgovačkog špeditorskog udruženja, tako da su u štrajku ostali još samo radnici Agencije. Međutim, kako su i radnici ove asocijациje ubrzo postigli sporazum s poslodavcima, štrajk je okončan 22. maja 1906. godine. U toku petodnevног generalnog štrajka radnici Bosanskog Broda, s većim ili manjim uspjehom, znatno su poboljšali svoj položaj, što je bio dobar znak u njihovoј daljnjoj borbi za očuvanje stečenih pozicija i ostvarenju boljih životnih i radnih uslova.

Nakon završetka majskih štrajkova na čitavom području Bosne i Hercegovine otpočeo je intenzivan rad na formiranju i čvršćem organizovanju strukovnih saveza i radničke sindikalne centrale — Glavnog radničkog saveza za Bosnu i Hercegovinu, čija su pravila vlasti potvrđile u septembru 1906. godine. Formiranje Glavnog radničkog saveza i strukovnih sindikalnih organizacija, kao i niz štrajkova i tarifnih pokreta tokom 1907. godine imali su, nesumnjivo, uticaja na raspoloženje radnika bosanskobrodskog regiona.¹⁵

Što i na ovom području nije došlo do formiranja radničkih strukovnih sindikalnih organizacija, svakako, uzrok valja tražiti u činjenici da je radništvo Bosanskog Broda bilo uglavnom nekvalificirano, a onaj veoma mali broj kvalificiranih radnika, s relativno visokom nadnicom, nije pokazao znatnijeg interesa za njihovo osnivanje. Jedino su željezničari osnovali svoju sekciju u okviru »Pravno-zaštitnog i potpornog društva Flugrad u Sarajevu«, koje je neposredno iza majskih štrajkova proširilo svoju djelatnost na području čitave Bosne i Hercegovine.¹⁶

Zbog nepostojanja strukovnih sindikalnih organizacija, sekcija »Flugrada« u Bosanskom Brodu imala je veoma velikog značaja na organiziranju željezničara u njihovoj borbi za poboljšanje ekonomsko-socijalnog položaja. Zahvaljujući upravo svojoj organiziranosti željezničari su uspjeli da se u svim radionicama bosansko-hercegovačkih državnih željeznica, od aprila 1907. godine, radno vrijeme snizi na 9 sati dnevno, a istovremeno, prema kvalifikacijama i dužini radnog staža, nadnice povećaju od 10 do 40 helera.¹⁷

Pored toga, u okviru ove sekcije organizirani su bili tečajevi za opismenjavanje radnika, razni stručni kursovi i predavanja, kao i

proučavanje brošura, knjiga i brojnih članaka iz radničkih listova, koji su donosili vijesti o raznim radničkim pitanjima i obavještavali ih o kretanjima i dogadajima u radničkom pokretu.¹⁸

Polovinom 1908. godine radnički pokret Bosne i Hercegovine pogodila je privredna kriza, koja je bila još više potencirana aneksijom.¹⁹ Njene posljedice ubrzo su se osjetile i na području Bosanskog Broda, jer su poslodavci, koristeći se nastalom situacijom, nastojali produžiti radno vrijeme i sniziti nadnicu. Tako je, na primjer, uprava Fabrike »Danica« uspjela da isposluje od Zemaljske vlade dozvolu o izuzeću Uredbe o danima odmora, odnosno da zbog potrebe neprekidnog rada u pojedinim svojim pogonima može zatražiti od nekih kategorija radnika da rade i u dane nedjeljnog odmora, a da za to nemaju pravo ni na kakvu naknadu.²⁰

Slijedeći period, do kraja aprila 1909. godine, nije donio nikakav znatniji napredak radničkom pokretu. Još uvijek je odjekivala ratna buka izazvana aneksionom krizom. Strogi režim i pooštrena cenzura onemogućili su svaku slobodnu djelatnost. Tek polovinom godine kriza je počela jenjavati, što se odmah odrazilo na stabilizaciju i konsolidaciju radničkog pokreta.

U radničkom pokretu Bosne i Hercegovine posebnu ulogu imala je socijalistička štampa koja je dolazila iz susjednih zemalja. Za domaće radništvo, svakako, od najveće koristi bila je ona štampa koja je dolazila iz Hrvatske (»Slobodna riječ«) i Srbije (»Radničke novice«). Sve do 1907. godine Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu zabranjivala je pokretanje radničkog lista, a kada je to i dozvolila, Zakonom o štampi praktično je potpuno onemogućila radnike da izdaju svoje glasilo uslovjavajući njegovo izlaženje visokim kaucijama. O položaju radnika u Bosni i Hercegovini naročito je opširno pisala »Slobodna riječ«, ali zbog oštih kritika izrečenih na račun političkih i upravnih vlasti, početkom jula 1908. godine, Zemaljska vlada je zabranila njeno širenje u Bosni i Hercegovini. Zbog toga je, u periodu od sedam mjeseci, dio naklade ovoga lista namijenjene bosansko-hercegovačkim radnicima štampano pod 23 imena, pa je kao poseban list slan u Bosnu i Hercegovinu.²¹

Medutim, pored navedenih listova, naročito između 1880. i 1900. godine, u Bosnu i Hercegovinu je dolazilo dosta listova i časopisa na njemačkom, madarskom i češkom jeziku. Ovom štampom su se uglavnom služili strani radnici koji su se još prije dolaska u Bosnu i Hercegovinu upoznali sa socijalističkim idejama i svoje bogato iskuštenje prenosili na domaće radništvo.²²

S obzirom na položaj Bosanskog Broda, kao pograničnog mjesta, vjerovalno je on bio jedno od središta preko kojih je dolazila štampa iz zemalja Austro-Ugarske monarhije i Njemačke. Zbog toga su mjesne vlasti u Bosanskom Brodu budno pazile na sva ona lica koja su tu štampu prenosila, a pogotovo onu koja je bila zabranjena i unošena ilegalnim kanalima.

Početkom 1909. godine bila je završena sabirna akcija, koja je omogućila izlaženje radničkog lista u Bosni i Hercegovini. Veliki broj radnika odričao se i najnužnijih potreba da bi omogućio štampanje svog lista. Postoje velike vjerovatnoće da su radnici Bosanskog Broda, takođe, učestvovali u ovoj sabirnoj akciji i na taj način potpmogli njegovo izlaženje.²³ Poslije završenih priprema pojavio se, 29. aprila 1909. godine, prvi broj »Glasa slobode«, koji će u narednom periodu odigrati veoma značajnu ulogu u borbi radnika za postizanje boljih uslova rada i života radničke klase u Bosni i Hercegovini. O ulozi i zadacima ovog radničkog lista, u uvodniku njegovog prvog broja, pored ostalog, podvučeno je i sljedeće:

»Glavna svrha će mu biti prosvjećivanje radnika, širiti nauku socijalizma, dokazivati potrebu razredne borbe, te svestrano štititi interese radničke, baviti se ekonomskim i političkim pitanjima, objektivnom i nepristrasnom kritikom svega onoga, što ide protiv radničkih interesa.«²⁴

Za dalji razvitak radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini, a s tim u vezi i na području Bosanskog Broda, od velikog značaja bilo je formiranje radničke političke stranke. Poslije izvršenih priprema, 28. i 29. juna 1909. godine, u Sarajevu je održan Osnivački kongres Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine. Odmah po osnivanju Socijaldemokratska stranka vrši uticaj na sve sindikalne organizacije okupljene oko Glavnog radničkog saveza i pokreće organizovanu akciju za donošenje ustava i uspostavljanje sabora, koji su trebali obezbijediti demokratsku upravu u Bosni i Hercegovini. Zahvaljujući novoformiranoj stranci radnička klasa Bosne i Hercegovine stupa na put političke borbe, što je u tadašnjim uslovima bilo od velikog značaja s obzirom na postojanje raznih organizacija koje su bile eksponenti vlasti.²⁵

Mnoštvo neriješenih pitanja koja su bila od životnog interesa za narode Bosne i Hercegovine: postojanje ostataka feudalnih odnosa, borba protiv kolonijalne politike i eksploatacije, kulturna i prosvjetna zaostalost, raspirivanje šovinističkih tendencija i niz drugih, našli su svog odraza u djelokrugur rada Socijaldemokratske stranke. Međutim, već na početku svog djelovanja ona je došla pod udar policijskog režima, a rukovodioci socijalističkog pokreta, neprestano pritisnuti policijskim terorom i represalijama, neiskusni i teoretski slabo pripremljeni, često su vodili oportunu politiku, ne koristeći postojanje navedenih problema za efikasniju mobilizaciju radničke klase. Oni su rješenja svih ovih pitanja gledali u uvođenju ustava, ali su ubrzo došli do uvjerenja da njegovim stupanjem na snagu nisu dobili ništa.

Zemaljski ustav — »Statut«, koji je 17. februara 1910. godine oktroirao car Franjo Josip I, značio je ozakonjenje kolonijalne politike koju je Austro-ugarska Monarhija provodila u Bosni i Herce-

govini. Zajedno s Ustavom doneseni su i najnužniji zakoni za njegovo sprovodenje u život: izborni i saborski poslovni red, zakon o sakupljanju i društvima i zakon o kotarskim vijećima.²⁶

Donesenim ustavnim odredbama Bosna i Hercegovina nije priznata za samostalnu zemlju Monarhije, već je sačinjavala »jedinstveno upravno područje«, na čijem čelu se nalazio zajednički ministar financija, kome je za upravu u zemlji bila odgovorna Zemaljska vlada u Sarajevu. Ustav je, u prvom redu, sadržavao niz ograničenja kojima su okupacione vlasti štitile svoj položaj i stečene pozicije. On je u velikoj mjeri ograničio uticaj naprednih narodnih predstavnika na rad zemaljske uprave, pa iako je Bosna i Hercegovina dobila narodno predstavništvo — Sabor, njemu je ostavljeno samo pravo da »sarađuje s vladom i to na zakonima koji se odnose isključivo na bosansko-hercegovačke poslove.«²⁷

Donošenjem ustava obilježen je, u razvitu Bosne i Hercegovine, početak nove ustavne ere u koju su polagane velike nade i uvjerenje da će smijeniti stari apsolutistički režim. Ali, ubrzo je postalo svima jasno da on isključivo služi tuđinskoj upravi kao sredstvo za normaliziranje prilika stvorenih aneksijom, a ne da narodu jamči politička prava i slobode.²⁸

Neposredno po donošenju ustava Socijaldemokratska stranka otpočela je kampanja protiv njegovih odredaba ističući »da proglašeni ustav ne može zadovoljiti narod, da se od njega ne može nikakvu dobru nadati i da će narod morati povesti borbu za izmjenu ovog ustava i da izvojuje bolji, koji bi odgovarao narodnim interesima«.²⁹ Ovim nametnutim aktom Bosna i Hercegovina nije dobila one garantije koje su od njega očekivane, nego je to bio samo manevar »da se narod zabašuri, obmane, buržoaske partie korumpiraju i tako produži vijek jednoj apsolutističkoj vladavini«.³⁰ Ustavne odredbe su još jednom potvrdile političku i ekonomsku zavisnost Bosne i Hercegovine od Monarhije, kakva je stvarana u toku četrdesetogodišnje okupacije.

U takvim prilikama i pod snažnim dojmom proteklih dogadaja, u okviru akcije bosansko-hercegovačkih željezničara, koja je obuhvatila deset mjesta širom Bosne i Hercegovine,³¹ bosanskobrodski željezničari održali su, 17. jula 1910. godine, skupštinu kojoj je prisustvовало 110 željezničarskih radnika. Ova akcija bila je pokrenuta zbog neriješenih pitanja iz domena penzijskog osiguranja željezničarskih radnika, i tom prilikom je poslana rezolucija baronu Buriju, ministru Zajedničkog ministarstva financija, koja je glasila:

»Mi danas sakupljeni službenici bos. — herc. zemaljskih željeznica bez razlike kategorije proglašujemo, da dosadašnji mirovinski propis nipošto ne odgovara sadašnjem duhu vremena, dapače u prispolobi sa sličnim propisima drugih državnih i javnih institucija monarhije sadržava mnoge nepodopštiine, kojih si željezničko osoblje nije zaslужilo.

Pošto ne postoje personalne komisije, izjavljujemo se potpuno solidarni sa postupkom koaliranih društava u pogledu sređenja istih mirovinskih odnosa.

Konačno izjavljujemo, da su tražbine koaliranih društava na uredbu mirovinskih odnosa tako malene, da od ispunjenja istih nikako odustati ne možemo.

Osim toga poslaće koalirana društva ovu rezoluciju uz obrazloženje bos. — herc. zemaljskom saboru. Nadamo se od našeg sabora, da će naše opravdane zahtjeve za poboljšanje našeg mirovinskog odnosa u svakom pogledu poduprijeti.³²

U međuvremenu je bio zakočen sav saobraćaj na najvažnijim željezničkim magistralama u Bosni i Hercegovini. U Bosanskom Brodu ležalo je na stotine vagona raznovrsne robe, dok su pojedini vozovi iz ovog pravca na putu za Sarajevo kasnili od 2 do 8 sati.³³ Zbog takvog stanja željeznička uprava bila je prisiljena da radnicima obeća rješenje penzijskog osiguranja, ali se ubrzo pokazalo da je ona samo na tome i ostala, a presijom i terorom primorala je radnike da se vrate na posao pod ranijim uslovima u odnosu na ovo pitanje. Tako je još jedna akcija željezničarskih radnika u Bosanskom Brodu ostala bez željenih rezultata, u prvom redu, zbog neorganizovanosti bosanskbrodskih radnika i nepostojanja njihove sindikalne organizacije.

Ovaj neuspjeh, međutim, nije obeshrabrio bosanskbrodsko željezničare, pa su i dalje tražili nove mogućnosti da poboljšaju svoj položaj. Tako je 26. marta 1911. godine održana skupština članova »Saveza bosansko-hercegovačkih željezničara« u Bosanskom Brodu, kojoj je prisustvovalo oko 40 osoba. Na skupštini je raspravljan o potrebi čvršćeg organizovanja željezničara, njihovom položaju i teroru koji nad njima provodi željeznička uprava.

„Naš poslodavac — istaknuto je tom prilikom na skupštini — željeznička uprava je sa svim državnim i privatnim željeznicama kao i sa ostalim industrijalcima u savezu. Visina tarifa, radno vrijeme i plaće ne određuju više ona sama, nego se pitaju i druge željeznice, odnosno poduzeća, sa kojima je ona u savezu.

Savez bos. — herc. željezničara je uvidio, da se nikakva poboljšanja ne mogu izvojštiti sve dotle, dok ne budu u jednoj organizaciji svi željezničari, pa je svoja pravila u tom smislu i preradio.³⁴

Neposredno poslije odobravanja pravila podružnice »Saveza bosansko-hercegovačkih željezničara«, koje je izvršila Zemaljska vlada, održana je 21. maja 1911. godine konstituirajuća skupština podružnice u Bosanskom Brodu, na kojoj su izabrani: Emerik Pofuk, za predsjednika, Vincenc Volf, za potpredsjednika, a za članove odbora: Vencel Cižinski, Karl Harfman, Johan Čadek, Jakov Šenk, Franc Pulpit i Rajnhard Kostelić.³⁵

Na skupštini željezničara održanoj 17. septembra 1911. godine, uz učešće oko 50 službenika svih kategorija, ponovo je raspravljan o teškom položaju svih bosansko-hercegovačkih željezničara. Tom prilikom je istaknuto:

»Tražeći uzroka svim bijedama koje tište ne samo onog malog i „neznatnoga“, nego i socijalno bolje stojeće službenike, došla je skupština do uvjerenja, da naše zarade ni u kojem pogledu ne odgovaraju danas vladajućoj i dnevno skačućoj skupoći životnih namirnica i da nam željeznička uprava neće udovoljiti tražbinama sve dotle, dok smo pocjepani i dok među nama vlada nesloga.

Svi sakupljeni željezničari jednodušno izjavljuju, da ćemo tek onda postati moćnim faktorom, kada se složimo, kada prestanu među nama dosadašnje zadjevice, te stupimo u jednu klasno svjesnu organizaciju.«³⁶

Kako na ovoj skupštini nisu bila zastupljena sva društva iz Bosanskog Broda, nije se mogao donijeti zaključak o tome na koji će se način postići jedinstven stav prema poslodavcima, pa je jednoglasno usvojena rezolucija:

»Pretresajući na današnjoj skupštini stanje željezničara došli smo do spoznaje, da se naše stanje ne može na drugi način poboljšati, nego jedinošću svih željezničara. Tražimo radi toga od odbora svih željezničkih udruženja, da u sporazumu porade na tome, kako bi se ta jedinstvenost uspostavila...«³⁷

Ova akcija bosanskbrodskih željezničara imala je velikog značaja i za razvitak klasne svijesti ostalih radničkih grupacija u Bosanskom Brodu, jer je ona pokrenula pitanje organizovanja svih radnika i stvaranja jedinstvenog fronta prema poslodavcima. Pod naslovom »Stanje feršibera u Bosanskom Brodu«, glasilo željezničara »Bosansko-hercegovački željezničar«, između ostalog, piše:

»Jedna od najlošije nagradenih a najteža služba, jeste feršiberska. Čovjeku je dovoljno samo par minuta gledati kako moraju da trče za vagonima i namještaju skretnice, ne pazeci mnogo što se svakog momenta nesreća može dogoditi. Oni najviše i stradaju. Izloženi su kaž i kočničari svima nezgodama vremena, kiši, suncu, zimi a da se nigdje ne mogu skloniti.

Teškoću njihove službe mora da je i sama uprava uvidila, te je svela radno vrijeme sa 24 sata službe i 24 odmora, na 12 sati službe i 24 odmora. Da je i to radno vrijeme odveć dugačko ne treba ni govoriti.

Bos. Brod spada u najglavnije stanice jer skoro cijeli promet iz Austro-Ugarske ide preko njega. Naši drugovi su tamo ljetos tražili da im se snizi radno vrijeme na 12/24, i predstojnik je odmah na to pristao te je od ravnateljstva došla naredba da se postavi još jedna, treća smjena.«³⁸

Međutim, 5. oktobra 1911. godine predstojnik stanice u Bosanskom Brodu ponovo je uveo ranije radno vrijeme, na što su feršiberi intervenirali kod predstojnikova zamjenika Koča, ali im je odgovore-

no »da se je stanica uvjerila da njihova služba nije tako teška da je po 24 sata ne bi mogli vršiti, a kome nije pravo neka ide kući, oni će već ljudi dobiti.«³⁹ Do produženja radnog vremena, uprkos naredbe željezničkog ravnateljstva, došlo je vjerovatno zbog samovolje pojedinih željezničkih činovnika, koji su otpuštali radnike po svom nahanđenju, pa su bili primorani da zbog nedostatka potrebnog broja radnika produžavaju radno vrijeme. Ovakav stav uprave željezničke stanice u Bosanskom Brodu izazvao je revolt i ogorčenje svih bosanskobrodskih radnika, koji su tražili da se poštuju odluke željezničkog ravnateljstva, ali zbog nepostojanja čvršće organizacije navedene grupe željezničkih radnika nije postignut nikakav značajniji rezultat.

Krajem 1911. i u toku 1912. godine radnički pokret u Bosni i Hercegovini morao je da prebrodi tešku krizu. Kako se sve više približavao trenutak izbijanja sukoba na Balkanu, vlasti su pooštire mјere do tog stepena da je i samo postojanje radničkih organizacija bilo dovedeno u pitanje. U takvoj atmosferi u Bosanskom Brodu održana je 17. marta 1912. godine skupština željezničkog osoblja povodom »promjene ministarstva«.⁴⁰ Na skupštini je govorio Panto Krekić, izaslanik Saveza željezničara iz Sarajeva, koji je »iznio u glavnim crtama, da mi sami od promjene ministara očekivati ništa nemamo, jer ministar je samo jedan viši činovnik buržoaske države i mora onako da radi, kako mu interesi kapitalističke klase naređuju«.⁴¹

U svom proglašu pod naslovom »Manifest željezničarima!«, od 1. maja 1912. godine, Savez bosansko-hercegovačkih željezničara ističe:

»U današnje doba željezničari se nalaze u jednom neizdržljivom stanju. Dugo radno vrijeme skopčano sa naporima i opasnošću po život, velika odgovornost u službi, bezuslovna potčinjenost i disciplina naspram prepostavljenih a kraj svega toga male plate nedovoljne za podmirenje najnužnijih životnih potreba, bespravnost na svakom mjestu, to je prava slika željezničarskog stanja. Za otpor protiv toga moraju svi željezničari biti udruženi, moraju da su u jednoj organizaciji i da dišu jednim duhom pa tek onda da mogu svoja prava braniti i poboljšanje stanja izvojevati.«⁴²

U toku 1912. i 1913. godine suprotnosti izazvane balkanskim ratovima zaoštire su odnose među evropskim silama, pa je postojala opasnost da se ovi sukobi pretvore u evropski rat. U ovako napetoj atmosferi vlasti pooštavaju mјere naročito prema opozicionim elementima u zemlji. Veliki broj radnika bio je mobilisan u vojsku, a u gradovima se koncentriše sve veći broj trupa. Odnosi između Austro-Ugarske i Srbije toliko su se zaoštigli da se očekivalo svakog časa izbijanje sukoba. Zbog toga je vlada zabranila isticanje antiratnih parola, dok je cenzura brisala sve ono što se naslućivalo da je i u najmanjoj mjeri upereno protiv Monarhije.

»Grozničavom užurbanostu — pisao je u to vrijeme »Bosansko-hercegovački željezničar« — se sve spremi. Ratna opasnost prijeti. Svakog momenta mogu i kod nas zavladati ratni odnošaji sa Srbijom.

*Austro-Ugarska izgleda da je spremna. Vojne pripreme su učinjene, najviši vojni krugovi su se izmijenili i sada se očekuje proglašenje mobilizacije, koju uvijek skoro slijede ratni dogadaji. Radnici moraju raditi kod svojih poslodavaca i ne smiju ih napustiti, ma kako se sa njima postupalo, fabrike i radionice moraju se na zahtjev predati vojnim vlastima na raspolaganje. Radnici i građani do 50. god. ako su sposobni za rad i pozovu se da vrše službu za vojsku, bez obzira, da li su bili vojnici ili ne, ma kakve poslove obavljali, pa ma radili samo u radionicama, podležu vojničkim sudovima i disciplini.*⁴³

Položaj bosansko-brodskih radnika još više se pogoršao tokom 1914. godine. Jedan od razloga bio je i taj što je veliki broj seljaka iz okoline mjesta, zbog poplave i uništenih ljetine, u potrazi za zaradom preplavio Bosanski Brod.⁴⁴ Oni su najčešće nalazili posla na željezničkoj stanici i u luci, radeći na akord teške fizičke poslove na pretovaru robe uz minimalne nadnlice. O položaju radnika koji su radili na pretovaru robe kod Sarajevskog trgovackog i otpremničkog društva, »Glas slobode« je pisao:

»Kod ove firme uposleno je na pretovaranju robe na željezničkoj stanici oko 150 radnika. Oni su razdjeljeni na partie. Svaka partija ima svog starješinu. Zarada im se plaća po vagonu, koji se računa 100 metričkih centi.⁴⁵ Ukupna zarada jedne partie radnika dijeli se na jednakе dijelove. Radno vrijeme nije kraće od 12 sati bez odmora, a često puta biva i duže. Godišnja zarada jednog radnika iznosi oko 650 kruna.«⁴⁶

U mnogo povoljnijem položaju nisu bili ni radnici Fabrike »Danica«, čiji je radni dan trajao od 6 sati izjutra do 6 sati poslije podne, a često su morali raditi i preko tog vremena.⁴⁷ Početkom 1914. godine fabrika je zapošljavala:

Nekvalifikovanih radnika	600	sa nadnicom 1.40 — 2 kruna
Bravara	18	sa nadnicom 3 — 3.40 kruna
Baćvara	12	sa nadnicom 3.60 — 5 kruna
Stolara	1	sa nadnicom 3.60 kruna. ⁴⁸

Pod uticajem organizovanih radnika iz Slavonskog Broda i Glavnog radničkog saveza za Bosnu i Hercegovinu, početkom 1914. godine, u Bosanskom Brodu dolazi do formiranja prve sindikalne organizacije. Na javnoj skupštini održanoj 4. marta 1914. godine, na kojoj je prisustvovalo 120 radnika, govorio je Branko Hrisafović iz Sarajeva o potrebi formiranja i ciljevima radničke organizacije. Kratak period iza ove skupštine bio je posvećen intenzivnim pripremama, koje su ubrzano rezultirale njenim formiranjem.

»Ima već duže vremena — pisao je tih dana »Glas slobode« kako su se počeli buditi radnici u Bos. Brodu. Treba samo znati, da ovdje osim gradskih, zanatlijskih i drugih radnika, ima na željezničkoj stanici uposleno 200 — 300 radnika, koji se bave raznim poslovima, a naročito pretovaranjem robe iz bosanskih vagona uskog kolosijeka na normalne vagone ugarskih željeznica, kao i obratno. Zatim kod sav-

ske agencije rade stalno po 100 — 125 radnika na istovaranju robe iz lada kao i utovarivanju. U blizini B. Broda ima jedno selo Brušac, gdje su stalno zaposleni 100—150 radnika na vađenju kamena. Osim toga ima ovdje masa radnika zaposlena u fabrici petroleuma. Svi ti radnici su neizmjerno eksplorativani i dobijaju vrlo malu platu. Ima ih koji rade od 5 1/2 ujutro pa do 7 sati na veče. Radnički životi ni na kome koraku nijesu zaštićeni te se stalno dogadaju nesreće. Vidjevši u kakvom se mizernom položaju nalaze, počeše o sudbini razmišljati i sazvati u nedjelju 22. marta jedan ograničen sastanak u B. Brodu. Već pred veče bile su prostorije gostione Schraera dupkom pune. 70 — 80 pozvanih bili su unutri, a mnogi moradoše sa ulice slušati socijalističku besedu, možda prvi put u svom životu.

Ovaj prvi sastanak otvorio je drug Milaković, te ocrtavši razloge za ovaj sastanak, dade riječ drugu Đokoviću iz Sl. Broda. On je u vrlo lijepom govoru ocrtao stanje radnika u Hrvatskoj i kod nas, te je protumao značaj organizacije i potrebu, da svi radnici budu organizovani.⁵⁰

Neposredno poslije ove skupštine preko 100 bosanskbrodskih radnika pristupilo je radničkoj sindikalnoj organizaciji, ali s obzirom na brojnost radnika, postojali su svi uslovi da se taj broj u najskorije vrijeme rapidno poveća.⁵¹ Ubrzo su organizovani radnici izradili i predali Kotarskoj ispostavi pravila za osnivanje podružnice »Saveza tvorničko-nadničarskih i nekvalifikovanih radnika« u Bosanskom Brodu,⁵² ali su na to istog dana dobili slijedeću odluku:

„Kotarska ispostava u Bos. Brodu

Broj: 2332

Bos. Brod, 6/V 1914.

Za osnivače »Podružnice Saveza tvorničko i nadničarsko nekvalifikovanih radnika« na ruke Đure Milakovića u

Bos. Brodu

Pozivate se da čim prije ovamo predložite popis presumptivnih članova gornje podružnice.⁵³

Ovakav stav kotarskih vlasti izazvao je revolt i nezadovoljstvo ne samo organiziranih nego i svih ostalih radnika Bosanskog Broda. Vlasti su se još jednom poslužile već dobro oprobanim metodama, nastojeći spriječiti legalizovanje radničke organizacije. Međutim, kako je pokret među radništvom počeo dobijati širi zamah, vlasti su, bojeći se jedinstvenog istupa radništva, bile prisiljene da potvrde predložena pravila.

Na skupštini održanoj 31. maja 1914. godine, u bašti »Hotela caru Austrijskom«, uz prisustvo preko 180 radnika, o socijalnom osiguranju radnika govorio je Mitar Trifunović iz Tuzle, a o značaju socijalističke radničke organizacije Mojsije Balač iz Slavonskog Broda.⁵⁴ To je bila ujedno i posljednja manifestacija bosanskbrodskog proletarijata, jer je ubrzo iza toga izbio prvi svjetski rat, koji je donio nove nedaće i radničkom pokretu i čitavom bosansko-hercegovačkom stanovništvu.

Odmah po izbijanju rata većina radnika bila je mobilisana u vojsku i samo manji broj ostao je na poslu. Bosna i Hercegovina postaje operativno područje na kome je bio zaveden strogi okupatorski režim, a sa radnicima se postupalo kao s vojskom. Zavodenjem iznimnih mjera djelatnost Socijaldemokratske stranke i Glavnog radničkog saveza za Bosnu i Hercegovinu svedena je na minimum. Iako radničke organizacije nisu bile zabranjene i raspuštane, njihova djelatnost bila je ograničena samo na humani rad. Većina radničkih domova pretvorena je u kasarne. Teror i progoni radnika, koje su vršile okupatorske vlasti, sve su učestaliji. Zatvori su puni radnika. Dolazi do masovnih hapšenja, suđenja, izricanja mnogobrojnih smrtnih presuda i odvodenja stanovništva u internaciju. S područja Bosanskog Broda Kotarska ispostava potjerala je u internaciju u Arad 343 politički sumnjiva lica kao taoce, među kojima je bilo i žena. Istovremeno je na području Kotarske ispostave Bosanski Brod bilo internirano: 17 Srba, 20 Crnogoraca i 12 Albanaca.⁵⁴

Uporedo s uvođenjem svih ovih mjera dolazi i do pojačane eksploatacije radništva. Kako se većina odraslih muškaraca nalazila na bojištima, njihova mjesta u fabrikama, koje su u većini slučajeva bile militarizovane, popunjavaju žene i djeca. Ponovo dolazi do produžavanja radnog dana i u većini fabrika i preduzeća radno vrijeme traje 12 sati.

Međutim, i pored zavodenja iznimnih mjera, u Bosanskom Brodu nije u potpunosti zamrla djelatnost radnika, članova sindikalnih organizacija i Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine, koji su neprestano među vojnicima brodskih garnizona agitovali protiv rata. Izvjesna liberalizacija režima u Austro-Ugarskoj, februarska revolucija u Rusiji i niz drugih okolnosti uticali su na oživljavanje političkog života i obnavljanje radničkih organizacija u Bosni i Hercegovini polovinom 1917. godine.

»U teškim i nepodnošljivim prilikama — pisao je »Glas slobode« — koje su pokazale da je rat u istinu najteži onima, koji su ga najmanje željeli, radnici se nisu mogli ni maći da što urade za popravku svog položaja.«

Tek je ruska revolucija izmjenila ovo stanje. Ona je uspirila slobodniji vjetar u cijeloj Evropi, pa je on jednim zamahom zahvatio sve radnike u Bosni i Hercegovini, koji jedva dočekaše da se mogu oslobođiti najstrašnijeg pritiska koji ih je vodio konačnoj propasti i izumiranju. U tome času je ponovo počeo oživljavati rad radničkih organizacija, a one odmah povedoše akciju da se stanje radnika koliko toliko olakša...«⁵⁵

Istovremeno se počeo razvijati rad i na obnavljanju sindikalnih saveza. Glavni odbor Socijaldemokratske stranke i Uprava Glavnog radničkog saveza rade pod zajedničkim nazivom »Glavni odbor radničkog pokreta«. Također je bilo od velikog značaja za radnički pokret Bosne i Hercegovine i ponovo izlaženje »Glasa slobode«, od 30. juna 1917. godine, a stampao se u tiražu od 3.000 primjerka. Već u

prvom broju objavio je na naslovnoj strani proglašenje upućen radnicima socijaldemokratima. U proglašenju su izloženi pogledi socijaldemokratije i stavovi prema nekim savremenim zbivanjima, pa i prema februarским događajima u Rusiji i ruskoj socijaldemokratiji. Ovaj proglašenje predstavlja prvu proklamaciju partijskog i sindikalnog vodstva od vremena izbijanja rata.

»Veliki istorijski događaji — istaknuto je u proglašenju — odigrali su se za prošle tri godine. Sve to dugo vrijeme radnička klasa u Bosni i Hercegovini nije bila okupljena u svojim organizacijama, niti je bila u stanju da poduzme akciju za popravljanje svoga materijlnog položaja i popravku uslova svoga teškog života. Sve organizacije, stranke i mnoge sindikalne prestale su funkcionalisati, većina članova je rastrena na sve strane po bojištima, a što je ostalo provodi dane u teškom radu i životu, strankina štampa prestala je izlaziti, od našeg naprednog pokreta ostali su samo tragovi.«⁵⁵

Kapitalistička klasa obdarila je narode čitavog svijeta sa strašnim ratom, ali neće i ne može da obdari narode mirom. Kapitalistički društveni poredak, koji narodima donosi ovakve darove kao što je ovaj rat, stoji pred likvidacijom.

Ruska revolucija, koju je izveo ruski radni narod, srušila je reakcionare i imperijaliste i proklamovala demokraciju, slobodu i samopredjeljenje naroda.

Uporedo sa najnovijim velikim događajima počeo se buditi iz trogodišnjeg drijemeža i radnički pokret u Bosni i Hercegovini. Radnici Bosne i Hercegovine ponovo podižu svoje organizacije, nastoje da povećaju svoje zarade usuprot velikog povećanja cijena životnih namirnica.⁵⁶

Snažan podsticaj na obnovi rada radničkih organizacija u Bosni i Hercegovini dala je Zemaljska konferencija socijalističkih radničkih organizacija, održana 3. februara 1918. godine u Sarajevu, kojoj je prisustvovalo 120 delegata iz već postojećih organizacija u Bosni i Hercegovini. Na Konferenciji je, pored ostalih, donesena i Rezolucija o radu i obnavljanju organizacija, čija prva tačka glasi:

»Konferencija poziva sve drugove odbornike saveznih organizacija u Sarajevu kao i drugove u provinciji, čije su organizacije uslijed ratnih prilika prestale djelovati, da u sporazumu sa Upravom Glavnog radničkog saveza porade na tome, da se njihove organizacije opet obnove. One savezne organizacije pak, kao i podružnice, koje su svoj rad već obnovile, kao i one koje nisu prestale djelovati, konferencija poziva na rad na jačanju organizacija, uvažujući prilike pod kojima živimo, podvostruče.«⁵⁷

U međuvremenu Austro-Ugarska je na svim frontovima doživljivala poreze. Približavanjem trenutka njenog sloma slabio je i prisak njenih političkih i upravnih vlasti na radnički pokret, a završetak prvog svjetskog rata Bosna i Hercegovina je dočekala brojnim vojnim deserterima i u rasulu koji je preživljavalu okupatorsku vlast u posljednjim danima svoje vladavine nad Bosnom i Hercegovinom.

U to vrijeme u Bosanskom Brodu formirano je Narodno vijeće, koje je raspolagalo s četom »narodne garde« u jačini od 250 vojnika. Ona je bila odmah raspoređena za osiguranje željezničke stanice, mosta na Savi, fabrike »Danica«, Savskog pristaništa i drugih značajnijih objekata, kao i na održavanju reda u gradu. Ta njena funkcija trajala je sve do sredine novembra 1918. godine, kada je u Bosanski Brod stigla prva jedinica srpske vojske i preuzeila komandu mjesata.

Medutim, završetkom rata i propašću Austro-Ugarske nije prestala borba radničke klase, čiji se položaj u novostvorenoj državi Srba, Hrvata i Slovenaca nije bitno izmijenio, jer ona nije ispunila ono što se od nje očekivalo. Na mjesto ranijih eksploataatora radnih masa, koji su Bosnu i Hercegovinu izložili kolonijalnom izrabljivanju, došli su drugi. U svom nastojanju da se učvrsti, novi režim nije birao sredstava i uz pomoć страног kapitala on se u prvom redu oborio na radničku klasu, koja je bila spremna da se bori za demokratski društveni potredak u zemlji.

Nekoliko dana poslije ulaska srpske vojske u Bosanski Brod, 19. novembra 1918. godine, održana je, nakon završetka rata, prva javna skupština željezničara u Bosanskom Brodu, kojoj je prisusvovalo 400 — 500 bosanskobrodskih radnika. Ambroz Gliha i Bogoljub Čurić, delegati Saveza bosansko-hercegovačkih željezničara iz Sarajeva, upoznali su prisutne radnike s nastalom situacijom poslije raspada Austro-Ugarske i formiranjem Države SHS, ističući potrebu jačanja sindikalnih radničkih organizacija i uzdizanja idejno-političke svijesti radnika. Na skupštini je osnovana Podružnica Saveza bosansko-hercegovačkih željezničara u Bosanskom Brodu i izabran je Odbor podružnice sastavljen od 12 radnika.⁵⁸

Krajem 1918. godine u Bosanskom Brodu održana je još jedna radnička skupština, kojoj je predsjedavao Emil Balać. O političkom položaju govorio je Sreten Jakšić, dok su o nepravednom razrezivanju poreza u Bosanskom Brodu govorili Mijo Čosić i Ilija Mataja. Poslije govora Emila Balaća o potrebi osnivanja mjesne političke organizacije izabran je Mjesni odbor, u koji su ušli: Ilija Mataja, Alojzije Posavac, Stjepan Pinterović, Jakša Sokolović, Mato Špigt, Emil Balać, Makso Pihler, Augustin Fric, Nikola Bader i Mijo Čosić.⁵⁹ Na skupštinama Mjesne organizacije Socijaldemokratske stranke u Bosanskom Brodu sve češće je ispoljavano nezadovoljstvo s postojećim stanjem, dok je u njenim rezolucijama zahtijevana: sloboda organizovanja radnika, sloboda štampe, ukidanje cenzure, zabrana batinjanja, zatvaranja i ubijanja građana. Zbog ovakvih zahtjeva članovi Mjesne organizacije su ubrzo došli pod udar vlasti, koje poduzimaju najčešće represivne mjere u cilju suzbijanja šireg zamaha radničkog pokreta na području Bosanskog Broda.⁶⁰

Pored toga, istovremeno, vlasti su naročito zazirale od zarobljenika (bivših austro-ugarskih vojnika iz Bosne i Hercegovine) koji su se vraćali iz Rusije. Njihovom pristizanju i daljem kretanju obraćala se velika pažnja. Stab Druge armije, čije je sjedište bilo u Sarajevu,

izvještava još u decembru 1918. godine Narodnu vladu za Bosnu i Hercegovinu da se, dnevno, preko Bosanskog Broda vraćaju u zemlju grupe od 50 — 60 zarobljenika. Vojna komanda u Bosanskom Brodu vodila je naročito brigu o onim povratnicima koji su učestvovali u akcijama boljševika, ispitujući u svakoj mogućoj prilici njihovo raspoloženje, iz kojih krajeva Rusije se vraćaju, kakva je situacija u mlađoj sovjetskoj državi itd. Prema njihovim podacima pretežan broj zarobljenika iz Bosne i Hercegovine do početka 1919. godine vraćao se iz Ukrajine i sa Kavkaza.⁶¹

Štab Druge armije tražio je od Narodne vlade za Bosnu i Hercegovinu da uputi nekoliko svojih pouzdanih ljudi u Bosanski Brod, koji bi bili kvalificirani da ustanove pravo raspoloženje zarobljenika i da ga izvijesti o rezultatima istrage povodom dolaska 20 boljševika iz Moskve, koji su, navodno, preko Bosanskog Broda došli u Bosnu i Hercegovinu.⁶² Iz ovih podataka se jasno vidi koliko su pažnje upravne i vojne vlasti poklanjale kretanju povratnika iz Rusije, plašeći se revolucionarne plime nastale u Evropi poslije oktobarske revolucije i poduzimale razne mjere da spriječe njihovu aktivnost.

Radništvo Bosanskog Broda, tokom mjeseca aprila 1919. godine, vršilo je intenzivne pripreme za proslavu Prvog maja, želeći da javno i odlučno manifestuje za svoje socijalne i političke zahtjeve. Pored toga, prvomajska proslava 1919. godine, za radnički pokret Bosne i Hercegovine, a shodno tome i za njegov dalji razvitak u Bosanskom Brodu, imala je veliki značaj i zbog toga što je trebalo da bude prva značajnija manifestacija ujedinjenog proletarijata u okviru novostvorenene države Srba, Hrvata i Slovenaca.

Na traženje radničkih predstavnika Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu odobrila je proslavu i u tom smislu izdala uputstva svojim organima na čitavom području Bosne i Hercegovine.⁶³ Ali, istovremeno s odobrenjem prvomajske proslave, Zemaljska vlada preduzela je niz mjera predostrožnosti da se skrši eventualni sukob radnika s policijom i ostalim organima vlasti. Od odgovornih funkcionera ustanova kojima je uputila raspis⁶⁴ zatražila je da oni u svojoj nadležnosti preuzmu ne samo obične preventivne mjere nego da, u slučaju oštrijeg istupanja radnika i izbijanja nemira, istupe svim sredstvima u cilju zaštite autoriteta vlasti. U daljem tekstu raspisa razrađeno je detaljno koje mjere treba poduzeti protiv demonstranata:

„Preventivnu službu ima samo policija da obavlja. Represivne i brahijalne mjere treba ovom postepenosti upotrijebiti:

1. Neka državna, odnosno gradska policija pokuša da svim sredstvima uspostavi narušeni red i mir.
2. Ako to ne ispadne za rukom, neka stupa žandarmerija u akciju.
3. Ako i to ne pomogne, neka se onog istog časa u pripravnosti stajajuća vojska razmili za intervenciju.

U istom momentu kada policija protiv nasilnika stupa sa oružjem u akciju, neka se u smislu ovdašnjeg naređenja od 12. aprila 1919. godine br. 2704 prez. koje poštom slijedi proglaši prijeku sud. Šefovi

dotočnih lokalnih vlasti imadu se blagovremeno spremiti i konsignirati, te sa mjesnim komandama kraljevske srpske vojske i komandan-tima žandarmerije u dodir stupiti i u pogledu svih mjera koje se pre-duzeti imaju potpuni sporazum postići.“⁶⁵

Na osnovu naredenja Zemaljske vlade lokalne vlasti bile su dužne da pozovu radničke vode⁶⁶ i da ih upozore na odgovornost u slučaju izbijanja sukoba i nemira. Zbog toga su prilikom informisanja radničkih predstavnika, lokalne vlasti zatražile od njih da potpišu obavezu o obezbjedenju mira i reda za vrijeme trajanja proslave. Ova mjera imala je za cilj da uplaši radnike i da posluži kao garan-cija da će se prvomajski događaji razvijati onako kako to vlasti budu željele.⁶⁷

Približavanjem Prvog maja uznemirenost kod vlasti bivala je sve veća, jer se u cijeloj zemlji govorilo o proslavi nastupajućeg radnič-kog praznika i o svim mogućim ishodima s obzirom na nakelektrisa-nost proletarijata analogno mjerama koje su vojne i civilne vlasti javno deklarisale da će poduzeti protiv učesnika u prvomajskim ma-nifestacijama. Iz svih krajeva Bosne i Hercegovine regionalni i lokalni organi uprave tražili su vojna pojačanja u cilju obezbjedenja. Me-dutim, pred samu proslavu, 26. aprila 1919. godine, odlukom Ministarskog savjeta Kraljevine SHS proslava je bila zabranjena:

»Ministarski savjet riješio je, da s obzirom na to što se područni teritorij nalazi u ratnoj zoni zabrani 1. maja na cijeloj teritoriji sva-ka manifestacija bilo u povorci bilo na koji drugi način u vezi sa proslavom 1. maja. Ta zabrana uslijedila je jer se u ratnoj zoni ne mogu dopustiti manifestacije, koje bi se dale iskoristiti protiv nas i koje su kadre ugroziti naš položaj na konferenciji mira. Čim se svrši pitanje naših granica prestaće i sve takve preventivne mjere, koje diktiraju danas izvanredne prilike i položaj države.«⁶⁸

U šifrovanom telegramu broj 2916 od 26. aprila 1919. godine, koji je tom prilikom Svetozar Pribičević, ministar unutrašnjih poslova Kraljevine SHS, uputio Zemaljskoj vlasti za Bosnu i Hercegovinu, navodi se:

»Ministarski savjet riješio je na današnjoj sjednici, da se s obzi-rom na to što se područna teritorija nalazi na vojnišnoj zoni, na cije-lom teritoriju pa i gradu (Zagrebu, Ljubljani, Splitu, Sarajevu) zab-rani prvi maja o. g. i uopšte u vezi s proslavom prvog maja svako manifestiranje bilo u povorkama ili na koji drugi način. Izvolite se staviti u vezu s armijskom komandom da naredi pripravnost i da Vam se za svaki slučaj radi potrebe izvršenja ove odluke stave na raspo-loženje sa svom vojnom snagom. Komandantu žandarmerije isto tako izdajte potrebna naredenja. Izvolite dalje dati potrebna objašnjenja štampi da se zabrana izdaje radi toga što se na vojnišnoj zoni ne mogu dozvoljavati takve manifestacije. Pozovite sve da bude mira jer sva-ki nemir i svaka akcija iskorišćuje se protiv nas i ugrožava naš polo-žaj na konferenciji mira. Čim se svrši pitanje naših granica, onda će

prestati i sve ove preventivne mjere, koje diktiraju ratne prilike i sadašnji položaj i vlasta tada neće činiti nikakve smetnje slobodnom manifestiranju uvjerenja.⁶⁹

Ali, ubrzo se pokazalo da je ovo obrazloženje Svetozara Pribičevića bilo samo izgovor za takav postupak, jer su vlasti i poslije prvo-majskih događaja svim silama nastojale da spriječe razvitak radničkog pokreta i njegovih organizacija.

U međuvremenu, tačnije 29. aprila 1919. godine, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu obratila se svim okružnim i sreskim načelnicima, upraviteljima ispostava i direktoru policije u Sarajevu — upozoravajući ih da, uslijed zabrane proslave Prvog maja, socijaldemokrati namjeravaju prirediti protestne demonstracije, koje mogu dovesti do nemira i obustavljanja rada u tvornicama i drugim preduzećima. Da bi spriječila učešće željezničara u ovim demonstracijama, Vlada je donijela odluku da se prema njima primjeni Naredba ministra vojske i mornarice, po kojoj se učešće željezničara u štrajku tretira isto kao pobuna u vojsci, s obzirom da je Bosna i Hercegovina proglašena ratnom zonom, te analogno tome takvi prestupi spadaju u nadležnost vojnih sudova.⁷⁰ Ova mjera naročito je pogodila željezničare Bosanskog Broda, jer su oni sačinjavali većinu radništva u ovom mjestu. Nakon toga radničko rukovodstvo u Bosanskom Brodu uložilo je protest Kotarskoj ispostavi i zatražilo ponovo odobrenje za održavanje prvomajske proslave, preuzimajući na sebe odgovornost za mir i red u toku proslave. No, i pored toga, Zemaljska vlada nije dozvolila održavanje proslave.⁷¹ Zbog toga je Mjesni odbor SRPJ (k) u Bosanskom Brodu, 2. maja 1919. godine, sazvao sastanak svih radnika u Radničkom domu. U prostorijama Radničkog doma sakupilo se oko 200 radnika, ali je neposredno poslije početka sastanka intervenirala policija i žandarmerija i rastjerala radnike. Policija je, zatim, uhapsila i izvršila pretres stana predsjednika radničke organizacije Ilike Mataje i odmah ga, bez ikakve osude, protjerala iz Bosanskog Broda u Đakovo. Tom prilikom policija je zaplijenila i svu radničku imovinu (glavne knjige, spise i radničke iskaznice), a Radnički dom zatvorila.⁷² Namjera vlasti da na ovakav način uguši radnički pokret na području Bosanskog Broda nije donijela znatnijih rezultata, jer je u ovom mjestu i njegovoj okolini poslije toga radnička organizacija još više ojačala.

Radništvo Bosanskog Broda i njegove organizacije, mada su u periodu maj—avgust 1919. godine morali izdržati teror i represalije vlasti, pokazali su nesalomljivu snagu, borbeni i revolucionarni duh i još jedanput nagovijestili da njihov razvitak i jačanje nikakvi progoni i nasilja ne mogu zaustaviti. Neposredno nakon majskih događaja, za veoma kratko vrijeme, radnički pokret i radničke organizacije u Bosanskom Brodu uspjele su se konsolidirati, o čemu jasno govore: štrajk službenika u Fabrici »Danica«, formiranje podružnice Saveza metalских radnika, kao i održavanje niza skupština bosanskobrodskih radnika. Tako je, na primjer, Mjesna organizacija SRPJ (k) u Bosanskom Brodu, 5. aprila 1920. godine, održala javnu skupštinu

na kojoj je, uz prisustvo oko 150 radnika i seljaka iz okoline Bosanskog Broda, govorio Mitar Trifunović, član Centralnog partijskog veća. On je u svom govoru naglasio da je potrebno čvršće organizovanje svih bosanskobrodskih radnika, omasovljenje radničkih sindikalnih organizacija⁷³, formiranje partijskih organizacija na selu, te medusobno povezivanje radnika i seljaka u cilju njihovog jedinstvenog istupanja za sticanje boljih ekonomskih uslova života i učešće u političkim zbivanjima u zemlji. Osvrćući se na pokušaj poslodavaca da ukinu 8-satno radno vrijeme, Mitar Trifunović je oštro osudio kršenje osnovnih normi radničkog zakonodavstva i zatražio od prisutnih da se ovim napadima poslodavaca odlučno odupru.⁷²

Uprkos oštrim mjerama režima, polovinom aprila 1920. godine, bosanskobrodski željezničari priključili su se opštoj akciji Saveza saobraćajnih i transportnih radnika i službenika Jugoslavije, kojom je bilo obuhvaćeno preko 50.000 radnika. Povod za izbijanje generalnog štrajka željezničara bio je novi »Privremeni pravilnik«, kojim je vlada poništila mnoge odredbe ranijeg »Protokola sporazuma«, zaključenog između Ministarstva saobraćaja ii ovog Saveza.

Generalni štrajk željezničara u Bosanskom Brodu započeo je, 16. aprila 1920. godine, obustavom rada 260 radnika ložionice, kojima se priključila i većina osoblja željezničke stanice. Štrajkači su odmah formirali štrajkački odbor, koji su sačinjavali: Karl Varljan, Josip Jakopčević, Ivan Zlović i Nikola Dušek, kao i radničke straže koje su sprječavale štrajkolomce da stupe na posao. Kotarske vlasti su od samog početka štrajka nastojale da ga uguše uz pomoć policije, vojske i žandarmerije, pa su, primjenjujući represivne mjere, nastojale prisiliti željezničare da se vrate na posao. Željezničari su se tada, bježeći ispred progona policije, počeli sklanjati u okolini Bosanskog Broda, ali su mnogi od njih pohvatani i pod policijskom stražom vraćeni u grad. U sukobu s vojnim stražama na željezničkoj stanici bilo je ranjeno nekoliko radnika, pa je zbog toga prijetila opasnost od novih sukoba između štrajkača i organa državnih vlasti. U međuvremenu je, u cilju ugušivanja štrajka, vlada Kraljevine SHS za 20. april pozvala sve željezničare na dvomjesečnu vojnu vježbu i proglašila militarizaciju željezničara. U skladu s tim Direkcija željezničara izdala je slijedeću naredbu:

»1. Svo željezničko osoblje, od navršene 21. do navršene 45. godine starosti, poziva se ovim putem na vojnu vježbu, koju će izdržavati u mjestima gdje direkcija nade za shodno, a prema potrebi službe. Na vojnu vježbu imaju da dođu i službenici koji nisu državljanii našeg kraljevstva.

2. Od publikovanja pa za 20 časa svaki željeznički službenik, koji je obveznik od 21. do 45. godine dužan je da se javi svojoj dosadašnjoj službenoj jedinici. U protivnom slučaju potpasti će suđenju vojnih sudova. Ovo sudovanje počinje da teče od 19. aprila ove godine u 12 časova.

3. Od 18. aprila ove godine 24. časa preuzima komandu nad svim obveznicima delegat vojno željezničke inspekcije u Sarajevu major Petar Nedeljković. U smislu gornjih naredenja određuje se da šefovi službenih jedinica o prednjem pozivu obaveste svoje podredene službenike i da ovaj nalog afišira na više vidljivih mesta.⁷⁵

Pored toga, Kotarske vlasti uputile su poziv svim bosanskbrodskim radnicima da stupe na posao, ali se tom pozivu nije odazvala većina radnika. Na željezničkoj stanici od 266 u štrajku se još uvijek nalazio 101 radnik, dok je od 281 radnika ložionice nastavilo da štrajkuje 226.⁷⁶ Međutim, zbog neodlučnosti Centralnog radničkog sindikalnog vijeća da ovaj generalni štrajk željezničara proširi u opšti štrajk svih jugoslovenskih radnika, pod pritiskom terora i represalija, kao i obećanja Ministarstva saobraćaja da će uzeti u razmatranje zahtjeve radnika pod uslovom da odmah stupe na posao, štrajk je bio okončan. Odmah po završetku štrajka u Bosanskom Brodu vlasti su izvršile popis i započele s progonima učesnika u štrajku. Tako su prilikom prvomajske proslave bosanskbrodskih radnika u Sijekovcu, vojne vlasti odstranile željezničare s proslave, a u toku maja i juna policijske vlasti su vršile saslušavanja i zatvaranja željezničara. Iz službe su odmah bili otpušteni svi članovi štrajkačkog odbora, kao i jedan broj radnika za koje je bilo utvrđeno, da su imali nekog značajnijeg udjela u štrajku. U znak protesta protiv represalija željezničke uprave i policijskih vlasti oko 110 radnika željezničke ložionice u Bosanskom Brodu podnijelo je otkaz, što je bio novi povod za proganjanje radnika.

Zbog progona policijskih vlasti rad Mjesne organizacije SRPJ (k) u Bosanskom Brodu je u priličnoj mjeri oslabio, tako da je ona uoči Vukovarskog kongresa brojila samo nešto više od 100 članova.⁷⁷ No, i pored toga, u toku novembra 1920. godine, Mjesna organizacija KPJ održala je nekoliko skupova bosanskbrodskih radnika na kojima je razmatrano jedinstveno istupanje komunista na izborima za Ustavotvornu skupštinu. Iako su vlasti sprečavale ovakvu djelatnost Mjesne organizacije, ona je ipak s uspjehom završila predizbornu kampanju na području Bosanskog Broda, što se najbolje vidi po rezultatima izbora, na kojima je lista KPJ dobila 276, a sve ostale građanske partije 340 glasova.⁷⁸

Uspjeh Komunističke partije Jugoslavije na izborima za Ustavotvornu skupštinu i oživljavanje štrajkova i tarifnih pokreta širom zemlje ubrzali su vladine pripreme za odlučan obračun s revolucionarnim radničkim pokretom. Provjerivši svoju snagu i otpor radničkog pokreta u prethodnim sukobima, buržoazija je prešla u opšti napad na cjelokupni radnički pokret. Noću između 29. i 30. decembra 1920. godine vlada je, izgovorom da Komunistička partija priprema prevrat, objavila »Obznanu«, kojom je bio zabranjen rad komunističkih organizacija, komunistička štampa i propaganda, a radnički domovi i prostorije koje su pripadale Komunističkoj partiji i ostalim naprednim radničkim organizacijama bili su zatvoreni.

Povodom donošenja »Obznane«, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu izdala je naredbu svim okružnim organima vlasti da zabrane rad organizacija KPJ, zatvore radničke domove, zaplijene arhivu sindikalnih i partijskih organizacija i zabrane štampanje i rasturanje komunističke štampe.⁷⁹ Kotarska ispostava u Bosanskom Brodu putem policijskih organa odmah je, po prijemu naredbe Zemaljske vlade, započela s masovnim progonima komunista, zatvorila Radnički dom i zaplijenila arhivu sindikalnih organizacija. Otpušteni su radnici za koje se utvrdilo da su bili članovi KPJ ili da su propagirali komunističke ideje. Zabranjene su sve manifestacije na području Bosanskog Broda, kao i proslava radničkog praznika Prvog maja. Policija je svakodnevno hapsila članove KPJ i pretresala njihove stanove. Zbog komunističke propagande i rasturanja komunističkih brošura i letaka u Bosanskom Brodu policija je uhapsila Josipa Čižinskog i Maksa Svarca iz Đakova, koji su optuženi za protudržavnu djelatnost. U svim državnim i privatnim preduzećima u Bosanskom Brodu i njegovoј okolini vršena su provjeravanja radnika, a naročito onih koji su se ranije isticali u radničkom pokretu ovoga regiona ili se prepostavljalo da su članovi zabranjene Komunističke partije. Tako je, na primjer, komesar željezničke i parobrodarske policije u Bosanskom Brodu predložio otpuštanje 20 radnika i službenika zbog sumnje da su članovi KPJ.⁸⁰

Nakon atentata na regenta Aleksandra i ministra unutrašnjih poslova Milorada Draškovića, vlada je inscenirala širom zemlje protivkomunističke demonstracije, kojima je bio cilj da opravdaju dovošenje izuzetnih zakonskih mjera protiv komunista. Konačno, 2. avgusta 1921. godine vlada donosi Zakon o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi, kojim su za svaku komunističku aktivnost bile predviđene surove kazne, pa čak i smrtna kazna. Time je počeo period još bezobjasnijeg progona radničkog pokreta, zatvaranja i maltretiranja komunista i ostalih naprednih elemenata koji su svojim djelovanjem bili smetnja vladajućem režimu u provođenju terora i nasilja. O policijskim metodama i nasilju toga vremena, u djelu »Kuća oplakana«, Rodoljub Čolaković je pisao:

»Batina igra glavnu ulogu u policijskoj istrazi, i rijetki su pojedinci koji nisu bili tučeni. Reći da je neko tučen na policiji ili da su nekog iskundačili žandari nije dovoljno. Istina, time je rečeno da je nad jednim čovjekom izvršeno nasilje, ali to nije sve. Treba razgovarati s ljudima koji su prošli kroz policijske i žandarske ruke, vidjeti modrice i ožiljke, otečene i oderane tabane, izbijene zube, pa da čovjek dobije predstavu o zvjerstvima koja se vrše nad hiljadama građana naše zemlje.«

Tučnjava u policijskoj istrazi nije djelo pojedinih ljudi koji izuzetno gaze zakon. Ona je sankcionisana od najviših organa državne vlasti. Batina je postala simbol pravde. Nju sami policajci nazivaju ustav.«⁸¹

U takvim uslovima, krajem 1922. godine, radnici Fabrike »Danica« i Fabrike za pribor voća u Sijekovcu pokreću pitanje obnavljanja strukovnih organizacija u okviru Nezavisnih radničkih sindikata.⁸² Radnici su zatražili od Kotarske ispostave dozvolu za održavanje skupštine, na kojoj bi se izvršio izbor radničkih povjerenika i osnovao pododbor Saveza sindikalno organizovanih radnika, ali je taj njihov pokušaj ostao bez rezultata. Upravnik Kotarske ispostave odbio je zahtjev radnika s motivacijom da je na području Bosanskog Broda, prema ranije donesenim odlukama, zabranjeno svako okupljanje i organizovanje radnika. Staviše, svi oni radnici koji su se ongažirali na obnavljanju radničkih organizacija bili su otpuštni s posla. Ovakav stav policijskih vlasti prema radničkom pokretu obilato su iskoristili poslodavci i produžuju radno vrijeme na 9 i 10 sati,⁸³ odbijaju da radnicima plate prekovremeni rad, a nadnicu zadržavaju na dotadašnjoj visini ne uzimajući u obzir stalna poskupljenja životnih namirnica i stanarina.

U toku rada na obnavljanju strukovnih sindikalnih organizacija u Bosanskom Brodu pojavljuju se predstavnici raznih reformističkih sindikata, koji nastoje privoljeti radnike da stupe u njihove redove. Tako su, tokom jula i avgusta 1924. godine, u Bosanskom Brodu više puta boravili predstavnici Općeg radničkog saveza (ORS-a) iz Zagreba i nastojali da radnike Fabrike »Danica« uključe u ovu sindikalnu organizaciju. Međutim, uprava Fabrike nije, u početku dozvoljavala radnicima ni pristupanje ovom sindikatu, prijeteci im otpuštanjem s posla. Tek početkom septembra 1924. godine u Fabriku »Danica« osnovana je podružnica Općeg radničkog saveza, ali se njena djelatnost svodila jedino na tretiranje organizacionih pitanja. Sve vrijeme svog dvogodišnjeg postojanja Podružnica nije nijednom povela radnike u tarifni pokret ili pružila upravi Fabrike bilo kakav otpor, iako su radnici radili pod teškim uslovima i dobijali veoma niske nadnice.⁸⁴ Slična situacija je bila i s Narodnom organizacijom željezničara, čija je podružnica u Bosanskom Brodu obuhvatila oko 100 željezničarskih radnika i službenika.⁸⁵ Na području Bosanskog Broda krajem 1926. godine radno vrijeme i nadnice kretale su se ovako:⁸⁶

Radno mjesto	Kvalificirani radnik		Nekvalificirani radnik	
	Radno vrijeme	Nadnica u Din.	Radno vrijeme	Nadnica u Din.
Fabrika »Danica«	10 — 12	40 — 50	10 — 12	18 — 20
Želj. ložionica	12 — 14	30 — 40	—	—
Želj. stanica (pretovar)	—	—	12 — 14	25 — 35

Početkom 1927. godine na inicijativu Saveza bosansko-hercegovačkih željezničara obnovljen je rad Podružnice u Bosanskom Brodu. Zbog zabrane Saveza bosanskobrodski željezničari djeluju kao Tamburaška sekcija željezničara, koja je obuhvatila preko 470 željezničara odnosno sve one koji su odbili da pristupe Narodnoj organizaciji željezničara. Da bi spriječila djelatnost Podružnice, Direkcija željezničica u Sarajevu zatražila je od Kotarske ispostave u Bosanskom Brodu da putem policijskih organa suzbije i onemogući njeno djelovanje, što je ona veoma revnosno činila u svakoj mogućoj prilici.⁸⁷

Teški životni i radni uslovi bosanskobrodskih radnika izazivali su neprestano njihovo nezadovoljstvo, ali zbog policijskog terora i čestih progona radnika na bosanskobrodskom području, u toku čitavog ovog perioda od donošenja „Obznanе“ pa sve do kraja 1928. godine, nije bilo radničkih štrajkova i tarifnih pokreta. Stoga je još više bio značajan štrajk radnika koji su radili na pretovaru robe na željezničkoj stanici u Bosanskom Brodu, u novembru 1928. godine. Štrajkači su zahtijevali povecanje nadnica, skraćenje radnog vremena i bolje snabdijevanje živežnim namirnicama u prodavnicama (konzumima) pretovara. Ali, zbog bojazni od policijskih progona, jedan dio radnika istupio je iz štrajka i vratio se na posao, što je izazvalo sukob sa štrajkačima. Razdor među radnicima iskoristile su policija i žandarmerija i uspjele brzom intervencijom rastjerati radnike. U ovom sukobu ranjeno je nekoliko radnika, dok su trojica bila uhapšena i isprebijana na željezničkom policijskom komesarijatu. Ovaj štrajk Kotarska ispostava u Bosanskom Brodu iskoristila je kao opravdanje za sve učestalije progone i represalije nad bosanskobrodskim radništvom, čiji će intenzitet biti znatno pojačan poslije proglašenja šestojanuarske diktature 1929. godine.

Proglašenje šestojanuarske diktature značilo je istovremeno i otpočinjanje opšte ofanzive na revolucionarni radnički pokret.⁸⁸ Ubrzo se pokazalo da je državni aparat bio unaprijed pripremljen za odlučni napad na KPJ, SKOJ i legalne radničke organizacije (Nezavisni sindikati i dr.), preko kojih je u prethodnom periodu djelovala KPJ. Nastao je period bjesomučne hajke na komuniste i sve ostale napredne demokratske snage u zemlji, koje su se suprotstavile represalijama i otvorenom teroru kralja Aleksandra i njegovih vladajućih garnitura. Hapšenja, zatvaranja i policijske istrage, prilikom kojih su uhapšeni bili izloženi najsvirepijim metodama mučenja, kao i mnogobrojni procesi pred Sudom za zaštitu javne bezbjednosti i poretka u državi, postaju svakodnevna pojava razračunavanja vlasti sa svojim političkim protivnicima.

Odmah po uspostavljanju šestojanuarske diktature na području Bosanskog Broda dolazi do progona i otpuštanja radnika, naročito onih koji su se svojom djelatnošću isticali u naprednom radničkom pokretu i njegovim organizacijama. Istovremeno Sud za zaštitu države u Beogradu podiže optužnice protiv svih onih koji su bili okarakterisani kao lica opasna za javni red i mir. Između ostalih, pred ovim sudom bio je osuđen i Samuel Majer,⁸⁹ zbog članstva u KPJ i komu-

nističke propagande, na deset godina robije. U svom napadu na radnički pokret i njegove organizacije vlasti su na bosanskbodroškom području, putem policijskog terora i represalija, uspjele u potpunosti da onemoguće rad partijskih i radničkih organizacija, ali nisu mogle spriječiti širenje nezadovoljstva među radništvom koje je svakim danom sve više raslo. Ovo nezadovoljstvo bilo je potencirano i ekonomskom krizom koja je zahvatila sve slojeve društva, a veliki broj radnika bacila na ulicu i na taj način još više povećala armiju nezaposlenih, koji su ostali bez ikakvih sredstava za svoj i za život svoje porodice.⁹⁰ Tako je, na primjer, prema izvještaju upravnika Kotarske ispostave na području Bosanskog Broda, ostalo bez zaposlenja preko 500 radnika,⁹¹ dok su neka preduzeća, kao »Jugostandard«, otkazala posao radnicima, pa ih kasnije primala primoravajući ih da rade uz znatno teže uslove i mnogo manju nadnicu.⁹²

Oživljavanje i polet revolucionarnog radničkog pokreta počinje od Četvrte zemaljske konferencije KPJ, održane 24. decembra 1934. godine u Ljubljani, na kojoj je donesena odluka o ulasku komunista u kulturna, prosvjetna, sportska i druga društva, sindikate i ostale masovne organizacije.⁹³ Raspoloženje radnika bosanskbodroškog područja za sindikalnim organizovanjem i borbom za bolje ekonomski uslove bilo je vrlo veliko. Postojeći ekonomski i radni odnosi između radnika i poslodavaca — nesprovodenje obaveza predviđenih kolektivnim ugovorima, nepoštovanje odredaba iz oblasti radničkog zakonodavstva, a posebno o visini radničke nadnice, dužine radnog dana, zdravstvenog i penzijskog osiguranja radnika — uslovili su čvršće povezivanje radnika i njihovo okupljanje u sindikalnim organizacijama. Pod uticajem članova KPJ radništvo Bosanskog Broda se sve više orijentiše na formiranje jedinstvene sindikalne organizacije u okvirima Ujedinjenog radničkog saveza sindikata Jugoslavije (URSSJ), u kojem je KPJ imala sve više uticaja.⁹⁴ Od velikog uticaja na konsolidaciju radničkog pokreta na bosanskbodroškom području bila je i saradnja radnika Slavonskog i Bosanskog Broda, koji su bili povezani istim problemima, htjenjima i ciljevima. Ta saradnja je u velikoj mjeri doprinijela da se putem sagledavanja svakodnevnih životnih problema zauzmu određeni zajednički stavovi i da se zajedničkom borbom suprotstave poslodavcima, koji su, oslanjajući se na podršku vlasti, nastojali prisiliti radnike na uslove koje su oni diktirali.

Krajem 1934. godine i SKOJ je razvio vrlo široku aktivnost među srednjoškolskom i radničkom omladinom, okupljajući oko 40 omladinaca i veći broj simpatizera. Zbog zabrane skojevske organizacije njena se djelatnost razvijala u strogoj ilegalnosti, ali je ona, istovremeno, koristila i legalne forme u raznim dačkim, kulturno-umjetničkim i sportskim društvima. Pored organizacionih pitanja, na sastancima skojevske organizacije se raspravljalo o problemima omladine u školi i gradu, proučavala su se aktuelna društveno-ekonomski i politička pitanja u zemlji i izučavala marksistička literatura. U radu skojevske organizacije, također je značajno podvući saradnju omladi-

ne Slavonskog i Bosanskog Broda, koja se ogledala u nizu zajedničkih akcija poduzimanih u to vrijeme. Rezultat te saradnje svakako je i osnivanje skojevske grupe u Bosanskom Brodu, pod rukovodstvom Mihajla Javorskog, a čiji su članovi bili: Mirko Šekso, Ćedo Basta, Mirko Papež i Rudi Damjan. Nakon formiranja ove skojevske grupe o počeo je organizovaniji rad na okupljanju napredne omladine Bosanskog Broda, naročito radničke, tako da su u to vrijeme na ovom području djelovale tri skojevske celije: jedna u fabrici »Jugostandard«, druga u centru i treća u gornjem dijelu grada.²⁵

Saradnja radnika i omladine Slavonskog i Bosanskog Broda došla je do naročitog izražaja povodom radničkog praznika Prvog maja i u vrijeme petomajskih izbora 1935. godine. Uoči praznika rada na području oba grada skojevci su rasturali letak koji je izdala skojevska srednjoškolska omladina, u kojem je podvučen značaj Prvog maja i oštro kritikovan režim vlade Bogoljuba Jeftića. Izdavanje i rasturanje ovog letka izazvalo je oštru reakciju vlasti. Usljedila su hapšenja omladinaca za koje se smatralo da su učestvovali u ovoj akciji. Na osnovu istrage policije Nastavničko vijeće Gimnazije u Slavonskom Brodu isključilo je iz škole: Ratka Cvetkovića, Donata Užarevića, Milana Miškovića, Matu Belošića, Milenka Berića, Stjepana Mikića, i Dragutina Vidoševića, bez prava polaganja ispita na svim srednjim školama Kraljevine Jugoslavije. Pored toga, uhapšeni omladinci predani su na dalju istragu Okružnom судu u Slavonskoj Požegi, gdje im je sudeno po Zakonu o zaštiti države. Presudom ovoga Suda Ratko Cvetković je osuden na godinu i po dana zatvora, Donat Užarević i Josip Bauer na osam mjeseci strogog zatvora, Milan Mišković i Milenko Berić na četiri mjeseca strogog zatvora, dok su Dragutin Vidošević i Stjepan Mikić riješeni krivnje, a Mato Belošić optužbe.²⁶

Medutim, progoni omladinaca i navedena sudska presuda nisu mogli zaustaviti njihovu djelatnost. Zajedno sa svojim starijim drugovima — komunistima, oni razvijaju široku aktivnost među radništvom i omladinom povodom održavanja petomajskih izbora 1935. godine. Zbog nemogućnosti KPJ da istupi na izbore sa svojom samostalnom listom, ona je bila prinudena da podrži listu tzv. »Udružene opozicije« i u tom smislu dala je instrukcije svom članstvu, jer je u tadašnjoj situaciji jedino »Udružena opozicija« mogla ugroziti centralistički sistem koji je provodila vlada Bogoljuba Jeftića.²⁷ Provodeći odluku partijskog rukovodstva na području Bosanskog Broda održan je veliki broj sastanaka radnika i omladine na kojima su objašnjavani razlozi zbog čega treba glasati za listu »Udružene opozicije«.

Pored svih napora opozicije, vlada Bogoljuba Jeftića, koristeći se u izbornoj borbi terorom i represalijama, a u velikoj mjeri i zlovpotrebama, uspjela je da dobije većinu glasova i da na taj način задrži vlast u svojim rukama.²⁸ Ali je ubrzo poslije izbora izazvala ogorčenje javnosti zbog zloupotreba, koje su je kompromitovale, i nesloge u vladajućim vrhovima, pa je bila prisiljena da podnese ostavku i prepusti kormilo novom eksponentu dvora Milanu Stojadinoviću.

U takvoj političkoj situaciji u zemlji napredni radnici i komunisti bosanskobrodskog regiona nastoje zadobiti što veći uticaj u radničkim organizacijama, što im u velikoj mjeri i uspijeva. Na izborima za radničke povjerenike i njihove zamjenike u »Jugostandardu«, sredinom februara 1936. godine, izabrano je šest povjerenika i šest zamjenika sa URSS-ove kandidatske liste, dok su u upravu sindikalne podružnice Saveza metalских radnika Jugoslavije (SMRJ)⁹⁹ u Slavonskom Brodu bili izabrani: Ernest Kučera, Fric Pavlik i Franjo Čičak. Naročito zapaženi uspjesi na organizovanju radnika, tokom 1936. godine, postignuti su u »Jugostandardu«, u kojem je radilo dosta radnika iz Bosanskog Broda, gdje je od 223 zaposlena radnika 208 stupilo u sindikalnu podružnicu Saveza metalских radnika.¹⁰⁰ Istovremeno je bio izabran i akcioni odbor od devet radnika sa zadatkom da izradi kolektivni ugovor i da s upravom fabrike povede pregovore za njegovo potvrđivanje. Jedinstvo i solidarnost radnika, kao i upornost radničkih povjerenika prisilili su upravu na prihvatanje radničkih zahtjeva. Svi radnici koji su imali platu od 2,50 dinara na sat dobili su povećanje za 20%, a radnici sa platom od 3 do 3,50 dinara na sat povećanje za 17%. Pored toga, uprava fabrike pristala je i na ostale radničke zahtjeve: poboljšanje uslova rada, plaćanje godišnjih odmora i niz drugih manjih ustupaka.¹⁰¹

Među veoma uspjele akcije u to vrijeme valja svakako istaći veliki omladinski zbor u Slavonskom Brodu kojemu je prisustvovalo preko 1.200 omladinaca iz Slavonskog i Bosanskog Broda i okolnih mjesta. Ovaj skup omladine održan je na inicijativu Međustrukovnog odbora URSS-a, napredne omladine oba grada i vodstva lijevog krila HSS-a, povodom događaja u Španiji i održavanja Omladinskog kongresa u Ženevi. Ništa manje nije bila značajna i akcija napredne omaldine i radnika Bosanskog Broda na prikupljanju priloga Crvene pomoći, čiji je cilj bio da se pomogne naprednim radnicima i njihovim porodicama, koje su vlasti progonile zbog njihove djelatnosti i učešća u naprednom radničkom pokretu.

Naredni trogodišnji period karakterističan je po permanentnim pokušajima poslodavaca i vlasti da razjedine radništvo na području Bosanskog Broda, pružajući naročito obilnu pomoć i podršku reformističkim sindikatima HRS-a i JUGORAS-a. U toj situaciji se bosanskobrodsko rukovodstvo URSS-a nije najbolje snašlo i teško je prilagođavalo svoje akcije na stvaranju jedinstvene fronte svih radnika, za što se zalagala partijska organizacija.¹⁰² Nasuprot tome, pod uticajem oportunista u tom sindikatu stvorilo se među naprednim radnicima u Bosanskom Brodu i okolini shvatnje da je najviša dužnost klasno svjesnih radnika biti član URSS-a. Zbog toga je preovladao vrlo uskogrudni odnos prema radnicima organizovanim u HRS-u, a njegovo reakcionarno vodstvo je to iskoristilo i izoliralo dio bosanskobrodskih radnika od uticaja progresivnih snaga. Tako je početkom 1939. godine došlo i do rascjepa u sekcijsi Sindikalne podružnice URSS-a u »Jugostandardu« i većina članova i jedan dio povjerenika prešli su u JUGORAS.

U međuvremenu došlo je i do pogoršanja položaja radnika zbog neprestanih povećanja cijena. Prema pisanju »Slobodne riječi«, na primjer, pekarski radnici u Bosanskom Brodu radili su pod veoma teškim uslovima i za svoj rad, koji je kod jednog poslodavca trajao 12 — 15 sati dnevno, a kod drugog 17 — 19 sati dnevno, primali su mjesечно 200 — 400 dinara.¹⁰³ Podaci o onosu nominalne zarade prema izračunatom životnom minimumu jasno govore o položaju radnika u periodu 1937. do 1940. godine.¹⁰⁴

Godina	Prosječna mjesecna nominalna najamnina u dinarima	Cijene životnog minimuma za porodicu od 4 člana u dinarima	Nedostaje dinara
1937.	591	1.996,50	1.405,50
1938.	615	2.207,29	1.592,29
1939.	631	2.239,66	1.608,66
1940.	795	2.664,75	1.869,75

Do sličnog zaključka možemo doći i na osnovu pregleda rapidnog rasta cijena osnovnih životnih namirnica u periodu od izbijanja drugog svjetskog rata do polovine 1940. godine.¹⁰⁵

Artikli	po jednom kilogramu dinara	
	avgust 1939.	april 1940.
Brašno	2,40	3,75
Crni kruh	2,94	4
Riža	7	12
Grah	3,25	8
Makaroni	7	8,50
Mast	16	20
Krompir	1	3
Govede meso	8	14
Ovčije meso	6	12

Težak ekonomski položaj i unutrašnja previranja među radništvom Bosanskog Broda rezultirali su i veoma rijetkim i po intenzitetu slabim tarifnim pokretima na ovom području u toku proteklog perioda. Ali to ne znači da je rad naprednih radnika i omladinaca potpuno prestao. Njihova aktivnost među ostalim bosanskbrodskim radništvom zahvatala je sve više maha, tako da je ubrzo došlo do sve češćih intervencija policije i kotarskih vlasti, koje nisu, kao i u ranijim periodima, prestale s terorom i represalijama.

Polovinom 1940. godine održana je u Brodskom brdu partijska konferencija na kojoj je izabran Okružni komitet KPH za Slavonski Brod, na kojoj su iz Bosanskog Broda prisustvovali Drago Vidošević i Mihajlo Javorski. Neposredno iza ove konferencije u Bosanskom Brodu formiran je Mjesni komitet KPJ, čiji su članovi bili: Fric Pavlik, sekretar, Drago Vidošević i Mihajlo Javorski. Članovi ovog komiteta i ostali komunisti razvili su široku aktivnost među građanstvom i seljačkim stanovništvom u okolini, objašnjavajući situaciju u zemlji i svijetu nastalu poslije pohoda fašizma i njegovih daljih agresorskih aspiracija. Naročita pažnja bila je posvećena organizacionom učvršćenju i proširenju djelatnosti partijske i skojevske organizacije, što je ubrzo dovelo do značajnih rezultata. Međutim, ova djelatnost nije dugo ostala van domaćaja pažnje policije, koja poduzima razne mjere u cilju sprečavanja rada komunista, skojevaca i ostalih naprednih radnika bosansko-brodskog okruga. Tako je, u okviru mjera režima protiv naprednog radničkog pokreta, 24. decembra 1940. godine, Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije donijelo slijedeću odluku: »Na osnovu § 11. Zakona o udruženjima, zborovima i dogovorima od 18. septembra 1931. godine, sa izmenama i dopunama od 24. marta 1933. godine:

R A S P U Š T A M

UJEDINJENI RADNIČKI SINDIKALNI SAVEZ JUGOSLAVIJE, sa sedištem u Beogradu i zabranjujem mu svaki daljnji rad.

O b r a z l o ž e n j e :

Provedenim postupkom ustanovljeno je, da je pomenuti Savez u svome radu prekoračio delokrug poslovanja iz člana 5. svoga Statuta, jer je vršio i takve poslove, koji nisu stavljeni u zadatak ovoga Saveza, a koji nisu u skladu sa opštim državnim interesima i društvenim poretkom.

Nadležne vlasti postupiće glede imovine Saveza u smislu propisa § 19. Zakona o udruženjima, zborovima i dogovorima i doneti svoju odluku.

Stoga, a na osnovu izloženog i § 11. Zakona o udruženjima, zborovima i dogovorima, § 107—110 Zakona o opštem upravnom postupku, odlučeno je, kao što je napred u dispozitivu navedeno o čemu se izveštavaju predstavnici pomenutog Saveza i Uprave grada Beograda radi izvršenja.

Odlučeno u Ministarstvu unutrašnjih poslova u Beogradu 24. decembra 1940. godine I. br 32172.«¹⁰⁶

Na osnovu ove odluke banske uprave u banovinama donijele su odluke o raspuštanju URSS-a, a organi vlasti počeli su odmah sprovoditi odluku u djelo. U zemlji je otpočelo zatvaranje radničkih domova, plijenjena je imovina URSS-a, zatvarani su i progonjeni njegovi funkcionери, zatvarane su radničke biblioteke itd. Zbog toga su Okružni komitet KPH i Okružni komitet SKOJ-a u Slavonskom

Brodu, u okviru kojih su djelovali komunisti i skojevci iz Bosanskog Broda, donijeli odluku o ulasku pojedinih svojih članova u postojeće radničke i omladinske organizacije, kulturna i druga društva, koja su bila formirana na nacionalnoj osnovi uz podršku režima. Njihov zadatak je bio da se u okviru tih organizacija i društava bore za jedinstvo radnika, zaštitu njegovih prava, da ukazuju na sve veću opasnost od fašizma i da razotkrivaju sve protivnarodne elemente i njihovo razorno djelovanje u radničkim i omladinskim organizacijama.

NAPOMENE:

- 1 Veselin Masleša, *Mlada Bosna*, Sarajevo 1964, str. 55 — 56.
- 2 Putopisac Henrik Renner, koji je neposredno poslije okupacije 1878. godine boravio u Bosanskom Brodu, navodi:

»Brod leži u savskoj nizini i ima neke dvije tisuće žitelja. Željeznička stanica nešto je postrane od mjesta; vagoni se ovdje moraju mijenjati, jer pruga Brod — Sarajevo u svu duljinu od 269 kilometara izgrađena je s uskim tračnicama. Ovdje je 29. srpnja god. 1878. prešao general barun Filippović s austro-ugarskom vojskom, a godine 1885. stupio je ovdje Franjo Josip na bosansko zemljište. U varošici kazuju dvije male džamije i nedavno sagrađena pravoslavna crkva, da je narod mješovit. No tko je znao stari Brod, koji nije bio drugo već dugačka blatna ulica, začudiće se, ako danas ovamo dođe pa vidi moderne zgrade i javne i privatne, i zapazi, kako je tu uznapredovao promet kako još svejednako napreduje. Od Broda prolazi željezница savsku dolinu... staje na stanicama u Sijekovcu (tu je i brodska stanica savskog parobrodarstva između Siska i Zemuna) i Novom Selu, te ulazi u ukrinsku dolinu, u kojoj se već javljaju humoviti ogranci Vučjak-planine.« (Henrik Renner, *Herceg-Bosnom uzduž i poprijeko*, Mitrovica 1900, str. 1-3)
- 3 »Austro-Ugarska je gradila željezničke pruge u Bosni i Hercegovini prvo kao okupator, a potom kao privredni eksplorator okupiranih pokrajina. Kao okupatoru željeznice su joj bile potrebne za prevoz vojske, a kada je vlast bila uspostavljena, onda su počele da granaju pruge uz osnovne magistrale u cilju lakše eksploracije prirodnog bogatstva zemlje. Prvo je sagrađena pruga Bosanski Brod — Sarajevo. Pruga Bosanski Brod — Zenica sa građena je prve godine okupacije. Budući da se okupatorskim trupama žurilo pri nadiranju u Bosnu, ova pruga građana je sasvim provizorno. Širina kolosijeka od 76 cm, što ju je imala ova pruga, prešla je od tada na sve ostale pruge bosansko-hercegovačkih željeznica.« (Kemal Hrelja, *Industrija Bosne i Hercegovine do kraja prvog svjetskog rata*, Beograd 1961, str. 34-35).
- 4 Fabrika »Danica« d. d. za kemijske proizvode osnovana je u Bosanskom Brodu 1893. godine, kao ogrank austro-njemačkog kartela za proizvodnju i preradu nafta. Izgrađena je, prvenstveno, da proizvodi za izvoz, a s Bosanskim Brodom imala je veze u toliko što je bila sagrađena na njegovoj teritoriji i što je zapošljavala domaće stanovništvo, prvenstveno, kao nekvalificiranu radnu snagu (Kemal Hrelja, cit. d., str. 72-74).
- 5 »Okupacija Bosne i Hercegovine dala je povoda za pretjerane nade i sanjarije stanovnicima austrijskih provincija a također i inostranstvu. Bosna je posmatrana kao zlatnosna zemlja pa su hiljade ljudi vezali svoju egzistenciju i svoju budućnost uz ovu zemlju. Kao obično nisu se ni ovdje stvarile pretjerane nade, veliki dio tih ljudi morao je da skapava od gladi.« (Vojislav Bogićević, *Grada o počecima radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini od 1878-1905*, Beograd 1956, dok. br. 19, str. 322).
- 6 »Svibanjski spis socijalističkog radništva Bosne i Hercegovine 1908. godine« Zagreb 1908, str. 8.

- 7 »Radničke novine«, organ SDS Srbije, br. 65 od 1906. godine.
- 8 Kasim Isović, *Generalni štrajk u Bosni i Hercegovini 1906. godine*, Sarajevo 1963, tom II, knj. 2, dok. br. 72, str. 459.
- 9 Isto, knj. 1, dok. br. 185, str. 572.
- 10 Nismo mogli utvrditi tačan broj radnika koji su radiili na postavljanju kolosijeka Bosanski Brod — Novo Selo.
- 11 Kasim Isović, isto, knj. 2, dok. br. 72, str. 460.
- 12 Isto.
- 13 Isto, str. 461.
- 14 Isto, knj. 1, dok. br. 201, str. 582-583.
- 15 U toku 1906. i početkom 1907. godine formirane su radničke organizacije u: Sarajevu, Banjoj Luci, Tuzli, Mostaru, Zenici, Jajcu, Kreki, Brčkom, Zavidovićima, Drvaru, Hadžićima, Kobiljdolu i na Palama (*Sindikalni pokret 1903 — 1912. u Srbiji, Hrvatskoj, Slavoniji i Bosni i Hercegovini*, Beograd 1951, str. 105-107).
- 16 Arhiv KP BiH, Sarajevo 1951, tom II, str. 321.
- 17 Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1907, Zagreb 1909, str. 171.
- 18 Nedim Sarac, *Sindikalni pokret u Bosni i Hercegovini do 1919. godine*, Sarajevo 1951, str. 87-89.
- 19 ARHIV SRBiH, ZVS, Prez br. 5077/1907.
- 20 ARHIV SRBiH, ZVS, Prez. br. 55945/I-K.
- 21 Vitomir Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1933, str. 341-342.
- 22 Ibrahim Karabegović, »Glas slobode« od 1909 — 1929. godine i njegov značaj za proučavanje istorije radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini, Prilozi, Institut za istoriju radničkog pokreta Sarajevo, Sarajevo 1966, br. 2, str. 28.
- 23 Na žalost nismo bili u mogućnosti, zbog nedostatka izvora, tačno utvrditi broj i imena onih radnika i radnica koji su učestvovali u ovoj sabirnoj akciji, ali iz pojedinačnih priloga može se zaključiti da je takva akcija, sprovedena i na području Bosanskog Broda. Tome u prilog govore i podaci koje nailazimo na stranicama »Glasa slobode«, gdje se poimenično navode lica koja potpomažu izlaženje ovog lista. Pored toga, i činjenica da je u Bosanskom Brodu bilo 34 pretplatnika »Glasa slobode« govori u prilog ovoj tvrdnji (»Glas slobode«, br. 73, 89 i 93 od 1918. godine; Branko Obućina, »Glas slobode«, Bilten Društva bibliotekara BiH i Narodne biblioteke, Sarajevo 1959, br. 3-4, str. 71).
- 24 »Glas slobode«, br. 1 od 1909. godine.
- 25 U to vrijeme su u Bosni i Hercegovini djelovala tzv. nacionalna i kršćansko-socijalna društva koja su osnivale i pomagale vlasti. Njihov zadatak bio je da svojim radom djeluju protiv naprednog radničkog pokreta.
- 26 Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1910, str. 17-64.
- 27 Zemaljski ustav (Statut) za Bosnu i Hercegovinu od 17. februara 1910, Sarajevo 1910, str. 4-19.
- 28 U vezi s tim u Izvještaju o sindikalnom pokretu za 1910. godinu se navodi: »Uvođenjem ustava bili smo usrećeni također i zakonom o udruživanju i zborovima, koji je također izrađen prema austrijskom i koji je napomenom »shodno ovdje vladajućim prilikama — znatno pogoršan.« (Sindikalni pokret 1903 — 1912, str. 119)
- 29 »Glas slobode«, br. 9 od 1910. godine.
- 30 »Glas slobode«, br. 10 od 1910. godine.
- 31 Zborovi i skupštine željezničara održani su u: Bosanskom Brodu, Doboju, Zenici, Podlugovima, Sarajevu, Mostaru, Trebinju, Tuzli, Višegradi i Travniku.
- 32 »Bosansko-hercegovački željezničar«, br. 4 od 1910. godine.

- 33 »Glas slobode«, br. 61 od 1910. godine.
- 34 »Bosansko-hercegovački željezničar«, br. 7 od 1911. godine.
- 35 »Bosansko-hercegovački željezničar«, br. 10 od 1911. godine.
- 36 »Bosansko-hercegovački željezničar«, br. 18 od 1911 godine.
- 37 Isto.
- 38 »Bosansko-hercegovački željezničar«, br. 20 od 1911. godine.
- 39 Isto.
- 40 Radi se, naime, o odstupanju barona Stjepana Burijama sa položaja ministra Zajedničkog ministarstva financija i dolasku na njegovo mjesto Leona Biličkog.
- 41 »Bosansko-hercegovački željezničar«, br. 7 od 1912. godine.
- 42 »Bosansko-hercegovački željezničar«, br. 9 od 1912. godine.
- 43 »Bosansko-hercegovački željezničar«, br. 21 od 1912. godine.
- 44 »Tek što su siromašni seljaci ovog kraja uz Savu uzorali svoja polja i počeli da se spremaju za velike ljetne poslove, Sava je preplavila, i to na nekim mjestima čitav kilometar duboko od obale. Čitava sela od oko 500 kuća kao Novo Selo preplavljeno je, polja uništena, svijet živi u bijedi. Sva sila tih bijednika sa sela stalno se zadržava u B. Brodu tražeći zarade da se na taj način prehrane.« (»Glas slobode«, br. 77 od 1914. godine.)
- 45 Za pretovar 100 mtc. traverzi radnici su dobijali 2 krune, a taj posao je moralo obavljati 10 ljudi za 8 sati, ili za 100 mtc. drvenog uglja 6 kruna uz angažovanje 6 ljudi čitav dan, ili za 100 mtc. kostiju 4 krune uz angažovanje 2 čovjeka čitav dan, ili za 100 mtc. sitnog ugljena 1 kruna i 40 helera uz angažovanje 2 čovjeka čitav dan itd. (»Glas slobode«, br. 77 od 1914. godine.)
- 46 »Glas slobode«, br. 122 od 1914. godine.
- 47 »Glas slobode«, br. 126 od 1914. godine.
- 48 Isto.
- 49 »Glas slobode«, br. 66 od 1914. godine.
- 50 »Glas slobode«, br. 77 od 1914. godine.
- 51 »Savez tvorničko-nadničarskih i nekvalifikovanih radnika«, sa sjedištem u Sarajevu, osnovan je 2. juna 1907. godine.
- 52 »Glas slobode«, br. 108 od 1914. godine.
- 53 »Glas slobode«, br. 121 od 1914. godine.
- 54 Arhiv Bosanske Krajine, fond OOBL, reg. br. 348/1914. i 361/1914.
- 55 »Glas slobode«, br. 12 od 1917. godine.
- 56 »Glas slobode«, br. 1 od 1917. godine.
- 57 »Glasnik arhivâ i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine«, Sarajevo 1967, knj. 7, dok. br. 37/2, str. 356-357; Arhiv KP BiH, tom II, str. 258.
- 58 »Glas slobode«, br. 92 od 1918. godine.
- 59 »Glas slobode«, br. 101 od 1918. godine.
- 60 »Glas slobode«, br. 46 od 1919. godine.
- 61 ARHIV SRBiH, NVS, Prez. br. 348/1919.
- 62 ARHIV SRBiH, NVS, Prez. br. 1013/1919.
- 63 ARHIV SRBiH, ZVS, Prez. br. 3028/1919.
- 64 Raspis je bio upućen 16. aprila 1919. godine svim okružnim načelstvima, policijskom direktoru i komandantu Druge armijske oblasti u Sarajevu.
- 65 ARHIV SRBiH, ZVS, Prez. br. 3028/1919.
- 66 U to vrijeme u Bosanskom Brodu socijaldemokratske vođe su bile: Ilija Mataja i Emil Balać, a članovi odbora Mjesne organizacije Socijaldemokratske stranke: August Fric, Karl Krkljan, Đuro Martinašević, Đuro Milaković, Ivan Potuk, Rudolf Tot i Ivan Živoić (ARHIV SRBiH, ZVS, Prez. br. 3193/1919).

- 67 ARHIV SRBiH, ZTS-P, br. 201/1919.
- 68 »Glas slobode«, br. 97 od 1919. godine.
- 69 ARHIV SRBiH, ZVS, Prez. br. 3371/1919.
- 70 ARHIV SRBiH, ZVS, Prez. br. 3371/1919.
- 71 ARHIV SR BiH, ZVS, Prez. br. 3357/1919.
- 72 »Glas slobode«, br. 119 od 1919. godine.
- 73 Krajem 1919. godine u Bosanskom Brodu bilo je 497 sindikalno organizovanih radnika (»Glas slobode«, br. 123 od 1920. godine.)
- 74 ARHIV SRBiH, ZVS, Prez. br. 310/1920; »Glas slobode«, br. 82 od 1920. godine.
- 75 »Glas slobode«, br. 83. od 1920. godine.
- 76 Arhiv ŽTP, Sarajevo, sing. II-134/2, inv. br. 215.
- 77 »Glas slobode«, br. 121 od 1920. godine.
- 78 »Glas slobode«, br. 260 od 1920. godine.
- 79 ARHIV SRBiH ZVS, Prez. br. 13596/1920.
- 80 U spisku se navode imena slijedećih radnika i službenika: Slavoljub Fišer, Franjo Vagner, Jakob Gec, Stjepan Klokaj, Antun Manc, Ludvig Peći, Karl Rac, Vaclav Čižinski, Franjo Čip, Vilim Lihtenberg, Josip Sloser, Stjepan Vlajnić, Josip Tuk, Jakob Vendling, Marko Miloš, Josip Pfaf, Antun Štivić, Kristina Hofman, Josip Šarić i Nikola Stanić (Arhiv ŽTP, Sarajevo sing. II-393, inv. br. 474)
- 81 Rodoljub Čolaković, *Kuća oplakana*, Sarajevo 1959, str. 15-16.
- 82 »Nezavisni sindikati naišli su od svog osnivanja na otpor i gonjenje od strane vlasti, koje su u tome bile pomagane od reformista. Za vrijeme svog postojanja, od 1921. do 1929. godine, Nezavisni sindikati nisu uspjeli da okupe više od 30.000 radnika u svoje redove. Toliko su u tom periodu okupljali i reformistički sindikati, koji nisu bacili težešta svoga rada na industrijsko radništvo i krupna poduzeća, nego su se ograničili na organizovanje zanatskog radništva. Ogromna masa industrijskih radnika ostala je izvan organizacija, kako Nezavisnih sindikata tako i reformističkih sindikata.« (Đuro Salaj, *Izvještaj Centralnog odbora jedinstvenih sindikata Jugoslavije*, Beograd 1948, str. 11)
- 83 Danica Miljković, *Radni dan u staroj Jugoslaviji*, Beograd 1952, str. 10-24.
- 84 U to vrijeme kvalifikovani radnik dobivao je 2 — 3 dinara na sat, a ne-kvalifikovani 1,10 — 2 dinara, dok se noćni rad nije plaćao (»Radnički glasnik«, Zagreb, br. 11—13 od 1924. godine.)
- 85 »Narodni željezničar«, Sarajevo, br. 9 od 1925. godine.
- 86 »Glas slobode«, br. 42 od 1926. godine; »Radnički glasnik«, br. 6 od 1926. godine.
- 87 Arhiv ŽTP, Sarajevo, sing. II-476/1-2, inv. br. 556.
- 88 »Politika«, Beograd, br. 7430 od 1929. godine.
- 89 Samuel Majer uhapšen je 12. januara 1929. godine u Slavonskom Brodu, gdje je radio u Tvornici vagona. Optužen kao osoba opasna za javni red i mir, izgnan je na pet godina s područja Slavonskog Broda i pod policijskom pratićom predat Kotarskoj ispostavi u Bosanskom Brodu (Slavica Hrećković, *Hronologija radničkog i narodnooslobodilačkog pokreta u Bosanskom Brodu i okolini 1894 — 1945*, Slavonski Brod 1969, str. 50 — 52, napomena 24.)
- 90 »Ekonomска kriza u Jugoslaviji, a naročito u poslednje vreme, razvija se neobičnom brzinom i zahvaća sve grane proizvodnje. Koliko je ozbiljan razmah krize u Jugoslaviji, pokazuju podaci banskih uprava, iako su ti podaci smanjivani. Prema tim podacima u Jugoslaviji je samo u godini 1930. potpuno obustavljen rad u 1.140 preduzeća, dok je u mnogim preduzećima proizvodnja reducirana na 50%. Ovakvo stanje u industriji naročito teško pogodi nezaštićene radnike. Da osiguraju svoje profite, kapitalisti neprekidno

- smanjuju nadnica, pogoršavaju zaštitno zakonodavstvo i izbacuju uvek nove tisuće radnika iz posla i time povećavaju ogromnu armiju nezaposlenih.« (»Proleter«, br. 19 od 1931. godine.)
- 91 Arhiv Bosanske Krajine, fond BUVBBL, II-204/1933.
- 92 Arhiv Bosanske Krajine, fond BUVBBL, br. 19224/1931.
- 93 »Kao jedini stvarni nosilac jedinstva radničke klase, komunisti moraju svagde, u svim mestima i u svim organizacijama, uzeti u svoje ruke inicijativu za ostvarenje akcionog jedinstva proletarijata i ujedinjenje sindikalnog pokreta. Radeći u svim masovnim organizacijama, pokrećući radnike u borbu za kolektivne ugovore, protiv obaranja i za povišenje nadnica, za pomoć nezaposlenim itd, komunisti pozivaju radnike reformističkih, klerikalnih, fašističkih i drugih sindikata, obraćaju se njihovim mesnim, oblasnim i centralnim organizacijama za zajedničku borbu, za dotične kolektivne ugovore i neposredne zahteve; za zajedničke zborove, demonstracije, izbore poverenika itd.« (*Istorijski arhiv KPJ*, Beograd 1950, tom II, str. 241.)
- 94 U periodu 1929 — 1935. godine odobrenje za rad imali su: Opći radnički savez, Ujedinjeni radnički sindikalni savez, Savez bankovnih činovnika, Savez grafičara i još neki manje značajni savezi, dok je, na primjer, bio zabranjen rad Nezavisnim sindikatima Jugoslavije, koji je u doba raspушtanja 1929. godine imao oko 20.000 članova.
- 95 Slavica Hrećkovski, Hronologija..., str. 64.
- 96 Isto, str. 65 — 67.
- 97 »Udruženu opoziciju« sačinjavale su formalno zabranjene građanske stranke: Seljačko-demokratska koalicija, Jugoslavenska muslimanska organizacija, Davidovićevo krilo Demokratske stranke i jedan dio Zemljoradničke stranke. Nositelj zemaljske kandidacione liste bio je Vladimir Maček, predsjednik Seljačko-demokratske koalicije, odnosno Hrvatske seljačke stranke.
- 98 Prema službenim statističkim podacima istaknute zemaljske kandidacione liste su dobile slijedeći broj glasova: 1. lista Bogoljuba Jeftića — 1.746.982 ili 60,6% od ukupnog broja glasača, 2. lista »Udružene opozicije« — 1.076.345 ili 37,4%, 3. lista Dimitrija Ljotića — 33.549 ili 1,2% i 4. lista Bože Maksimovića — 24.088 ili 0,84% od svih glasova (Ferdo Culinović, *Jugoslavija između dva rata*, Zagreb 1961, knj. 2, str. 89.)
- 99 Ovaj reformistički sindikat bio je učlanjen i djelovao je u okviru URSS-a.
- 100 »Radničke novine«, br. 9 i 34 od 1936. godine.
- 101 »Radničke novine«, br. 38 od 1936. godine.
- 102 Krajem novembra 1937. godine u Bosanskom Brodu formirana je, pod rukovodstvom Frica Pavlika, partijska celija u koju su ušli Drago Vidošević i Mihajlo Javorski. Značaj ove partijske celije bio je u tome što se oko nje sakupio veliki broj simpatizera iz Bosanskog Broda i Sijekovca među kojima su bili najbrojniji omladinci i radnici (Slavica Hrećkovski, Hronologija..., str. 77.)
- 103 »Slobodna riječ«, Zagreb, br. 50 od 1939. godine.
- 104 Metodije Sokoloski, *Najamnina u staroj Jugoslaviji*, Beograd 1951, str. 80.
- 105 »Sarajevski grafičar«, br. 1 od 1940. godine,
- 106 ARHIV SRBiH, BU pov. DZ. br. 6080/1940.

GESCHICHTLICHE UEBERSICHT DER ARBEITERBEWEGUNG IN BOSNISCH BROD

Die Entwicklung der Arbeiterbewegung in Bosnisch Brod wird seit Besetzung des Landes Bosnien und der Herzegovina durch Österreich-Ungarn stark bemerkbar. Diese Entwicklung wurde besonders aus den Nachbargebieten Kroatiens und Serbiens beschleunigt. Seit 1906. bekommen diese Aktionen organisierte Formen.

Nach Beendigung des Ersten Weltkrieges hörte dieser Kampf keinesfalls auf, denn die Lage der Arbeiter hat sich in dem neugegründeten Königreich der Serben, Kroaten und Slovenen keinesfalls gebessert. Es kam nur zu einem Wechsel der Exploitatoren.

Bei Arbeiterversammlungen während dieser Zeit wurde zu oft die Unzufriedenheit mit den bestehenden Verhältnissen zum Ausdruck gebracht, und eine freie Organisierung der Arbeiter, die Pressefreiheit, Aufhebung der Zensur, der Verbot der Inhaftierung und Tötung der Bürger verlangt.

Nach dem Inkrafttreten des »Staatssicherheitsgesetzes«, womit jede Tätigkeit der Kommunistischen Partei verboten wurde, erlebte die Arbeiterbewegung schwere Momente, die sie trotzdem mit mehr oder weniger Erfolg meisterte.